АКАДЕМИК
Н. С. ДЕРЖАВИН

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ

ТОМ I

СЛАВИЗДАТ

СОФИЯ — 1946

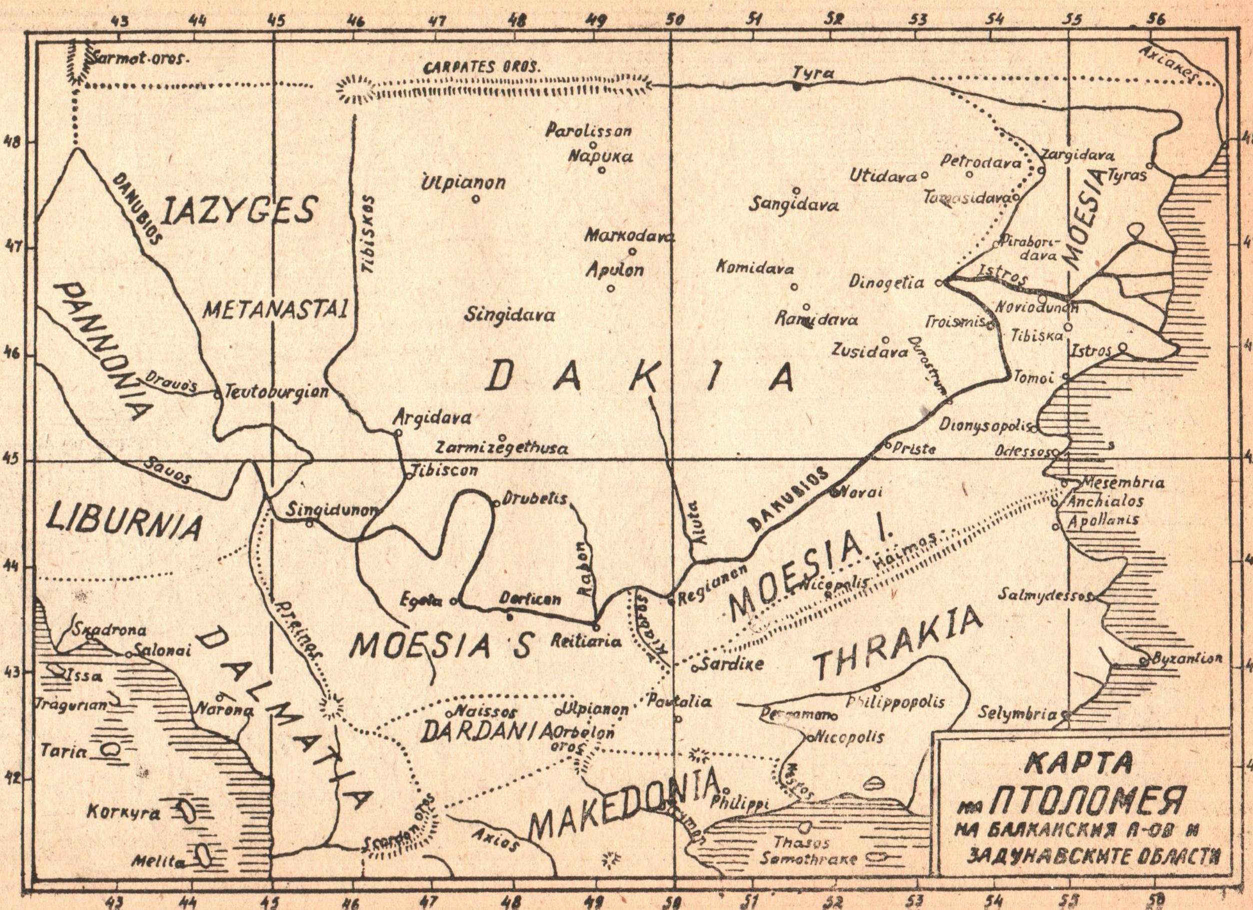

КАРТА
на ПТОЛОМЕЯ
НА БАЛКАНСКИЯ П-ОВ И
ЗАДУНАВСКИТЕ ОБЛАСТИ

43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
48
47
46
45
44
43
42
Sarmat. oros.
CARPATES OROS.
Tyra
Axiakes
Parolisson
Napuka
Ulpianon
IAZYGES
DANUBIOS
Tibiskos
Markodava
Apulon
METANASTAI
PANNONIA
Singidava
DAKIA
Dravos
Teutoburgion
Argidava
Zarmizegethusa
Tibiscon
Sauos
LIBURNIA
Singidunon
Drubetis
Rabon
Egeta
Dorticon
Reitiaria
MOESIA S
Skadrona
Salonai
Issa
Tragurian
Narona
Taria
Korkyra
Melita
DALMATIA
Drainos
Naissos
Ulpianon
DARDANIA
Orbelon oros
Scordon oros
Axios
MAKEDONIA
Strymon
Philippi
Thasos
Samothrake
Nestos
Nicopolis
Pergamon
Philippopolis
THRAKIA
Pautalia
Sardike
Kiabros
Regianon
MOESIA I.
Nicopolis
Haimos
Aluta
DANUBIOS
Novai
Priste
Durostrum
Zusidava
Ramidava
Komidava
Sangidava
Utidava
Petrodava
Tamasidava
Zargidava
Tyras
MOESIA
Pirobori-dava
Dinogetia
Istros
Noviodunon
Troismis
Tibiska
Istros
Tomoi
Dionysopolis
Odessos
Mesembria
Anchialos
Apollonis
Salmydessos
Byzantion
Selymbria

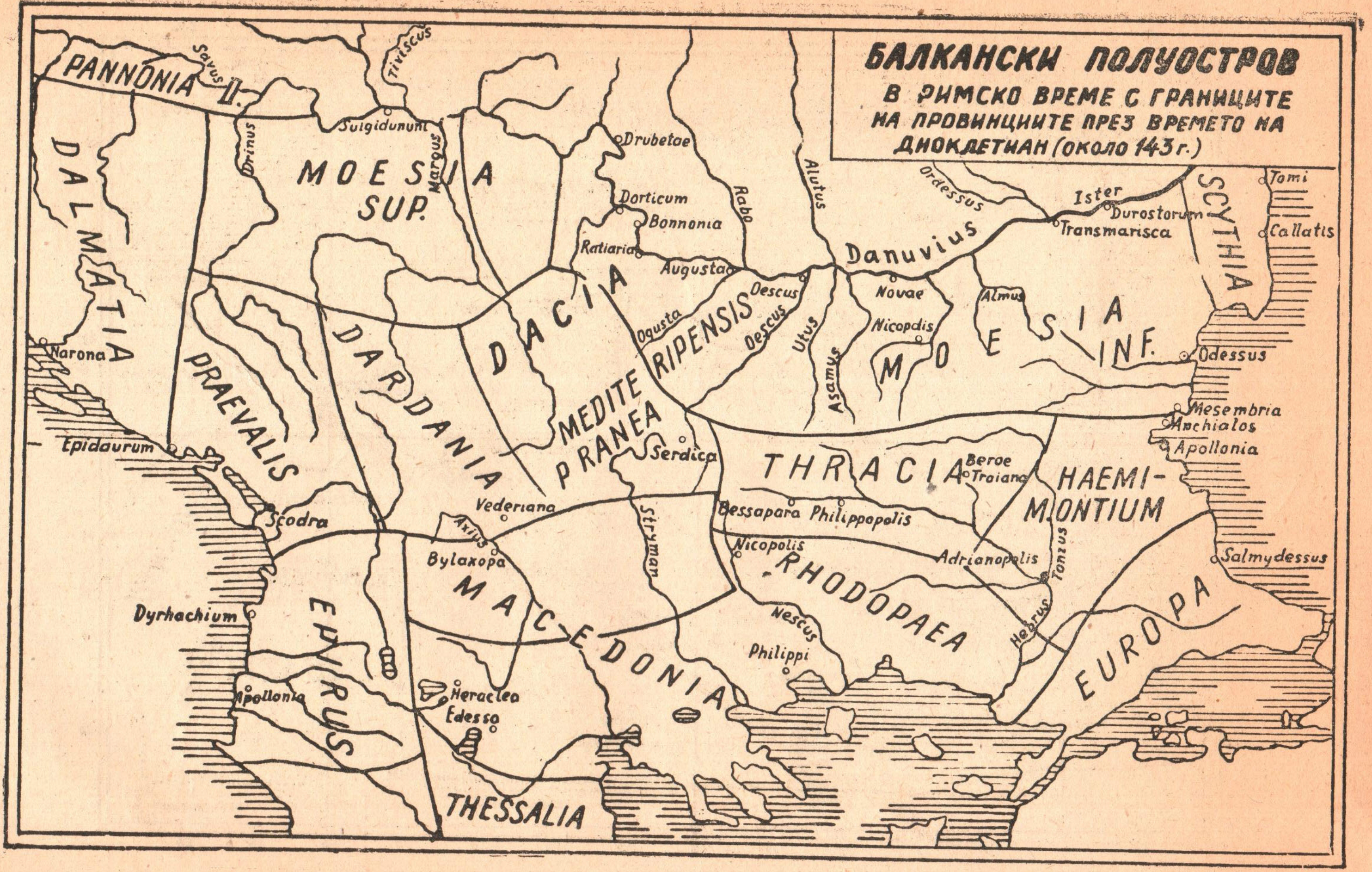

БАЛКАНСКИ ПОЛУОСТРОВ
В РИМСКО ВРЕМЕ С ГРАНИЦИТЕ
НА ПРОВИНЦИИТЕ ПРЕЗ ВРЕМЕТО НА
ДИОКЛЕТИАН (ОКОЛО 143 Г.)

PANNONIA II.
Savus
Tiviscus
Suigidunum
Drinus
Margus
MOESIA SUP.
DALMATIA
Drubetae
Dorticum
Bonnonia
Ratiaria
Augusta
Rabo
Alutus
Ordessus
Ister
Durostorum
Transmarisca
Danuvius
SCYTHIA
Tomi
Callatis
DACIA
RIPENSIS
Descus
Oescus
Ogusta
Utus
Asamus
Novae
Nicopolis
Almus
MOESIA INF.
Odessus
Narona
PRAEVALIS
DARDANIA
MEDITERRANEA
Serdica
THRACIA
Beroe
Troiana
HAEMIMONTIUM
Mesembria
Anchialos
Apollonia
Epidaurum
Scodra
Vederiana
Axius
Bylaxopa
Strymon
Bessapara
Philippopolis
Nicopolis
RHODOPAEA
Adrianopolis
Tonzus
Salmydessus
MACEDONIA
Dyrhachium
EPIRUS
Nescus
Philippi
Hebrus
EUROPA
Heraclea
Edesso
Apollonia
THESSALIA

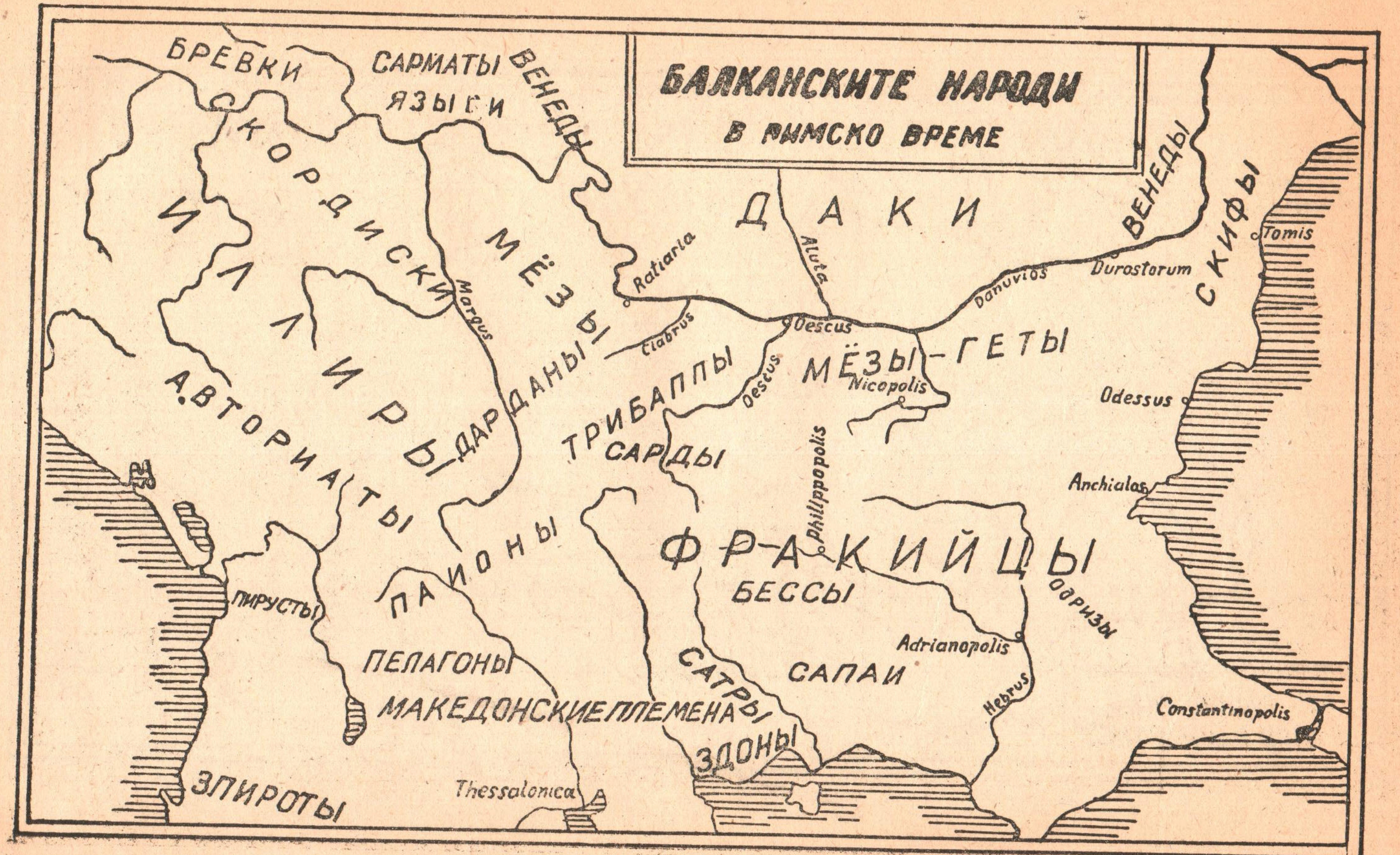

БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ В РИМСКО ВРЕМЕ

БРЕВКИ
САРМАТЫ
ЯЗЫГИ
ВЕНЕДЫ
СКОРДИСКИ
ИЛЛИРЫ
МЁЗЫ
ДАКИ
ВЕНЕДЫ
СКИФЫ
Tomis
Ratiaria
Aluta
Danuvios
Durostorum
Margus
Ciabrus
Oescus
Oescus
МЁЗЫ-ГЕТЫ
Nicopolis
ДАРДАНЫ
ТРИБАЛЛЫ
АВТОРИАТЫ
САРДЫ
Philippopolis
Odessus
Anchialos
ПАИОНЫ
ФРАКИЙЦЫ
БЕССЫ
ОДРИЗЫ
ПИРУСТЫ
Adrianopolis
ПЕЛАГОНЫ
САПАИ
САТРЫ
Hebrus
МАКЕДОНСКИЕ ПЛЕМЕНА
Constantinopolis
ЭДОНЫ
ЭПИРОТЫ
Thessalonica

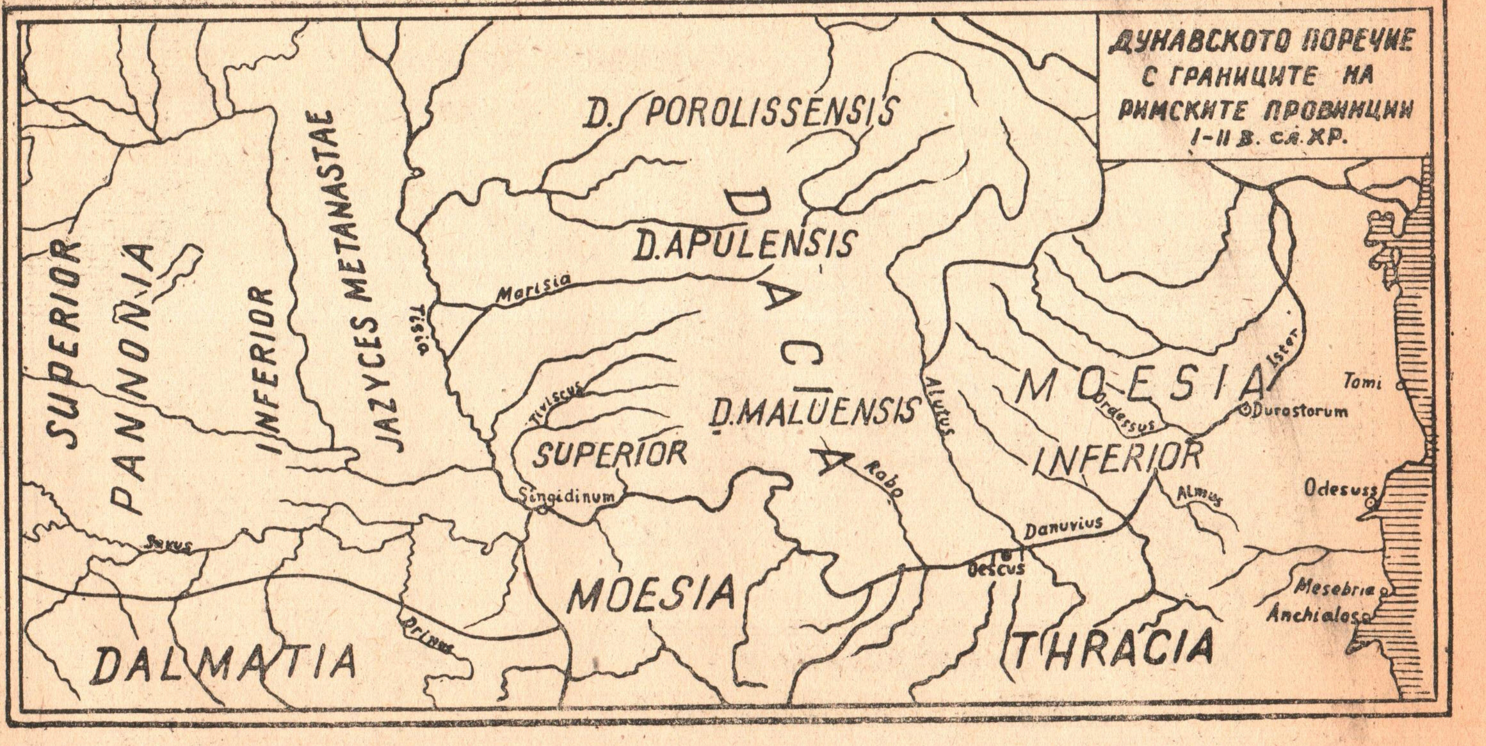

ДУНАВСКОТО ПОРЕЧИЕ С ГРАНИЦИТЕ НА РИМСКИТЕ ПРОВИНЦИИ I-II В. СЛ. ХР.

D. POROLISSENSIS
DACIA
D.APULENSIS
D.MALUENSIS
SUPERIOR
PANNONIA
INFERIOR
JAZYCES METANASTAE
Tisia
Marisia
Tiviscus
SUPERIOR
Singidinum
MOESIA
Savus
Drinus
DALMATIA
Rabo
Alutus
MOESIA
INFERIOR
Ordessus
Ister
Tomi
Durostorum
Odesuss
Almus
Danuvius
Oescus
Mesebria
Anchialos
THRACIA

АКАДЕМИК
Н. С. ДЕРЖАВИН

ИСТОРИЯ
НА
БЪЛГАРИЯ

ТОМ I

ПРОИЗХОД НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД И ОБРАЗУВАНЕ НА ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

Превод на
Т. ХАРМАНДЖИЕВ

Под редакцията на
доц. д-р ДИМИТЪР АНГЕЛОВ

СОФИЯ — 1946
СЛАВЯНСКО КООПЕРАТИВНО ИЗДАТЕЛСТВО

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

Настоящият труд представя първата част от четиритомното съчинение на съветския академик Николай С. Державин върху историята на България, което е на път да бъде завършено. В него се разглежда началният период на нашата история до образуването на първото държавно обединение между славянските племена в Мизия и дружинниците на Аспарух. Накрай е дадено едно приложение за племенните и културно-исторически връзки между българския и руски народ, което се състои от 6 отделни глави.

Кой е академик Державин и какви са неговите заслуги към България е добре известно на всекиго, за да има нужда тук да се спираме нашироко. Достатъчно е да се спомене, че той е посветил целия си живот на изучаване на българското минало и че понастоящем, вече на преклонена възраст, той работи със същата любов и усърдие като изпитан приятел на българите, излязъл из средата на братския нам руски народ. „Историята на България“, която предстои да излезе наскоро в своята цялост ще бъде връх на неговите творчески усилия, на неговата обич и нестихващ интерес към миналото и съдбата на нашата родина.

Първият въпрос, който академик Державин засяга в настоящия си труд, е този за възникването на славянската народност на Балканския полуостров и за ролята ѝ в изграждането на българската държава. Съветският учен е доловил с пълно право, че основният етнографски субстрат, от който се създава българският народ и който е съществения, държавнотворен елемент, са били именно славянските племена. Затова той отделя в своята книга дълги страници върху тяхното етнографско, стопанско, политическо и културно развитие, за разлика от много от досегашните съчинения по българска история, дето тези въпроси са оставени на заден план. Той си служи при това с основните концепции на съветския езиковед Н. Мар (неговата теория за единството на глогогоническия и етногоническия процеси и за наличността на тъй нар. яфетически, прединдоевропейски период), за да докаже, че южните славяни са възникнали като народностен тип на самия Балкански полуостров, като пряки потомци на траки и илири, в процеса на племенните кръстосвания и на бавното, обусловено на първо място от развоя на производителните сили, преминаване на количеството в качество. Тук трябва да се подчертае, обаче, че ако неговите схващания за решаващата роля на славянството като държавнотворен елемент и главен фактор за образуването на българската народност са напълно правилни и убедителни, то предположението му за автохтонността на славянските племена и за превръщането на трако-илирийския субстрат в славянски етнографически тип не може да се счита за доказано. Данните, с които си служи той, не са достатъчни, за да опровергаят някои указания на изворите в противна смисъл, а освен това и използуваната за целта литература не винаги стои на изискуемата научна висота.

Вторият въпрос, който академик Державин поставя на разглеждане, се отнася до произхода на прабългарите и до ролята на Аспаруховата дружина. Отхвърляйки всички предишни предположения, той се присъединява към гледището на споменатия езиковед Н. Мар, според когото българите представляват един твърде стар народ, съществуващ още в яфетическата, прединдоевропейска фаза като отделен етнографски тип, който не бива да се свързва ни с турци, ни с татари, ни с фини и т. н. Доколко тази теория, основана на остроумни лингвистични построения, може да се счита за приемлива, ще посочат бъдещите проучвания. Важно е да се отбележи, обаче, едно — независимо от това, какъв народ са били прабългарите, вън от съмнение остава фактът, че тяхната роля в изграждането на нашата държава е била твърде незначителна. Напълно прав е академик Державин, като изтъква, че дружината на Аспарух, дошла на Балканския полуостров, е била вече в значителна мяра славянизирана и че от някогашния прабългарски елемент не е останало днес почти нищо, което да доказва за неговото съществуване и за неговата роля. Изказванията на съветския учен по този въпрос за лишен път доказват несъстоятелността на разни „теории“ за хунска и азиатска кръв в жилите на днешните българи, теории, които бяха плод на мрачното минало и които въпреки всичко не успяха да отделят нашия народ от неговите славянски братя.

Трябва да се подчертае накрай, че книгата на академика Державин е написана в един момент, когато всякакви културни връзки между България и Съветския съюз бяха прекъснати, без да бъдат и преди това особено живи поради реакционната власт, която господствуваше години наред в нашата страна. С това се обяснява не винаги достатъчно добрата осведоменост на автора относно някои по-нови проучвания и оправки към българската история, които не са взети от него предвид. Сега, обаче, когато всички пречки за културно общение между българския и руски народ се премахват, имаме всички основания да вярваме, че този малък недостатък, дължащ се на обективни причини, ще бъде отстранен и че следващите томове на „История Болгарии“ ще носят всички белези на една необходима научна пълнота.

От редактора

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ

ПРОИЗХОД НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД И ОБРАЗУВАНЕ НА ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

УВОД В ИЗУЧАВАНЕ ИСТОРИЯТА НА СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ

Славяноведението като наука съществува приблизително от сто и петдесет години. То се е родило в края на 18 и началото на 19 в. почти едновременно с зараждането на капитализма и подема на националната буржуазия у славяните, всред най-напредналия в онова време славянски народ — чехите. Корените на тази наука намериха храна в онова широко национално-освободително движение, което преживяваха тогава всички угнетени народи на Хабсбургска Австрия. Но когато всред австрийските славяни по същия този път на национал-освободителното движение, имащо в основата си еднакви предпоставки, тръгнаха и угнетените неславянски народи на разлагащата се феодална Турция, славяноведението значително разшири своите рамки: то включи в кръга на своето изучаване нов материал, който даваха тези народи и тяхните национал-освободителни стремежи — в смисъл на национална история, език, литература, етнография и фолклор.

Това беше епоха, когато западните и южните славяни водеха напрегната освободителна борба — борба, която след това отчасти се пренесе от запад и на изток — за културно-национално и политическо самоопределение. Най-ранните успехи в тая борба се паднаха на сръбския народ, значително по-късно — на българския, и чак след сто и няколко години — на славянските народи от бившата Хабсбургска монархия — поляците и чехите.

Още от самото си начало тясно свързано в своите идеологически системи и в развитието на материалните си успехи с национал-освободителното движение — по същество буржоазно, славяноведението представляваше по своето материално и идеологическо съдържание във всичките си отдели не нещо друго, а израз в науката на основното съдържание на това именно движение. Това съдържание у всички угнетени народи, борещи се за своето културно-национално и политическо разкрепостяване, се определя обикновено от исканията, поставени от движението. Тези искания са различни у различните народи, но в тях най-често от всичко прозират разнообразните черти характеризиращи нацията изобщо — езикът, територията и пр. В развитието на национал-освободителното движение у славянските народи тези искания изобщо бяха еднакви и се свеждаха в борба за национален език и училище, за общинско самоуправление и разширение на политическите права, за национална територия, и най-после — за независима национална държава.

Така, представлявайки от себе си в епохата на капиталистическия подем по комплекса на своята проблематика известно идеологическо оформяне на национално движение, славяноведението като наука беше в онова време у славянските народи по същество политическо оръдие в ръцете на напредничавите елементи на националната буржуазия, което бе отбелязано специално вече в 1855 г. от Енгелс в известната му статия „Германия и панславизмът“, където четем следното: „ . . . в Австрия, пред очите на Метерних, филологията беше използувана от панславистите за проповядване на учението за славянското единство и за създаване на политическа партия, очевидната цел на която бе да измени положението на всички националности в Австрия и да превърне самата нея във велика славянска империя.“[1]

Започвайки с трудовете на основоположника на славянската филология, чешкия учен Добровски (1753—1829), тази наука в буржуазния Запад, през различни етапи от своето историческо развитие, носи в повече и по-малко изразена форма — отпечатъка именно на тези национал-освободителни аспирации и на първо място служи за техен изразител. Обаче, вече в капиталните трудове на словенеца Франц Миклошич (1813—1891), високо оценени на времето си от Енгелс в писмото му до Ласал от 14 март 1859 г., славянската филология в основното си русло най-плътно се покрива с общоевропейското научно движение и се превръща в един от клоновете на общоевропейския научен фронт. Тези нейни позиции укрепва след това с класическите си трудове най-талантливият от учениците на Миклошич и негов приемник в катедрата по славянска филология във Виенския университет — Ватрослав, или Огнеслав, т. е. Игнатий Викентиевич Ягич (1838—1923) — бил попреди професор в Одеския (1872—1874) и Петербургския (1880—1886) университети и от 1881 г. до самата си смърт (1923) действителен член на Петербургската Академия на Науките.

Борбата за правата на родния език, за национално просвещение и политическо разкрепостяване на народите от бившето чешко кралство, загубило в 1620 г. след упорита и продължителна съпротива своята независимост и превърнато от Хабсбургите в австрийска провинция, съставляваше основното съдържание на националното движение в Чехия през неговия начален период. Науката на възраждащия се народ под ръководството на напредничавите тогава елементи на надигащата се национална буржуазия вървеше заедно с разрешаването на боевите политически задачи, поставени пред чешкия народ. Науката подпомагаше тази борба с лозунгите си, с тематиката си и съдействуваше с конкретните си постижения да се укрепят позициите на борещия се народ. В трудовете на Добровски и на голям брой бележити негови съвременници и най-близки приемници — словенеца Бартоломей Копитар (1780—1844), словака Павел Шафарик (1795—1861), Юнгман (1773—1847), поета романтик словака Колар (1793—1852), Ербен (1811—1870), Челоковски (1799—1852), Палацки (1798—1876), словака Людевит Щур (1815—1856) и др. — за пръв път се поставят солидни научни основи за историческото изучаване на чешкия и другите славянски езици, за историята на славянските литератури, чешката история и славянските старини, славянската етнография. Йосиф Добровски, филолог по специалност, започвайки от 1782 г. разработва редица отделни проблеми из областта на старочешката история, чешката дипломатика и славянските старини. Шафарик в 1837 г. пуска първия том на своя класически труд „Славянски старини" и в 1841—1842 г. сбития очерк на „Славянската етнография" с приложена към него етнографическа карта на славянството. Ян Колар с изключително увлечение на учен и поет-романтик изучава славянските етнографически старини. Палацки, „бащата на чешката историография" заедно с това крупен национален политически деец, от 1829 г. усърдно изучава древночешките летописи и други източници на старочешката история и през същата година издава в Прага своя труд — Staři letopisové češti od roku 1378 do 1527; в 1840—1846 г. издава първите четири тома исторически материали — Archiv Český, продължение на който се явиха след това още два тома издадени от автора в 1862 г. През 1836—1847 г. Палацки пуска на немски език и през 1848—1876 г. на чешки първите пет тома на своя капитален труд върху историята на чешкия народ (Dějiny národu Českého v Čechach a na Moravě, Geschichte Böhmens). Смърта на автора прекъсва продължението на тоя първи у чехите исторически труд, доведен от автора само до 1526 г.

---

[1] К. Маркс и Фр. Енгелс, Съчинения т. Х. стр 391.

Освен това Палацки се е занимавал специално с изучаването на хуситкото движение.

Едновременно с Палацки в областта на археографическите изследвания работи знаменитият на времето си чешки поет и историк Карл Яромир Ербен, напечатал през 1855 г. в Прага сборник от дипломатически актове на латински език, отнасящи се към историята на Бохемия и Моравия за времето от 600 до 1253 г., и редица специални работи, както върху историята на Чехия, така и специално върху историята на града Прага. Ербен се е занимавал също и с изучаване на древноруската история. Нему принадлежи между другото чешкият превод на Несторовата летопис, с критически бележки и поправки към руския текст (1867); изследването на „Слово о полку Игореве" (Слово за Игоревия полк) и на „Задонщина" (1870); обяснението и поправките на някои тъмни и изопачени места от древноруската летопис (1870). Освен като автор на исторически трудове Ербен има крупната заслуга и като създател на чешката фолклористика. Историята на материалната култура у чехите започва да се създава от Ян Еразъм Воцел (1803—

1871) с неговите капитални трудове, написани на немски език — Grundzüge der böhmischen Altertumskunde (1845) и Archäologische Parallelen (1853—1854), а също така на чешки език — Pravěk země české (1866—1868), известен в руското издание под заглавието „Най-стара история на бита на славяните и специално на чехите" (Киев 1875)

Така в Чехия през първата половина на 19 в. в напрегнатата борба на чешкия народ за национално-политическо разкрепостяване бяха положени първите основи на научната историография на славяните. Върху тези основи се изгради у чехите и словаците твърде широка съвременна историческа наука, която има за свои представители такъв голям специалист в изучаването на славянските старини, като професор Любор Нидерле и редом с него специалиста по чешките старини — д-р Пич, автор на излезлия в 1899—1900 г. двутомен, богато илюстриран археологически труд — Cechy předhistorické, и редица други историци.

От тях най-много заслужили и ползуващи се с широка известност са: проф. Ченек Зибрт, написал петтомна библиография на чешката история (1900—1912), доведена до 1679 и представляваща от себе си настолно пособие за всеки, който се занимава с историята на Чехия; историкът на славянското право Карел Кадлец, оставил ценен труд върху историята на задругите у славяните — Rodinny nedil čili zádruha v pravu slovanském (1898); проф. Константин Иречек (1854—1918), забележителен историк на балканските славяни; Херменгилд Иречек (1872—1909), историк на славянското право; проф. Зденек Неедли, автор на огромно количество трудове върху всеобщата история на музиката, народната музика и специално музиката у чехите през хусистката епоха, автор и на четиритомната монография, посветена на Масарик, представляваща от себе си капитално изследване върху историята на чешкия народ през последното столетие, както и на тритомния труд посветен на В. И. Ленин; Вацлав Томек, автор на дванадесеттомен труд върху историята на града Прага (1855—1901); проф. Камил Крофта, бивш министър на външните работи в правителството на Бенеш, който се занимава специално с историята на хусистките войни и селячеството в Чехия и Моравия; В. Новотни, написал двутомен труд върху историята на Чехия (1911—1913) и специална двутомна монография върху живота и дейността на Ян Хус (1920—1921); историкът Пекарж, издал в 1930 г. четиритомен труд — изследване на Жижка и неговата епоха. Историята на чешките братя бе изучавана от: Хиндели (1850 г. 2 тома), Ярослав Гол (1878) и неговия ученик проф. Ярослав Бидло (умрел в 1938 г.), посветил на тази тема тритомна монография (1903—1909). Историкът Антоний Резек (1853—1909) напечатва в 1888—1893 г. тритомна история на Чехия и Моравия за новото време; заедно с Ярослав Гол той основава чешкото историческо списание Časopis český Historizký и е първият му редактор; от 1918 г. редактор на списанието е Пекарж. Чешкото средновековие е изучвано от историците: Ф. Гибл, В. Урбанек, В. Халоупецки, Йосиф Шуста. Йосиф Шмак изучава историята на Чехия през 18 и 19 в. Историкът Зденек Тоболка печата през 1898 г. изследване на тема: Počatky konstitučniho života v Čechach. С широка популярност се ползуват между чехите съчиненията на Тадра Фердинанд (1844—1910) — Kulturni Styky čech s cizinou až do valek husitskych (1897) и др.

От южните славяни хърватите и сърбите най-рано се оказаха в сферата на капиталистическото влияние; хърватите отдавна влизаха в състава на Австрийската монархия, а сърбите от 15 до 17 век съставяха отчасти населението на южните крайдунавски провинции на Австрия — Срем, Бачка, Банат, където по-рано отколкото на полуострова се надигна националната буржуазия, вече от втората половина на 18 в., за да встъпи в пътя на борбата за културно-национално самоопределение, насочено против великодържавното националистическо угнетяване, на което бе подложен разпокъсаният сръбски народ, както от страна на немската буржуазия, така и от страна на разлагащия се турски феодализъм.

Австрийският сърбин Иван Раич (1726—1801), родом от гр. Карловец, по образование богослов от руската школа, по настроение — поет, по основна специалност — историк, завършва през 1768 г. своя труд в четири части „История на различните славянски народи, най-вече на българите, хърватите и сърбите, извадена из тъмата на забвението и изнесена на исторически показ“ („История разних славянских народов, наипаче болгар, хорватов и сербов, из тмы забвения изятая и во свет исторический произведенная“). Първите три части на този труд се появяват на бял свет през 1794 г., а последната — четвъртата — през 1795 г. През същата година в Петерсбург започва да се печата второто издание, но по разпореждане на царската цензура по-нататъшното отпечатване бива преустановено.

Поставил си за задача „да опише по достояние и приличие сръбския народ, накратко да го прослави и из тъмата на забвението да го покаже в историческа светлина“, и ръководейки се от чувството на любов към своя угнетен народ, авторът възвеличава неговото историческо минало и пише патриотически панегирик, жертвувайки интересите на историческата критика и пълнотата в излагането на историческите събития и факти. Историята служи на Раич като мощно оръжие за разрешаването на първоразредни, животрептящи задачи, сложени тогава пред сръбския народ, и науката под перото на Раич с чест изпълнява своята велика историческа мисия, оставайки у сърбите чак до втората половина на 19 век главен източник и вдъхновител на национал-освободителното движение и въоръжената борба за национално-политическо разкрепостяване. На същите тези задачи служи тогава у сърбите и хърватите художествената литература от рода например на знаменитата алегорическа поема на същия Раич „Бой змая со орлови“ (Битката на змея с орлите) (1791 г.), посветена на войната между Австрия и Русия (орлите) — от една страна, и Турция (змея) — от друга; или на широко известната на времето си поема на Захарий Орфелин (1726—1785) „Плач Сербии, ея же сины в различные государства рассеялися" („Плачът на Сърбия, чиито синове се пръснаха в различни държави") (1761), и на неговия литературен сборник „Славяносербский магазин, тоест: собрание разных сочинений и переводов к пользе и увеселению служащих" (1768) („Славяносръбски магазин, т. е.: сбирка от различни съчинения и преводи за полза и увеселение на служащите"). Трябва да се отбележи, че от този автор има двутомен исторически труд, посветен на Петър I (1772); авторът дава възторжена характеристика на този „несравним герой" и, използувайки широко достъпната му руска литература, внася в своя труд и оригинален, добит на самото място материал по историята на отношенията между Сърбия и Русия при Петър I. В 1774 г. този труд на З. Орфелин бива препечатан от руския историк Щербатов.

Малко по-рано от Раич, в 1754 г., сръбският историк, черногорецът Василий Петрович (1709—1766) печата в Москва исторически труд под заглавие „История о Черной горе" („История за Черна гора"), който си поставя главно агитационно-политически цели: да привлече вниманието на руските правителствени кръгове върху Черна гора и да съдействува за укрепването на руско-черногорските връзки. В научно отношение трудът на Петрович е доста слаб и не е изиграл никаква роля в развоя на историческата наука у сърбите. Малко по-сполучлив в научно отношение е историческият труд, излязъл през 1765 г. във Венеция под заглавие „Краткое введение в историю произхождения славяно-сербского народа, бывших в оном владетелев, царев, деспотов или владетельных князев сербских, до времени Георгия Бранковича, последнего деспота сербского" („Кратък увод в историята на произхода на славяно-сръбския народ, на някогошните му владетели, царе, деспоти, или владетелни сръбски князе, до времето на Георги Бранкович, последния сръбски деспот"). Авторът е Павел Джулинац, чиновник на руска дипломатическа служба във Виена и Неапол. Трудът на Джулинац, също така както и трудовете на споменатите по-горе сръбски историци, е типично произведение от епохата на Възраждането, проникнато от патриотическо настроение и имашо за задача да повдигне национално-политическото съзнание в масите на сръбския народ с цел за освобождението му от „варварското иго". Същите тези национално-политически традиции продължават да господствуват в сръбската историография и в трудовете на по-късните историци чак до 20-те години на 19 век — у Иван Мушкатирович (1743—1809), Димитрий Давидович (1789—1883) и Магарашевич (1793—1830).

От началото на 19 век в сръбския народен живот като широка вълна се влива, най-напред чрез посредничеството на австрийските сърби, романтическото движение от Запад, същото това движение, каквото в подобна обстановка на национал-освободително движение преживяваше в онова време и чешкият народ. Трудовете и идеите на Йосиф Добровски, на Копитар, на Шафарик, на Ян Колар, на Людевит Щур проникнат отвъд Дунава към балканските сърби и тук намират горещ отзвук. Трудовете на Добровски стават известни в Сърбия посредством сръбските им преводи и първи внасят в сръбския живот идеята за славянското културно единство и политическа солидарност. Словенецът Бартоломей Копитар оказва непосредствено въздействие върху знаменития реформатор на сръбския литературен език, лексикографа, фолклориста и историка Вук Караджич (1787—1864) и го запознава с сборниците от произведения на сръбската народна поезия, съставени от Яков Грим и Гьоте. Ян Колар, който храни изключителни симпатии към сръбския народ, сръбската поезия и сръбския език, поразява сърбите със своя славянофилски ентусиазъм, внушава им вяра в народните сили. Шафарик, който работи от 1813 г. всред австрийските сърби в качеството си на гимназиален учител в Нови Сад, усърдно изучава сръбското историческо минало и пръв поставя основите за научното изучаване на сръбските исторически документи и сръбския език. Пламенният патриот и талантлив агитатор, словакът Людевит Щур, професор от лицея в гр. Братислава (бивш Пресбург), постоянно преследван от маджарската полиция заради своя словашки патриотизъм и славянофилска агитация и уволнен в края на крайщата, активен член на унгарския сейм през бурните 1847 — 1848 години, където мъжествено се бори за политическите права на своя народ, е обявен от унгарското правителство вън от закона и принудително емигрира в чужбина. — Той оказва преко революционно влияние на стичащата се от всички страни сръбска и славянска младеж, заразява със своя славянофилски патриотизъм и въодушевление. Под въздействието на неговите агитации израства новото поколение на сръбската демократическа младеж — „Омладината", която играе в политическия и културен живот на сръбския народ ролята на революционен авангард.

През 1866 г. сръбската „Омладина" (Младеж), се организира в „Обединен съюз на сръбската младеж" (Уједињена Омладина Србска), който обгръща в себе си широките кръгове на сръбската демократическа общественост. „Омладинците" са поклонници на Гарибалди и Мадзини и на техните национал-републикански стремежи, а също така и на републиканското движение в Франция и Испания. Те са антиклерикали и антимонархисти, подържат идеята за федерална Австро-Унгария и федерален съюз на балканските държави и водят борба със сръбските реакционни правителства, а в 1868 г. са главни вдъхновители за убийството на княз Михаил. Но, обгръщайки в своя състав разнородни идеологически елементи — от либералите до революционните демократи в духа на руския утопичен социализъм на 60-те години, те в края на крайщета слизат от сцената, без да изиграят каквато и да било съществена революционна роля.

60-те години в Европа бяха бурна епоха, в която угнетените народи водеха борба за национално-държавно обединение: обединението на Италия в 1859—1870 г.; обединението на Германия в 1866—1871 г.; полското въстание в 1863 г.; гръцкото възстание в Крит през 1866 г;. редица въстания в Сърбия, като се почне от 1851 г. и окончателното освобождение на сръбските градове от последните турски гарнизони в 1867 г.; нарастването на революционната вълна в България и селската революция в Русия и пр. и пр.

Всред този международен политически кръг и при напрегната политическа обстановка вътре в страната, в сръбската наука и художествена литература се разраства широко национално-романтическо движение, нередко граничещо в отделни случаи с уродливия реакционен национал-шовинизъм и изхождащо в своята идеологическа система от решителното отричане на „прогнилия Запад“ и от идеализацията на националното историческо минало, на битовия строй, езика, поезията и на самия носител на всички тези ненадминати богатства — сръбския народ. Националната романтика завладява всички кръгове на сръбската общественост и се разпространява по всички посоки в живота на сръбския народ: гражданите започват да се обличат в селски дрехи, из говоримия език се изхвърля европейското „вие“ и се заменя с народното „ти“; църковните календарни имена се заменят с национални; всички собствени имена от чужд произход с заменят със съответните им сръбски форми: Тимофей се превръща в Богобой, Федор — в Богдан, Георги — в Джуро; в голямо множество се появяват имената: Стоян, Станое, Светозар, Милан, Милица, Богомир, Боголюб — стига се чак до там, че почтеният немски бюргер Фридрих Готлиб Клопщок се превръща у сърбите в Любомир Боголюб Клопщок. В същото това време и сред сръбската интелигенция стават на мода народните хора и народните мелодии. Заедно с това, либералното омладинско движение внася известен принос и в културния живот на сръбския народ — специално у сърбите за пръв път се появява сериозна буржуазна преса (вестниците „Застава“ на Светозар Милетич от 1886 г. и „Сърбия“ на Любомир Кралевич от 1867 до 1870 г. — и двата политически органи на „Обединената сръбска омладина“ (младеж), а също така и литературните и научни списания („Даница“ от 1860 до 1872 г. „Явор“, от 1862 до 1863 г., „Матица“ от 1866 до 1870 г., „Млада Србадия“ от 1870 до 1872 г. и др.), където значително място се отрежда на историята.

При тая обстановка у сърбите възниква обширната, разнообразна и плодотворна дейност на великия народен учен, самоука Вук Стефанович Караджич (1787—1864) — знаменит фолклорист и етнограф, преобразувател на литературния език и създател на новия правопис, автор на първия речник на сръбския език и историк. В областта на историята нему принадлежат редица ценни трудове върху историята на политическата съвременност, като се почне от 1791, в която той или сам лично взимал активно участие, или е бил жив свидетел. Такива са неговите: „История на нашия народ в Сърбия през времето на управлението на Карагеоргиевич, от 1804 до 1814 г.; „Милош Обренович“ княз на Сърбия, или „Материал из сръбската история на нашето време“ (1828). Въз основа на последния труд на Караджич немският историк Ранке, както е известно, е написал своето съчинение, върху историята на сръбската революция — Die serbische Revolution aus serbischen Papieren ind Mitteilungen (1828), за което друг немски историк, Нибур, се е изказал като за най-забележителния труд на немски език. Въз основа на материалите, събрани от същия Караджич, Ранке е написал и втори исторически труд — Serbien und die Türken im neunzehnten Jahrhundert (Лайпциг, 1789). Самият Вук Караджич не е бил историк в истинския смисъл на думата и никога в това отношение не е надценявал заслугите си, но е бил добросъвестен историк-мемуарист и в историческите си трудове е оставил материали от изключителна историческа ценност.

В недрата на сръбската „Омладина" за пръв път у сърбите възниква и социалистическото движение, първите пионери на което тук са Светозар Маркович (1846—1875) и „брат бугарин" („братът българин") Любен Каравелов (1837—1879). — И двамата са възпитаници на руските университети през 60-те години, първият — на Петерсбургския, вторият — на Московския, и двамата са пламенни привърженици и поклонници на идеите на Чернишевски, Добролюбов и Писарев. Благодарение на дейността на Светозар Маркович и Любен Каравелов през 70-те години у сърбите възниква ново, социалистическо движение, което иде да смени омладинския либерализъм, неговата романтика и метафизика; то се отразява в литературата в формата на реалистично направление, а в науката създава увлечение към естествознанието (Бюхнер, Карл Фохт, Молешот, Дарвин, Хекел) и материализма. Всичко това намира съответно отражение и в историческите трудове, в които „непреодолимото стремление към истината" изтласква господствуващия до тогава националистически патриотизъм. Пръв създател на буржоазната историческа наука у сърбите в този именно дух е Иларион Руварц (1832—1905), който разрушава с трудовете си немалко патриотически олтари, въздигнати от историците-романтици, и разбива не една от техните исторически илюзии. Редом с Руварц работят в същото направление Л. Ковачевич, Ст. Новакович, Л. Йованович и др. От историческите трудове на Руварц се възпитава още от ученическата скамейка и израства и най-крупният от съвременните сръбски историци, специалистът по сръбско-византийските отношения, по средновековната история на Сърбия и добрият познавач на историческите документи, Станое Станоевич (1874—1938). Висше историческо образование Станоевич получава във Виенския университет при знаменития филолог Ватрослав Ягич (1838—1923) и най-крупния историк на балканското славянство Константин Иречек (1854—1918). В славянската историография последният има изключителни заслуги за създаването у българите и сърбите на историческата наука.

Основоположник на историческата наука у хърватите е Иван Кукулевич Сакцински (1816—1889), който е работил много както в областта на издаването на исторически документи — Arkiv za povestnicu jugoslavensku, Zagreb (1851—1875), така и в областта на монографическото изучаване на различните епохи от историята на сръбския народ. С основаването през 1861—1867 г. в Загреб на Югославянската Академия на Науките, която става център за изучаване на историята на хърватския народ, благодарение на трудовете на забележителния историк и едновременно с това крупен национално-политически деец, създател и многогодишен председател на Академията на Науките, а също така и основател на хърватския университет в Загреб, проф. Франц Рачки (1828—1894), историческата наука у хърватите се слага на здрави релси и се развива плодотворно. На Рачки принадлежат редица забележителни трудове върху историята на народите на Хърватско, Босна, Далмация и Сърбия от 11 до 14 в., при което основен предмет на неговите изследвания се явяват вътрешните политически движения у тия народи и тяхната борба за национално-държавна независимост. Към тая група от трудовете на Рачки се отнася и едно от основните изследвания въобще по дадения въпрос — „Богомили и Патарени“ (1869—1870), което не е загубило своето значение и до днес. Рачки е бил и превъзходен издател на паметници и исторически документи; такива са неговите знаменити Monumenta Slavorum meridionalium или излезлият през 1877 г. в Загреб сборник Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia. Рачки е бил също така добър познавач на руската история и руската литература.

Като най-близък приемник на Рачки на поста председател на югославянската Академия на Науките се явиха хърватският историк проф. Таде Смичиклас (1843—1914), автор на двутомната „Хърватска история“ (1879—1882), ползуваща се на времето си с широка популярност у хърватите, а също така автор на сборника от исторически документи Codex diplomaticus.

От съвременните хърватски историци са известни: Векослав Клаич (Povjest Hrvata); излезли са до сега, доколкото ни е известно, 5 тома), Рудолф Хорват, автор на редица исторически монографии и двутомната „Хърватска история“ (Povjest Hrvatska, I т. 1904 г.) и Фердо Шишич, отпечатал през 1925 г. в Загреб I том на капиталния си труд — Hrvatska Povjest.

Особено място сред хърватските учени-историци по своята специалност и по широтата на научните си интерси заема историкът на славянското право Валтазар Богишич (1840—1908), който е бил през 1870—1890 г. на катедрата по история на славянските законодателства в Одеския университет. Той е голям познавач на славянското обичайно право и познава в тая област огромен архивен етнографически материал; оставил е редица ценни работи по своята специалност на хърватски, руски, френски и немски езици, като например Pravni običaji u Slavena (Загреб 1867); Zakoni u južnich Slavena (Загреб 1874); Zbornik sadašnjich pravnich običajia u južnich Slavena (Загреб 1874); Fontes pertinentes ad historiam juris Slavorum Meridionalium; „О научной разработке истории славянского права“ (СПб., 1870); Aperçu des travaux sur le droit coutumier en Russie (P., 1879) и др.

По-късно от другите славянски народи на арената на културно-историческия живот излиза българският народ. Това обстоятелство е тясно свързано с изключително тежките условия за политическото съществуване на българския народ в течение на пет века, като се почне от 14 в., в обстановката на двойния чуждонационален гнет — по линията на културния живот — от страна на гръцкото фанариотско духовенство, по стопанско-политическа — от страна на обединените сили на турската националистическа бюрокрация и феодалите-чифликчии. Развитието на капитализма и зараждането на националната буржуазия в края на 18 и началото на 19 век предизвикват всред българския народ широко национално-освободително движение, което в началния период се излива в формата на борба за културно-национално самоопределение, за правото на роден език и национално училище, а след това, като се почне от 60-те години, за национално-политическо отделяне и независима национална държава, Тази борба завършва с всенародно въстание през 1876 г. (така нареченото априлско въстание) и освобождението на България в 1878 г. С национално-освободителните стремежи на напредничевите елементи на българския народ е запълнен целият му културен живот чак до освобождението. Тия стремежи са наложили своя отпечатък и на историческата наука у българите, която е получила най-напред своето начало именно в епохата на великата народна борба и е играла на първо време преди всичко ролята на агитационна трибуна. Такава е знаменитата в историята на българската култура и общественост „История славено-болгарская“ от 1762 г. на Паисий Хилендарски. Написана въз основа на стари ръкописни източници, които авторът успял да намери в Хилендарския и Зографския манастири в Атон, а така също и въз основа на известните исторически трудове на Мавро Орбини и кардинала Бароний в руските преводи — „Книга историография початия имене, славы и расширения народа славянского“ („Историописна книга за произхода на името, за славата и за разширението на славянския народ“) (СПб., 1722 г.) и „Деяния церковная и гражданская“ („Църковни и граждански деяния“) от М. 1719 — тя е проникната от пламенно патриотическо въодушевление и любов към угнетения български народ и е насочена към това да пробуди политическото му съзнание и да го призове на борба за културно-национално и политическо освобождение. В „Историята“ на Паисий за пръв път са формулирани основните лозунги на национал-освободителното движение и в този смисъл тя е изиграла на времето си огромна агитационно политическа роля, а заедно с това и ролята на пръв източник за изучаване историческото национално минало. Трудът на Паисий се е ползувал с широка популярност всред българските читатели чак до 1845 г., за което говорят между другото 40 стигнали до нас преписи и преработки, но от фактическа страна тя сега не представлява никакъв научен интерес; същото се отнася и до „История во кратце о болгарском народе словенском“ („Кратка история за българския славянски народ“), от 1782 г., на най-близкия приемник на Паисий, йеромонаха Спиридон, и редица други подобни исторически опити, в това число и „История българска“ на Гавраил Кръстевич (Цариград 1869). Малко по-удовлетворително в тоя смисъл е изследването на Георги Сава Стойко Раковски, посветено на Асен I и неговия син Асен II и напечатано в Белград в 1860 г.

Първите основи на истински научна история се полагат в България едва през втората половина на 19 в. от Марин Ст. Дринов (1838—1906), който със своите трудове принадлежи еднакво както на българската, така и на руската наука и дълго време е бил професор в Харковския университет. Неговите проучвания по въпросите за произхода на българския народ и неговата най-стара история, по историята на българо-византийските отношения в 10 в., по историята на българската църква и пр., издадени в три тома през 1909—1915 г. в София под редакцията на проф. В. Н. Златарски, по историческите факти и критиката на източниците не са загубили своето научно значение чак до наши дни.

Изключителни заслуги в разработката на българската история наред с проф. М. С. Дринов има и чешкият историк Константин Иречек (1854—1918), който до днес остава първият всред най-крупните познавачи на историята на балканските народи и ненадминат по количеството на научните си трудове, посветени на тая област на историознанието. Нему принадлежи първият научен опит да се изложи систематично историята на българите, издаден в 1876 г. на чешки и немски езици — Dějiny naroda bulgařského (на немски Geschichte der Bulgaren). Две години след излизането на този труд той бива издаден в Одеса през 1878 г. в руски превод под редакцията на Ф. К. Брун и В. П. Палаузов. В 1886 г. той излиза и в български превод на Райнов и Бояджиев (Търново); през 1889 г.—в унгарски превод на Р. Майер; неотдавна излезе ново българско издание — превод под редакцията на проф. В. Н. Златарски. Освен цитирания труд на Иречек принадлежат и редица други капитални работи по българознание, в това число Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe (1877); Cesty po Bulgarskiu (1888) същото в български превод на Аргиров, Пловдив, 1889; Das Fürstenthum Bulgarien (Прага, Виена, Лайпциг, 1891); също в български превод на Екатерина Каравелова (1899); Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphik von Bulgarien und Rumelien (1881). „Стари пътешествия по България от 14—18 век“ (1882—1884); Ethnographische Veränderungen in Bulgarien seit d. Errichtung d. Fürstenthums (1890) и др.

С трудовете на С. М. Дринов и К. Иречек бяха сложени здрави основи на историческата наука в България, тясно свързана в своите успехи с историческата наука в Русия (Дринов) и в Западна Европа (Иречек).

На тая основа се създаде и плодотворната научна дейност на професора от Софийския университет, възпитаника на Петербургския университет, В. Н. Златарски (1866—1935), крупен специалист в областта на българското средновековие, автор на огромно количество трудове по българска история, археология, историческа география, нумизматика и другите отдели на историческото знание. Капитален труд на проф. В. Н. Златарски е неговата „История на Българската държава през срѣднитѣ вѣкове“ в четири тома, от които авторът преживе е успял до издаде само първите два тома (т. I ч. 1-а 1918 г., ч. 2-а 1927 г.; т. II 1934 г.; том III. е подготвен за печат)[1]. Блестящ познавач на източниците, прекрасно въоръжен с методи на филологическата критика, проф. В. Н. Златарски е дал в тоя труд обгръщащ общо XXXVI+1943 страници in 8⁰, огромен, критически проверен и майсторски приготвен от филологическата критика материал, но по-нататък от това той не е отишел, не е съумел да преодолее метафизиката и емпиризма и да даде по-вдълбочен анализ на развиващите се пред очите на зрителя като в калейдоскоп исторически събития.

Наред с проф. В. Н. Златарски плодотворно е работил в областта на българската история Георги Баласчев, също вече покойник. Той е оставил редица ценни работи, в това число и известното изследване „Климент епископ словенски" (1898 г.) неголям, но може би единствен в българската литература труд, където е изследвана материалната култура на старобългарското ханство; „Бѣлѣжки върху веществената култура на старобългарското ханство" (1902 г.) и цяла редица по-малки специални изследвания, посветени на българските исторически старини и отделни проблеми от историята на България в средните векове и в ново време. От 1909до 1914 г. Баласчев е редактирал историческото списание „Минало", в което е напечатал няколко и от своите работи.

Приемник на проф. В. Н. Златарски по катедрата по българска история в Софийския университет е д-р П. Ников (вече покойник б. р.), който плодотворно работи в областта на така нареченото „Второ българско царство" (1186—1393), епохата на турското владичество и българското възраждане. Добър познавач на старобългарските исторически текстове, техен неуморим събирач и издател, а също така и крупен специалист на българските старини изобщо е проф. Йордан Иванов, автор на капиталния сборник „Български старини из Македония" (2-о допълнено издание, София, 1931, VII+661), и на цяла редица подобни издания, в това число и на открития от него оригинал на Паисиевата „История славеноболгарская" (1914 г.).

Рано починалият млад български историк Н. Ив. Милев е напечатал, между другото, интересно изследване, посветено на католическата пропаганда в България през 17 в. (1914). Усърдно продължава да разработва отделни проблеми из вътрешния исторически живот на българския народ Йор. Трифонов. Полезно общодостъпно пособие по историята на България е дал Никола Станев в двете си книги; „България под иго, възраждание и освобождение" 1393—1878 г., (1928 г.) и „История на нова България".(1868—1928/1929 г.). От същия род е и излязлата през 1916 г. в София книга на Д. Мишев „България в миналото" (Страници из българската културна история).

На въпросите за произхода на българския народ и неговата най-стара историческа съдба са посветени изследванията на д-р Ганчо Ценов: 1) Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven, Berlin u. Leipzig 1930); 2) Geschichte der Bulgaren und der anderen Südslaven, (1935); 3) „Праотечество и праезикът на българите“ (1907) и др.

---

[1] Този том е издаден след смъртта на автора през 1940 г. б. р.

Върху стопанската история на България е работил рано умрелият Иван Сакъзов, който е оставил в тая област голямия си труд — Bulgarische Wirtschaftsgeschichte (1929). С историята на българското право се е занимавал проф. С. С. Бобчев „История на старобългарското право“ (1910), „Българска челядна задруга“ (1907) и др. В тая област продължават да работят неговите млади съвременици — Н. П. Благоев, (вече покойник б. р.) и Вл. Алексиев.

В областта на българската археология и историята на България в античната епоха плодотворно работят забележителните български учени: К. Шкорпил (вече покойник б. р.); и проф. Г. Ив. Кацаров; на последния принадлежат също така ценни трудове по тракийските старини. Крупен изследовател в областта на българската нумизматика е Н. А. Мушмов, оставил цяла редица твърде ценни трудове по своята специалност (също вече покойник б. р.).

В областта на българо-византийските, българо-унгарските и българо-ромънските отношения работи проф. Мутафчиев (вече покойник б. р.). От него са трудовете: Der Byzantinismus im mittelalterlichen Bulgarien (1929); Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens (1932); Византийски текстове (1934); „Българи и ромъни в историята на дунавските земи“ (1927) и др.

В областта на българската военна история работи Н. Р. Миклюзов. С изучаването на турските текстове, отнасящи се към историята на България от 17 до 19 в., се занимават Д. Ихчиев, Д. Гаджанов и В. Тодоров — Хиндалов. По най-новата българска история са известни работите на: С. Радев — „Строителите на съвременна България“ (1911), на К. Д. Списаревски — La Bulgarie au travail (1930), на Велчо Т. Велчев — „Страници от новата ни политическа история“ (1924) и др. Върху Източна Румелия е написал специална книга Михаил Ив. Маджаров — „Източна Румелия (1925).

Върху историята на българската буржуазно-демократическа революция през 70-те години на 19 в. е написал няколко капитални работи Д. Т. Страшимиров: „История на априлското въстание“ (1807), „Комитетско десетилетие (епоха на комитите, 1866—1876) (1930), „Васил Левски“ т. I (1929) и др.

Историческата наука в Полша, също така както и в Чехия и Русия, в своите извори стига до далечното средновековие. Тя се открива от летописците и авторите на историческите хроники: Мартин Гал, Викентий Кадлубек, Богухвал — 12—13 в.; Ян Длугош, Матвей из Мехова — 15 в.; Мартин Белски, М. Стрийковски, Станислав Сарницки, Мартин Кромер — 16 в. и др. Последният създава така наречената „сарматска“ теория за славянската прародина и за произхода на славяните, насочена против „вандалската“ теория на немския историк Алберт Кранц — 16 в., който отъждествява славяните с германците-вандали. Последната теория се е ползувала с широка популярност в немската наука (през 16, 17 и

18 в. Идеите на Крамер получават широко разпространение не само в Полша, но и в Чехия и в Русия, където през 18 в. те намират отзвук в редица исторически трудове, в това число и „Старата руска история“ на Ломоносов (1766).

Пръв създател на научната история у поляците е Адам Станислав Нарушевич (1733—1796). Неговата „История на полския народ“ (Historya narodu polskiego) е излязла в първо издание във Варшава през 1780—1786 г. (последното 4-то издание излиза през 1859—1860 г.) и в идеологическо отношение тя е в тясна връзка с преживяните по онова време от шляхтичка Полша събития, които я доведоха до първата подялба — в 1772 г. В своите исторически трудове Нарушевич с група свои приемници и последователи — Тадеуш Чацки, Ян Албертранди, Осолински, Бандтке, Бентковски, Суровецки, Потоцки, Чарноцки, Немцевич, Квятковски, Краевски и др. става идеолог на самодържавната кралска власт, в чието укрепване против ограничителните посегателства върху нея от страна на аристокрацията и шляхтата той вижда единственото спасение на Полша.

Полша, преживяла три поделби — 1772, 1773 и 1795, прекратява своето независимо политическо съществувание, но още от тоя момент в напредничавите кръгове на нейната общественост възниква ново широко национал-освободително движение, което и тук се проявява в същите тия форми, които вече ни са известни от историята на общественото движение у другите славяни. През 1800 във Варшава бива организирано „Дружество за разпространение на елементарните знания“, създават се литературни кръжоци и пр. През 1817 г. сред студентите от Вилненския университет, станал през това време център на национал-освободителното движение в Полша, се организира „Съюз на филоматите“ (любителите на науката), между инициаторите на който е Адам Мицкевич. В 1820 г. пак там се създават нелегални студентски организации „Дружество на лъчистите“, „Дружество на филаретите“, душата на които бил знаменитият полски историк, републиканецът Йоаким Лелевел (1786—1861). В полската литература това движение намира своя израз в романтизма, блестящи представители на който са: Казимир Бродзински (1791—1835), Антон Малчески (1793—1826), Богдан Залески (1802—1886), Северин Гощински (1801—1876) и др. Полската романтика е дала, най-после, и поезията на Адам Мицкевич (1798—1855) с неговото славянофилство и месианизъм. Романтизмът е оставил своя отпечатък и върху историческите трудове на Лелевел — Dzieje Polski (1829) и Uwagi nad dziejami Polski iludu jej (1844). „История на Полша“ от Лелевел е претърпяла 14 издания; последното е излязло в 1863 г.

Лелевел принадлежи към числото на най-талантливите полски историци-демократи; със своите трудове той е произвел преврат в полската историческа наука, спирайки главното си внимание в историческото изследване върху проблеми на социалния бит и социалните отношения — в противоположност на Нарушевич, който се интересува изключително от политическата история. Основната идея на полския исторически процес Лелевел вижда в борбата за демокрация, определяща със своите успехи периодите на политическите успехи на Полша, а с пораженията си — периодите на нейния упадък и нейната гибел. Пълното тържество на демокрацията Лелевел вижда в славянския общинен строй. Историческата концепция на Лелевел намира в Полша широк кръг подръжници и последователи (Андрей Морачевски, Хенрих Шмит, Казимир Яроховски, Юлиян Бартошевич и др., чиито трудове общо образуват „лелевелевската школа", която господствува в полската историография чак до началото на 60-те години, когато поради натиска на политическата реакция полската историческа наука решително се отказва от каквито и да било опити за синтетическо построение и преминава към позициите на оголения емпиризъм. На чело на това ново направление стоят историците-монархисти: Йосиф Шуйски (Dzieje Polski, 1862—1866), Валериян Калинка (Ostatnie lata panowania Stanislawa Augusta, 1868), Войцеховски, Пекосински и Кс. Лиске, основоположникът на така наречената „Краковска школа". От това време в Полша се разгръща и широко научно-критическо издателство на исторически и юридически източници, документи и текстове, като например започнатото в 1864 г. от Вельовски и продължено (начиная от III т.) в 1879 г. от Краковската Академия на Науките издание Monumenta historica Poloniae, или започнатото в 1857 г. от Хелцел и продължено, след 1870 г. от същата Акадедемия на Науките издание Starodawne prava polskiego pomniki и др. такива. Във връзка с това движение в Полша от втората половина на 18 в. възниква доста обширна монографическа литература (Карл Шайноха; Смолка, Бобржински, Шуйски, Войцеховски, Я. К. Кохановски, Прохаска, Павински, Кубаля, Чермак, А. Валевски, Яроховски, Т. Корзон, С. Аскенази, Адриан Кшижановски, С. Кутшеба, В. Смоленски, Я. Кращевски, Осв. Балцер, Мих. Хилински и др. (но почти замира по-широкото от общ характер научно-изследователско творчество в областта на общата история на Полша, във връзка с което се появява през 1897 г. трудът на краковския професор Анат. Левицки Zarys historyi polskyeji, който си поставя за задача да даде сбор на резултатите, добити от монографическите изследвания, и с това да запълни чувствителната празнина в полската историческа наука, изразяваща се в отсъствието на най-нови трудове от общ характер по историята на Полша). Като ценни библиографически пособия по полска историография могат да служат: десеттомният труд на Естрайхер — Bibliografia polska XIX stolecia (Estreicher) (1878—1885) и двутомния труд Finkel — Bibliografia historyi polskiej 1891; (1895—1896).

II.

Даденият по-горе сбит очерк на историята на славяните, разбира се, далеч не изчерпва предмета. Авторът е имал предвид да се спре само на основните течения на историческата мисъл у отделните славянски народи и да цитира само някои имена на историци най-известни с трудовете си и изиграли в родината си повече или по-малко значителна роля в развитието на историческата наука.

При все това и тоя сбит очерк показва, че историческата наука у славяните е възникнала отдавна и има редица значителни постижения и че тя общо взето е направила доста солиден влог в мировата съкровищница на знанията. Редица историци се ползуват със световна известност.

Не може да се игнорира историята на славяните, които, поне от 6 в. — а в действителност, вероятно, значително по-рано — съставят основното ядро от населението на Централна Европа, като заселяват в плътни маси територията от Балтийското крайбрежие между Висла и Елба на север и се спускат долу на запад по линията Кил—Хамбург—Магдебург—Халле—Мерзебург—Иена (басейна на реките Елба и Заала), оттук надолу, към Дунав (между Регенсбург и Донауворт) и към адриатическия залив, заемайки по-нататък цялия Балкански полуостров чак до границите на Албания, Солун и Цариград. Историята на славяните органически се преплита с историята на западните народи и влиза в нея от най-стари времена чак до наши дни. Славянските народи се явяват един от най-крупните активни фактори в областта на международните отношения, а след Великата Октомврийска социалистическа революция, заедно с източните славяни излизат напред в качеството си на най-главен, решаващ фактор в историческите съдбини на човечеството. Славяните и Византия, като се почне от 6 в. на нашата ера; славяните и немците, като се почне от 7 в.; славяните и реформацията, като се почне от 10 в. (богомили, катари, албигойци, валденси, моравски братя, и пр. и пр.); славяните и псетата-рицари, на които руският народ под водителството на Александър Невски нанася съкрушителен удар върху леда на чудското езеро на 5 април 1242 г., а на широкопроповедвания опит на римския папа да се намесва в руските работи, в 1248 г. чисто и просто отсича „си вся сведаем добре, то вас учения не принимаем“ („всичко добре разбираме, а от вас учение не приемаме“).

Малко по-рано от това, в 1205—1207 г., друга банда от кръстоносци, завзела начело с императора Балдуин Тракия и Македония, получава също такъв урок от българския народ, който под водителството на Иван Калоян съумява не само да разгроми и избие всички бандити-рицари, но да вземе в плен и императора им (14 април 1205 г.) Също такава участ после постига и приемника на Балдуина, брат му Хенрих Фландърски, с тая само разлика, че Балдуин загива в една от кулите на Търново, а на Хенрих се удава с голяма мъка да избяга и да се спаси в Цариград. Попадналият пък в плен у българите владетел на Солун, Тесалия и Македония, един от най-крупните вождове на кръстоносците, граф Монтфератски плаща с главата си. В последствие, с цел да се самозапази гордият и „славен“ рицар, император Хенрих, по съвета на своите барони, бива принуден да встъпи в брак с Мария — дъщерята на „варварина“, българския цар Борис (Борил б. р.). В печалната съдба на кратковременно просъществувалата на полуострова разбойническа Латинска империя решаващата роля принадлежи на славяните; пак на тях принадлежи на северо-изток решаващата роля и в съдбата на рицарите от Тевтонския орден, из историята на който не е възможно да се зачеркне Грюнвалд, където на 15 юни 1410 г. обединените сили на поляците, чехите, литовците, великорусите, белорусите и украйнците нанасят решително поражение на немските грабители.

По-нататък имаме славяните и османските турци в Европа, на Балканския полуостров и в Украйна; славяните и Наполеон; славяните и Автро-Унгария; славяните и австрогерманския блок в първата световна война; славяните и Германия — в втората световна война. Всичко това са най-крупни събития в историята на международните отношения в Европа, в които славянските народи играят видна роля.

Разбира се, ние нито за минута не забравяме при това за истинските движущи сили на историческия процес, за основните икономически предпоставки предизвикващи международните конфликти, за законите на историята в развитието на производството, за класовата борба, за експлотаторите и експлоатираните, за империалистическите страни и колониалните и полуколониални страни, за общите закони в развитието на капитализма и пр. и пр., но ние не забравяме също така и това, че принципът на културното и политическо равноправие на националностите, принципът на националното самоопределение в обстановката на национално-държавните обединения и техните международни взаимоотношения, естествено, излизат на пръв план в обстановката на настъплението на крупните държавни обединения в епохата на феодализма и капитализма срещу малките народи и техните национално-държавни обединения.

В тая международна обстановка принципът на националността получава два пъти по-важно политическо значение и говорейки специално за славяните и за тяхната историческа съдба на международната арена, като се почне от най-далечните, древните времена чак до наши дни, ние тъкмо с тоя принцип повдигаме сериозния политически проблем за организацията на международната колективна безопастност с цел да се осигури отпорът против хищническото настъпление на империализма срещу малките и икономически слаби народи на Изтока и Запада.

В знаменитата си брошура от 1920 г. „Детската болест на левичарството в комунизма“ В. И. Ленин пише:

„ . . . В отдавна-отдавна миналите времена, когато Кауцки беше още марксист, а не ренегат, пристъпвайки към въпроса като историк той предвиждаше възможността от настъпването на такова положение, при което революционният дух на руския пролетариат ще стане образец за Западна Европа. Това беше през 1902 г. когато Кауцки написа в революционната „Искра“ статия: „Славяните и революцията“[1]). Ето какво пише той в тая статия:

---

[1]) Искра № 18 10 март 1902 г. (цитат на В. И. Ленин).

„Понастоящем (за разлика от 1848 година) може да се смята, че славяните не само са встъпили в редицата на революционните народи, но че и центърът на тежестта на революционната мисъл и революционното дело все повече и повече се придвижва към славяните. Революционният център се предвижва от запад на изток. През първата половина на 19 в. той е лежал в Франция, от време на време в Англия. През 1848 г. и Германия встъпи в редицата на революционните нации. . . Новото столетие се започва с такива събития, които ни навеждат на мисълта, че ние отиваме към най-далечното предвижване на революционния центъра именно — предвижването му към Русия. . . Русия, възприела толкова революционна инициатива от Запада, сега, може, би, сама е готова да послужи за него като източник на революционна енергия. Разгарящето се руско революционно движение ще се окаже, може би, най-могъщето средство, което ще може да унищожи оня дух на хилаво филистерство и трезво политиканство, които започват да се разпространяват в нашите редове, и да наложи отново да избухнат като ярък пламък жаждата за борба и страстната преданност към нашите велики идеали. Русия отдавна е престанала да бъде за Западна Европа проста опора на реакцията и абсолютизма. Работата сега като че ли е наопаки. Западна Европа става опора на реакцията и абсолютизма в Русия. . . С царя руските революционери, може би, отдавна вече биха се справили, ако не им се налагаше да водят борба едновременно и против неговия съюзник — европейския капитал. Да се надяваме, че тоя път ще им се удаде да се справят и с двамата врагове, и че новият „свещен съюз“ ще рухне по-скоро, отколкото това стана с неговия предшественик. Но както и да свърши сегашната борба в Русия, кръвта и щастието на мъчениците, които тя ще породи, за съжаление, повече отколкото трябва, не ще пропаднат напразно. Те ще оплодотворят подема на социалния преврат в цялия цивилизован свят, ще го заставят да расте по-пищно и по-бързо. В 1848 г. славяните бяха като лют мраз, който смрази цветята на народната пролет. Може би сега им е съдено да бъдат оная буря, която ще разтроши леда на реакцията и неудържимо ще донесе със себе си новата, щастлива пролет на народите“.

Тоя цитат от Кауцки В. И. Ленин съпровожда с знаменателните думи: „Добре е писал преди 18 години Карл Кауцки“[1].

III.

По-горе видяхме, че зараждането на историческата наука у славяните е станало едновременно с развитието на капитализма и подема на националната буржуазия, в напрегнатата борба за национал-политическо самоопределение. Пак тя, от своя страна, е играла в тая борба крупната роля на идеологически фактор, който съдействувал за мобилизирането на общественото съзнание около националната проблема и помагал за масовото разгръщане на тая борба. Като блестящи примери в тоя смисъл могат да служат историческите трудове на Добровски, Шафарик, Коллар, Палацки, — у чехите, трудовете на Раич, Джулинац и др., но особено на Вук Караджич — у сърбите, на Кукулевич-Сакцински, на Франц Рачки, — у хърватите, знаменитата „История славено-българская“ на Паисия — у българите, трудовете на Нарушевич и неговата школа — у поляците. На всички тия трудове лежи, в по-голяма или по-малка степен, преди всичко, яркият печат на националната изключителност, на националния патос и патриотизма, представляващ от себе си в науката отражение на национал-освободителните стремежи на тогавашното време. Историците са съсредоточавали вниманието си преимуществено върху страниците на славното историческо минало на народа си, обаче, според тях, носител на това минало е бил не самият народ, не трудящите се маси, а неговите командни класи в лицето на неговите царе, крале и князе, в това число и князете на църквата — патриарсите и епископите. Това е бил своеобразен култ към героите, с чието създаване младата възходяща национална буржуазия е утвърждавала своето класово самоопределение и поставяла основите на своята диктатура. Това е била преди всичко история на висшите класи, която при това не прехвърляла рамките на простите биографии и хронографически повествования за събития от вътрешния и външния политически живот, т. е. за царски походи, войни и битки, за победи и поражения. Трудовият народ остава на страна, но второ място. Според историците от тая епоха, през която се е зародило историческото знание у славяните, не народът е творил историята, а висшите класи, в лицето на своите царе и крале; и същите тия класи, според тях, са създавали и славата на народа в неговото историческо минало.

---

[1] В. И. Ленин, Съчинения, т. XV. М-Л, 1929, стр. 172 и сл.

Тези стари класови тенденции, в основата си, продължават да живеят в буржоазната историография у всички славянски народи, където в повече, където в не толкова резко изразена форма, чак до наши дни. Такива са, например, общите исторически трудове на хърватския историк Шишич, на сръбския историк Станое Станоевич, на българския историк В. Н. Златарски и др. Но особено силни са тези тенденции в историческите трудове на полската буржоазно-землевладелческа краковска историческа школа, представляваща в науката идеологията на галицийското „юнкерство“ (т. е. землевладелческа каста — б. пр.) и по традиция играеща дори до скоро в полската историческа наука ръководна роля в методологическо отношение.[1] Обаче влиянието на успехите на западно-европейската буржоазна наука — от една страна, и изострянето на вътрешните класови противоречия, поставящи под заплаха благополучието на националната буржоазия у всички славяни, и на първо място в Полша — от друга страна, заставиха местния буржоа, отдавна вече отказал се от каквато и да било романтика, както се е отказала от революционнато романтика на Лелевел след 1863 г. полската краковска школа, да се заеме със социално-икономическите проблеми на историята. На тия проблеми сега у всички славянски народи се отделя доста сериозно внимание. Така в съвременната буржуазна историческа наука у славяните още продължават да се пазят традициите на старите феодални отношения, но заедно с тях се забелязват и тенденциите, органически изникнали вече в недрата на буржуазно-капиталистическото общество в обстановката на напрегнатата класова борба, оказали се в обръщение при изучаването на социал-економическите проблеми във вид на най-много отговарящ на интересите на буржуазията, т. е. във вид на идеализъм и метафизика. Тая идеология напълно господствува в историческата наука на буржуазния Запад, и в лингвистиката, и в литературо-знанието, и в етнографията — в формата на всеподавляващия и самозадоволяващия се за буржуазната наука филологически формализъм.

---

[1]) По-подробно: М Джервис. Полската историческа наука на VII-я Международен конгрес на историците. Историк-марксист, 1934, т. II (36).

Същността на това филологическо направление, или „метод“, както то обикновено се нарича в буржуазната наука, се заключава в това, че изследователят има в центъра на вниманието си като основен обект на изследване някой стар древен текст от извори или документи. Палеографското и филологическото изследване на тоя паметник, с цел да се определи езика му, редакцията и истинността, съставлява за изследователя основната и крайна задача. Това е така наречената филологическа критика. Тя има, разбира се, огромно значение в равна мера и за езиковеда и за литературоведа и за историка. Като своя задача тя поставя предварителното изследване на материала с цел да го използува за по-нататъшната научно-изследователска работа, като критически проверен, и научно пълноценен лингвистически, литературен и исторически документ. Обаче сама по себе си тази предварителна работа над източника, която е твърде трудна и сложна, изискваща специални познания и технически похвати и представляваща от себе специална спомагателна област на знанието, още не представлява от себе си нито лингвистика, нито литературоведение, нито история. Истинската наука започва от този момент, когато документът е преминал казаната по-горе предварителна лабораторно-филологическа обработка.

Иначе стои работата в буржуазната наука. Тук истинската наука се заменя с филологическата критика. Съответно с това типично за буржуазната наука лингвистическо изследване се явяват палеографическото изследване на паметника и изучаването на езика му, в резултат на което се установява времето на неговото написване и неговата национална (по езика) принадлежност; като типично литературоведческо изследване на буржуазната наука се явяват сравнителното изучаване на копието на паметника, установяването на първоначалната редакция, определянето на дадената редакция сравнително с другите в смисъл на характерните за нея композиция и тематическо или сюжетно съдържание, определяне времето на произхода на паметника, а в отделни случаи и автора му, ако паметникът е безименен. Но главното, с което се характеризира в дадения случай буржуазната наука, това е, че тя изучава паметника напълно откъснато от окръжаващия го живот, от социалната среда, в която се е създал и израсъл даденият паметник, и чието отражение се явява той в смисъл на език, съдържание и форма. Паметникът и формата, и при това в пълна откъснатост от създаващия ги живот, от тяхната историческа и социална среда и връзки, затулили от погледа на изследователя всичко, което е лежало извън подвързията на паметника; и наопъки, изследователят и науката се затварят в паметника, задушени от неговата подвързия, и престават да виждат това което лежи зад пределите на текста и граматическата форма. Дори такъв крупен представител на славянската филология като Ватрослав Ягич не е избегнал тая участ; започнал през младостта си своите изучавания в областта на славянознанието в тясна връзка с широко културно национал-освободително движение на своята родна хърватска общественост през 60-те години, впоследствие, оставайки неизменно враждебен към всякакъв род славянофилствуваща романтика, той, обаче, заедно с това е бил враждебно настроен и против всяко общение на науката с политиката, настойчиво избягвайки от въпросите на живия живот в учения „обективизъм", което представлява от себе си, разбира се, не нещо друго, а също така политика, но политика на примиренческо-опортюническото разбиране на нещата, т. е. най-лошия вид реакционна политика.[1]

Тъкмо това е оня филологически формализъм, с който се характеризира съвременната филологическа наука на Запада, и който е оказал своето влияние и върху историческата наука у славяните. Като най-ярък представител на това направление в историческата наука може да се вземе споменатият от нас по-горе български историк проф. В. Н. Златарски. Прекрасен познавач на материала, образцов филолог, той е дал в своя капиталеи труд „История на българската държава през срѣднитѣ вѣкове" типичния за буржуазната историческа наука идеалистически и метафизически труд, в който чисто субективният анализ на вътрешната взаимообусловеност и взаимовръзка на събитията, без каквато и да било връзка между тях и основните движущи сили на историческия процес, т. е., производството и економиката, е доведен от него до виртуозно майсторство. В подобни трудове на буржуазни историци, историята се третира обикновено като редица от чисто количествени изменения в рамките на „непрекъснатата еволюция", което в края на крайщата довежда изследователя към чисто механистическо тълкуване на историческия процес; а това не само не разкрива истинската историческа действителност, но нарочно я осакатява, и при това я осакатява в интереса на господствуващите класи, т. е. довежда до фалшифициране на историята, което в съвременната фашистка наука се провежда съвършенно съзнателно и планомерно.[2]

---

[1] Н. С. Державин. Нашите задачи в областта на славяноведението. Трудове на института за славянознание АН СССР т. I. 1932 стр. 5.

[2] Сборник от статии на Института по история АН СССР — против фашистката фалшификация на историята (изд. АН СССР, М.-Л., 1939).

IV.

Във връзка с изложените по-горе факти, характеризиращи съвременното положение на историческата наука в славянския Запад, пред съветската наука в областта на изучаване историята на славянските народи се откриват най-широки перспективи както в смисъл на коренна методологическа проверка на цялото огромно по количество наследство на буржуазната наука, така също и в смисъл на коренна преработка на основните проблеми из историята на славянските народи в съответствие с задачите на напредничавата, марксистко-ленинско-сталинска наука.

На филологическия формализъм, на идеализма и на метафизиката ние противопоставяме историческия материализъм и марксистката диалектика. „Славянският свят“ в неговия исторически живот ни интересува от гледище на развитието на ония основни етапи в социалния процес, които в равна мяра са общи, без изключение, за всички народи в света, поставени от историята при еднакви условия на социално-економическо развитие. Така нареченият „славянски свят“, от наше гледище — това е един от своеобразните, по език и особености на националното културно-историческо развитие, наред с други аналогични „светове“ в единния общоевропейски фронт на мировото човечество, където в течение на редица векове се разиграва все тая драма на борбата на угнетеното човечество за своето разкрепостяване, която е прекрасно позната на цялия феодално-крепостнически и буржоазно-капиталистически свят, където производствените отношения се основават на класовата експлоатация и националния гнет. Затова, ако говорим за „славянски свят“ — и за историята на отделните народи на тоя „свят“, то с това ние съвсем не ги противопоставяме на никакъв друг „свят“ или на някаква друга „култура“, като нещо „изключително“ в това или онова отношение, а ги поставяме на ред един до друг като равноправни народи в общото семейство на народите. За нас съществува единен общ културен исторически процес, който подлежи на едни и същи общи за всички народи в света закони на развитие, но почива във всеки отделен случай на своеобразни културно-битови основи на историческия живот в даден народ.

„Нито една привилегия нито за една нация, нито за един език“. Ни най-малко потисничество, ни най-малка несправедливост спрямо националното малцинство — ето принципите на работническата демокрация“, провъзгласени от Ленин.

В името на тия основни принципи и в интереса на прогресивното културно и социално-економическо развитие на отделните народи, равноправни във всяко отношение членове на великото общочовешко семейство, в името на всемирната защита на свободата и правата на народите в делото на тяхното стопанско и културно-национално развитие, ние се отнасяме непримиримо враждебно към всяка теория за расова изключителност, към всички националистически-шовинистически тенденции, към велико-държавния панславизъм и към всяка „великодържавност“, към всеки опит да се отдели „славянският свят“ в някаква особена, затворена в себе си културно-историческа единица, имаща някакви специфични задачи в общото семейство на народите в света, каквито нямат другите народи. Обединението на всички славянски народи с цел да се самоотбраняват против настъпващия срещу тях кръвожаден фашизъм се приветствува от нас като най-близка, най-важна политическа задача, продиктувана от съвременното международно положение във връзка с надвисналата над славянските народи заплаха против самото им съществуване от страна на фашисткия звяр.

Разглеждайки расово-националистическите тенденции като печална отживелица на старата феодална общественост, която строи своето економическо благополучие не само върху угнетяването на експлоатираните класи, но и върху угнетяването на националностите, ние им противопоставяме нашето класово гледище. „Марксизмът е непримирим с национализма, дори ако той да е „най-справедливият“, „чист“, „фин и цивилизован“ — пише В. И. Ленин в 1913 год. Марксизмът издига на мястото на всеки национализъм — интернационализма, сливането на всички нации във висше единство, което расте пред очите ни с всеки километър железопътна линия, с всеки международен тръст, с всеки международен по своята економическа дейност, а след това и по своите идеи, по своите стремежи работнически съюз. . .[1])

„Работниците създават в цялия свят своя интернационална култура, която отдавна са подготвяли проповедниците на свободата и враговете на угнетяването“ — пише В. И. Ленин през същата година. „На стария свят, света на националния гнет, на националното самоизяждане или на националното обособяване — продължава В. И. Ленин — работниците противопоставят новия свят на единството на трудящите се от всички народи, в който няма място нито за една привилегия, нито за най-малкото угнетяване на човека от човека“.[2])

Първата световна война, изостряйки класовите противоречия в целия свят, извика на живот всред културно и политически угнетеното по-рано славянство в едни случаи нови политически групировки (Югославия) и нови национално-държавни обединения (Чехословакия, Полша), в други — още по-тежко културно и политическо положение на националните малцинства, обречени на измиране под гнета на империалистическото насилие, експлоатация и системата на организираната денационализация. От друга страна, Великата Октомврийска социалистическа революция, която откри нови страници в историята на угнетените народи в света, съдействуваше за още по-голямо изостряне на класовите противоречия в капиталистическите страни. Всичко това създаде всред славянските народи и техните национално-държавни обединения съвършенно нова обстановка в областта на международните отношения, прокарвайки рязка граница между това, което беше до преди 1914—1918 г. и това, което е сега, след първата империалистическа война до настъплението на фашизма. Ако до преди първата империалистическа война и пролетарската революция в Русия вътрешният политически живот на славянските народи, на първо място в страните със слабо развита тежка индустрия, се определяше, общо взето, с национално-освободителните стремежи на либералната и революционно-демократическа буржуазия, в недрата на която израстна и старото славянознание, то към началото на втората световна война ние имаме тук съвършенно ново положение и съвсем други класови позиции на някогашните първи борци в национал-освободителната борба, които мобилизират силите си против своите от една и съща народност селяни и работници, — първите борци на бъдещата социална революция, — т. е. против социалната революция. И както в миналото, в епохата на националните революции, историческата наука у славяните беше органически свързана с буржуазията и съдействуваше за успехите на нейните национални революции, за целите на националното самоопределение и строителство на националната по форма и буржуазна по съдържание култура, така и в епохата на най-великата в света пролетарска революция напредничевата историческа наука у всички славянски народи е призована да служи на интересите на широките трудящи се маси с цел да съдействува за успехите в строителството на новата демократична общественост и култура[1]). До каква степен съвременната буржуазна наука у славяните е годна за изпълнението на тия задачи, ние видяхме по-горе. Тях може да вземе върху себе си само напредничевата съветска наука, въоръжена с най-великите постижения на световната наука — с марксистко-ленинско-сталинската методология и с най-великия практически опит в областта на социалното, стопанско и културно строителство.

---

[1]) Критически бележки по националния въпрос Просвещение 10—12 октомври — декември, 1913.

[2]) Работническата класа и националният въпрос. Правда 105, 10 май 1913.

В настоящия момент, обаче, пред нас стоят нови задачи във връзка с завоюването и поробването от кръвожадния хитлеризъм на всички славянски страни с изключение на Съветския Съюз, чиито народи оказват героически отпор на фашисткия хищник. Тия задачи ни се диктуват от най-важната близка отбранителна цел, на която е призована да служи цялата съветска наука. Тая цел в основата си се свежда в това, да се съдействува за разгрома и унищожаването на най-злия враг на славянството и цялото напредничево човечество — хищния кървав хитлеризъм.

Героичната Червена Армия дава здрав отпор срещу бандите на палача Хитлер и неговата глутница от фашисти и лешояди.

Съветският Съюз заема най-предните позиции в борбата на славянството и цялото прогресивно човечество против фашисткия хищник, коварно нахлул в нашата земя. Погледите на целия свят са устремени сега към Съветския Съюз, чиято героична борба с фашистките варвари не само възхищава напредничевото човечество от целия свят, но и извиква делово сътрудничество между Съветския Съюз и великите демократически държави Англия и Съединените Щати.

---

[1]) Н. С. Державин. Нашите задачи в областта на славянознанието. Трудове на Института по славянознание, АН СССР т. I. 1932, стр. 11 и сл.

Всеки ден все по-широко расте и се надига мощната вълна на народното партизанско движение в славянските и във всички други угнетени от фашизма страни и тя помага за успехите в борбата на Съветския Съюз с хитлеровите банди от кръвопийци и разбойници. Обединяването около Съветския Съюз на всички братски славянски народи, като около своя мощна опора в борбата с най-злия враг и насилник на славянството — кървавия фашизъм, диктува на съветската наука като най-важна близка задача всестранно съдействие в делото за сплотяването и укрепването на единния боеви фронт на всички славянски народи и на цялото прогресивно човечество за решителна борба до победен край, до пълен разгром и унищожение на хитлеризма. На тая най-важна отбранителна задача служи сега цялата съветска наука във всички отдели; на нея служи и съветската историческа наука, оказвайки тъкмо с това помощ на героическата Червена Армия и на цялото напредничево човечество в делото на борбата с хитлеровските кървави банди и с кръвожадния хитлеризъм.

С обединените сили на съветските народи заедно с цялото напредничево човечество и славянските народи ние ще победим палача на народите Хитлер и неговата глутница и с това ще избавим нашата велика Родина и всички угнетени от фашизма славянски страни от надвисналата над тях заплаха от унищожение.

Основните методологически системи на историческата наука с изчерпателна пълнота и яснота са изложени в „Кратък курс по историята на ВКП (Б) (стр. 104—116) и подлежат на задължително и основно изучаване от всеки историк и всеки културен човек, тъй като те представят от себе си синтез на най-великите постижения на съветската историческа мисъл. Към този класически труд ние отправяме преди всичко историка на славянските народи.

На разположение на съветската наука има още редица постижения много важни от гледище на по-нататъшното развитие и успехи на нашето историческо знание. От тези постижения ще отбележим тук едно, което се явява от изключително значение за историята: това е яфетическата теория на академика Н. Я. Мар, или новото учение за езика.

Установеният от академика Н. Я. Мар закон за единството на глотогоническия и етногоническия процеси, т. е. единството в процеса на езиковото развитие на човечеството в целия свят, а също и неговото откритие в областта на лингвистическата палеонтология, или палеолингвистиката, нанесоха решителен удар на господствуващата до сега в буржоазната наука така наречена индоевропейска теория в езикознанието и нейните основни принципи, които в западноевропейската буржоазна лингвистика лежат сега в основата на изучаването на всички езици в света, т. е. не само езиците на така нареченото индоевропейско „семейство“, но и турско-татарските езици, финските, монголските, манджурските, семитските, хамитските, китайските и пр. и пр. Тая теория е влязла в историята, в литературознанието, в етнографията и в фолклора като установен и общопризнат на Запад научен принцип. Легналата в основата на тоя принцип теория за общия праезик и общата прародина за всеки от споменатите по-горе група езици и народи е довела до уродливата представа за развитието на езика и културата на човечеството, до изучаването на човечеството в затворени, отделени една от друга групи от родствени по език народи. Най-крупните и най-авторитетни представители на индоевропейската теория никога не са разглеждали общо индоевропейския език и неговия носител — пранарода като расово-монолитен народ и никога не са свързвали представата за езика с представата за расата, т. е. никога не са говорили за тия огромни езици-групи като за езици на расово отличаващи се едни от други народи; при все това индоевропейската теория, несъмнено, е послужила като благодатна почва да възникнат въз основа на нея великодържавни тенденции и расови теории. Индоевропейските езици и народи, или според немската терминология, индогерманските езици и народи, а според фашистката терминология — арийските езици и народи, започнаха да се разглеждат в сравнение с другите народи като най-напреднал, съвършен, надарен с пълноценен по своята култура и културност расов тип, т. е. като представители на висшата раса, на които трябва да принадлежи световното владичество и господство над всички други народи като представители на нисшите раси. Но съгласно с теорията на немските фашисти, не всички „арийски“ народи са расово пълноценни: найнапредничев и най-пълноценен във всяко отношение между „арийските“ народи, според теорията на фашистите, се явява само германският народ, и при това дори не германският народ, а само върховете от глутницата на фашистките „господари“. Разбира се, сама по себе си индоевропейската теория с всичките си огромни постижения в областта на сравнителното изучаване на индоевропейските езици (индийски, ирански, арменски, гръцки, латински и романски, келтски, германски, литовски и славянски) не е виновна за тая фашистка фалшификация и използуването на нейнине данни за расистката теория, но, при все това, в основните принципи на своите построения, израснали като теория, в обстановката на буржуазно-капиталистическото общество, тя стои в рязко противоречие с огромните постижения на марксистката наука за обществото и развитието на културата на световното човечество. Въз основа на тези постижения е възникнало между другото и новото учение за езика на академика Н. Я. Мар, което подравя из корен расистката теория на немските фашисти. Тъкмо поради това теорията на академика Н. Я. Мар е задължителна за всеки съветски историк, в това число и за историка на славянските народи, особено сега, в епохата на бясното настъпление на озверелия фашизъм срещу малките народи и неговата нагла расистка фалшификация на историята на човечеството.

V.

Какви основни проблеми стоят сега пред нас във връзка с това, което бе казано по-горе, във връзка с изучаване историята на славянските народи? Ще се постараем да отговорим на този въпрос.

Областта, в която ни се налага да се ровим, е твърде обширна, материалът ѝ е огромен, и значението му е изключително, а при това самият материал е крайно занемарен: до него почти не се е докосвало длетото на марксистката критика, като се изключат само отделни забележителни изказвания на класиците на марксизма; ето защо, предстои ни да преодоляваме на всяка крачка в работата си изключителни трудности, тъй като ни предстои за първи път да прокарваме в гъсталаците на девствените дерби на славянщината не път, а само пътека и тъкмо с това да подготвяме почвата за прокарването в бъдещето и на по-широк път.

Преди всичко пред нас стои най-трудната проблема — за етногенезиса на славянските народи — най-трудната, преди всичко поради своята сложност, защото тя носи комплексен характер и представлява от себе си едновременно и историческа, и етнографска, и лингвистическа, и философска, и политическа проблема. Тя е историческа проблема, доколкото в своите построения се опира на исторически материал; тя е етнографска проблема, доколкото има в основата си работа с проблемата за произхода на народа; тя е също и лингвистическа проблема, доколкото етногенезисът на всеки народ е тясно свързан с процеса на образуването на неговия език; заедно с това тя е и философска проблема, доколкото поставя и разрешава диалектически проблемата за произхода на определен етнографски вид и, най-после, в целостта си, — тя е политическа проблема, доколкото има за основен обект на своето изучаване народа, който излиза върху арената на историческия живот в обстановката на международната атмосфера и взаимните връзки.

Тази проблема материално е представена прекрасно в буржуазната наука; тя има тук обширна литература и обстойно е разработена в подробности. Но тази разработка, построена в основата си на миграционната теория, която органически произлиза от индоевропейската теория за общославянската прародина и праезик, носи чисто идеалистически и метафизически характер и затова се нуждае от коренна основна проверка върху основата на марксистката диалектика т. е. от пълно разрушаване отгоре до долу и от ново построяване. Това изискват от нас не само интересите на истинската марксистка наука, но специално и интересите на борбата с расовите теории на фалшификаторите на историята. За да бъде освободена тази проблема от оковите на идеализма и метафизиката трябва преди всичко да бъдат отречени решително принципите и традициите на индоевропейската теория и също така да се направи решителен преход върху релсите на марксизма и новото учение за езика на академика Н. Я. Мар с неговото гениално откритие за единството на глотогоническия и етногоническия процеси в световен масщаб.

В тясна връзка с проблемата за етногенезиса на славяните стои проблемата за първобитно-родовия строй у славяните и славянската община в най-старо време, която продължава и до днес още тук-там у южните славяни своето съществуване в така наречената „задруга“, известна у западните и у руските славяни, а също така и у другите неславянски народи през ранното средновековие.

Въпреки че съвременната славянска „задруга“ е доста добре представена в славянската наука и в трудовете на К. Иречек, К. Кадлец, Пейскер, Балцер, Маркович, Строгал, Бобчев и др. и на цяла редица руски учени, при все това, проблемата за древната славянска община относно нейния строй, социални отношения и култура, до днес не е разработена с надлежната пълнота и обстойност нито у славяните на Запад, нито в руската наука. Изучаването на тази проблема трябва да привлече вниманието на изследователя-славист към историята на византийското право и специално — към законодателната дейност на Исаврийската династия в така наречената „Еклога“ (Ἐκλογή) от 740 г.[1] на Лъв I Исавър (717—741) и Константин V Копроним (741—775), и особено към „Земеделския закон“ (νόμος γεωργικός), в който се съзират елементи от славянското обичайно право, характеризиращи общинните отношения у балканските славяни през VII—VIII в. Това гледище, за пръв път изказано от д-р Цахарие фон Лингентал в 1864 г.[2], беше подробно разработено в 1878 г. в руската литература от знаменития византолог, академика В. Василевски в статията „Законодателството на иконоборците“[3] и влезе в науката като положение, което не допуска никакви съмнения. Гледището на Василевски бе възприето от друг забележителен наш византолог, академика Ф. И. Успенски,[4] и др. Обаче, в появилото се през 1904 г. в „Известия на Руския археологически институт в Цариград“ (т. 9, вип. 1—2) изследване на византолога Б. А. Панченко „Селската собственост във Византия, Земеделският закон и манастирските документи“, авторът, въпреки гледището на В. Василевски, не само не е намерил в „Земеделския закон“ „несъмнени указания за общинно устройство и общинно земевладение, като принадлежност на един бит на свободни земеделци“ (стр. 50), но идва до съвършенно обратни изводи, а именно че в основата на нормите на този закон лежат личната селска собственост и личното стопанство; че той охранява не някакви права на общината, но частната собственост и личната предприемчивост на селянина; че аграрните отношения по селския закон са основани на личната селска собственост, редом с която е съществувала и неразделна територия, намираща се в колективна собственост на селото, и т. н. (стр. 71 и др.).

---

[1] Последното и по-добре аргументирано мнение е, че Еклогата е издадена в 726 г. (б. ред.)

[2] D-r Karl Eduard Zachariae von Lingenthal. Geschichte des Griechisch-Römischen Rechts. Изд. 1-е, 1864; изд. 3-е, 1892.

[3] ЖМНП, 1878, октомври, ч. 199, стр. 258, ноември, ч. 200, стр. 95.

[4] Към историята на селското земевладение във Византия. ЖМНП, 1883 ч. 225.

И въпреки че гледището на Б. А. Панченко бе критически разгледано и отхвърлено през 1909 год. от българския византолог проф. Петър Мутафчиев[1]), при все това, това разногласие всред старите специалисти-византолози в тълкуване данните на интересуващия ни паметник поставя пред съветската наука настоятелната необходимост от критическа проверка на тази проблема във всичкия ѝ обем, т. е. в тясна връзка с общата история на византийското право в неговите сходства с нормите на римското право и в неговите отклонения от тези норми в посока към обичайното право на източните народи. За тази работа на историка-славист е необходима помощта на авторитетния специалист по историята на византийското право.

Марксисткото изучаване на славянския първобитно-родов строй в най-древните времена е важно специално в това отношение, че то ще ни помогне по-правилно да пристъпим към разрешаването на проблемата за образуването и развитието на феодалните отношения у славянските народи — проблема, която до днес остава или съвсем недокосната в славянската историография или ако дори е и разрешавана, то тя е разрешавана примитивно, антинаучно, дилетантски. Характерното за буржуазната наука неразбиране на вътрешната същност на феодализма, като особена социално-икономическа формация, не разкрива пред историците на славянските народи всичката сложност и актюелност на тази проблема и ги довежда само до чисто външни описания на фактите от икономическата история. Така например, основоположникът на чешката историческа наука Фр. Палацки се спира пред редица факти от разложението на родовия строй и формирането на новите обществени отношения у чешкия народ и стига до извода, че феодализмът представлява от себе си явление, не развило се органически на чешка (славянска) почва, а донесено тук отвън, от Германия, и т. н., което, разбира се, по никакъв начин не отговаря на историческата действителност. Огромно място в историята на всички славянски народи, както на южните, така и на западните и източните заема Византия, откъдето изучаването на проблемата за славянско-византийските отношения в областта на славянската международна политика и културно-исторически връзки, като се почне от най-древни времена и се стигне чак до падането на Цариград в 15 век (1453), съставлява една от основните проблеми на нашата историческа наука. В историята на Източно-Римската империя славяните, както е известно, са играли ролята на стенобитна машина, която е нанесла съкрушителен удар на нейното мирово могъщество, но заедно с това Византия не само е дала на всички славяни, в това число и на западните, християнския култ на техен роден език и първите наченки на наука и изкуство и литература, но е и наложила печата на своята култура и просвещение на цялото по-нататъшно културно развитие на източните и южните славяни. У западните славяни византийското влияние доста рано, още в края на 9 век, влиза в стълкновение с агресивната римско-германска култура, но окончателно предава своите позиции едва в 11 век, с ликвидирането в 1097 г. на неговата последна опора, Сазавския славянски манастир.

---

[1]) От същия: Селското земевладение във Византия според νόμος γεωργικός (Сборник за народни умотворения, наука и книжнина кн. XXV, ч. II, София, 1909, стр. 3—72).

Съвършенно неразработена или разработена крайно повръхностно в славянската историческа наука до днес остава проблемата за образуването на първите държавни обединения у южните и западните, пък и у руските славяни. Както и по-преди тук господствуват или „варягите“ в лицето на някакъв си българо-турко-татарин Аспарух, или на франкския търговец Само у чехите, или още по-просто, някакъв неуловим „дух“, със съвсем разбираем национал-шовинистически аромат[1]). Така например, сръбският историк Станое Станоевич в своята „История на сръбския народ“, излязла като второ издание през 1910 г. в Белград показва пълно безсилие да обясни горе-долу удовлетворително образуването на единния сръбски народ и сръбската държава от разединените славянски племена; той не умее дори да набележи истинските пътища на този процес и е склонен по предположение да ги вижда, от една страна, в благоприятното географско положение на сръбското племе сравнително с другите родствени племена, а от друга — в неговите преимуществени физически и интелектуални способности.[2]). А К. Иречек се е отклонил от въпроса като се позовава на Дюмлер и също не е дал разумно обяснение, ограничавайки се с констатирането на факта: Der Name der Serben wurde langsam ein Gesamtname fur die Nachbarstämme, и т. н. [3]). Никак не е подобрил положението на работите и Ф. Шишич, автор на „История на хърватите“, излязла в Загреб през 1925 г. Той не се съмнява, че в началото на 9 век, когато в древните източници се изтъква общото име на народа — славяни, вече са съществували отделни племенни имена, между другото хървати и сърби; но те били излезли на пръв план едва след образуването на политическите области. При това, както забелязва авторът, „случило се така, че един и същ народ, отначало известен според източниците под името славяни, е започнал да се групира около двете племенни имена, хърватите и сърбите, а в последствие, заедно с ръста на политическата мощ на този или онзи, политическото име на всеки от тях обхващало ту по-голям, ту по-малък простор“. [4])

---

[1]) Целият този израз на автора трябва да се схваща в твърде общ, лишен от научна прецизност, смисъл (бел. р.).

[2]) С. Станоевич, Историја србского народа. Београд, 1908, стр. 48.

[3]) K. Jireček. Geschichte der Serben I, Gotha, 1911, стр. 107, 120—123.

[4]) Ferdo Sisič Povijest Hrvata. Zagreb, 1925, стр. 269.

Особен интерес представлява от себе си историята на западната група от славянските народи, т. е. полабските и прибалтийските славяни.

Положителните исторически свидетелства показват, че в IV век сл. Хр. славяните са заемали цялата съвременна Източна Германия чак до Средна Елба и нейния югозападен приток р. Заала. В VII—VIII в. славяните са се разпространявали и значително по-далече, на запад от Елба, за което свидетелствува в частност и установената от Карл Велики в 805 г. така наречена Limes sorabicus, т. е. сръбска граница, минаваща западно от Елба; на изток от тази граница са живеели славяни, на запад — германци. Отделни славянски колонии под името sclavi се споменават, обаче, в изворите и далече на запад от казаната граница, чак до Рейн. Градът Хамбург в източниците от 9 век се нарича civitas sclavorum; за него се говори, че той се намира in confinibus Sclavorum et Danorum atque Saxorum. Компактно славянско население се е простирало тук чак до линията Кил—Ноймюнстер—р. Алстра—Хамбург—Магдебург и т. н. При Люнебург това компактно население е преминало на левия бряг на Елба. Съседният с гр. Люнебург район на р. Йетцел (сл. Йесна), населен някога от славянското племе древане, е запазил своето славянско население чак до 18 век и до днес носи у немците названието Drawehn и Wendland, т. е. земя на вендите; а венди немците наричат славяните.

По-далече на юг западната граница на места с компактно славянско население е обхващала района на гр. Магдебург и басейна на р. Заала с градовете Хале, Мерзебург, Иена, Ерфурт, Гота и е вървяла далече на запад чак до градовете Гьотинген, Херсфелд, Фулда, Бамберг, Норимберг и Донауворт в горното течение на Дунава. Ние разполагаме с най-богати по материали западни източници от 10—13 векове, които със своите съобщения съвсем ясно рисуват славянския облик на етнографическия състав на населението в означената по-горе обширна територия на съвременна Германия. При това трябва да се отбележи, че това неселение не е било включено всред някакъв другоезичен етнографически елемент, но е представлявало от себе си масово, количествено твърде значително славянско население, което е давало основание на баварския географ от 9 век да говори за него: non sunt nati, sed seminati, т. е. благодарение на количеството си славяните са правили на този географ впечатление, че те като че не се раждат, а сякаш израстват като посев.

Това плътно славянско население върху територията на днешна Източна Германия се разпадало на четири основни групи: 1. огромната област на сърбите, която обхващала като пръстен от запад, север (Судетските планини) и изток групата на чешките племена; 2. областта на ободричите край долна Елба: 3. областта на лютичите или велетичите на изток от ободричите, чак до р. Одер; 4. областта на поморяните между реките Одер и Висла.

Такова е по национално-племенен състав това „жизнено пространство на германския народ", за което говорят немските фашисти, мотивирайки своя насилнически грабеж на Чехословакия и оправдавайки своето настъпление срещу славянските народи на Централна Европа и Балканския полуостров.

Преди хиляда години, по времето на най-близките приемници на Карл Велики (743—814), Хенрих I (876—912) и Отон I (936—973) за пръв път на широк фронт се развръща настъплението на немските грабители към изток, към славянските племена, към полабските и прибалтийски славяни — настъплението известно под названието Drang nach Osten, простиращо се до наглите грабителски планове и върху територията на СССР. В резултат на това настъпление на немските хищници срещу полабските и поморски славяни, съпровождащо се с нечувани зверства и жестокост, вече към втората половина на 12 век всички ободричи, лютичи и поморяни попадат под немско иго. Това е било свързано с загубата на тяхната не само политическа, но и национална независимост, за което завоевателите са предприемали всички зависящи от тях, специално за това измислени мерки. Самоотбраната на славянските народи против настъпващия срещу тях немски хищник е отбелязана от редица знаменити героически епизоди от рода на вече споменатите по-горе сражения при Ледовитото езеро (1242) и Грюнвалдската битка (1410).

Историята на групата славянски племена, чешките, станали пред очите ни първата жертва на нечуваното в историята фашистко разбойничество, още от VII в. на нашата ера, т. е. от образуването на първата западнославянска държава на Само, та чак до наши дни, представлява от себе си непрекъсната борба на народите на Чехословакия за защита на своята политическа независимост и национално самозапазване от хищническите настъпления на своите съседи, немските варвари, и тяхната грабителска теория за „жизнено пространство". В резултат на тази многовековна борба Чехия и Полша постепенно се наводняват от немски колонисти, които от най-древни времена започват да внасят в обществения, икономическия и културен живот на чешкия и полския народи разлагащия елемент на германизацията. Тъкмо тези колонисти се превърнаха, в края на крайщата, в агентура на немския фашизъм; те подготвиха заграбването на Чехословакия от немските фашисти в 1938 г. и помогнаха да я направят колония на немския фашизъм.

В частност, ръстът на чешките градове, както впрочем и на полските, в значителна степен е свързан с немската колонизация, наложила с това известен отпечатък и на целия културен и икономически живот на Чехия. Сложните чешко-немски национални взаимоотношения са свързани именно с немската колонизация. Без разбирането на тази проблема не могат да бъдат разбрани както трябва и специфичните особености на чешкото историческо развитие.

Ако към казаното прибавим настъпателната политика на австро-германския блок към близкия Изток и славянските страни на Балканския полуостров, Сърбия и България, като се почне от втората половина на 19 век, то ще получим цял комплекс от сложни исторически събития, образуващи общо огромната историческа проблема на славяно-германските отношения, която може да бъде повдигната във всичката ѝ сложност и подходяща пълнота само от съветската наука.

Изключителен интерес за съветската наука в историята на славянските народи представляват религиозно-рационалистическите движения, които имат в основата си социални движения на народните маси, отправени против експлоататорските класи на феодалното общество, като се почне от така нареченото богомилско движение у българите, хърватите и сърбите (10 век) и се свърши с хуситските войни и реформациите у западните славяни (15 век).

Хуситските войни — това е величествената епопея в борбата на угнетените класи от чешкия народ за разкрепостяване. Историята на чешкия народ от този период — това е достояние на цялото човечество. Чешката наука винаги е отделяла на хуситските войни и хуситското движение изключително внимание, което е намерило своето отражение у чехите в огромна литература, посветена на този въпрос. Тук съвсем основателно хуситските войни и хуситското движение се разглеждат като един от най-важните моменти на чешката национална история. От времето на чешкото национално възраждане в началото на 19 век в чешката история, литература, изкуство никога до най-последно време, не е отслабнал интересът към тази героическа епопея на чешкия народ, отбелязана с блестящи страници в историята на неговата борба за национално и държавно самосъхранение. Хус и хуситството в националната чешка история са били тези страници, от които чешката национална буржуазия винаги е черпела лозунгите в борбата си за освобождението на чешкия народ.[1] Но към всички работи на чешките буржуазни историци върху епохата на хуситските войни с пълно основание могат да се отнесат думите на Енгелс: „Изтърканата историография достатъчно ни е затруднила, особено нас в Германия, да разберем великата историческа роля на борбата между класите, свеждайки историята на тази борба до степен на прост придатък към историята на църквата“[2]. Представителят на чешката революционна демокрация, знаменитият Карл Хавличек-Боровский (1821—1856) в една от сатирите си, отправени против лицемерието на буржуазията, ядовито е осмял стремлението на буржоазната наука да представи хуситските войни като чисто религиозно движение: „От какво са произлязли хуситските войни“? — пита авторът и отговаря: „Сигурно с тях е трябвало да се разреши, със сос ли да се вкусва божието тяло или без сос“.

---

[1] „Табор — наша програма“ Масарик.

[2] К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 14, Л. Фойербах, стр. 657.

Завоюването на народите в Балканския полуостров през 14 век от османските турци и ликвидирането на Византийскатта империя в 15 век, с които се открива пред тях свободен път, за да разпространят своите завоевания далече на север от Дунава и северното крайбрежие на Черно море, са открили нова страница в историята на славянските народи на юг, на запад, (Полша) и на изток (Русия), обилно изпълнена със събития от огромна историчаска важност в живота на тези народи. За редица векове те са задържали и осакатявали естествения ръст на производителните сили на народите в полуострова, развитието на националната им народна икономика и националната народна култура; те са заставяли славянските народи да изразходват огромно количество непроизводителен труд в борба за примитивно физическо съществуване, право на труд по милостта на победителя, който не им е осигурявал дори полугладно съществуване; те отрязали Черноморското и Азовското крайбрежия от тяхния естествен владетел, от веки веков исторически, икономически, политически и териториално свързани с него — руския народ, и са го принудили към непроизводително изразходване на огромни сили и средства, за да възстановява нарушените от интервентите негови първоначални владетелски права; те за редица векове са затворили за източните славяни Черното море и с това са лишили причерноморските народи от най-късата и най-лесната връзка с народите на Средиземноморието, с тяхната промишленост и култура; благодарение на своята промишлена изостаналост и културна леност те са внесли в международния политически живот и в политическите отношения на европейските народи елементи, превърнали угнетените славянски народи на полуострова в обект на най-нагла колонизация от страна на западноевропейските промишленици и търговци. Целият този комплекс от проблеми, свързани с интервенцията и завоюването на Балканския полуостров, Крим и северния Причерноморски и Азовски райони от османските турци, представлява най-важна проблема в историята на вътрешния и външен живот на славянските народи и заслужава удвоеното внимание на съветския историк като проблема на славяно-турските отношения в миналото.

Зараждането на капитализма и подема на националната буржуазия у южните и западните славяни в края на 18 и началото на 19 векове предизвикват у славянските страни на полуострова и у западните славяни широко национал-освободително движение в форма на борба от страна на тези народи за културно-национално самоопределение и национално-държавно отделяне. Борбата на всеки угнетен народ за национално самоопределение, както и борбата на угнетените класи за разкрепостяване, представлява от себе си винаги изключителен исторически интерес. Също такъв интерес представлява специално и историята на национал-освободителното движение у славяните, богато наситено със съдържание не само в смисъл на исторически събития и факти, но и в методологическо отношение, като история на самата национална буржуазия, напредничев борец на националните революции — в периодите на зараждането и разцвета на капитализма, и реакционна сила — в периодите на разрастване социалната революция заедно с подема на работническата класа. Във връзка с това проблемата за национал-освободителното движение и националните буржуазно-демократически революции у славяните придобива широк исторически интерес, надхвърлящ далече пределите на чисто местните национални интереси. Да повдигне тази проблема както трябва може само обективната съветска наука, имаща на разположение за нейната разработка класическо ръководство по националния въпрос в трудовете на В. И. Ленин и И. В. Сталин.

Историята на образуването на новите славянски държави след първата империалистическа война; борбата на класите и работническото движение в славянските страни в епохата на световния империализъм и пролетарските революции; проблемата на малките народности в славянските страни; историята на селските движения и селските революции у славяните, като се почне от най-древни времена и се свърши със съвременността; полско-литовските отношения в миналото и настоящето — всичките тези въпроси остават за сега неосветени в нашата наука и стоят пред нея на дневен ред.

Ние далече не сме изчерпили своята проблематика, която, от наше гледище, на първо място може и трябва да привлече към себе си вниманието на съветската наука към историята на славянските народи. Възможно е в нашето изброяване не всичко да заслужава в еднаква мяра вниманието на съветската наука, и в него да има по-малко съществени проблеми и, напротив, да са изпуснати някои по съществени. Ние не претендираме за изчерпваща пълнота и считаме, че колективният труд на историците трябва да внесе в набелязаната от нас проблематика своите поправки и допълнения. Във всеки случай, и в своя сегашен вид като предварително, ориентировачно набелязване на основната проблематика по историята на славянските народи, то достатъчно ясно и убедително показва, какъв грамаден научен интерес и какво огромно актюелно значение за съветската наука, за делото на строителството на нашата социалистическа култура, представлява от себе си изучаването на историята на славянските народи, откриващо пред нас най-широки перспективи на новото знание, за разработката и овладяването на което съветската наука разполага с всички необходими възможности, с които никога не е разполагала и не може да разполага буржоазната наука.

ГЛАВА I

ПРОИЗХОД НА ЮЖНИТЕ СЛАВЯНИ

§ 1. ТЕОРИЯТА ЗА ПРОИЗХОДА НА ЮЖНИТЕ СЛАВЯНИ В БУРЖУАЗНАТА НАУКА

Според господствуващите в буржуазната наука представи южните славяни са дошли на Балканския полуостров от север, откъм Карпатите, от общославянската прародина, където по отношение към източните и западните славяни те са заемали същото това южно географско положение, каквото заемат и сега в новите места на своето местожителство; при това те са дошли на полуострова с оформил се вече племенен строй, определен в основата си още в прародината, с характерни черти и особености на езика, които ги отличавали от източните и западните славяни.

Приема се, че първото появяване на славяните (σκλαβῆνοι) на долния Дунав, (според думите на Йордан и Прокопий) е било към 527 г. сл. Хр., но някои предполагат, че още дълго преди това време, като се почне поне от II, ако не от I век от н. е., славяните частично, на отделни групи, са започнали да проникват на полуострова, а от VI век, според показанията на византийски източници, те нахлуват тук вече на цели маси, преодолявайки съпротивата на византийското правителство, което изпраща против тях въоръжени сили. Те се установяват на полуострова, разпространявайки се необичайно бързо по цялата му територия — от север на юг и от изток на запад — и преминавайки далече зад пределите на полуострова, навлизат в Гърция, в Южна Италия, Егейските острови и Мала Азия. Към VII век славяните се явяват вече като здраво масово заседнало население на полуострова; а предшествуващото ги местно дославянско население, оцеляло от римския погром, (романизовани и нероманизовани илири, траки, македонци, гърци и пр.) отишло под натиска на славяните в непристъпните планини и се укрило в добре укрепените градове.

Разделени на множество малки племена балканските славяни, според тази теория, живеели в началото като обособени племена под ръководството на своите старейшини на демократически начала, без да познават централизирана държавна власт. С това те както изглежда сякаш рязко са се отличавали от германците-готи на Аларих (IV—V в.) и Теодорих, наречен Велики (V—VI в.), които обикновено се появявали на юг във вид на организирани армии, под командата на своите крале, образувайки от покорените страни обширни държави, а сами са оставали да играят в тях ролята на господствуваща командна класа. В противоположност на германците балканските славяни, както твърдят тези изследователи, са продължавали да живеят на полуострова в племенен строй до тогава, докато в VII век не дошла през Дунава българската орда и не заключила източнобалканската група от славянските племена в оковите на държавността, слагайки началото на българската държава. Малко по-късно, в 9 век, западно балканските пък племена са се оформили в две държавни обединения — на хърватите и на сърбите.

Така съвремената буржуазна наука представя обикновенно произхода на южните славяни и техните държавни обединения. Обаче, как именно разделените, обособени отделно едни от други племена на южните славяни (българи, сърби, хървати) са се оформили в първични държавни обединения — това й остава неизвестно. Сръбските и хърватските историци са безсилни да отговорят на този въпрос. Както видяхме по-горе, най-авторитетният от съвремените сръбски историци, С. Станоевич, не може да открие истинските пътища на този процес и по предположение е склонен да го обясни, от една страна, с благоприятното географско положение на племето сърби, а от друга — с неговите преимуществени физически и интелектуални способности сравнително с другите родствени племена на задбалканската група от славянските племена, промъквайки по такъв начин в науката националистическите тенденции на великодържавния сръбски шовинизъм.[1]

Най-заслужилият и най-крупният от историците на южното славянство, чешкият учен К. Иречек, в своята Geschichte der Serben съвсем не се занимава с изследването на въпроса за възникването на сръбската държава, като се ограничава да констатира голия факт: der Name der Serben wurde langsam ein Gesamtname für die Nachbarstämme, — и само това.[2]

Никакъв проблясък в този въпрос не е внесъл и съвременният историк Ф. Шишич. Той не се съмнява в това, че в началото на 9 век, когато в древните източници се явява само общото име на народа — славяни, вече са съществували отделни племенни имена, в това число хървати и сърби, но те са изпъкнали на пръв план едва при образуването на политическите области (?). „При това — забелязва авторът — случило се е така (?), че един и същ народ отначало известен в източниците под името славяни, започнал да се групира около две племена — хърватите и сърбите, а впоследствие, заедно с разрастване на политическата мощ на това или онова племе, всяко от тях е обхващало ту по-голям, ту по-малък простор.“[3]

---

[1] Ст. Станојевич. Историја србскога народа. Београд, 1908, стр. 17—40; 2—о изд. 1910; 3—о изд. 1926.

[2] K. Jireček. Geschichte der Serben, I Gotha, 1911, стр 107.

[3] F. Sisić. Povijest Hrvata. Zagreb, 1925. стр. 207—235.

Същата тази безпомощност по въпроса за образуването на държавата и предшедствуващите я етапи от развитието на славянската племенна общност на полуострова намираме и в българската историческа наука. Наистина, по въпроса за образуването на Българската държава работата е малко по-ясна, предвид на това, че у източнобалканските славяни вече през VII в. се явява българската „орда" на Аспаруха в качеството на организиращ център. В този пункт има още много неясноти от етнографски и политически характер, с които българските историци до сега не са съумяли да се справят.

От гореизложеното виждаме, че буржуазната наука се е оказала безсилна да разреши интересуващата ни проблема не само в нейната цялост, но дори в повече или по-малко подходящата ѝ постановка.

Върху какво, в края на крайщата, в буржуазната наука се строи теорията за произхода на южните славяни? Тя се строи първо върху комплекса от представи на чисто метафизическата по същество теория за прародината и праезика, взета общо, във всичкия обем на нейното материално и идейно съдържание; второ, на чисто хронологическия, т. е. формалния подход към тълкуването на съответни показания на византийски източници. Разсъждението се построява в такъв ред: а. за пръв път византийските източници говорят за славяните на полуострова едва от началото на VI в.; б. до това време в източниците за южните славяни не става дума, — оттук се прави изводът: от I до IV в. славяни на полуострова не е имало.

От друга страна, тъй като византийските източници говорят за славяните като за свои най-зли врагове, които за пръв път едва от VI век започват масово на нахлуват на византийска територия откъм другия бряг на Дунава, т. е. от север, то оттук се прави нов, по-сложен извод: славяните за пръв път се появяват на Балканския полуостров в масов брой откъм другия бряг на Дунава и се установяват тук на постоянно местожителство едва от VI век. Понякога при това, въз основа на различни допълнителни съображения и материали, покрай показанията на византийските източници, се допуска предположението, че частично славяните са започнали да се заселват на полуострова, прехвърляйки Дунава, най-много от II век на нашата ера, не по-рано. До това време на славяните е било категорически забранено да пребивават на полуострова. Пита се: от кого е било забранено? Мисля, че във всеки случай не от истинската историческа съдба на славянските народи на полуострова, а от някакви други обстоятелства — и на първо място, трябва да се предполага, от методологическата несъстоятелност на самата наука.

И така индоевропеистите твърдят че, съдейки по византийските източници, към края на VI век масово славянско население на полуострова не е имало. И отведнаж неочаквано, като deus ex machina, в първата половина на VII в. пред нас, според представите на същите тези индоевропеисти, в цялия си ръст се надига Балканският полуостров, гъсто заселен вече от славянски маси, което действително е засвидетелствувано от множество съвсем конкретни факти. Как са се оказали тук славяните в такова количество и за такова късо време? При това като съвсем не забравям твърденията на същите тези индоевропеисти, че славяните частично са започнали да проникват на полуострова вече от края на II в., че сред проникващите тук по това време варвари цяла редица племена, както са предполагали, макар и без доказателства на времето си М. С. Дринов и К. Иречек, са били славяни по своята племенна принадлежност, като карпите, язигите, даките, костобоките, боиските, сатагарите и др., все пак намирам, че общият процес на славянската колонизация на полуострова, както той се рисува обикновено въз основа на чисто механическо тълкуване на данните на византийските източници от VI—VII векове, не е съвсем ясен, а изложението на индоевропеистите не е убедително. На лице е несъмнена празнина, която трябва да бъде отстранена.

Както изглежда, това е чувствувал на времето си и проф. М. С. Дринов. И именно, за да внесе в общата картина на славянската колонизация на полуострова по-голяма яснота, той е трябвало да построи цяла теория за два различни по характер периоди на колонизация.

От начало (края на II век), когато империята е била още достатъчно могъща, славянската колонизация, според теорията на Дринов, е протичала мирно и тихо. Със съгласието на правителството, а понякога даже и по негово настояване, говори Дринов, славянските преселници са преминавали на полуострова и са заемали отделяните им за живеене земи. Тук те постепенно привиквали към действуващите в империята порядки, ставали граждани, служели и на военното и на гражданското поприще, давали на империята императори — Юстин, Юстиниан — и отлични полководци: Анегискл, Оногост, Доброност, Всегорд, Сварун, Велизарий, Татимир и др. Но заедно с отслабването на империята характера на въдворяването на славяните се изменил, докато е станал, найпосле, завоевателен. За време на този прелом проф. Дринов счита последната четвърт на V век. От това време започват бурчите нахлувания на войнствените славянски дружини, които сриват властта на империята в полуострова и завладяват охолни жилища. Този способ на заселване на полуострова от славяните, твърди проф. Дринов, продължавал през цялия VI век, при което, завладявайки областите на империята с оръжие в ръка, по-късните славянски преселници, според думите му, не са имали нужда да се подчиняват на нейната власт, както онези славяни, които са се преселили до половината на V век. Те са се устройвали в завоюваните области, като у дома си. По такъв начин, заключава проф. Дринов, около половината на VII в. славяните, обитаващи вече полуострова, в политическо отношение са се делели на две части: едни се намирали под властта на Византия и са споделяли участта на нейните поданици, другите пък — болшинството — са се ползували с пълна независимост, запазвайки заедно с това непокътнат господствуващия у тях по това време родов строй.

Да допустнем, че славяните са се появили на полуострова действително от II век сл. Хр. Съвършенно естествено е, че и в дадения случай, поставени на византийска територия в съвсем нови за тях условия на социално-стопански, културен и политически живот, те със своя патриархално-родов строй несъмнено, неизбежно и много скоро са били органически вмъкнати в общия процес на стопанския, административно-политическия и културен живот на империята. Трябва да се предполага, че нито една страна на високо развития по онова време византийски живот не е оставала чужда за славяните. Да представляваме работата иначе, би значило да се откъсва историята на народа от конкретната историческа действителност и да се разглежда вън от пространството и времето. Източниците говорят, че славяните са служили във византийската войска не само като прости войници, но и като офицери; че те са участвували във византийската експедиционна армия в Италия против готите; че във византийско-персийската война през 554 г. един кавалерийски полк са командували Δαβραγέζας τε καὶ Οὐσίγαρδος ἄμφω μὲν βαρβάρω τὸ γένος (Дабрагез и Усигард, и двамата варвари по произход) — от тях особено се е отличил на другата година Δαβραγέζας, ἄντης ἀνήρ, ταξίαρχος, а през 556 г. вече се отбелязват заслугите и на сина му. Славяните също така, несъмнено, са заемали всевъзможни, понякога и доста големи административни длъжности във византийските местни и централни органи на управлението. Напълно разбираемо е, че през времето на своето пребиваване на римско византийска територия славяните, в огромната си маса земеделци, за което съвсем определено говорят източниците, са успяли към VI век в известни свои социални слоеве значително да напреднат и материално и технически; в частност (според показанията на източниците), те станали достойни съперници на византийците във военното дяло и на суша и по море.

Неоспоримите успехи на балканските славяни в материалната, техническа и културна области, достигнати от тях към VI век, независимо от това дали те се се появили на полуострова от II век на нашата ера, или са били неговото първоначално население, е трябвало несъмнено да се отразят върху техния обществен строй чрез нарастването на известни социални раздвижвания в тяхната среда. Някогашният примитивен патриархално-родов строй на славянското население в полуострова е умирал от своята естествена смърт, и този процес, трябва да се предполага, за пръв път рязко се е отбелязал през последната четвърт на V век, или по-верно към средата на VI век, когато по израза на проф. Дринов „започват бурните нахлувания на войнствените славянски дружини, унищожаващи властта на империята в полуострова".

Проф. Дринов вижда в този факт „нов способ на заселване полуострова от славяните"; други пък обикновено виждат в него началото на масовата славянска колонизация, говорейки: до VI век славяни на полуострова или не са живеели, или, ако и да са прониквали там, то е било само частично, и са се разтваряли в масата на местното не славянско население; първите безспорни сведения за тяхното идване на полуострова се явяват едва към началото на VI век, и те се срещат във византийската литература у Прокопий в неговата „История на юстиниановите войни“ написана главно през 550 г., а също така и у неговите продължители: Агатий, Менандър и Теофилакт Симоката. [1]

„На Балканския полуостров — говори например Станоевич — славяните са проникнали, вероятно, в началото на VI в. пр. Христа... От 527 г. се започват от година на година нашествия на славянските пълчища отвъд Дунава; славяните грабят местността и с голяма плячка се връщат назад. Постепенно, обаче, тези нашествия вземат характер на преселение; вълните на нападащите отреди, заливащи крайдунавските области, не се връщат отвъд Дунав: местноста не само се опустошава и разграбва, но се и завзема от постоянните поселения“.[2]

Въпреки изложените по-горе мнения, изхождайки от същите тези показания на византийските източници, аз съм склонен да виждам в военно-агресивните появявания през VI век на отделните славянски отреди, които са се появявали не само откъм другия бряг на Дунава, но несъмнено също така и из вътрешността на страната, факт, свидетелствуващ не за начало на славянската колонизация в полуострова и не за изменение в нейния характер, а за назряли към това време сред балканските славяни известни социални раздвижвания. Тези раздвижвания са се изразили в това, че разложението на старите основи на патриархално-родовия строй вече е създало у славянската среда нов социален строй — военно-дружинните обединения. Укрепнали материално и политически тези именно военно-дружинни обединения, начело със своите вождове, са започнали да излизат на международната политическа арена в ролята на активен претендент за византийското наследство редом с другите „варвари“, безпокоящи Византия от изток и запад. Където и да се е оформил този нов социален слой сред славяните — дали на византийска територия или на Долния Дунав, в непосредствено съседство с нея — неговите политически стремежи са били насочени към най-крупните тогава търговски центрове Солун и Цариград, с цел да ги овладее и да ги направи свои опорни пунктове. Настойчивостта и прекрасната техническа подготовка, която славяните са проявили под стените на Солун, свидетелствуват, че това не са били вече случайни грабителски банди, каквито са представлявали по същество в ранните епохи на родовия строй частните военно-дружинни обединения, съдействуващи за възникването на кралската власт не само у германците, [1] но, трябва да се предполага, също така и у славяните, а политически издържана тактика на нов, израсъл и укрепнал социален слой, препорастнал всред вътрешнородовите отношения в икономически укрепнала, господствуваща класа. „След завоюването на Римската империя, — казва Енгелс за германските дружинни обединения и тяхните вождове — тези дружиници крале са образували наред с несвободните и римските придворни, втората от главните съставни части на по-късното дворянство“.[2]

---

[1] L. Niederle. Slovanskė starozitnosti, dil. II, sv. 1, стр. 180 и сл.; M Соколов. Из древната история на българите. СПб 1879. стр. 46; К. Иречек. История на българите. Търново, 1888 стр. 92—121; пак същият Geschichte der Serben Gotha 1911

[2] Ст. Станојевић. Историја српскога народа Београд, 1908, стр 17—40; F. Šišič. Povijest Hrvata, Zagreb, 1925, стр. 207—235.

Ако пък вземем под внимание цялия византийски живот от онова време, политически крайно напрегнат, застанал пред прага на вътрешната анархия и намиращ се от всички страни под заплахата на неприятеля, ще ни стане напълно ясен оня колосален ръст на бандитизма, неизбежен спътник на агресивната война, за който говорят византийските източници и от който е страдало масовото местно население на полуострова, в еднаква мяра както славянското, така и неславянското, и с който византийското правителство е било неспособно да се справи. Военно-дружинните славянски обединения скоро са ставали на полуострова основен цимент, който скрепявал тази етническа и политическа консолидация на местното славянско и неславянско население, от която в последствие са израстнали първите етнически обединения и политически организации на българите, хърватите и сърбите.

Ако в появяването на тези военно-дружинни обединения сред славяните на полуострова около половината на VI век се вижда не просто разбойничество, както правят това, по съвсем понятни причини, придворните византийски историци, а проява на определено социално раздвижване сред славяните и определена политическа целеустременост на нарастнала сила, която не изключва разбира се и бандитизма по големите търговски пътища в Тракия, Тесалия и Македония по направление към Солун и Цариград; ако в хаоса на бурните събития, за които съобщават византийските историци, може да се отдели и очисти основното ядро от страничните наслоения — то ще стане съвсем ясно, че за разпадане на славянското население на полуострова в VII век на две части, както е мислил проф. Дринов, може да се говори само в смисъл чисто социален. В южнославянската среда към това време окончателно се е оформило социалното разслоение на две основни групи: 1. феодализиращите се върхове или израстващата господствуваща класа, която е водила агресивна политика, сключвайки военни съюзи против византийците — от една страна, и със Солун от друга, против своите еднопленменници, ако това е ставало необходимо, и 2. масата на селското население, заето с земеделски труд, доколкото това му позволявала окръжаващата го обстановка, и, несъмнено, експлоатирана от господствуващата класа.

---

[1] Ф. Енгелс. Произход на семейството, частната собственост и държавата. М. 1932. стр. 145 и сл.

[2] Пак там стр. 146.

Това не значи, разбира се, че ние игнорираме показанията на византийските източници за славянските нашествия на полуострова откъм другия бряг на Дунава с всички произтичащи оттук последици за политическата съдба на Източно-римската империя и етнографическите съдбини на полуострова. Ние не игнорираме тези показания, но не сме склонни да разглеждаме славянските нашествия като изключителен източник, образувал със своите потоци в течение на столетие и половина (VI—VII) населението на полуострова, заселен към това време от неизвестно какъв народ. Колкото и да е странно това, но византийските източници единодушно премълчават за това, какъв народ живее на византийска територия и храни с труда си империята в онова време, когато през VI в. тук за пръв път започват да нахлуват славяните и със своето появяване поставят, като че ли, първите основи на неговата славянска етнография,

От наше гледище значението на тези славянски нашествия на полуострова — без да се говори вече за това, че те всеки път количествено са увеличавали неговото местно славянско население — се заключава главно в това, че те са съдействували за етнографическата, стопанско-икономическата, културната и политическата консолидация на местната протославянска или славянска племенна общественост и с обединени сили са нанасяли разрушителен удар на източно-римския теократически деспотизъм, постепенно подкопавайки из основи съществуванието на империята. Но не нашествията на въоръжените славянски отряди откъм другия бряг на Дунава са положили със себе си началото на славянското население на полуострова. С други думи, ние не сме склонни да ограничаваме огромната и сложна проблема за етногенезиса на интересуващата ни група от славянските народи с факта на нашествието в полуострова през това или онова време на славянските дружини откъм другия бряг на Дунава; ние я разглеждаме изцяло, в по-широк масщаб, когато славянските нашествия встъпват в качеството си на един от най-значителните организиращи фактори.

На нашето гледище, струва ми се, никак не противоречат и показанията на източниците, които говорят за това, че, като се почне от VI век, славяните (понякога към това се прибавя епитета „проклетите“ славяни) всяка година все повече и повече завладявали полуострова, т. е. израствали етнографически и политически в доминираща тук народност, за което така красноречиво разказват, например, Йоан Ефески и Константин Багренородни, описвайки случилите се във Византия събития: „На третата година след смъртта на Юстин и управлението на победоносния Тиверий (т. е. в 584 г.) цялата страна се ославяни и стана варварска“ (ἐσκλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος).

Изследването на „гръцкия род“ довежда между другото Енгелс до заключение, което разкрива истинската същност и на интересуващия ни въпрос за появяването на въоръжените славянски дружини на полуострова.

„И така — казва Енгелс — ние виждаме в гръцкото обществено устройство на героическата епоха още в пълна сила древната организация, но заедно с това и началото на нейното разрушение: бащиното право за наследяването на имуществата от децата, което е благоприятствувало за натрупването на богатства в семейството и е усилвало семейството в неговото отношение към рода; влиянието на имуществените различия върху общественото устройство посредством образуването на първите зачении на наследственото дворянство и монархията; робството от начало само на военнопленниците, но вече откриващо възможността за обръщане в робство на съплемениците и даже на сродниците; извършващето се вече израждане на някогашната война на племе против племе и систематическото разбойничество по суша и по море с цел да се заграбва добитък, роби и съкровища, превръщането й в редовен занаят; с една дума, възхвала и почит на богатството като висше благо и злоупотреба с древните родови учреждения за оправдаване насилствения грабеж на богатства. Липсвало е само едно учреждение, което не само да осигурява от комунистическите традиции на родовия строй новопридобитите богатства на отделните лица, и не само да освети толкова малко ценната по-рано частна собственост и чрез това освещаване да я обяви за висша цел на всяко човешко общество, но и да сложи печат на всеобщо обществено признание върху развиващите се една след друга нови форми за придобиване собственост, а следователно и върху непрекъснато ускоряващето се натрупване на богатства; липсвало е учреждение, което да увековечи не само започващото се разделяне на обществото на класи, но и правото на експлоатация от страна на имотната класа върху безимотните и правото й на господство върху тях.

И такова учреждение — говори Енгелс — се появило. Била изнамерена държавата“.[1]

Ако нашето гледище е вярно, то и показанията на византийските източници за първите появи в полуострова на въоръжените славянски отряди през VI век следва да се тълкуват не формално-хронологически, но исторически, като отражение на известен етап от развитието на славянското общество в полуострова.

И така, нашите предварителни издирвания в областта на историческите изследвания, които, разбира се, съвсем не изчерпват нито цялата проблема напълно, нито всички материали на наше разположение, ни навеждат все пак към изводи диаметрално противоположни в сравнение с тези, на които стои буржуазната наука, макар и да са опира в своите построения на същите тези материали.

Следователно, ние вече имаме някакъв повод да се съмняваме в това, че южните славяни в основата си представляват от себе си изцяло някакъв чуждоземен елемент, дошел от друго място на полуострова, етнографически чужд на неговото основно, местно население. Обстоятелството, че византийските източници говорят по-често от всичко за нашествията на въоръжените славянски отреди на византийска територия откъм другия бряг на Дунава, откъм Дакия и източна Панония, не трябва да ни смущава, защото работата не е в това откъде са нахлули тези отреди, а в това, защо са нахлули, и при това, тъкмо от VI век, а не по-рано. На този въпрос аз дадох отговор отчасти по-горе. По-подробно се опитах да отговоря на него въз основа на фолклорен и археологически материал в специална работа, посветена на проблемата за етногенезиса на населението в Днепровско-Дунавския район, т. е. на проблемата образуваща съставна част от интересуващата ни обща проблема за произхода на южните славяни, за което ще трябва да кажа няколко думи и тук, в по-нататъшното продължение на своето изложение. Сега само ще отбележа, преди всичко, че територията на лявото Дунавско крайбрежие — като се почне от устието му и се свърши с Крайдунавската област на градовете Инголщат и Донауворт, която граничи на юг с Бавария — в VI век, навред е била заселена от славянски племена, чиито поселения са вървяли оттук към север в повече или по-малко компактна маса на огромно пространство, чиято западна граница, отделяща славяните от германците, е била линията Кил—Хамбург—Люнебург—Магдебург—Хале—Иена—Ерфурт—Гота—Фулда—Донауворт — на Дунава. По такъв начин, славяните, нахлуващи по тези или други причини на византийска територия, са попадали тук в етнографически родствена на тях среда, което, несъмнено, значително е облекчавало и успехите им във Византия. За Византия Дунав през VI век е бил северна държавна граница, отделяща я от „варварите“; за славяните той е представлявал от себе си през това време само водно пространство, разделящо етнографически единния славянски народ на две части — северна и южна; с това именно, в частност, се обяснява и този факт, че българинът Аспарух след преминаването с дружината си в средата VII век на десния бряг на Дунава много лесно и бързо е съумял да се споразумее с местното славянско население: народът, начело на който и заедно с който Аспарух е преминал Дунава и е завзел Добруджа, ако впрочем в дадения случай въобще може да става дума за народ, в основната си маса — това са били славяни, и народът, при който е дошел Аспарух със своята дружина на византийска територия — и това са били пак също славяни.

---

[1] Ф. Енгелс. Произход на семейството, частната собственост и държавата. М. 1932. стр. 107 и сл.

§ 2. ДОСЛАВЯНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ НА ПОЛУОСТРОВА: ТРАКИ И ИЛИРИ

I

Какъв народ е населявал Балканския полуостров в V—VI век, когато, според господствуващите в буржуазната наука възгледи, на неговата територия започнали за пръв път масово да се населяват славянските племена откъм другия бряг на Дунава? На този въпрос, както вече знаем, византийските източници не дават отговор. Но че Балканският полуостров в пределите, където са се разпространили сегашните българи, хървати и сърби, е бил населен в онова време от някакъв народ или народи, в това не може да има никакво съмнение.

Както видяхме по-горе, анализът на историческите източници ни доведе до заключението, че славяните, вероятно, са по-ранни жители на полуострова, отколкото може да се мисли за това, изхождайки от данните на историческите източници, които за пръв път наричат този народ с неговото име — славяни, едва като се почне от VI век сл. Хр. и които нагаждат да съвпадне с това време първото му появяване на полуострова. Но историческите източници не могат да претендират за роля на решаващ фактор в разрешаването на тази сложна етнографическа проблема. Това е съвсем очевидно, и аз не се съмнявам, че с това ще се съгласят и всички наши историци. Ето защо, за да се даде макар само ориентировачно набелязване за разрешаването на този сложен и забъркан въпрос, ние по необходимост трябва да се обърнем към други източници и към други материали, които ще ни помогнат да разкрием етнографската картина на Балканския полуостров не само в епохата непосредствено предшествуваща появяването върху неговата територия на славяните, което се предполага, според показанията на византийските източници, в VI век на нашата ера, но и за в значително по-ранно време.

Според данните на съвременната антропология, южните славяни изцяло погледнато представляват от себе си в редицата антропологически типове от населението на Европа производен, съвсем особен тип, който може да се разглежда като тип, образувал се в резултат от смешението на племената и народите върху територията на Балканския полуостров, като се почне с неолитическата епоха та чак до наши дни. Това е особен, така наречен адриатически тип, homo adriaticus, характеризиращ се, в главните си черти, с висок ръст, (167—172 см.), тъмен цвят на кожата, вълнисти коси, продълговато лице, тънък и прав или орлов нос. Най-типично от всякъде той е представен в областта на динарско-планинската система в западната част на Балканския полуостров, състояща се от множество простиращи се от северо-запад на юго-изток успоредни хребети (Динарските Алпи — планинският хребет на границата между Далмация и Босна).

Характерните черти на този тип постепенно и почти незабелязано се губят, колкото повече се отдалечават от динарския център в различни направления, подобно на това както във веригата на южнославянските наречия едно преминава незабелязано в друго. Този характерен за южното славянство антропологически тип е разпространен, по данните на антропологията, и зад пределите на южното славянство — във Венеция и Албания.

Първото се обяснява с това, че южните славяни и венецианците са възникнали върху общ за тях етнически субстрат — древните илирийци, а освен това и с туй, че южните славяни в миналото населявали венецианската равнина чак до река Талямента, но с течение на времето са били там романизовани; второто, т. е. разпространението на същия адриатически тип в Албания, се обяснява с това, че гъстото, но не компактно в миналото южнославянско население върху територията на Албания е забравило с течение на времето своя език и заедно с албанците образува сега на полуострова едно антропологическо цяло.

Своеобразната особеност на южното славянство в антропологическо отношение се обяснява с това, че Балканският полуостров с географското си положение се явявал твърде удобен за образуването на синтеза от антропологическите типове и културите на Европа, Азия и Африка. Данните на палеонтологията говорят за това, че населението на Хърватско от епохата на палеолита е принадлежало към брахикефалния (кръглоглавия) тип. В епохата на неолита на полуострова се появяват на изток и юг поселенци жители от друг антропологически тип, така наречен меланодолихокефален или черно-дългоглав тип, представляващи от себе си в етнологическо отношение оня смесен тип, който после елините са нарекли пелазги. Медната епоха на Балканския полуостров (2500—2000 години преди н. е.) се свързва с Мала Азия, родината на медта, и носителите на нейната култура — хеттите. В бронзовата епоха (2000—1000 години пр. н. е.) Балканският полуостров в етническо и културно отношение се е намирал под силното влияние на Предна Азия, и следите от това влияние са останали тук чак до наши дни; жителите от тази епоха издават усилване на късоглавия елемент, който след това в желязния век (1000—400 години преди н. е.) се оказва вече преобладаващ; такъв си остава той и в римската епоха; също такъв, в основата си се явява той за южните славяни и в сегашно време.[1]

Без да надценяваме научната значимост на тези данни, и без да ги смятаме съществени за разрешаването на нашата проблема, ние трябва при все това да подчертаем, че те говорят за известна приемственост в антропологическия тип на населението на Балканския полуостров, като се почне от палеолита и се свърши със славянската съвременност, независимо от преживяните през това дълго време от неговото население етапи в развитието на културата и езика.

Историята на материалната култура, а също и на фолклора на населението от Дунавско-Днепровския район, който обхваща на изток областта на Приднепровието, на запад Румъния и Унгария, на юг цялия Балкански полуостров, чак до остров Крит и граничещия с Егейско море район на Мала Азия, като се почне от времето на неолита, ако не по-рано, та чак до оформяването у славяните на първите държавни образувания — на Аспаруховата държава на полуострова през VII век, на Великоморавската държава на княз Моймир пак там в 9 век (830) и в същия век на

---

[1] Zupanič Etnogeneza Jugoslovena. Rad Jugoslav. Akademije. knj. 222, Zagreb. 1922.

Киевското княжество у източните славяни на Днепър — несъмнено разкриват една първоначална общност в протоосновата на културното развитие на населението в този район. Тази общност не е зависима от наличността в по-късно време на известна диференциация в неговия език, която не подхвърля, обаче, рамките на единството и общността на стадиалното развитие на глоттогоническия процес. Езикът на албанския народ, прекия потомък на древните трако-илирийци, е останал в стадията на преходното състояние от яфетизъм към индоевропейзъм; всички други езици, преживяли в своето развитие стадията на яфетизма, са успяли да преминат в стадията на индоевропеизма, продължавайки, обаче, да запазват в себе си като остатък от миналото и елементи от предшествуващия стадий, особено в югоизточните езици както, например, в народния български език, който не познава, между другото, инфинитива и флнктивните форми на склонението, докато старобългарският литературен език, езикът на културните върхове на древния Солун, представлява от себе си съвършен образец на език от индоевропейски тип. 2)

И така, ние стигнахме до конкретния материал, който характеризира стадиалността на процеса на развитието на културата и езика на населението на полуострова, и който разкрива единството и общността на неговото глотогоническо, а може би и етногоническо развитие. С други думи, ние стигнахме до проблема за диалектиката в етнотрафията, т. е. до проблема за диалектическото развитие на етнографската история на народите на Балканския полуостров.

II

Най-старото исторически засвидетелствувано население на Балканския полуостров което предхожда непосредствено появяването тук на славяните, са били **траките** и **илирите**. Траките (ϑρῇκες, ϑρᾷκες) са заемали източната част на територията на полуострова, илирийците (ἰλλυριοί) — западната. Очевидно, тези две групи от най-старото население на полуострова, са били родствени помежду си.

Историята заварва траките да населяват доста обширни пространства от европейската територия. Западна граница на техните поселища е била линията, която е вървяла по реката Тиса, Морава и Вардар; южна граница — крайбрежието на Егейско море и Пропонтида; източна — Черноморското крайбрежие; на север тракийските поселения са се простирали чак до Карпатските планини, а преди това те заемали значителна част от Задкарпатието, а също тъй и южните области на УССР под общото име **кимерийци** (κιμμέριοι).

---

2) По-подробно: Н. С. **Державин**. Об этногенезе древнейших народов Днепровско—Дунайского басеина. ВДИ, 1939. кн. 1 (6) стр. 279—289.

Гръцката историческа традиция и сведенията, съобщавани от гръцките извори, единогласно ги поместват тук, на северното Черноморско крайбрежие, от р. Днестър, където можеби са се намирали гробовете на кимерийските царе (Херодот, IV, 12) и до Азовско море, Крим и Таман, където били техните укрепени колони (κιμμέρια τείχεα) и където проливът, отделящ Крим от Таман (Керченският пролив), някога се наричал Кимерийски пролив (Κιμμέρια πορθμήια, Κιμμέριος Βόσπορος), (Херодот, IV, 12), а носът, който изпъква в морето се е наричал Кимерийски нос (Κιμμέριον ἄκρον — Птолемей V, 8, 5). Според Херодот, въобще цялото Черноморие от Днестър на изток, до появата на скитите се наричало ἡ Κιμμερίη, т. е. Кимерия, страна на кимерийците. Пак тук някога е имало и „Кимерийско поселище“ (Κιμμερίς, κώμη Κιμμερική) и планина — ὄρος Κιμμέριον. Нидерле предполага, че името кимерийци се употребявало тук като общо название за тракийските племена, които са живеели на изток от Карпатите. на славянските граници, а също така и за живеещите на островчета във вътрешността на прикарпатската славянска територия. Според Нидерле тези източни траки — кимерийци в VIII—VII в. преди нашата ера са били постепенно изтласкани из своите стари поселища и били принудени отначало да се придвиждат към Дунава, а след това да преминат през Дунав на полуострова и по-нататък, през Хелеспонт, в източните покрайнини на Мала Азия, където асирийските извори от епохата на Саргон, Асаргадон и Асурбанипал (VIII — VII в. пр. н. е.) ги наричат с името гимирри (gimirrai), а съвременните гръцки източници — тракийски трери. Този път на движение на кимерийците от Балканския полуостров на изток, в Мала Азия и в Армения, като част от общото движение на тракийските племена по същия, исторически засвидетелствуван път, проф. Нидерле счита за по-вероятен отколкото другия път, който ги отправя през Дон и Кавказ.[1]

Съществува предположение, че остатък от кимерийците е бил народът таври. Но много трудно е да се каже — отбелязва академикът С. А. Жебелев“,[2] „дали таврите са били едно от кимерийските племена, или пък са представлявали от себе си част от кимерийците, които по неизвестни причини останали на предишното си местожителство, или най-после, те са били изтласкани от скитите в планинската част на Крим, получил по тяхно. име названието Таврически полуостров, или просто Таврика.

Според теорията на индоевропейстите граките са се появили на полуострова в III хилядолетие преди н. е., откъм другия бряг на Дунава, от своята прародина, която е лежала някъде край Карпатските планини, в непосредствено съседство със славянската прародина, където е заемала приблизително южните склонове на

---

[1] L. Niederle. Slovanské starožitnosti, díl. I, sv. 2, v. Praze 1904, стр. 217—219—221.

[2] Академ. С. А. Жебелев Народы северного Причерноморья в античную епоху. ВДИ, 1938, № 1 (2), М. стр. 149—163.

Карпатите и целия Седмоградски масив с поречието на Серет, Прут и Днестър, откъдето траките са се предвижили след това към Балканския полуостров, а в XII век преди н. е., по предположение на историка Ед. Майер, а пък според други, в същото хилядолетие, част от тях (троянци, фригийци и др.) е преминала Мала Азия. Предполага се при това, че някога целият полуостров, от Черно море до Адриатика, е бил наводнен от тракийски племена; появилите се пък тук малко по-късно илири са изтласкали траките от Адриатика, а траките в своето движение от север не са се ограничили само с територията на полуострова, но на отделни тълпи проникнали и по-нататък на юг, в предна Гърция (Фокида, Беотия, Евбея и даже Атика), а също така на Егейските острови (Тасос, Самотраки, Лемнос, Наксос), чак до Крит. Дотракийско население според същата теория, са били хето-пелазгите, за което говорят топографическите названия у траките с малоазийски образувания и някои черти от старото културно-историческо и религиозно наследство ў траките.[2])

Авторът на класическия труд посветен на траките, — Die alten Thraker (1893—1994), В. Томашек, изброява три групи тракийски племена:

Първата — фриго-мизийската, в която са влизали: бриги, едони, мизи със своите подплемена; общо тази група, според сметката на Томашек, се е съставяла от 26 племена.

Втората, южната група, се е състояла от 36 племена; главни от тях са били: трери, трали, тини, сатри, дарсии, дрои, сапаи, корпили, травзи, дии, беси, одризи, и трибали.

Третата — северната група, се е състояла от 24 племена, главни от които са били: гети, агатирси и даки, които са живеели на север от Дунав.

По такъв начин Томашек, опирайки се на антични източници, изброява повече от 90 тракийски племена. От античните автори на Херодот са били известни 19 племена, на Страбон — 22 племена (само на юг от Дунава).

Траките били народ, който поразявал гръцките наблюдатели преди всичко, със своята многочисленост. Херодот например твърди, че те след индийците са най-многочисленият народ на света.

За многочислеността и силата на тракийския народ може да свидетелствува и този факт, че по времето на Херодот най-силното от тракийските племена, одризите, е могло да изкара 150 хиляди души войска, при което една трета от тази войска се състояла от конница.

Според думите на Страбон, траките, които живеели на юг от Дунава и се разделяли на 22 племена, могли да изкарат в краен случай 200 хиляди души пехота и 15 хиляди души конница. С други думи, за един период от време приблизително от 5000 години тракийската демография дава изобщо едни и същи числени показатели.

---

[2]) L. Niederle. Slovanské starožitnosti, díl. II, sv. 1, v. Praze, 1906, стр. 41—42. G. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo, 1916; там е посочена и подробна литература.

По сведенията на Херодот, обичаите у всичките траки били съвършенно еднакви, макар че те се разпадали на множество племена.

Най-изпъкващи от изброените по-горе тракийски племена са били: едоните, които живеели по долното течение на Стримон (Струма); мизите, — между Дунав и главния балкански гребен; бесите — в Родопските планини, по горното течение на р. Хеброс (Марица), одризите — в басейна на реките Марица, Тунджа, Еркене; трибалите — по реката Морава, на територията между днешния сръбски град Ниш и р. Дунав. Добруджа са заемали гетите; в началото на римската експанзия на полуострова гетите заемали също така и съседната територия на север от Дунава; пак тук са живеели и даките.

На запад от линията Вардар-Морава са живеели илирийските племена, имащи за своя западна граница Адриатическо крайбрежие, а за южна—Епир. От тях са известни: скети или генети, или венети — в северозападния ъгъл на полуострова на Адриатическото крайбрежие; след това, по посока към юг — редица малки племена: автариоти, далмати, истри, либурни, яподи, илири и др.

По такъв начин, траките, както и съседите им на запад, илирите, са представлявали конгломерат от племена, а самите племенни наименования — траки, илири — се явяват като събирателни имена. Ние имаме всичките основания да предполагаме, че племената, влизащи в състава на тези колективи, не са представлявали от себе си в организационно и културно отношение някакво еднообразие. Несъмнено, това е било ембриналното състояние на бъдещите народи на полуострова — славяни, румъни, албанци, намиращи се в процес на оформяване в социално-структурно етнографическо и езиково отношение.

Тази диференциация, обаче, в тракийската епоха е била, очевидно, още незначителна, което е давало основание на античните наблюдатели да говорят за един тракийски народ, а специално на Херодот, да твърди, че обичаите у всички траки са съвършенно еднакви. Тези обичаи, разбира се, не са били в действителност еднакви, но общността на стадиалното културно-етнографическо развитие на тези племена, още повече при условията на неизменно действуващия процес на племенните съкращения върху племенния стадий на развитие на народа и народите — тази общност ги е правила в очите на страничния наблюдател еднакви. Не случайно пак Херодот (V век преди н. е.) е изброил 19 тракийски племена, Страбон (I век след н. е.) — 22, а изследователят през XIX век, правейки равносметка върху данните на античните историци, изброява 96 (Томашек, 1893—1894).¹) Това показва, че с течение на веко-

---

¹) W. Tomaschek, Die alten Thraker I. Eine ethnologische Untersuchung; II, Die Schprachreste Sitzungsberichte der K. Akad d. Wissenschaften zu Wien, 1899, B. 128, 130; 1934, B. 181.

вете във вътрешноплеменните отношения у траките е ставал постоянен процес — от една страна, концентрация на малките племена в по-големи, а от друга — разпадане на по-големите в множество по-малки.

Съдейки по показанията на античните източници, тракийското племе в основата си е представлявало типична патриархално-родова организация, но тази организация вече и в антично време не е била несъмнено еднакво обща за всички тракийски племена. Отделни племена или групи от тях вече и през това време са се намирали в състояние на постоянно разпадане на своя патриархално-родов строй, докато други са продължавали да живеят още с този строй във всичката му непроменимост.

Според сведенията на Херодот, Тукидид и други автори на древността, у траките вече имало една издигнала се класа от дворяни. Това са γενναῖοι (благородните) — у Тукидид и εὐδαίμονες (богатите) — у Херодот; по тракийски те са се наричали „зибютиди“ — ζιβυθίδες. У даките дворянството е било известно под името „тарабастеси“, което по латински се е предавало с термина pileati (носещи калпак), или по гръцки πιλοφόροι (носещи плъстен калпак); простолюдието у траките не е носело украшение на главата и се е наричало по латински с термина capillati, т. е. „власта ти, а по гръцки κομῆταί, т. е. „дълговласи“.[1] На Траяновата колона има изображения както на едните, така и на другите.

Тракийските благородници живеели отчасти в своите имения, отчасти при двора на своя пламенен вожд или цар и водели празен живот. Във време на война от това съсловие се е формирала конницата. Простият тракийски народ усърдно се занимавал със селско стопанство, за което свидетелствува високо развитата земеделска култура на Тракия. У траките имало също и роби; но по-подробни сведения на разположение на изследователя по този въпрос за сега няма.[2]

Вече в VI век преди н. е. в плодородната долина на река Марица (Хеброс) е била известна робовладелческата аристократическа монархия на одризите, която е била образувана чрез завоюването на околните племена от страна на одризите. Около 5000 години преди н. е. главатарят на племето одризи, Терес, разпространил своето владичество до Черно море и Хелеспонт. Неговият син Ситалк приблизително в 431—424 години преди н. е. е подчинил, както предполагат, даже племето агатирси, което е живело отвъд Дунава, и оттогава главатарят на племето се титулува Θρακῶν βασιλεύς — „цар на траките". В 383 г. преди н. е. един от одризките губернатори, някой си Котис, заграбил властта и свалил управляващата династия. В 356 г. държавата на одризите е била завоювана от Филип II, царя на Македония, и след това завинаги е прекратила своето съществуване.

---

[1] У автора κομῆται е преведено свободно и не напълно точно с „жители на селото“ (бел. ред).

[2] G. Kazarow, пос. съч. стр. 16 и сл. — този труд на софийския професор д-р Г. И. Кацаров, представлява твърде ценен систематически сбор от материали за траките, известни сега както по многочислените специални монографически изследвания, така и по първоизточниците, и е снабден с обширни библиографически указания. Предвид на недостъпността на много материали в своя очерк за траките, освен от класическия труд на Томашек и „Славянските старини“ на Нидерле, ние сме се ползували главно от данните на Г. И. Кацаров.

В III век преди н. е. се знае за кратковременното съществувание на една подобна държава у заддунавските гети. Малко по-късно изникнала също такава държава у заддунавските даки с знаменитите в историята на този народ царе Буревиста и Децебал, която дълго се съпротивлявала на римското насилие и била сломена в края на крайщата, през 107 г. преди н. е. от Траян.

По такъв начин, в началото на нашата ера някои тракийски племена били успели вече да се издигнат в своето социално политическо развитие до държавна организация или до съюз от племена, докато други, например споменаваните от Тукидид дии в Родопите, са се управлявали сами и живеели без царе, т. е. продължавали да пазят непокътнат своя първоначален патриархално-родов строй и да се управляват от своите върховни пламенни вождове, които са съединявали понякога в свое лице функциите на жрец и вожд на племето, както това се отбелязва от античните автори за мизийските племена — кербенийци и скоибои.

Характеризирайки траките като най-многочисления народ на света, след индийците, Херодот забелязва при това, че ако траките биха се държали заедно или биха се намирали под властта на един повелител, те щели да бъдат най-непобедимият и най-силният народ, но тъй като им било невъзможно да постигнат това, то те били твърде слаби. Такава е била съдбата на всички народи от древността в стадия на племенното съжителство в обстановката на патриархално-родовия строй, когато те още не са били успели да си изградят своя държава. Същото ни говорят изводите и за древните славяни. „Между тях — казва византийският историк Маврикий[1]) (който описва славяните и антите в края на VI в. след. н. е.) съществуват постоянни несъгласия; каквото предложат едни, с него не са съгласяват другите и никой не иска да се подчинява на другия. . . И понеже у тях има много царчета и тези царчета помежду си не са съгласни, то полезно е да се привлекат някои от тях на наша страна[2])

Арабският историк от XI век Ал-Бекри казва за славяните: те са народ толкова могъщ и страшен, че ако не бяха разделени на множество колена и родове, никой в света не би могъл да им се противопостави." [3])

---

[1]) Както се доказва от по-нови изследвания, по-точно е тоя византийски писател да се означава като Псевдо-маврикий (ср. напр. G. Moravcsik, Byzantinoturcica, Budapest 1942, стр. 250/51). Авторът, обаче, употребява редовно само името Маврикий. (бел. ред.)

[2]) В. Макушев, сказания иностранцев о быте и нравах славян, Спб. 1861, стр. 145.

[3]) Пак там.

III

Съществува предположение, че в най-старите, доисторически времена траките са имали по-висока култура отколкото по-късно, в историческо време, и че тази по-висока култура е принадлежала на дотракийското население на полуострова, хето-пелазгите. Следи от нея се отразяват в хомеровия епос и в паметниците на така наречената **раноминойска** или **домикенска** неолитна култура от археологическите разкопки („рисувана керамика“), които свързват културата на древните траки с Приднепровието на североизток („триполската култура“) и с остров Крит на юг. Според данните, които са на разположение на изследователя, център на тази култура на полуострова е била **Тесалия**.

В „Илиядата“ XIII, 3, Зевс извръща поглед от троянското бойно поле към летящите на коне траки, мизи и хипомолги. Тракия у Хомера се характеризира като „едробуцеста“ страна, и се нарича „майка на овци“; населението ѝ се окачествява като войнствен народ. У Хомера траките са въоръжени също така както и ахейците. Те се сражават на колесници, в медни доспехи, въоръжени с дълги мечове и копия. Хомер говори за „тракийските мечове“, за силно-развитото винарство у траките и за техния знаменит певец Тамюрас. Тези данни свидетелствуват за високото равнище в развитието на техниката, на селско-стопанското производство и изкуството у древните траки.

По физически тип старите траки, ако се съди по данните на античните източници, са били едри и силни хора със светли или червеникави коси, с бяла кожа и със сини очи. Тракийските жени у древните автори се наричат просто **блондинки** (ξανθαί). Овидий, който е бил заточен в страната на гетите на Добруджанското черноморско крайбрежие в гр. Томи, сега Констанца по румънски, Кюстенджа — по турски, и който е имал възможност в I век след н. е. непосредствено да се запознае с гетите — **корали**, ги нарича flavi, т. е. „огнено-жълти“ или „злато-жълти“, „червено-жълти“. Според Аристотел, траките са били εὔτριχες т. е. имали са прави, гладки коси. Хомер ги нарича ἀκρόκομοι т. е. „перчемлии“ или с „перчими“ и т. н. Античните извори изтъкват, че траките, били дълговечен народ. До дълбока старост достигали особено жителите на планинските области на Атон, Родопите и Балканските планини и това се смятало като последица от простата храна и здравата природа, сред която живеели. За одризкия цар Терес се казва, че живял 92 години, но често имало случаи, когато траки достигали и до 100 години. Поименен списък на такива траки дава писателят от II век на нашата ера Флегон Тралски.

Обикновеният тип на масово поселище у траките е било селото; но траките са имали също тъй и много градове. Какво е представлявал от себе си тракийският град? Бил ли е той само укрепен отбранителен пункт или се е явявал град от по-съвършен тип, укрепен племенен център на светската и духовна власт, с всичките атрибути, т. е. с военна дружина, с светилище, с правителствени чиновници, с продоволствени складове за в случай на военна опасност и пр? Представлявал ли е той, най после, укрепен населен пункт т. е. град от по-късен тип? Това точно не е известно. Типично за тракийските названия на градовете е тяхното окончание dava или deva като например: Zargidava, Tomasidava, Piroboridava — на територията на племето гети, т. е. в днешна Добруджа; Dausdava — на територията на в Мизия; Dakidava, Singidava, Argidava, Markodava, Sangidava, Komidava, Ramidava, Buridava и пр. — в Дакия; Pulpudava — на територията на Тракия. Освен това, наименованията на някои тракийски градове са окончавали на para, като например; града Bessapara — в Тракия, и на dama, като например, Uskudama — на мястото на Одрин и др. На въпроса, какво значение имат тези окончания в наименованията на тракийските градове, ще се спрем малко по-долу, в очерка, посветен на тракийския език.

Някои названия на тракийски населени пунктове имат окончание didzos или dizos, dizus, като например, Ostoudidzos, Boedizus, Noedizum, Tarpodizum. В това окончание виждат тракийска дума, означаваща, „крепост“. Най-после, в тракийската топономика се срещат и наименования с окончанието bria или brea, като: Mesembria, Selimbria. В това тракийско — brea—bria виждат значението „град“ (гръц. πόλις) или „крепост“ (гръц. τεῖχος).

Траките са живеели в хижи, построени от плет и покрити след това с гъст слой глина, смесена със слама. Съдейки по намерените при разкопките в северо-източна България глинени модели от тракийско жилище, тези хижи са били с правоъгълна или квадратна форма, със стени около 3—4 метра дълги, с двунаклонен покрив и кръгли отвърстия в стените, служещи очевидно за прозорци и врати. По архитектурен тип тези модели напомнят на руските гълъбарници.[1] Тези хижи са били оградени с плет, който можел да служи и за затваряне на домашния добитък и за защита на жилището от зверове и неприятели. В днешна Добруджа, според показанията на изворите, траките са живеели в помещения, изровени в земята, поради което у древните автори те са се наричали „троглодити“ (от гръц. τρώγλη „дупка“, т. е. „жители на дупките“. Този тип землянка се е задържал някъде на полуострова чак до наши дни. Планинците беси в Родопите са живеели в пещерни жилища. И най-сетне, в крайезерните райони траките са строили наколни постройки. Равнинните тракийски поселища са били заграждани от дървена ограда с кули. Това са били вече градове. Такива поселища у даките са били укрепени с каменни стени. Типове на дакийски къщи и укрепления има по релефите на Трояновата колона в Рим.

Що се отнася до народното стопанство и промишлеността, то древните траки са били известни, преди всичко, като добри земеделци-селяни. Те са сеяли пшеница, ръж, ечемик. Сред тракийските племена е било известно, между другото, племето пирогери; то е живеело в района на днешната Чирпанска околия, в Южна България, която се слави и сега със своята пшеница. Томашек тълкува племенния термин пирогери като „жители на пшенична област“ и допуска предположението, че на траките е била известна думата, отговаряща на гръцката πυρός „пшеница“, славянската пыро. Ръжта е била известна на траките под името βρίζα. В България и сега е познат един вид бяла летница под името брица. Демостен споменава за тракийската просо и ечемика. Тракийската крайдунавска област Мизия се е наричала в римско време „хамбар на Церера“ т. е. хамбар за зърнени храни. От градинските растения с голямо разпространение у траките се ползвали лукът и чесънът. Такава популярност тези зеленчуци имат и сега в България.

---

[1] Те са възпроизведени в цитираното съчинение на Г. И. Кацаров. стр. 27.

От техническите култури на траките е бил известен конопът (κάνναβις); от коноп те са си приготвяли дрехи. У южните траки освен конопа, е бил известен също така и ленът.

Освен с земеделие и градинарство траките се занимавали също и с лозарство, винарство, пчеларство и скотовъдство. Гроздовото вино по тракийски се наричало с думата ζεῖλα или ζίλα; тази тракийска дума се съпоставя от някои историци със славянската зеле. Освен вино, траките пиели и ечемичено пиво (βρῦτος) и напитки като „бозата“, която се приготвяла от просо (παραβίη).

В областта на скотовъдството траките са били преди всичко отлични коняри и ездачи, както ги наричат и хомеровите поеми (ἱπποπόλοι). Както изглежда конят е бил животно-тотем на траките и във връзка с това те са почитали именно специален герой-покровител на конете, известен в митологията на траките под името Ἥρως Οὐτάσπιος; любимият образ на тракийските монети е конник или само кон. Следи от култ към коня могат да се установят и у най близките приемници на траките на Балканския полуостров — у съвременните българи. Като скотовъдци траките са се славели в древността със своите стада от овци, крави, кози и свини. Това се вижда, напр., на един от релефите на Трояновата колона в Рим, където са изобразени дакийски бикове, овни и кози с звънчета на шиите. Продуктите на скотовъдството — месо, мляко, прясно и кисело, кашкавал и масло, наред с растителната храна, са съставяли обикновенната храна на траките.

Тракия в древността е била страна, богата с диви зверове. Тук са се въдели лъвове, бизони, зебри и множество по-дребни зверове.

Това е давало материал за развитието на ловната промишленост у траките. От откритите в България множество релефи на широко популярния, както изглежда, у траките паметник, известен в науката под названието „тракийски конник“, личи, че траките ходели на лов за мечки, диви свини, елени, зайци и други животни, яхнали на кон, с желязна вила или копие в ръка и съпроводени от ловджийски кучета. Трябва да се отбележи по този случай, че и съвременните българи обичат лова и се считат за добри ловци.

Тракийските племена, които са живеели по реките, край езерата и на морското крайбрежие, са се занимавали също и с риболовство.

Отделни области на Тракия са били известни с златни и сребърни залежи, както, например, областта на горното течение на река Струма в днешна България или днешната Неврокопска околия по средна Места или знаменитите златоносни области на Седмоградско в заддунавска Дакия и др. Населението на тези места се е занимавало с минна промишленост. Траките-рудокопи, специалисти по промиването на злато, работели не само в един район, но при търсене на златна руда преминавали от място на място и са се спирали на работа там, където е бил намиран търсеният метал. По такъв начин траките-златотърсачи представлявали скитащи професионалисти-рудари, промивачи на злато. Също такъв тип на странствуващ златотърсач-професионалист до последно време се е срещал и сред българското население от Неврокопска околия, т. е. в тая същата тази област, в която тракийското население в древността се е занимавало със същия поминък. И най-после, траките беси, които са живеели в Родопските планини, са се славели с коваческото си майсторство и били известни като добри обработвачи на метал.

Траките се обличали в дрехи, ушити от конопена материя, украсени с пъстри цветове или извезани с шарки. Както личи от описанията на древните автори, тракийското облекло се е отличавало с разнообразие, и това е било, очевидно, във връзка със социалната принадлежност и материалното положение на неговия носител, а също така, вероятно, във връзка и с различните области, където тази или онази носия се е употребявала. Така например, Херодот, като описва облеклото на витинските траки във войската на Ксеркс, казва: „те бяха облечени в дълги или къси горни дрехи, върху тях носеха кожуси, на главите им имаше лисичи кожи, краката им бяха обути в ботуши от еленова кожа“. Ксенофонт пише, че траките покривали главите си с щавена лисича кожа, за да се пазят от студ; ще рече, те не винаги са носели като украшение на главата щавена лисича кожа или калпак от такава кожа; а при езда те си слагали вместо къси наметки дълги плащове. Според други данни долното облекло на траките се състояло от хитон (нещо като руската рубашка), препасана в талията; върху хитона, както изглежда, в някои области или у някои племена била прехвърляна през лявото рамо зверска кожа, а у някои племена — обикновено дълго пъстро наметало, което се наричало по тракийски „лисица“ (βάσσαρα); кожените ботуши, които носели траките, са били известни у гърците под името ἐμβάδες и се считали за тракийско изобретение; древните гърци не са носели кожени ботуши.

Дакийските благородници носели на главата си плъстени калпаци с разнообразна форма, наричани от гърците πῖλος; те може да се видят по релефите на Трояновата колона. Даките обличали долни дрехи с дълги ръкави и се препасвали с пояс; върху дрехата намятали наметало; за разлика от другите тракийски племена те обували дълги тесни панталони, каквито и сега носят прикарпатските украйници и молдованите, а слагали и кожени обувки. Дакийските жени обличали и долна рокля с ръкави, а над нея дълга дреха и наметало. Косите си те събирали назад или ги прикривали с забрадка така, че тя скривала под себе си горните части на ушите и падала на гърба.

Според данните на Овидий гетите се обличали в кожи и носели дълги широки панталони.

Някои тракийски племена практикували татуировката и украсявали така тялото си. Тази подробност на облеклото е била разпространена особено у тракийските жени от дворянските кръгове, но на нея не били чужди също и мъжете от тези среди. Впрочем, у гетите се татуирали и робите. Татуировката и украсяването на тялото са били разпространени особено сред заддунавските траки — агатирси и даки.

Характерно за траките оръжие е било сърповидният крив меч (sica). Освен него те употребявали обикновени мечове, а също така и пика (дълга два метра), метално копие, което било считано за национално-тракийско оръжие, и железен топор с две остриета; имали лъкове, щикове, направени от дърво и облечени в кожа. Някои тракийски царе са имали във войската си конница, облечена в броня. Даките притежавали свое знаме, приготвлявано от цветна материя, във вид на дракон с открита уста. Тракийските гладиатори били въоръжени с малък щит, крива сабя и шлем с железна решетка върху лицето и набедреници.

Траките в древността са били известни като най-силните и най-войнствените от европейските народи. С тази слава са се ползували особено траките пеони и агриони. Затова траките навсякъде били твърде много търсени в качеството им на наемни войници, за което често се говори в източниците, като се почне от V век преди н. е. Между другото, учените отбелязват голямата роля на траките (в националното им въоръжение) във войската на Александър Македонски. Това е напълно понятно, тъй като македонците са били родствени на траките и са заемали на полуострова територията, разположена между траките на изток и илирите на запад. Според съобщението на Диодор, в 334 г. във войската на Александър Македонски взели участие 5000 одризи, трибали и илири (като пехотинци) и 900 души лека кавалерия от Тракия и Пеония. Освен това, траките са служели във войската на пергамските царе, а също тъй в египетските и сирийски войски. Особено охотно били ползувани тракийските наемници за всички родове военна служба у римляните.

Наред с наемните войници Тракия доставяла на разположение на гърците и римляните и многочислени кадри от роби. Казва се дори, че траките сами продавали своите деца в робство, за да ги заменят за роби и сол. Според Ксенофонт в Тракия е било широко разпространено краденето на хора и търговията с роби. Траките-роби били толкова много в Гърция и Рим, че имената на народностите, на гетите и даките, са станали обикновени нарицателни имена за роба (гет и дав). Към числото на робите, траки по националност, е принадлежал и знаменитият организатор и вожд на въстанието на робите в Рим (73—71 г. преди н. е.). Спартак.

У траките е било обичайно многоженството. Ако десет жени на един мъж е било у тях често явление, то три четири жени е било обичайното положение. Богатите траки са имали до тридесет жени.

Тракиецът си е купувал годеницата от родителите й. Положението на жената в тракийското семейство е било доста тежко. Жената е била третирана като работно добиче и е била задължена наред с робите да върши огромна физическа работа не само в домашното стопанство, но също така и при обработването на полето, при грижите за отглеждането на добитъка и т. н.

Според описанието на Херодот на тракийския погребален обряд, богатите траки излагали три дена поред тялото на покойника, убивали над него всякакъв вид жертвени животни и, оплаквайки покойника, устройвали пир; след това предавали трупа за изгаряне или го закопавали в земята, насипвали могила и устройвали войнствени игри с единоборство и даване награди на победителите в състезанията. Според сведението на Ксенофонт, одризите устройвали след погребението и конни състезания.

Данните от археологическите разкопки на тракийските гробници върху територията на днешна България потвърждават, че у древните траки са се практикували и двата вида погребения. Конните надбягвания и състезанието в борба и до днес се ползуват с широка популярност в живота на българския народ и, нагаждани обикновено към определени дни от народния календар, те запазват като остатък от миналото и до днес несъмнено стария ритуален характер.

Освен това, според данните на Херодот и други автори, върху гроба на покойника траките пренасяли в жертва неговата любима жена. За тракийското племе травзи същият Херодот разказва, че при раждането на детето роднините сядали около новороденото и горчиво го оплаквали поради предстоящите в живота му страдания, като ги изреждали при това всички до едно; напротив, при погребението те с радост предавали умрелия на земята, като изтъквали, че той сега е свободен от всякакво нещастие и живее в пълно блаженство.

Разкопките на тракийските могили в България, отнасящи се за VI век преди н. е., са дали основание на българските археолози да установят три групи веществени паметници в техния инвентар: първо, предмети от гръцки произход, както може да се съди по техния стил и форма; второ, предмети от производство на местни майстори, приготвени по подражание на гръцките — особено йонийските изделия; трето, произведения съвсем различни по форма, стил и техника от гръцките образци, които образуват „варварската група“, и имат свои подобия в скитските паметници.

Тази последна група от паметници представлява от себе си произведения на своеобразното тракийско изкуство, съвършенно отлично от гръцкото и имащо очевидно дълга история на своето оформяване.

Траките са се славели със своите певци. Знаменитият легендарен певец от античните сказания Орфей е бил тракийски народен певец. Такъв е бил и другият знаменит у траките певец Тамюрас. Но траките били любители и майстори не само на вокалното изкуство, те са били известни и като любители на музиката, а някои музикални инструменти, като например магадис (вид арфа) и пастирската флейта се считат за тяхно изобретение. Над умрелите траките пеели под звукове на флейта. В изворите се казва, че траките били съчинили песен в чест на цар Ситалк; тази песен се наричала ситалкас; у тях имало също тъй песен и танц под название залмоксис. Тракийските лекари и жени-знахарки са лекували болестите с пеене на заклинания или заричания.

Описвайки тракийското племе гети, Херодот отбелязва, между другото, че те вярвали в безсмъртието.

Гетите били убедени в това, че със смъртта си не загиват, но отиват при божеството Салмоксис или Залмоксис. Това вярване е било разпространено и у другите тракийски племена, например у даките. Всеки четири години те отправяли към Салмоксис пратеник с поръчения; такъв пратеник траките избирали из своята среда и го убивали. Този култ на тракийския Салмоксис има нещо много общо с така наречения орфически култ на древните гърци. Последователите на този култ, гръцките орфици, вярвали, че умрелите се отправят към бога Орфей, и затова им връчвали таблици със своите пожелания, за да ги предадат на Орфей. В народния бит на съвременните българи има обичай да се поръча на покойните да предават на умрелите роднини едни или други пожелания от живите; понякога тези поръчения се свеждат към предаване поздрав до този или онзи от по-рано умрелите роднини.

Траките са имали свое събрание от боговете, така да се каже, нещо като Олимп. Гръцките писатели, които са ни оставили най-голямо количество сведения за траките, означават тракийските богове с гръцки имена, като споменават за: Арес (бог на войната), Дионис (бог на растителните сили в природата, на веселието и виното, по тракийски — Сабазий), Артемида (богиня на младостта, на девствената чистота, на благотворното влияние на природата върху живота, на растенията и човека, благодетелка на изворите и реките и пр. и пр., Хермес (бог-благодетел на богатството и търговията, покровител на дружбата) и много други богове. Запазените надписи показват, че най-много почитани божества у траките са били Арес и Артемида; последната е била известна у траките под името Бендис и била почитана особено от жените. Освен това, с голяма популярност у траките се ползували: Аполон (бог на светлината, приятел и покровител на всичко истинско прекрасно и възвишено), Хера (богиня на плодородието, покровителка на съпружеството), Земела (земя), Сурегет (небе) и някои други.

Един много разпространен паметник на тракийската култура както в България, така и по целия Балкански полуостров и в. Мала Азия е така нареченият „тракийски конник“. Това са каменни плочи с изображение на тракийски герои, отчасти богове и героизирани покойници. Те се изобразяват като конници, или седнали на коня, или вървящи от десната страна редом с него. Придружава ги куче. Пред конника стои дръвце, по което се вие змия, обърнала главата си към муцуната на коня. Често конникът е изобразен във вид на ловец: с дясната си ръка той мята към глиган късо копие. В подобни ловни сцени участвуват и други животни: елен, мечка. Конникът или е изцяло гол, или е облечен в къса рубашка (хитон или туника) и е препасан; от рамото му се развява късо наметало. Под релефа има обикновено надпис, който обяснява неговото значение. Подобни паметници са били поставяни от траките в чест на почитани от тях митически герои. Надписът на тях обикновено е започвал с думите: „на господа-героя“ или „на бога-героя“, без указание за името на героя, а след това е идвало името на жертвувателя, като се прибавяло понякога поради какво е поставен даденият паметник. Понякога в България са намирани такъв вид паметници в голямо количество на едно и също място. Това показва. че по тия места са били светилищата на този или онзи почитан герой и че благочестивите хора са поставяли в тези светилища своите посвещения.

Културно-историческият интерес на този паметник на тракийската култура се заключава в следното: възникнала в дохристиянско време, тази своеобразна езическа икона след приемането на християнството започнала да се тълкува и да се почита като изображение на свети Георги-победоносец. И до днес в селището Ели дере в Татарпазарджишката околия плочата с „тракийския конник“ се почита в местната църква като св. Георги. В Пловдив има също такава плоча с обикновения гръцки надпис, който гласи, че даденият паметник се посвещава на „бога герой“ и на богинята Хера, при което пред името на богинята е изсечен вече в ново време кръст. В арменската църква св. Георги в Пловдив се палят свещи пред подобно каменно изображение и в него се почита св. Георги. В Ямбол плочата с „тракийския конник“ е вдялана в стената на иконостаса като изображение на св. Георги. В монастира Св. Георги до село Белашица, близу до Пловдив, за престол служи тракийски жертвен камък с релефа на „тракийския конник“.

По такъв начин, и след като приел християнството, народът продължавал да почита старите изображения, като изменил само тяхното значение. Нещо подобно става и с тракийския певец Орфей, за когото у траките е съществувала представа, че той с пеенето си омайвал и привличал към себе си дивите зверове, а същото се случва и с божествата, които са били наричани криофори т. е. носители на овци, овценосци или агненосци, и които са били изобразявани с агънце или с овен на рамото, както Хермес, Аполон и някои други; ранното християнство се е възползувало от тези образци за своя „Добър пастир“ (Христос).

Сходството на „тракийския конник“ с обикновеното изображение на св. Георги е тъй голямо, че ние имаме всички основания да предполагаме, че „тракийският конник“, който поразява с копието си дивите зверове, е послужил на първите християнски иконописци като модел за изображението на св. Георги.

Освен отбелязания по-горе култ на боговате-герои и героизираните покойници, у траките е бил разпространен и източният ирански култ на Митра, бога на непобедимото слънце, който се ражда на 25 декември от скала и който бил почитан в пещерите, където вкарвал стадата. Паметници на този култ във вид на плочи със съответни групови изображения около къдрав юноша, който поразява бик, са открити в Коньово, в гр. София, в с. Кутмичевица и в с. Елидере.

С голямо разпространение у траките се ползувал култът на нимфите — богини на природата: на изворите, реките, езерата, планините, ливадите, пещерите, горите; на ореадите (нимфи на планините); на дриадите — нимфи на дърветата; на наядите — нимфи на водата и т. н. На тях и в тяхна чест са се покланяли, принасяли или дарове, поставяли жертвеници, строили са им светилища, издигали са статуи, плочи с релефи, изобразяващи три весели танцуващи жени, отначало в дълги ризи (хитони), а впоследствие — без дрехи; това е първият прототип на художествената група, известна под името „Трите грации“. Да си спомним по този случай, че в съвременните български народни представи и в народната поезия същите нимфи се ползуват с голяма популярност под името вили и диви, или самовили, самодиви и самоюди.

§ 3. ЗАВЛАДЯВАНЕ НА ТРАКИЙСКИТЕ И ИЛИРИЙСКИТЕ ПЛЕМЕНА ОТ РИМЛЯНИТЕ.

Разкъсаните тракийски племена не съумели да се противопоставят на натиска на добре организираната въоръжена сила на надигащите се против тях от запад държави—Македония и Рим. Вече при Александър Македонски (356—323 преди н. е.) в състава на неговата държава със силата на оръжието е била включена цялата територия на тракийските племена чак до Дунава. Но македонците културно и етнографически са били родствени на траките и кратковременното обединение на тракийските племена под властта на македонската държава, както би трябвало да се предполага, не е могло да внесе някакви съществени промени нито в общите основи на техния масов племенен патриархално-родов бит, нито в тяхната култура, без да се смятат разбира се тези промени, които са били обуславени от тяхното подчинение на централизираната държавна власт.

Решителният удар е бил нанесен на траките не от страна на македонците, а от страна на „културните“ хищници на Рим, които започват да покоряват тракийските племена от 70-тех години пр. н. е. (Лукул) с завладяването на родопските беси и одризи. В I век след н. е. (Клавий) вече цяла Тракия била обърната в римска провинция, а в 107 г. Траян, след като сломява многогодишната и упорита съпротива на храбрите даки, включва в състава на Римската империя и заддунавските траки. От този момент тракийските племена встъпват в нова ера на социално-политическо развитие в една обстановка, обща за всички народи на Изтока и Запада, подчинени на римския завоевател.

Завладяването на Балканския полуостров от римляните започва към средата на III век пр. н. е. (229—228), от западните му области, от Илирия и всяка година стъпка по стъпка се разпространява все по-нататък и по-далече на изток чак до II в. след н. е., когато Траян (M. Ulpius Trajanus, — 98—117 г.) окончателно подчинява на римското оръжие заддунавска Дания (101—107) и целият полуостров със съседните му откъм север области става вече под властта на римляните.

В 70-те години преди н. е. римският полководец Лукул (L. Licinius Lucullus Ponticus, 100—56 г. преди н. е.) успява да завладее родопските беси, одризите и черноморските гръцки градове. В 29—28 г. преди н. е. проконсулът на Македония М. Лициний Крас подчинява тракийските племена серди, мизи и др. чак до Дунава. При император Клавдий в I век след н. е. (10 г. преди н. е. до 54 г. след н. е.) вече цяла Тракия била обърната в Римска провиниция с главен град Филипопол (на български Пловдив).

Особена упорита съпротива на римските завоеватели в течение на десетки години оказвали даките (тракийско племе, родствено на гетите), които са заемали територията на Трансилвания; Влахия, Молдавия и Бесарабия чак до Черно море и Днестър. Като се почне от II век преди н. е, даките почнали да тревожат постоянно римляните с набезите си в римските владения на полуострова. В I век пр. н. е. у даките се оформява първото държавно обединение начело с цар Буривиста, което заплашвало североизточните граници на Римската империя. След смъртта на Буривиста организираната от него държава се разпада, но в I век сл. н. е. отново се възражда под ръководството на народния вожд Децебал и бързо израства в мощна икономическа и политически държава, явяваща се най-опасният съсед на римляните. Това принуждава римското правителство на Август (63 г. преди н. е. 14 г. след н. е.), на Тиберий (14—37 г.) и Домициан (81—96) да предприема против даките постоянни военни експедиции, които завършват обикновенно с несполуки за римляните, и да изкупва едно относително спокойствие на Дунавската си граница с плащане на ежегодни значителни суми на даките, докато най-после император Траян, в резултат на два военни похода против даките (101—102 и 105—107 г.) успява окончателно да сломи съпротива а на този героичен народ и да присъедини владенията на Децебал към Римската империя под името „провинция Дакия". Във връзка с победата на римляните Децебал се самоубива, а победителят на даките Траян в памет на тази знаменита победа, която струвала на римляните огромни жертви, издигнал два паметници: в днешна Добруджа, в близко съседство с даките и гетите, грандиозна по художествената си архитектурна обработка цилиндрическа каменна кула (saxea turris), известна под името Tropaeum Trajani,[1] а в Рим знаменитата колона („Траяновата колона“), на която 124 изумителни по художественото си майсторство в изпълнението картини представляват, според характеристиката на Момсен „една изваяна картинна книга на дакийските войни, за която почти никъде не ни достига текст“.

„Тук ние виждаме — казва Момсен — първите пленници-даки, които се познават лесно по своите антерии с дълги ръкави и по дългите си панталони; тях именно войниците, хванали ги за перчемите им, водят към императора с вързани назад ръце. Виждаме хвъргачи на копия и камъни, сърпоносци, пеши стрелци с лъкове, също така конник с ризница и с лък, змиевидното знаме на даките и т. н. Виждаме дакийско село на колове сред езеро, където към кръгли хижи с заострени върхове летят запалителни факли. Жени и деца молят императора за пощада. Неприятелските укрепления, отчасти дървени, отчасти каменни се завземат“ и т. н.

После следват сцени от втората война, подобни на първата серия. Изпъква голяма композиция изобразяваща как, след като дворецът е унищожен в пламъците, князете на даките, разположили се около котел, един след друг вземат чаша с отрова. Най-после — заключителна картина: дълга върволица от победени с жените, децата и стадата си напускат отечеството. „Историята на тази война — забелязва Момсен е написал сам императорът, а след него мнозина други; всичко това за нас е загубено и само отделни, не напълно понятни данни, ни говорят за великата историческа катастрофа.“[2]

За сериозното значение, което римското правителство придавало на победата над даките, може да се съди особено по това, че в течение на 123 дни Рим е празнувал победата на Траян с изключителни по своята грандиозност циркови зрелища, в които участвували 10 хиляди гладиатори и 11 хиляди зверове.

Спасявайки се от римското робство, една част от дакийското население избягало зад пределите на своята родина, друга част от него е била въдворена от римляните на полуострова, а трета част останала в своите стари местожителства под властта на римляните.

Както вече знаем от казаното по-горе, траките представлявали от себе си не единна народност, а комплекс от народности, всяка от които се разпадала на редица племена, отличаващи се едно от друго и по формите на обществения строй и по общото културно равнище. Сред тракийските племена несъмнено е имало и такива, които по типологическата стадиалност на културно развитие могат да бъдат наречени протославянски племена. В числото на тези племена, доста вероятно е, да са принадлежали именно гетите и даките, народите на вождовете герои Буревиста и Децебал, които се отделят ясно от масата на другите тракийски племена по своя етнографически тип и по своята култура. Принадлежността на гетите и даките към протославянските народи от Днепровско-Дунавския басейн едва ли в сегашно време може да подлежи на съмнение.[1] Траките-гети, впрочем, открай време са живеели не само по лявото крайбрежие на долния Дунав, в областта, където впоследствие се явяват славяните-угличи, но също така и по дясното крайбрежие на долния Дунав, в днешна Добруджа, откъдето са били изтикани зад Дунава от римляните. Що се касае до даките, родствени на гетите траки, то те се появяват за първи път на полуострова в самото начало на II в. след н. е., в резултат на традиционната колонизаторска политика на римското правителство. Появяването на даките сред населението на Балканския полуостров несъмнено е усилвало и подкрепяло неговия протославянски етнографически елемент.

---

[1] По-подробно за този паметник виж нашето изследване „Троян в „Слове о полку Игореве“ в „Сборник статей и исследований по славянской филологии“ Т. I Л., 1941.

[2] Th. Mommsen. Römische Geschichte, B. V, III Buch VI, Berlin 1885 стр. 202—205. По-подробни библиографически указания по въпроса за завладяването на полуострова от римляните виж в нашето изследване за Троян.

Римското владичество в заддунавска Дакия е било съвсем краткотрайно. Римското правителство на Аврелиан-Клавдий II (268—270) е било принудено да остави Дакия на произвола на съдбата в полза на готите от момента на тяхното появяване в средата на III век преди н. е. в Дакия и нахлуването им в 258 г., след като са преминали Дунава по леда. Населението на Дакия закопавало богатствата си и бягало на полуострова, дето е била организирана от римляните нова „щастлива“ провинция Дакия под името Serdica Ulpia, която трябвало да замени със себе си заддунавската Colonia Ulpia Trajana Sarmisegetusa.[2]

В 395 г. след н. е. при римския император Теодосий Велики (379—395) Балканският полуостров се е делял на следните провинции: 1. Скития (Scythia) — днешна Добруджа с главен град Томи; 2. Долна Мизия (Moesia inferior) — източната част на днешна северна България; (бившето българско княжество от Добруджа до р. Искър) с главни градове Марцианопол (Преслав)[3] и подбалканския Никопол; 3. Дакия (Dacia, между реките Искър и Морава), която се е разделяла на две части — крайдунавска Дакия (Dacia ripensis) с главен град Ratiaria на Дунав и на юг от нея Дакия-Средиземна — (Dacia mediterranea), с главни градове Сердика, по-късно Средец, София и Naïssus (Ниш). 4. Горна Мизия (Moesia superior, между реките Морава и Дрина) с главни градове Viminacium около днешния град Семендрия[4] и Singidunum (Белград); 5. Далмация — днешна Далмация с Босна и Херцеговина; 6. Дардания (Dardania) с главен град Scupi (Скопие, Искюп, Ускюб); 7. Превалитана (Preavalis) с главен град Скутари (Скадар); 8. Тракия (Thracia) — северозападната част на днешната Тракия, с главен град Филипопол (бълг. Пловдив); 9. Хемимонт (Haemimontus) с главни градове Адрианопол и Бургас (Debeltus); 10. Родопа (Rhodope) между долното течение на реките Марица и Кара-су, надолу до южния Доспат и до Архипелага (с главен град Траянопол); 11. Европа (Europa) — околностите на Цариград; 12. Македония (Macedonia prima et secunda); 13. Епир (Eptrus nova et vetus); 14. Тесалия (Thessalia)[1]

---

[1] Ф. Брун. О родстве гетов с даками, сих последних с славянами и румынов с римлянами Черноморье, т. I. Одесса, 1879, стр. 241—277; Б. М. Флоринский. Первобытные славяне, т. I. Томск, 1894, гл. III, стр. 81 и сл.

[2] Julius Jung. Die romanischen Landschaften des Römischen Reiches, 1881, стр. 402.

[3] Отождествяването е неточно (бел. ред.).

[4] Вероятно печатна грешка Касае се до днешния гр. Смедерево. (Бел ред.)

Какво е внесло римското завладяване на полуострова в икономическите, политически и етнографически съдбини на неговото население, върху което в течение на столетия, е преминало всеизравняващото ренде на римското владичество? — На този въпрос блестящ и изчерпателен отговор дава Енгелс: „Там където (на римското владичество) не е оказвал съпротива гръцкият език, всичките национални езици е трябвало да отстъпят място на разваления латински; изчезнали са всички национални различия, вече не са съществували гали, иберийци, лигурийци, норики — всички те са се превърнали в римляни. Римската администрация и римското право са разрушили навсякъде старите родови съюзи, а заедно с тях и последните остатъци от местната и национална самодейност. Новосъздаденото римско гражданство не е могло да даде нищо в замяна; то не е представлявало никаква националност, а е било само израз на отсътствие на националност. Елементите на новите народи са били навсякъде на лице; латинските диалекти на различните провинции все повече и повече са се отделяли един от друг; естествените граници, които преди това са отделяли Италия, Галия, Испания, Африка в самостоятелни области, още съществували и били усещани. Но никъде нямало на лице сила, способна да създаде от тези елементи нови нации; никъде още не е имало и следа от способност към развитие; отсътствували са съпротивителни сили, да не говорим вече за творчески способности. За грамадната маса от хора на огромната територия като единствено обединяваща връзка е служела римската държава, която постепенно станала техният най-зъл враг и угнетител. Провинциите унищожавали Рим; самият Рим се превърнал в провинциален град, подобен на другите; привилегирован, но вече спрял да бъде средище на мировата империя, той загубил своето значение на резиденция на императорите и техните приближени, които вече започнали да живеят в Цариград, Трир, Милано. Римската държава се превърнала в гигантска сложна машина изключително за изсмукване сокове от поданиците. Налозите, държавните повинности и данъци от всякакъв вид правели да затъва масата във все по-голяма мизерия; изнудванията на наместниците, на събирачите на данъци, на войниците усилвали до непоносимост този гнет. Със своето световно господство римската държава стигнала до положението да основава своето право на съществуване чрез подържане на реда вътре и чрез защита от „варварите“ отвън. Но нейният „ред“ е бил по-лош от безредие, а варварите, от които тя се заемала да защищава гражданите, са били очаквани като спасители от тях. . . Всеобщо обедняване, влошаване на пътните съобщения и сношения, упадък на занаятите и изкуствата, намаляване на населението, упадък на градовете, връщане на земеделието на низка степен — такъв е бил крайният резултат от римското световно господство.“ [1]

---

[1] М. С. Дринов. Преглед врьхъ происхожданье то на българскій народ и начало то на българска та история. Съч. т. I, София, 1909, стр. 9 и сл.

Също такава блестяща картина на нарастващата от първите векове на нашата ера криза в античното робовладелческо стопанство, която довежда в III век империята до състояние на „всеобщо икономическо, политическо и морално разложение“ дава Енгелс в статията „Бруно Бауер и ранното християнство“.[2]

Това положение довежда, от една страна, до широко революционно движение всред низините на римската общественост, (войнишките бунтове, селските войни, въстанията на робите и пр.), а от друга — до сплотяване на развиващите се и крепнещи варварски родови съюзи и племена в съюзи от племена и в съюзно-племенни федерации с цел преди всичко да се отбраняват срещу експлоатацията на чуждеземния завоевател. Тия съюзи преминават след това от самоотбрана към настъпление срещу разлагащия се и отслабващ насилник. Така е било не само на запад, в областта на германските племенни обединения, окончателно оформили се в III век; така е било и на изток, т. е. в крайдунавските области на Балканския полуостров и по-нататък на северо-изток, в областите на римската окупация, простиращи се чак до Карпатите и Днестърско-Бугския басейн. И както на запад в III век окончателно се стабилизират племенните обединения на германците (франки, сакси, англи, аламани), трябва да се предполага, че също така окончателно се стабилизират и местните, протославянски племенни обединения на полуострова, явили се тук като първа крачка към образуването на нациите, т. е. на южно-славянските народи, по аналогия с това, което твърди Енгелс относително съюза на племената американски ирокези.[3] С това се обясняват появяванията на въоръжени славянски дружини на полуострова и в съседните му крайдунавски области на север, като се почне, най-късно от II век сл. н. е., които са били, според думите на Енгелс „израз на съзнанието за силата, придобита от съюзяването, която сила поради това незабавно взела настъпателен характер, насочен против римския завоевател, и по традиция избухнала с нова мощ към началото на IV век, в тясна връзка с успехите на социално-икономическото развитие на угнетените народи в полуострова; в резултат на това римската империя се оказва прегазена от „варварите“, не само от германците на Запад, но и от славяните на Изток“.

---

[1] Ф. Енгельс. Происхождение семьи, частной собствености и государства, М. 1932, стр. 148 и сл.

[2] К. Маркс и Ф. Енгельс. съчинения т. 15. стр 606 и сл.

[3] Ф. Енгельс. Происхождение семьи, частной собствености и государства стр. 93.

„Не-римляните“, т. е. всички „варвари“ се обединили против общия враг и с гръм прегазили Рим“ — казва И. В. Сталин в „Отчетния доклад на 17 конгрес на партията“.[1]

§ 4. НАЧАЛО НА ОБРАЗУВАНЕ В ПОЛУОСТРОВА НА НОВ ЕТНОГРАФИЧЕСКИ ТИП

Като се почне от края на II в., от царуването на Марк Аврелий (161—180), Римската империя на Балканския полуостров започва да бъде обезпокоявана и притеснявана от съседните „варвари“, които минават през Дунава и разоряват римските владения. Тук са минали: маркомани, квади, вандали, готи; степните племена: язиги, алани, роксолани, карпи, борани, уругунди, сармати, хуни, (V в.) на чело с знаменития Атила, българи (в края на V в.) гети (началото на VI в.) авари (в средата на VI в.) Римското правителство се е борило с тези „варвари“ понякога чрез оръжие, в други случаи — със силата на дипломацията, в трети — както казват изворите, чрез преселването на стотици хиляди зад Дунава, старaейки се с това да обезсили техния натиск.

Между тези заддунавски преселници-„варвари“ несъмнено е имало много племена, родствени типологически, по стадиалността на своето глотогоническо и етногоническо образуване, с някои тракийски протославянски племена, по най-близък начин съседни с тях териториално, посредствено или непосредствено, още преди завоюването на полуострова от римляните. Така например проф. Дринов счита между тези преселници за славяни и уругундите, и бораните, и карпите, и язигите, и даките, коренното най-старо население на днешна Румъния, и гетите. Ние не твърдим заедно с проф. Дринов, че това са били именно „славяни“, като народ вече оформил се в определена в езиково и етнографическо отношение типова единица, но предполагаме, изхождайки от своите принципални системи, че между римските преселници откъм другия бряг на Дунав са могли да се явят на Балканския полуостров и племена, родствени по стадиалността на своята култура с някои тракийски племена, които са стояли или са се издигали по това време на същото стъпало на развитие. Административно-стопанската политика на Рим в полуострова и системата на неговата популационистка политика, която се свеждала в това да бъдат привличани в новозавоюваната територия, по съображения от чисто политически характер, „варварските“ племена откъм другия бряг на Дунава, несъмнено е съдействувала да бъде ускорен процесът на езиковата, а заедно с това и на етнографическата диференциация на тракийските племена. Не е изключена възможността още в първите векове на римското владичество на полуострова в етнографическата история на населението му да е бил на лице вече завършилият се процес на оформяне на новото етнографическо качество т. е., да са били възникнали първите, най-стари на полуострова протославянски племенни образувания на мястото на някои някогашни тракийски племена.

---

[1] И. В. Сталин. Вопросы Ленинизма, 19-е изд. 1937 г., стр. 547.

„Народите — забелязва Н. Я. Мар — които са достигнали до изграждането на националност, не могат да имат едно име през времето на своето съществуване. Всяка националнот е резултат от кръстосването на редица социални групировки, които са образували в тази или онази епоха ръководящата и организирана класа и които са приобщавали цялата формираща се нация към своята емблема, към своето така наречено племенно название“.[1]

За да може да се дойде по възможност най-близо до разрешаване на интересуващата ни проблема за произхода на южните славяни, ние трябва да посочим още един факт, който не е безразличен за историята, занимаваща се с произхода на народите населяващи сега полуострова. Имам предвид някои документално засвидетелствувани факти за придвижването на народи към полуострова, което а започнало към IV век пр. н. е.; на първо място тук се отнася появата в полуострова на келтското племе гали, известни у гърците под името галати. Първото известие за идването на келти в полуострова е от 335 г. преди н. е.; в 281—280 г. те вече нахлуват в Тракия и нанасят поражение на северната група от тракийските племена — гетите и трибалите; година след това, в 279 г., те предприемат под предводителството на своя вожд Брен нападение срещу Македония и Гърция, откъдето след понесеното от тях поражение край Делфи част от тях прониква в северна Тракия, а друга част се прехвърля през Босфора, задържа се в северните области на Мала Азия и създава тук своя държава — Галатия. На полуострова галите засядат в Илирия и Тракия. В Тракия те се спират по горното течение на Тунджа, където организират държава с център в Тиле днешното „Туловско поле“ в България, на южния склон на главния Балкански хребет, край град Казанлък, прочуто със своите розови градини.

В източна Босна и Сърбия малко по-късно от галите в източниците се споменава (Страбон, Плиний и др.) келтското племе скордиски, които проникват зад Морава, т. е. в северозападната част на днешна България (древната Сардика, българските Средец —София), и изтласкат трибалите.

Между илирийските и тракийските племена пак тук, според Страбон, е живеело галското племе тавриски. За племето яподи, заседнало между реките Уна и Сана, Страбон говори, че то било и илирийско и келтско племе. Но на особена силна गализация, като се почне от V—VI век пр. н. е., е била подхвърлена областта между Алпите и Дунав, известна по-късно под името Панония, първоначална родина на съвременния южно-славянски народ словенците. Тук е обитавала цяла редица от галски племена — херкуниати (ср. името Херциния) китни, таврисци, норики, бои. Последните са заемали територия в Панония през I в. пр. н. е. чак до р. Тиса и номенклатурно са се отразили в името на страната Бохемия. Тук те скоро след това, както се казва, са били така разбити от даките под предводителството на Децебал, че областта им е била наречена „бойска пустиня“. Множество следи от пребиваване на гали в тези области са се запазили в паметниците на материалната култура, в топографическите названия и в собствените имена; такива са например, названията на градовете Новиодунум, Капедунум, Сингидунум (Белград), Карнунтум, Виндобона (Виена), Бонония (Видин), Виминациум и др., а също така имената на крайдунавските градове в България — Рациария, Доростеум и Новиодунум.[1]

---

[1] Н. Я. Марр. Постановка учения об языке в мировом масштабе. Избр. работы, т. IV, 1937, стр. 78 и сл.

Плътно заседналите на полуострова сред илирийските и тракийски племена споменатите по-горе галски (келтски) племена винаги биват различавани от античните автори като келти, за разлика от местното тракийско и илирийско население. Така например у Страбон четем: «Μέχρι τῶν Ἰαπόδων, κελτικοῦ τε ἅμα καὶ ἰλλυρικοῦ ἔθνους . . . Ταυρίσκοι τοῖς ἰλλυρικοῖς ἔθνεσι καὶ τοῖς θρᾳκίοις ἀναμὶξ ᾤκησαν».

Това показва, че келтите са били схващани в античната древност като елемент, различен в етнографическо и културно отношение от местното тракийско и илирийско население на полуострова. От друга страна, интересното сведение на Страбона за яподите говори съвсем ясно, че по стадиалността на своето развитие келтите (някои тяхни племена) през това време са били още близки в езиково и етнографско отношение на траките и илирите, и затова кръстосвайки се с последните, те се явявали фактор, който съдействувал до известна степен за засилването на процеса на езиковата диференциация сред тракийските и илирийски племена и за прерастването на някои от тях в типологически ново по език качество, представляващо онзи доиндоевропейски (яфетически субстрат), върху който наскоро на полуострова израснал и протославянският език на по-късната доиндоевропейска формация. Трябва да отбележим по този случай, че според характеристиката на Н. Я. Мар „келтските“ езици — са промеждутъчни между езиците от яфетическата система и прометеидските, така наречени индоевропейски — са свързващо стъпало.[2]

В началото на III век след н. е. на Дунава се появява нов враг на Римската империя, вестготите, които са живеели на север от Долния Дунав и са съставлявали западния клон от обширния готски съюз, създаден върху територията на източнослянските племена и представляващ от себе си по същество на масата и по своя етногрефски състав съюз на източнославянските племена. От 238 г. в историята на Римската империя започва продължителен период на така наречените „готски войни“, който трае почти 200 години.

---

[1] Niederle. Slovanské starožitnosti, díl II, sv. 1, v Praze. 1906, стр. 46—49.

[2] Н. Я. Марр, Бретонская нацменовская речь в увязке языков Афревразии. Избр. работы т. IV, стр. 226.

Под натиска на готите при Диоклетиан отстъпват на Балканския полуостров карпите, народ несъмнено от славянска етническа принадлежност. „Навсякъде тази катастрофа — пише Момсен — е взела формата на готска война, която обхваща в себе си цялата маса на народите, приведени в движение от преселническия поток, който се насочва от североизток към Черно море. Започнало се сблъскването на народите, което взема ту тук ту там характер даже на пиратство както по море, така и по суша (по Долния Дунав и откъм северното крайбрежие на Черно море). За това безредие един учен атинянин, който се сражавал в тази война и я е описал, дава названието „скитска война“, като включва в това наименование всичките германски и не-германски врагове на империята“.[1]

Заедно с карпите и готите, под предводителството на княз Книва, преминават Дунава и нахлуват в Мизия. След това те проникват в Македония и в Тракия, където при Берое (Стара-Загора) разбиват римляните и завземат столицата на Тракия Филипопол, откъдето с богата плячка, помитайки по пътя си римските легиони, победоносно се завръщат през Дунава в Дакия, завинаги загубена за римляните от онова време (около 255 г.).

След смъртта на император Галиен, убит в 268 г., готите възобновяват своите сухопътни и морски нашествия на полуострова, този път заедно с херулите, които са живеели на Азовското крайбрежие и са вече добре познати на римляните с пиратските си нападения срещу причерноморските градове.

Готите настъпват в римска територия по три пътища: една част от тях се насочва към Тесалия и Гърция; друга — по морски път към Крит и Родос; третата, най-значителна част се втурва в Македония. На помощ на тесалоникийците (гр. Солун или Тесалоники — най-големият приморски търговски град на Македония) побързва император Клавдий с огромна войска. Нему се удава да изтика готите в Горна Мизия и тук край гр. Ниш (Naïssus) да им нанесе решително поражение, след което множество пленени готи отчасти били включени в състава на римската войска, отчасти били превърнати в крепостници[2], т. е. включени в състава на местното трако-ромейско население. От друга страна, ние нямаме никакви основания да предполагаме, че нахлулите в римските владения на полуострова северни варвари след грабежите или пораженията са се връщали всички поголовно обратно зад Дунава. Принудително са се връщали зад Дунава само въоръжените дружини на тези народи, преследвани от римските войски. Но народът, който е прониквал под тяхно прикритие и заедно с тях на полуострова, е по-вероятно, че завинаги е засядал в новите местожителства и се е превръщал в местно население, донасяйки със себе си значителен славянски елемент, който е съдействувал за засилване на естествения процес на стабилизация в полуострова на новото етнографическо качество. Във всеки случай, едва ли може да подлежи на съмнение, че към средата на III в. крайдунавските области на полуострова — Скития (Добруджа), Дакия и двете Мизии, т. е. територията, влязла през VII в. в състава на Аспарухова България, са били вече в значителна степен славянизирани.

---

[1] Th. Mommsen пос. соч. стр. 217.

[2] Th. Mommsen, пос. соч. стр 217—225.

Император Аврелиан (210—275) преди да напусне окончателно Дакия в 274 г., разбива на нейна територия народа карпи, в славянската принадлежност на който едва ли може да се изкаже някакво съмнение и преселва множество от тях от Дакия в полуострова. За император Проб (276—282) изворите разказват, че той поселил на полуострова 100 хиляди бастарни, а след това множество гепиди, грутунги (остготи) и вандали. За правителството на Константин Велики (306—337) се казва, че то е натурализирало в полуострова, в качеството на римски поданници, множество сармати, а какво в действителност е представлявал от себе си народът, който се е криел в древността под колективното име сармати, видяхме по-горе.[1]

В 386 г. вестготите, изтиквани от хуните, се обърнали към римското правителство на император Валент (364—378) с молба да им разреши да се заселят на полуострова в римските владения. Валент се съгласил, приел молбата на вестготите, като взел от тях обещание, че те ще бъдат послушни на римското правителство и ще приемат християнството. Получили това разрешение, вестготите преминали Дунава и се заселили на посочената им територия в провинцията Долна Мизия (гл. по-горе). Но не минало и година, и изкарани вън от търпение поради злоупотребленията и експлоатацията на римските чиновници и като не намирали никъде правда, вестготите въстанали против римското правителство, разбили римските войски, изпратени в Мизия за усмиряване на бунтовниците, и се обявили за независими от римското правителство.

Окрилени от този първи успех, готите преминават след това Балканския хребет и нахлуват в Тракия. Край Одрин ги среща Валент с огромна армия, и на 9 август 378 г. тук става страшна битка, каквато, според думите на историците, римската история не помнела от времето на Канското поражение в 216 г. пр. н. е., когато в битката с Анибал са загинали 70 хиляди римски войници. Пред Одрин в битката с готите паднали 60 хиляди римляни, в това число и императорът. След това катастрофално поражение на римляните всички пътища на полуострова се оказват открити за северните варвари, и те безпрепятствено грабят и опустошават тук римските владения чак до стените на Цариград и южното гръцко крайбрежие. В течение на 25 години полуостровът се намира в пълната власт на готите. В 402 г., заплашвани от надигащите се от изток варвари — хуните, готите напускат пределите на полуострова и се прехвърлят в Италия, където също така в течение на няколко години безнаказано грабят и опустошават страната, докато най-после се прехвърлят в Испания, където основават Вестготската държава.[1]

---

[1] П. Мутафчиев. Българи и румъни в историята на Дунавските земи. София, 1927, стр. 82.

В 441 г. на полуострова нахлуват през Дунава хуните под предводителството на Атила, който възглавява хунския съюз на племената, в който като значителна маса са влизали, наред с другите народи, и източнославянски племена, които съставлявали в армията на Атила значително ядро, както се вижда от данните на Приск (V в.), и Йордан (VI в.). Целият Балкански полуостров попада в ръцете на Атила и бил подхвърлен на хищнически разгром. По думите на Амиан Марцелин, Балканският полуостров е бил превърнат от хуните в пустиня. Господството на хуните в полуострова продължава пет години, и едва в 446 г. император Теодосий успява да сключи с Атила мир при условия унизителни за Римската империя. В 453 г. Атила умира, и неговата държава (съюз от племена) се разпада. Предишната Дакия заграбват гепидите под предводителството на Ардарик; остготите се предвижват към дясното крайбрежие на р. Тиса в Панония. Част от хуните се заселват на десния бряг на Долния Дунав, в Дакия, в Мала Скития (Добруджа) и в римските провинции, под римско владичество.[2] От каква народност са били „хуните", заседнали след разпадането на хунския съюз в Мала Скития и въобще на Балканския полуостров, засега остава неизвестно; те са могли да бъдат и славяни, които са влизали в състава на Атиловия хунски съюз в качеството им на една от неговите съставни части.[3] Обаче, и след смъртта на Атила нашествията на варварите в полуострова — гети, гепиди, хуни, лангобарди, херули, франки, българи не се прекращават чак до VI в., за което тук не ще говорим подробно, тъй като този предмет излиза извън пределите на интересуващия ни сега въпрос.[4] Важно е сега да се отбележи, че в числото или в състава на варварските дружини и народи, които са нахлували в римските владения и масово са засядали на полуострова, като се почне най-малко от момента, когато се утвърдява тук римското владичество т. е. от самото начало на II в. сл. н. е., е имало също така и славяни, като например, костобоките (176) или карпите (214—295), за чиято принадлежност към числото на славянските племена сега с нищо не могат да се породят никакви съмнения.[5]

---

[1] М. С. Дринов пос. съч. стр. 11 и сл.

[2] М С. Дринов. пос. съч. стр. 12—14; М. С. Грушевский. Киевская Русь. I, СПб. 1911 стр. 182 и сл.

[3] По-подробно за хуните и хунския въпрос на руски език виж очерка на А. Л. Погодин „Гунны" — в неговата книга Из истории славянских передвижений. СПб, 1901, стр. 30—43; пак там са посочени изворите и основната литература

[4] По-подробно на тази тема виж: L. Niederle. Slovanské starožitností, dil II, sv. I, v Praze, 1906, стр. 114—119.

[5] L. Niderle. пос. съч. стр. 122.

Сред така наречените „сармати“, които са живеели в унгарска Дакия, в днешния Банат, между Дунав и Тиса, римляните са различавали две групи: „сармати-свободни“, стари жители на територията, и „сармати-роби“, по-късни, но числено превишаващи свободните. В 334 г. „сарматите-роби“ въстават срещу своите господари, разбиват ги и една част от тях прогонват зад Дунав на римска територия, където в числото на 300-те хиляди души те са приети от римското правителство (Константин) и разселени на полуострова и в Италия. Другата част от „сарматите-свободни“ намира убежище у готите.

В 358 г. те били възвърнати от Константин в родината им и правата им били възстановени, като за техен княз бил назначен някой си Zizais, човек от тяхната среда. Банатските „сармати“ се споменават в изворите още от края на V в. и първата половина на VI в. В VI в. на същата тази територия се явяват вече славяните като нейни стари жители. Това показва, че с името „сармати“ до тогава тук са се наричали истинските славяни. Славянската принадлежност на населението от Потисието (край Тиса), подвластно от края на IV в. на Атила, се потвърждава от сведенията на Приск, член на римското посолство при Атила, който е оставил за това посолство интересни записки, представляващи изключително ценен извор за историята на хуно-римските отношения.[1]

От 300-те хиляди славяни, които в IV век са преминали Дунава и намерили убежище на полуострова, вероятно по-значителната част е била въдворена от Константин тук, а по-малката е била препратена в Италия. Приливът на тази маса от славянски елемент на полуострова е трябвало неминуемо да се отрази върху етнографския състав на неговото население и да задълбочи процеса на образуването тук, сред коренното тракийско население, на новото етнографическо качество.

Че славянски елемент на полуострова е имало още преди масовото нахлуване на славяните откъм другия бряг на Дунав, т. е. преди VI в., за това в частност говорят например и такива факти: император Юстин I (518—527) по произход е бил селянин-славянин; пак такъв е произходът и на неговия племенник (сина на сестра му) Юстиниян I (527—565), а след това, и на племенника на последния, Юстин II (565—578); по националност те са били балкански славяни, от провинцията Дардания (село Ведериана или Ведряна). Жената на Юстин I е носила името Лупкиня — сестрата — Бегленица; бащата на Юстиниян I е носил името Исток, сестрата — Бегленица. В своето семейство, в домашната обстановка, Юстиниян I е носил името Управда (Οὐπράουδα). Тези данни съобщава животоописанието на Юстиниян, съставено от учителя му Теофил.[2]

---

[1] Пълният превод на съчиненията на Приск на руски език е издаден от Г. С. Дестунис в „Ученых записках“ I Отд. Академии Наук (кн. VII,I, СПб. 1861). По-подробно по въпроса за унгарските „сармати-славяни“ виж: L. Niederle, пос. съч. стр. 127—141.

[2] М. С. Дринов. Съч. т. I, София, 1909, стр. 19. (Трябва да се отбе-

По такъв начин, може да се предполага, че епохата на римското завладяване на полуострова в историята на глотогоническото и етногоническо оформяне на населяващите го народи е представлявала онзи момент, от когато ние можем ориентировачно да смятаме началото на южните славяни като народност, повече или по-малко оформена към това време тук, на полуострова, а не някъде извън него, в процеса на племенните кръстосвания и диалектическото в философския смисъл на думата етнографическо развитие на неговото първоначално население. Ако си припомним при това, че върху сцената на световната история славяните изобщо за първи път излизат в I—II сл. н. е. под името венеди у Тацит, Плиний и Птолемей, а малко по-късно, след VI в., у Йордан и Прокопий под имената венеди, славяни и анти, то нашият анализ относно произхода на южните славяни и ориентировачното определяне на времето, когато за пръв път можем да говорим за южните славяни като за диференцираща се, оформена етнографическа единица, не си противоречи, както се вижда, с истинската историческа действителност. От това време започва историята на възникването на славянския народ по един и същи начин на север, на изток и на юг в Европа, върху основата на неговия доиндоевропейски субстрат. В национално-етнографическо отношение този субстрат е представлявал, както изглежда, още неопределена, неоформила се, недиференцирана среда на териториално съседни племена (комплекс от племена), стоящи на общата за тях яфетическа стадия на културно развитие и затова и наричани най-често у древните автори с колективни имена: на юг това са били траките, на изток — скитите, на север — вендите, т. е. просто „народът“, който е обединявал в своя своя състав комплекса от племена, близки типологически по своето езиково и етнографическо състояние. Това е давало на древните автори основание да противопоставят, например, траките и илирите на келтите, както виждаме това у Страбон; или венедите, от една страна — на германците, от друга — на сарматите, както забелязваме това, например, у Тацит. Ще отбележа по този случай, че първоначалното значение на колективните племенни наименования „скити“ — и „венди“ означава народ; значението на термина „траки“ остава за сега неясно.

Маркс в „Капитала“ споменава за епохите в историята на обществата, че те „както епохите в историята на земята, не се различават една от друга с абстрактно строги разграничителни линии“[1]. Така стои работата в дадения случай.

Да се каже сега нещо повече от това, което бе казано от нас по-горе за епохата, когато в конгломерата на народностите на полуострова се е образувало новото етнографическо качество, т. е. славянската народност, и да се разкрие пред очите процесът на

лежи впрочем, че тия сведения за славянския произход на Юстиниян не могат да се приемат за достоверни и доста отдавна са отречени в научната историография — бел. ред.)

[1] К. Маркс. Капитал, т. I, 1931, стр. 31.

бавното нарастване на количеството и преминаването му в ново качество, е трудно, поради това, че нямаме на разположение необходимите данни, освен използуваните от нас по-горе. Пък и едва ли изобщо „стихийните, несъзнателните, независимите от волята на хората“ процеси подлежат на някаква по-конкретна проверка и констатация. Ние отбелязахме елементите на нарастването на новото количество на народите, доколкото можем да съдим за тях по данните на нашите извори, и с това трябва за сега да се ограничим. Развитието на производителните сили на обществото и предизвиканите от техния ръст съответни изменения в производствените отношения от една страна и племените кръстосвания — от друга, разглеждани от нас, се явяват като основен фактор при образуването на новите типологически племенни езици, а с това — и на новите етнографически племенни единици. Без да се докосваме сега до онези изводи, към които ни навежда сравнително — лингвистическото и сравнително-етнографическото изучаване на трако-славянските отношения, но отивайки малко напред, ще напомним, че в езиково отношение траките се характеризират в индоевропейската лингвистика не само като индоевропейци, т. е. като народ, който принадлежи към тази група от народи, към които спадат, между другото, и келтите и славяните, но лингвистиката ги отнася и към същата онази група на така наречените Satem — народи, към които от другите народи принадлежат само индийците, иранците, славяните и литовците.

Че траките в езиково отношение не са били индоевропейци, но са стояли на доиндоевропейската, яфетическа стадия на развитие, едва ли може да подлежи на някакво съмнение. Твърдението на индоевропеистите за принадлежността на траките по език към Satem-народите за лишен път показва, че в езиково отношение славяните и траките не са били вече така далечни един от други светове, за да са изключва възможността да се види в южните славяни в сравнение с траките едно ново етнографическо качество, възникнало в резултат на бавния и продължителен процес на нарастването на количеството и преминаването му в ново качество. Решителен момент в възникването на това ново качество, ако се съди по историческите данни, е била, както се вижда и както казахме по-горе, епохата на римската интервенция и римското завладяване на народите в полуострова, започнало в III. в. пр. н. е. и завършило в II в. сл. н. е. при Траян.

Сравнително лингвистическото и етнографическо изучаване на илиро-и трако-славянските отношения ни довежда до същото заключение: славяните на Балканския полуостров в своята основа са първоначалното му население, а не дошел тук отнякъде, от вън, по пътя на миграцията народ, а древните траки, като конгломерат от племенни обединения, представляват от себе си неговият основен субстрат.

§ 5. ТРАКО-СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИКОВИ ОТНОШЕНИЯ

Основните принципални положения, от които изхождаме в построяването на теорията за произхода на славянските народи и техните езици, се свеждат накратко в следното.

Като един от основните елементи, който образува със своята цялост първичните моногенни обществени формации — рода и съюзите на родовете, израстващи след това в племе, после в съюз от племена, в народ и в държава — се явява, наред с общността на заселената територия и трудовата дейност на колектива, също тъй и езикът.

Единството на глотогоническия процес в световен масщаб, както и единството на процеса на етногоническия процес, предполага едновременно, разбира се, не в тясно хронологическото разбиране на този термин, възникване на звуковата реч — езика в различните краища на населеното от човечеството пространство от земната повъхност в древността, в зависимост от развитието на труда на човека, във връзка с изобретяването на първото оръдие за производство, което се пада, по предположение, към епохата на палеолита. По-нататъшното развитие на езика на първобитния човек протича по общи за цялото човечество закони на социалното развитие. Като специфичен фактор, който е играл в първоначалните стъпала на културното развитие на човека съществена роля в развитието на езиковите формообразувания, се признава кръстосването на племената, което е довело до образуването на родствените племенни езици, като се вземе предвид ролята и на другите условия, а именно общия произход от един тотем, общата територия, а също тъй и общността в интересите на колективното производство, имаща за цел да се самозапази колективът и израстващата оттам общност на неговото битово оформяне и неговата психика, което се отразява в трудовата дейност и в цялото социално поведение на човека.

Съществуването на общ език е помагало на родовите организации в трудовите им интереси за да се обединяват в родови съюзи, а на тези последните — да израстнат в племена и да създадат съюзи от племена. Такова е било от край време положението на нещата у всички народи в света, в това число, разбира се, и у народите, които са послужили като субстрат за образуването на по-късните славянски племена на изток, юг и запад, върху тази обширна територия, където историята заварва вече оформени славянските племена и където, в съседство с тях, в същия този ред на запад едновременно са се създавали ембрионалните зачатъци на по-късните германски и келтски племена, на север — литовските, на изток — финските. Тези зачатъци са се създавали не изолирано един от други, но в процес на постоянни междуплеменни кръстосвания на първоначалните зародишни ембрионални езикови и племенни образувания на всички казани по-горе народи

С единството на глотогоническия процес се обяснява, първо. наличността на общите езикови елементи в езиците на най-отда-, лечените и географски изолирани едни от други народи в света; второ, наличността на общи елементи в езиците на народите, различни по тип на речта и в племенно отношение, като например у русите и чувашите, славяните и кавказките планинци, фините и грузинците, погрешно считаните за германци — готите и келтите и яфетическите народи на Кавказ и т. п.; трето, още по-голямата наличност на тази общност в езиците на народите, териториално близки или съседни едни с други, както наблюдаваме това, например, в езиците на народите от така наречената индоевропейска група.

В първия случай тази общност е резултат и наследство от общността на законите в езиковото развитие на цялото човечество; второ — това е наследство от общността в езиците на различни сега помежду си в езиково и племенно отношение народи, предизвикано от техния първоначален субстрат; на трето място — това е наследство от общността на стадиалното развитие на езика за тази или друга групи от родствени сега по език народи. Обаче за всички изброени тук отделни случаи винаги и неизменно остава да действува отначало до край общият за всички езици в света закон, а именно: единството на глотогоническия процес, което създава типологически нови езици в процеса на племените кръстосвания и на стадиалното развитие на езика и на речта.

Прекрасна илюстрация на това основно положение на марксисткото учение за езика е дал академикът Мар, между другото, в статията „Чувашите-яфетиди на Волга“, посветена на въпроса за руско-финските езикови отношения.

Мар илюстрира своята теза с крайно интересния анализ на думата „юг“, доста разпространена в Костромска област в състава на названията на реки, ручеи и пр.[1]

Процесът на прераждане на яфетическите езици в индоевропейски езици, т. е. преходът от яфетическото състояние на речта в нов, индоевропейски стадий се е извършвал, разбира се, не изведнаж и не едновременно в цялата плътност на народните маси на дадено племе или дадена група от племена, но постепенно; във вътрешността на всяко отделно племе той е протичал отгоре надолу, т. е. класово — говори Мар — а именно посредством влиянието на господствуващия слой с индоевропейска реч върху яфетическото масово население; по този път е могло да се извърши кростосването на индоевропейския език с яфетическия“.[2]

С други думи, отначало е бил подхвърлян на преобразуване езикът на върховете на племенната общественост в процеса на класовите племенни кръстосвания. По такъв път са възникнали преди всичко по-рано от своите племенни маси новите междуплеменни обединения, новите зародишни националности с преродил се език. След това те са привличали към себе си, към своето ново стадиално състояние, и племенните маси.

---

[1] Н. Я. Марр, Избр. работы т. V. стр. 346 и сл.

[2] Н. Я. Марр. Абхазоведение и абхазцы. Избр. работы. т. V, 1935, стр. 185.

Нашето гледище по въпроса за произхода на славяните и славянския език изобщо — и на южните славяни и на техните езици — в частност се различава коренно от здраво укрепилите се в буржуазната наука традиционни схващания на индоевропейската лингвистика и етнография.

„Във всеки случай, за нас въпросът е решен — пише например проф. Ст. Младенов в своята Geschichte der bulgarischen Sprache (1929) — че сега за автохтонност на славяните в Балканския полуостров не може и дума да става . . . По-нататък, казва Младенов — не подлежи вече на никакво съмнение, че славяните са се разпространили по заддунавските страни в течение на VI в. след вестготите. Пак тогава и в течение на двата следващи векове тези „словени„ са проникнали не само в Тесалия и Епир, но също така и в най южния край на Гърция, в Пелопонес и даже на Егейските острови. . . Нахлули от своята северна прародина между Висла, Карпатите и Днепър на Балканския полуостров, славяните вероятно са намерили тук някои остатъци от древното тракийско население, което в херодотовите времена е било доста многочислено, но с течение на времето е било доста намаляло количествено. Още преди нахлуването на славяните съдбата на тракийските племена е била решена в този смисъл, че значителна част от тях е била романизована, а другата част, макар и изпитала върху себе си силното романско влияние, тук-там запазвала своята самостоятелност. Романизованите траки — това са днешните дако-румъни, македоно-румъни (аромъни) и истро-румъни; не окончателно романизованите — това са днешните албанци.“

„След нахлуването на „словените“ значителна част от древнотракийското население е била славянизирана, всичките други бивши траки (румъни и албанци), както това доказват славянските елементи в румънския и албанския езици, са били изложени на твърде силно влияние на „словените.“

Такава е последната, ако не греша, формулировка на индоевропеистическото credo („верую“) по въпроса за произхода на южните славяни и южнославянските езици, направена в 1929 г. от един от крупните специалисти по български език, проф. Младенов.[1]

За съжаление, на наше разположение няма достатъчно данни, за да може чрез конкретен материал, по пътя на сравнителното изучаване на тракийския език с южнославянските, да се потвърди или опровергае наличността на предполагаемата от нас връзка помежду им — а именно приемствеността на стадиалното им развитие. Никакви текстове от тракийския език не са стигнали до нас. Всичките открити до сега на тракийска територия надписи са гръцки или латински. Намерените монети на тракийските царе имат гръцки означения и т. н. Основният материал, който стои сега на наше разположение, са собствени имена и географски назначения, а също тъй и известен брой отделни думи (глоси).[1] Сравнително неотдавна — в 1912 г., българският археолог Р. Попов при разкопките на могилата-гробница от V в. пр. н. е. близо до с. Езерово в Борисовградска околия, откри златен пръстен-скарабоид с добре запазен, но загадъчен надпис, който изследователите са склонни да разглеждат като първия паметник на тракийския език.[2]

---

[1] Geschichte der bulgarischen Sprache, стр. 2 (§ 2) и сл. § 3.

Според определението на българските археолози този пръстен се отнася към времето не по-късно от V в. пр. н. е., а неговият текст принадлежи несъмнено на тракийския език; на лингвистите, обаче, тогава не се удаде да разчетат текста.

Дали е разшифрован този надпис понастоящем, това за съжаление, за сега, ни остава неизвестно.[3] Доста трудно е за учения да се ориентира в подобен материал и да направи въз основа на него някакви изводи за характеристиката на тракийския език, без да рискува да изпадне в изкуствени, от съмнителна научна стойност съпоставки и пресилени мнения.

При това положение на нещата предварително можем да бъдем уверени, че тракийският материал, който имаме на наше разположение, и който представлява изключителни трудности за разгадаване, вероятно, не ще ни даде достатъчно убедителни данни за разрешаване на интересуващата ни проблема. Ето защо, по необходимост ще ни се наложи да се обърнем по начало към сравнително изучаване на този материал, който могат да дадат живите романизовани тракийски или илирийски езици, т. е. — румънските езици — както на Днешна Румъния и Съветска Молдавия, така и на полуострова, а също така и албанският език.

Сравнителното изучаване на албанския език с българския и сръбския езици действително ни дава като резултат ценен материал, ако не за окончателното разрешение, то поне за илюстрация на нашия основен тезис, и ни убеждава в това, че още сега, опирайки се на сравнително недостатъчния материал, ние можем, при все това, да говорим за несъмнената наличност на известна стадиално-приемствена връзка между тракийския език и южнославянските езици. По-нататъшната, по-вдълбочена разработка на този проблем в посоченото по-горе направление, не се съмняваме, че ще ни доведе до положителни резултати.

Ще се спрем, преди всичко, на тракийския материал и ще приведем няколко факти. Както бе отбелязано по горе, този материал е представен от няколко глоси и редица собствени имена и топонимически названия, а за дакийския език — от редица названия на растения.[1]

---

[1] W. Tomaschek пос. съч., II. Sitzungsberichte на Виенската Академия на Науките, т. CXXXI Виена, 1894; P Kretschmer Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache. Göttingen, 1896, стр. 171—243.

[2] G. Kazarov, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker. Sarajevo 1916 стр. 92 и сл.

[3] Едно четене на този надпис е дадено вече от проф. Вл. Георгиев „Надписът върху пръстена от Езерово" (сп. Прометей, г. III, кн. III, 1939 г.) — бел. ред.

П. Кречмер в своя „Увод в изучаването на гръцкия език“ привежда, между другото, собственото име у траките Ὄρολος или с разместването на плавните Ὄλορος, дакийското Ὀρολες и го съпоставя с гръцкото ὄρνις и славянското орел. Фригийското δάος < δάFος — „вълк“ той съпоставя със славянската основа дав в глагола давить (душа, бел. ред.). Новофригийското σεμουν той сближава със славянското местоимение сему (дат. п.). Името на известната у траките богиня на земята Σεμέλα (ζεμέλω) той поставя във връзка със славянското земля; названието на фригийското ζέλκια „зелень, зеленчук“ — със старославянското злак, и др.[2]

Името на народа Pyrogeri Томашек превежда — „жители на пшенична област“ и изказва предположението, че у траките е имало дума, съответна на гръцката πυρός, на славянската пыро, пырей.[3]

Тракийското название за ръжта — βρίζα, което се показва в старославянското ръжь, руското рожь, в форма брица и до сега се употребява в България в значение на „бяла лятна пшеница“.[4] В наименованието на тракийския въоръжен танц, καλαβρισμός, който е описан от Ксенофонт, някои изследователи са склонни да видят славянското коло[5] и др.

Вторият кампонент — πάρος на такива топонимически тракийски наименования, като Δωδόπαρος, βρίπαρος, Bessapara, Dardapara, Bospara и т. п., се съпоставят обикновено с гръцкото πόρος, „брод“, „переправа“ или ἐμπόριον „рынок“ (пазар),[6] което е доста вероятно. Обаче наличността на топонимически наименования със също такава основа, но в екаща огласка: Ἰσγιπέρα, Πρισκουπέρα, Δρουσιπέρα и т. п. дава основание да се вижда в тази дума обикновеното в тези случаи берско племенно наименование — per, resp. — par, в озвънена форма — ber‖ — bar, което се среща в такива имена, като Пермь (Per men) и Бежецк (Ber-jen), представляващи от себе си яфетически утаявания в езиците на Поволжието, от една страна, за което по-подробно може да се види у Мар, в статията му „Чувашите яфетиди на Волга“[7] а от друга

---

[1] За тракийския език виж: W. Tomaschek. Die alten Thraker, I—II Sitzungsberichte на Виенската Акад. на Науките, CXXVIII, CXXX и CXXI, 1893—1894; P. Kretschmer. Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Göttingen, 1906 стр. 217—243 Solmsen. Zeitschrift f. vergleich. Sprachforschung, XXXIV, 1897, стр. 36 и сл. Г. И Кацаров. Битът на старите траки. . . I, 1912 стр. 40; от същия Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker. Sarajevo 1916, стр. 92 и сл.

[2] Виж Dr. P. Kretschmer. Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, стр. 221, 226, 230 235, 237.

[3] G. Kazarov. Beiträge и пр., 1916, стр. 37.

[4] Пак там, стр. 39; P Kretschmer. пос. съч. стр. 231.

[5] G· Kazarov пос. соч. стр. 56 и сл.

[6] Kretschmer пос. съч. стр. 222

[7] Н. Я. Марр. Избр. работы т V, стр. 323--372

— твърде популярният в топонимията на всички балкански народи елемент — bar, но в значение на „вода“ — „река“, като напр. названията на езера и реки — Ибар, Колубара, и т. п. (виж по-долу), който е във връзка със същото племенно наименование. В тракийските топонимически наименования от типа Δωδόπαρος, βρίπαρος, Bessapara и т. п. то е могло да означава, обаче, не само „вода-река“, но по съответния семантичен ред също така и „земя—вода—небе—планина—хълм“, а също така и „постройка, поселище, село или град“.[1]

Най-после, влиянието на същата тази популярна в тракийския език основа par може да се види в славянското парень (‹—par-en-e) с значение на „дете“, „син“, което се разкрива също от нейната съкратена разновидност pa—›ba—›-α, както това посочва Н. Я. Мар в абхазките и мегрилски фамилни образувания от типа Анч-ба, грузинското Анчбадзе, мегрелското Пагава и т. п. Със същото значение и в кръстосано образувание е у готите bar-na „дете“ (ср. чанск. ber-e — „син“, „дете“) и в съставното гръцко „девушка“ (девойка), дословно — „дете — жена“.[2] Значението пък „дете“, „син“ води към значението „народ“. По такъв начин, в интересуващите ни тракийски топонимически наименования, в думата влизаща в тях като втора съставна част πάρος или πάρα, вероятно по-правилно би било да се види терминът в значението на „народ“; „племе“, още повече че в тракийското πάρος или πάρα и славянското „пле-мя“ (—›*pel-men) лежи една и съща, обща за тях, берска основа — per|| — pel.[3]

В тракийската тононимия много популярни са наименованията, чиято втора съставна част е думата -dava или -deva, като например Pulpudava или Pulpudeva, Μουριδέβα, Σικιδέβα, наред с Scaidava и т. п. Ако се разгледа това -dava || -deva като двуплеменен кръстосан термин с загубата на двата компонента на крайния плавен, то във възстановен вид ще получим dar-var, което с преместването на елементите ни е познато по наименованието на една от най-големите на полуострова реки, пресичащи Македония от северо-запад на юго-изток, Vardar, (за това виж по-долу); то ще рече дословно „вода—вода“ а също тъй и „поселище“, „село“ или „град“. Основата dervar || darvar с загубата на крайната сричка е намерила както изглежда отражение в немското Dorf, славянското деревня; сравни също и българското дувар — „каменна стена, ограда“, което представлява от себе си друг вариант чрез огласяване на същата основа — darvar.

---

[1] Н. Я. Марр. Чуваши яфетиды на Волге. Избр. работы. т. V, стр. 351--352.

[2] Н. Я. Марр. Готское слово guma --- „муж“. Избр. работы т. IV. стр. 261 и сл.

[3] Н. С. Державин. Яфетические переживания в промеитеидской славянской традиции. III глава, Перун -- в языковых и фольклорных переживаниях у славян. Язык и литература. Т. III. Ленинград; Н. Я. Марр. Из яфетических пережитков в русском языке. Доклады РАН, 1924 стр, 65--67; или: Избр. работы т. V. стр. 114--116.

В езика на тракийското племе одризи е отбелязано топонимическото название Uskudama. Втората част но това название — dama има своето съответствие: 1. в гръцкото — δῶμα, δόμος с значение не само на „дом, жилище, стая“ и пр., но също така и с значение на „род, семейство“; 2. в гръцкото δᾶμος или δῆμος, което значи не тамо „народ, демокрация, народно събрание, народно управление, община, приход“, но също така „земя, област, страна“ и най-после, „дом, околия или участък“; 3. в латинското domus; 4. в славянското дом не само в значението „жилище“, но също така и в значението „семейство, род“; 5. в буквално съответствие в диалектичното българско дам, дама, — „покрито помещение за добитък“.

Трако-фригийското ζετραία или ζέτρα — ‚горшок“ (гърне), както се предполага, се е утаило в българското зестра — (приданое).

Фригийската основа κύν „собака“ (куче), летското kuna — „сука‘, (кучка), гръцкото κύνες и κύων — „собака“, се е утаила, очевидно, в българското куче ‹—*кун-че — „собака“, първоначално — „малък кон“ и ни води към термините, свързани с названието на животни за движение — славянското — конь.

Името на фригийския град Manegardum или Manegordo във втората си част съдържа същата тази основа, която имаме в старославянското град — „город“, дословно, според Кречмер, „стена, ограда, защита, опора, градина, заградено място“, българското градина, литовското гардас — „плет, ограда“, готското gards — „двор, дом“ и пр.; в албанското garϑ, членната форма garδι — „коляно, ствол, пън“; „племе, поколение, дом, род“ и пр.; ограда, плет, стобор“ и пр. [1]

Дакийската основа — βου има своето съответствие в славянското бык; дакийското пък наименование на растението βου-δάλλα — дословно „биков език“, както изглежда продължава по наследство да живее в българското — будала с обидното значение „дурак, щурак“.[2]

Тракийското наименование на реката Στρυμών и аналогичните с него имат същата основа, както и славянските струя, остров.[3]

С тези не особено много данни за тракийския език ние сме принудени да се ограничим.

В заключение ще отбележим, че още в 1862 г. на въпроса за трако-славянските отношения се е спрял Миклошич в статията „Славянски елементи в румънския език“ (Die slavischen Elemente im Rumänischen), напечатана в Denkschriften на Виенската Академия на Науките (т. XII.) Изхождайки от положението, че траките са били родствени с илирите, че албанците се явяват потомци на илирите, и че първоначалното население на днешна Румъния са били даките и гетите, които са принадлежали към тракийските племена, Миклошич в казаната статия застъпва мнението, че траките представляват от себе си именно онзи наи-древен елемент, чрез който могат да получат разяснение някои иначе необясними явления, общи за румънски, български, албански, новогръцки и отчасти сръбски езици. Към тези явления Миклошич причислява:

---

[1] P. Kretschmer. Пос. съч, стр. 222, 228, 231.

[2] Пак там, стр. 234 и сл.

[3] Пак там, стр. 235.

1. Изразяването на бъдещето време с помощта на глагола „искам“ заедно с инфинитива. Такова изразяване на бъдещето време има в румънския, българския, сръбския, новогръцкия и в тоското наречие на албанския език.

2. Изчезването на инфинитива в българския, новогръцкия и албанския езици.

3. Изразяването на родителния и дателния падежи с една и съща форма — в български, румънски, новогръцки и албански езици.

От синтактичните особености от същия характер Миклошич отбелязва съединението на енклитическите форми с пълните в дателен и винителен падеж на личните местоимения в български, румънски, новогръцки и албански езици: българското мене ми се чини; гръцкото ἐμένα μὲ φαίνεται, албанското mɛmma mɛ kertoj — „мама ми се кара“. След това Миклошич изброява няколко общи за казаните езици румънско-албански думи, като например: румънското varty ж. р. — focus, fundámentum, domus tabulatum, албанското vatr, vatyr — със същото значение, сръбското ватра, също украинско-гуцулското с значение „огън“; румънското gyšy ж. р. „зоб“, прилагателното gušat, албанското guš — „гърло“, българското „гуша“ — „гърло“, сръбското гуша; румънското copil м. р. — „момче“, copily ж. р. „момиче“, албанското copil „роб, слуга“, „незаконороден“; българо-сръбското копиле — „незаконороден“, „момчурляк“ (nothus), новогръцкото κοπέλε — „юноша“ и др.[1] Същата тази мисъл за тракийската подкваса (субстрат) в гръцкия, албанския и българския езици Миклошич прокарва и в своята статия „Славянски елементи в ново-гръцкия език“ (Die slavischen Elemente im Neugriechischen. Sitzungsberichte на Виенската Академия на Науките, 1870, т. XIII.).

Да преминем към проблема за албано-славянските езикови отношения.

§ 6. АЛБАНО-СЛАВЯНСКИ ЕЗИКОВИ ОТНОШЕНИЯ

За пръв път този проблем бе засегната от мен в 1926 г. в статията „Албановедението и албанците“.[2] По-подробно ми се удаде да я разработя в специален доклад на тема „Албановедението и проблемът за произхода на южните славяни“, прочетен в 1936 г. в Института за език и мисъл на името на академика Н. Я. Мар АН СССР.[3] В този доклад ми се удаде да събера известен, макар и далече не изчерпателен материал, който илюстрира основната теза за произхода на южните славяни и техните езици.

---

[1] Л. Милетич. Д-р Франц Миклошич и славянската филология. СНУКН кн. V. София, 1891 стр. 465--470; гледището на Миклошич е усвоил К. Иречек (виж неговата История на Българитѣ. Търново. 1888, стр. 142 и сл.).

[2] Язык и литература, т. I. Л., 1926, стр. 171--192.

[3] Сборник „Советская етнография“ III, Л, 1940.

Като народно название албанците си служат сега с два термина: 1. шкипитàр, или шкюптар-шкипетари; своята родина те наричат Шкипитнѝя — на езика на северните албанци — **гегите**, или Шкипирѝя — на езика на южните албанци — **тоските**. 2. в Италия, Гърция и Албания в областите на южното Адриатическо крайбрежие (гр. Валона и др.) — **арбѝр**, **арбѝреш**, **арбинòр**; тази последна местност у албанците се нарича Лабири или Лапири, а нейното население — **лап**, **лаби**. В България албанците се наричат с думата **арнаут**, **арнаутин**; в Сърбия — арнàутин; в Румъния — **арниут**; в Гърция албанците са известни под името **арванѝти** или **арнавѝти**; у турците **арнаути**. Освен отбелязаните по-горе наименования в България албанците са известни под името **арбанàс**, **арбанàси**; у сърбите — **арбàнаса**, а тяхната страна — Арбàния, народът — **арбанàски**. Нашите украински албанци наричат себе си **арнаути**.

По такъв начин, ние имаме по основа две етнографически наименования, с които се нарича сам себе си албанският народ: общоалбанското **шкипитар** и местното **арбѝр**. Палеолингвистическият анализ на първото разкрива наличността в него на същата тази основа ska || -sko (→ sku) || ske (→ ski), която ние имаме, между другото, в племенното наименование **скит** (гръцкото σκύϑα, σκύϑης), а също и в наименованието на по-късно явилия се в източниците балкански народ σκοῦποι — **скупи**. Същата тази основа, както изглежда, се е утаила и в названията на днешния македонски град **Скопие**, на турски **Ускюб**, или **Юскюб**; на реката **Шкумба** или **Скумба**, която отделя северните албанци — **гетите** от южните — **тоските** и др.

Второто племенно наименование на албанския народ — **арбир**, **лаб-ири**, **ар-бан**, **ал-бан** — разкрива, преди всичко, наличността в него на същия този елемент (А), какъвто имаме, между другото, в племенните наименования — на **салите**, **италите**, **талишите**, и пр. Тези палеолингвистически данни свръзват протоалбанците с най-старото яфетическо население на Средиземноморието в обща яфетическа група от народи. Според добре обоснованото мнение на един от най-крупните съвременни албановеди, Густав Вайганд, съвременните албанци етнографски представляват по най-близък начин преки потомци на балканските траки.[1]

Според определението на индоевропеистите, албанският език „се приближава към северноевропейските езици“ и представлява от себе си „тип на смесен полуромански език“, в речника на който от 5150 думи, влезли в „Етимологическия речник“ на Густав Майер, според неговото определение, 1420 души (27·5%) представляват заемки от латински или италиански, 1180 думи (22·9%) — от турски,

---

[1] Виж неговото изследване: Sind die Albaner die Nachkommen der illyrer oder der Thraker? Balkan Archiv, III B., 1927, стр. 227–251.

840 думи (16·3%) — от новогръцки, 540 думи (10·5%) — от славянски, 400 думи (7·7%), с по-голяма или по-малка вероятност, представляват от себе си древното индоевропейско наследство, и 730 думи (14·1%) — са от неясен произход. Тази оригинална и нелепа лингвистическа статистика на Г. Майер се явява типичен продукт на учен, империалистически настроен, защото само такъв изследовател може да свали до 8% първоначалното народно достояние на един жив език — език на един героичен планински народ, какъвто се явяват съвременните албанци, а всичко останало, по всички правила на изкуството, да раздаде на когото и да било от съседите. От научно гледище майеровата статистика не издържа никаква критика и характеризира именно това безисходно положение, в което е изпаднала, пък и не е могло да не изпадне лингвистиката, ограничила своя кръг с определен канон „на допуснати до употребление“ езици и езикови формули, от които —, да се отиде по-нататък, би значило да се разруши самото здание на науката.

Вече през 1899 г. в Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (виж брой XXXVI) се появява статията на един от бележитите съвременни буржуазни лингивисти Холгер Педерсен — Albanisch und Armenisch (стр. 340), в която е даден макар и немного, но достатъчно показателен материал, за да се „влезе по-надълбоко в армено албанските съответствия“ и с това да се наруши установеният канон, Разбира се, Х. Педерсен не е направил това, пък и не може да го направи, но усетът на изследовател не го е излъгал, когато той плахо и с уговорки е набелязал първите съответствия с арменския и албанския езици, което след 23 години отново бе поставено на дневен ред от Н. Я. Мар, но вече без каквито и да било уговорки, с пълна определеност, като черта, характеризираща общността на яфетическата природа и на двата родствени езици.[1]

В 1922 г., с появяването на работата на академика Н. Я. Мар „Към въпроса за яфетидизмите в албанския език“[2], се открива нова страница в изучаването на албанския език. Академикът Н. Я. Мар определя, че протоосновата на албанския език принадлежи към шипящата група на сибилантната клонка от яфетичетката система, т. е., към онази група от езици, към която сега измежду живите езици принадлежат на първо място мегрелският и чанският или лазкият езици в Кавказ и чувашкият край Волга, а от мъртвите — скитският и шумерският (кимерският), след това спирантно-сибилантният шипящ свански и сибилантно-спирантно-шипящият баски езици и др. Според характера на своята стадиалност албанският език е най-близко до арменските езици (преходни от яфетическата система към индоевропейската). Впоследствие, развивайки се от своята протооснова по реда на междуплеменни кръстосвания и връзки, яфетическият албански протоезик е погълнал в себе си, обаче, и някой чуждеземен елемент — славянски, латинороменски, германски, гръцки и турски.

---

[1] Н. С. Державин. Албановедение и албанцы. Язык и литература, I 1926, стр. 174.

[2] Яфетический сборник I. 1922 стр. 57--66.

Така, пред албанистиката, на първо място, стой актюелната проблема — да се изучи в съвременния албански език неговата протоалбанска основа, след принципално отказване от предвзетата тенденция — във всяка албанска дума да се вижда непременно заемка и да се доказва то със системата на хитрумните, в духа на Г. Майер, сравнително линвистични пресмятания, без да се излиза извън принципите на индоевропейската теория, както настоява за това например и проф. Ст. Младенов в една от последните си работи.[1] По-подробно на тази тема аз говоря в цитираната по-горе специална работа — „Албановедието и проблемата за произхода на южните славяни.“

Ние не отхвърляме, разбира се, че в албанския език има някои заемки, неизбежни в живия език на който и да било народ, живущ на земната повърхност и заобиколен от друга етнографска среда; в отделни случаи за нас са съвършено приемливи етимологическите съображения и на Миклошич, и на Густав Майер, и на Вайганд, и на Младенов, и на др., които говорят за чуждоземни заемки в албанския език. Но ние не се съгласяваме с тях по това, че при разрешаване на проблема за международните езикови и културни връзки и взаимоотношения отделяме на заемките много по-скромно място и търсим в наличната в различните езици общност на лексическите, синтаксическите, семантически и други, елементи на първо място остатъчно-отживели елементи, водещи към по-ранни епохи на културно-стадиалната общност на тези или онези езиково-различни сега етнографически единици, а след това вече говорим и за най-късните заемки.

С една дума, вместо да търсим чуждоземни заемки в албанския език, в което още нерядко си намират обична храна прежививелиците и тенденциите на империалистическия международен кръг около албанския народ, ние трябва да преминем към изучаване на протоосновата на албанския език, т. е. на основното тракоилирийско ядро, както в недрата на албанския език, така и зад пределите на неговите днешни държавни граници, по цялата някогашна територия, където са били разпространени в древността племената на тракоилирийския народ.

В заключение ще отбележа че, отнасяйки се безусловно отрицателно към основните тезиси на идеалистическата индоевропейска теория и към нейния метафизически метод и едновременно високо ценейки нейните огромни материални постижения в областта на лингвистиката, ние с особено удоволствие трябва още веднаж да подчертаем, че, съгласно приетата у индоевропейците класификация на индоевропейските езици, тракийският език заедно с езика на родствените на траките-фригийци, се определя като език от индоевропейското семейство и се отнася към същата оная група на Satem-езици, към която принадлежат индийските, иранските, литовските и всички славянски езици.[1] За нас това не е излишен факт, който ние използуваме, за да премахнем изкуствено създадената от старата наука пропаст в международните отношения на Балканския полуостров.

---

[1] Виж неговия: Принос към изучаване на българо-албанските езикови отношения. Годиш на Соф университет, XXIII, Ист.-филол. фак. 1927 стр 8

За да не бъдем голословни в своите твърдения, вземайки на свой гръб такъв огромен проблем като етногенезиса на народите в Балканския полуостров, ще приведем тук за пример малък дял от онзи конкретен лингвистичен материал, който имаме на наше разположение и на който, в частност, се опираме в своята разработка на въпроса за произхода на южните славяни.

1. Албанското bar, м. р. — „трева, сено, лекарство“, barištε, ж. р. — „зеленина, чим“ Г. Майер сближава по значение с латинското far — вид „пшеница“; с готското bariz (в barizeins) — „ечемик“; с английското barr — „ечемик“; със старославянското brašьno; фонетически, според Майер, може би с звукоизменението на основата bher, гръц. φόρος (което носи, произвежда земя). Най-после — забелязва Г. Майер — то може да бъде заимствувано и от турското bar — „плод“. Думата е интересна между другото и поради това, че нейната основа се явява у всички славянски и други езици, както например, в гръцкия, сванския, грузинския, в угрофинските и др. У славянските: в руско-църковно-славянското бара — „блато“; у Н. Геров също така — „вада, канал, тепавица“ (I, 24); у Богоров — „ручей, русло на река“ (виж. Г. Майер EW, 33); сърбохърватското бара — „локва, ливада“; словенското bara — „блато, хълм“; чешкото — bažina — „блато“; словашкото bara — „локва, блато, мочур“; полското диалектическо barzina, baržówka — „блато, мучур“; Barzyn е име на езеро в Сувалска губерния (Bernekеr. Sl. EW, I, 43); също новогръцкото μοιάρα „блато“, сръбското берак — „гора“ (Вук Караджич). Г. Майер го обяснява като маджарското berek (EW. I, 33). Проф. Селищев обяснява албанското barištε — „буренак, храсталак“ като славянска заемка; българското бара — „локва, блатисто място, лъка“. Във връзка с думата bara Бернекер привежда, между другото, албанското berrais — „блатиста местност“, повтаряйки изказаното от Roesler’а в Romänische Studien

---

[1] За да обясни процесат на разпаденото на предполагаемия общо-индоевропейски праезик на отделни индоевропейски езици, както на измрелите древни, така и на съвременните живи, а също така и за да обясни пътя на миграцията на тези езици след разпадането на общоевропейския праезик и тяхното разместване в отношенията им един към друг, индоевропейската лингвистика дели всички езици на своето индоевропейско семейство (според нас индоевропейска система) на две групи, взимайки в качество на характерен признак за тази квалификация произношението на числителното сто На староиндийски ез. сто е Çatam, на староирански -- Satem на литовски -- Szimtas, и в славянските езици -- сто. От друга страна, в латинското -- Centum (от kentum), в гръцкото εκατον, в келтското -- Cet (от Kent), в готското hunt (от kunt), в съвременния немски -- hundert. Първата група, според тази класификация, са именно -- Satem-езиците. а втората -- kentum-езиците.

(Лайпциг, 1871) предположение за принадлежността на тази дума към езика на аспаруховите българи, предвид присъствието ѝ в езика на самоедското племэ камасинци в формата bare — „блато“; на същото това гледище е и Майер (EW, I, 33). Няколко пъти подробно се спира на тази дума и проф. Младенов в 1920 г. в статията „Студии по славянско и сравнително езикознание“, а преди това в 1912 г. в статията „От славянски произход ли е славянското съществително бара“,[1] и най-после в 1921 г., в статията „Вероятни и мними остатъци от езика на Аспаруховите българи в новобългарската реч“.[2] Проф. Младенов твърди: „Оказва се..., че в повечето от половината индоевропейски езици има твърде много думи от праиндоевропейския „корен“ — ber — който, вероятно, е имал значение — „вода“, „вода, която тече“; „тека, поток, река, нечиста, блатиста вода, тиня, кал и т. н.“. Освен това, продължава авторът, в много места в Западна, Средна и Източна Европа и до ден днешен намираме значително число собствени имена на реки и потоци от същия този корен bar, несъмнено, пак от индоевропейския ред bēr и т. н. Предвид тези факти проф. Младенов заява, че на въпроса: от самоедски произход ли е славянското съществително бара — следва да се отговори отрицателно, и че славянското бара и сродните с него индоевропейски думи, може би, са в някаква далечна връзка с някои думи в урало-алтайските езици, съгласно с педерсеновата хипотеза за така наречените „ностратски“ езици.

По такъв начин, основата bar представлява от себе си, според данните на проф. Младенов, общоразпространено явление в множество места на Западна, Средна и Южна Европа, и това от наше гледище би било вече достатъчно да докаже доиндоевропейския характер на дадената дума, т. е. достатъчно, за да се разгледа тя като доиндоевропейско наследство в езиците на индоевропейската система, доста добре запазена именно в езиците на балканските народи — в албанския, гръцкия, славянските, което ни води, преди всичко, към общото трако-илирийско наследство в тези езици, останало до днес, за съжаление, неразгадано. Но проф. Младенов се бои даже, от този самоочевиден факт и се крие от него в тъмните дебри на индоевропеистиката.

Като интересно допълнение към приведения по-горе лексически материал за доиндоевропейската характеристика на думата bar се явява грузинското bar и баското ibar — „долина“; сванското bari — „дърво, лист, растителност“; грузинското bal — същото значение.

Сумирайки всички съществуващи сега у различните народи семантически варианти на думата bar, получават се следните четири основни групи на значенията:

1. влажно място, локва, блато, мочурляк, лъка, ливада, долина.
2. русло на река, ручей, вада, канал;

---

[1] Известия Отд. Русск. яз. и слов. ИАН, т. XVII, кн. 4, стр. 228—247.

[2] Годишник на Соф. Унив., I, ист. фил. фак.

3. хълм;
4. дърво.

Тези основни групи на значенията на основата представляват от себе си, несъмнено, най-късната диференциация или раздробяване на първоначалното снопесто значение на доиндоевропейската дума bar — „земя — вода — дърво“, „земя — вода — небе — планина „хълм“. Балканските езици в индоевропейския стадий на своето развитие, в качество на основно значение на интересуващата ни дума, са имали, както изглежда, значението „вода — река“, за което свидетелствуват редица топонимически термини — имена на реки и езера в територията на днешните български и сръбски езици: р. Ибар в областта на Стара Сърбия и р. Колубара, вливаща се в р. Сава, западно от Белград; у сърбите пък големите текущи блата-реки се наричат въобще бара, и това общо наименование влиза в наименованието на цяла редица от такива именно езера-блата, като например, Нурча-бара, Грабовачка-бара, във Валевския окръг, Гола-бара в с. Ушче, Смердан-бара край р. Дрин. Същото имаме и в наименованията на множество реки в територията на днешния български език: Върла-бара, Браниска-бара, Згориградска-бара, просто Бара, в системата на р. Осъм, Сливовска-бара западно от Янтра и др.[1] Към същата тази лексическа група трябва да се отнесе и наименованието на езерото Barzin в територията на днешния полски език. Като лексически варианти на същата тази протооснова разглеждам: албанското bal'tɛ — „кал, блато“, славянското „блато“, руското „болото“ и други лексически варианти, в изобилие приведени, между другото, от Бернекер (SEW I, 70), а също така доста разпространеното в Украйна наименование балка — русло на пресъхнала река или приток.

Всичко това ме убеждава, че да се разглеждат албанското bar, barištɛ, bal'tɛ и т. п. като заемки от славянските езици — няма никакви основания. Това е доиндоевропейско наследство, утаило се в много езици на индоевропейската система, в това число и в езиците на съвременните балкански народи.

Същата тази основа имаме в кръстосаното наименование на историческата река на Балканския полуостров Вардар; в това наименование прекрасно се разкрива основното значение на протоосновата bar — „вода, река“. Втората част на това наименование е същото dar, което се явява в известните нам наименования: Аму-дарья, Сыр дарья, Дарьял, Дарданеллы и др., а също така и в названията на множество реки по територията на Европа, като например, славянската Одра, английските Dour, Duir, Thar, Doro, Dairan, Adar, Cheddar, Darwent, Darent, Dart и т. н.; на френската Dordogne, испанската Duero, на германската Oder и др. В своята статия „Яфетическите отживелици в прометеидската славянска традиция“ (Език и литература, т. III, 1929) аз цитирам цяла редица наименования на реки и езера в Русия, които са обърнали внимание на академика Соболевски с присъствието в тях на звукосъчетанието — dr — като например, наименованията на реките в Днепровския басейн: Ведра, Ведрица, Ведрич, Ведроша; или наименованията на руските реки: Одра, Одровь, Одровка, Одринка, Кодра, Нодра, Недра; или наименованията на езерата в Калининската област: Тишедро, Кезадро и т. п. Това звукосъчетание — dar, — академикът Соболевски свързва с общославянското — dъr — и го смята за родствено със староиндийското dhārā — „река, поток“; с древно-персийското dar „река“; с гръцкото ὀρ в глагола ὀροῦμαι, ῥώσχω (кор. ὀρ) „скачам, рипам“. Данните на академика Соболевски са интересни в това отношение, че те представляват от себе си именно доиндоевропейското, т. е. яфетическото наследство в дадена територия, където се отнасят също така и древноевропейското dar и съвременното турско der-e „река“, и арменското džur — „вода“, и чувашкото šur — „блато“, и латинското ur-ina — „пикоч“, и ur-na — „съд за вода“, и интересният в това отношение латински глагол ur-o — „изгарям, оплаквам, изсушвам“; също така „изтребвам с огън“ и заедно с това „влюбен съм“, което показва известен семантичен ред: „вода — небе — огън“ и „любов“, „божествен“ Ἔρως — съединяваща и творяща, образуваща сила, от която всички същества на света се произвеждат в хармоничен ред“. Към същата тази основа се отнасят и баското ur-a — hur-a — „вода“ и албанското uj-ɛ „вода“ и многочислените славянски словообразувания от основата džur или žur — като руското „журчать“, „шуршать„ и пр., тождествени с основата dar — „вода“.

---

[1] М. В. Юркевич. Двадцатипятилетние итоги княжества Болгарии, т. I, кн. I. С 1904.

Същото dar в утаяването da имаме сега в състава на наименованията на множество реки в СССР, като например: Вологда (приток на Сухона) Люнда (приток на Ветлуга), Немда (приток на Волга), Судогда (приток на Клязма), Берда (в Азовския басеин), Теберда (— ter-ber-dar) (в Кавказ) и др. Същото това dar имаме в озвученото, с окаща огласка славянско дол, дол-ина, с което обикновено се съпоставят готското dal — „долина, котловина“, старосаксонското dael, англо-саксонското dael, гръцкото θόλος — „пещера“; също ἁλάμη и др., а също така гръцкото ὀφθαλμός — „око“ — последното по линията на значението „вода“.

Първоначалното значение на славянското дол — „вода — река“ се разкрива от доста разпространените в Балканския полуостров, в територията на българския език, такива наименования на реки, като например: Рибни-дол, Сухи-дол, Дълги дол, Мирски-дол, Скоков-дол, Юндол и т. н. Същото е и в територията на албанския език: Добри-дол. Друга група названия на български реки има в своя състав в качеството на епоним вместо дол думата река или дере — Бяла-река, Суха-река, Крива-река и др.; Кара-дере, Кючук-дере, Куру-дере, Орта-дере, Богаз-дере и др.

Името на балканската река Др-а-ва и на многочислените реки Дрин като: Бели-Дрин, по албански Дрин-бард; Черни Дрин, по албански Дрин-зи, просто Дрин в Албания, който се влива в Адриатическо море край гр. Алесио (Леш), включва в себе си същия тоя елемент dr — възходящ към индоевропейската протооснова dar — „вода, река“, както и отбелязаните на времето си от академика Соболевски наименования на руските реки — Ведра, Кодра, Нодра и т. н.

Във връзка с тази протооснова dar ‖ dal — „вода“ смятаме, че е напълно правилно да се свърже албанското dòrɛ, чл. ф. dora — „ръка“ със старославянското длань, както е и в днешния български и сръбски; древноруското дол-онь, руското ла-донь с всички възходящи към него термини от пространствено значение, като: длина, длинный, подлинный, глагола длить, предлога до и пр.

2. Албанското lúmɛ — „река“, се обяснява от Г. Майер като заемка от латинското flumen[1]. В действителност, както в албански, така и в латински и гръцки, има същото утаяване на доиндоевропейското трако-илирийско наследство на Балканския полуостров, което срещаме не само във всички територии на полуострова в наименованията на реки с такъв строеж, както и в Сухи-дол и т. п., като например, у българите: реките Долни-Лом, Горни-Лом, Черни-Лом, Бели-Лом, просто Лом и пр., но също така и в названията на населени пунктове пак там: селищата Горни-Лом, Лом-Черковна и др., също тъй у сърбите: р. Лим и др.; на територията на албанския език: реките Люми, Лимоница и т. п., същата тази основа имаме в наименованията на реки и далече зад пределите на полуострова, на северо-изток в СССР, в областта на бившата Новгородска (р. Полон, Ше-лонь) и Вятска губернии (Мо-лом-а, По-лом-и-ца). Пак там се отнася и древноруското лан — „блато“, отбелязано от Срезневски в Ипатьевската летопис под 6698. Тези данни ни водят към първоначалното значение на доиндоевропейската основа lom ‖ lum — „вода—река“, запазило се в утаяванията между другото, в албанския и славянския езици, а също така и в латинския и гръцкия (flumen, λιμάνι, λιμήν) и др.

3. Албанското mal' представлява от себе си интересен пример на семантически комплекс: то означава едновременно и „гора“ и „планина“; точно такъв случай на семантически комплекс се явява българското горà или гурà и испанското monte „планина“ и в същото време „гора“. Наименованието на известния средиземноморски остров Малта представлява типичната за албанския език дума mal' в формата на множествено число mal'tɛ и означава „планини“.

Специално българското гурá и съществуващето паралелно с него гора със същото значение трябва да бъдат разглеждани като два фонетически варианта на една и съща протооснова; че вариантът гура не представлява случай на така наречена „редукция“ на неударената гласна „о“ в гора, личи от обстоятелството, че в албанския език имаме думата gur — „камък, скала“, а в славянски груда — „буза, бучка“, които трябва да бъдат разглеждани като доиндоевропейското наследство в албáнския и в славянския езици.

---

[1] Gustav Meyer. Etymologisches Wörterbuch (EW). Strassburg 1891, стр. 251.

В „Материали за речник на древноруския език“ И. И. Срезневски, привеждайки под славянското гора литовското girre — „гора“, в скоби забелязва: гора и планина — това са близки понятия“ (I, 552).

4. Също такова общо наследство за албанския със славянски и другите езици (латински, гръцки, грузински, удински и пр.) представляват от себе си албанското vérɛ по тоско наречие и vénɛ по гегско — „вино“, а също така и албанското vrešt — „лозе“, старославянското врътъ, съвременното сръбско врт — „градина“.

5. Българското прилагателно рòен, рóйна, рóйно, според Геров — наименование за хубаво, чисто, прозрачно вино“[1] и сръбското рујно вино — според Караджич — жълтеникаво вино (gelblicher Wein, или тъмножълто вино (vinum fulvium)[2] — получават своето истинско разяснение, едва като се вземе под съображение наличността в албанския език на ruš „лозе“; славянските ройно или рујно вино представляват от себе си, разбира се, заемки не от албански, но заедно с албанския — трако-илирийско наследство в езика на балканските славяни.

6. Българското кукери (у Геров — кукыри, II, 430) — „преоблечени, опасани, замаскирани с изписани физиономии и преоблечени в забавни костюми на сирни заговезни“ — не може да бъде обяснено без да се вземе под внимание“ албанското kuk' — „червен“.

Сръбското стóпанин и българското стопáнин „домакин“, албанското stopán — „главен пастир“, старославянското стопан, румънското stăpăn — „домакин, господин“, не може да бъде обяснено, без да се вземе под внимание албанското štɛpí — „къща“.

Аз далече не съм изчерпил всичкия материал, характеризиращ несъмнената наличност в албанския и в балканските езици на доиндоевропейско, трако-илирийско езиково наследство и не съм си поставил в тази глава подобна задача. Мисля във всеки случай:

1. Доста много от този материал, и при това не само лексически и семантически, но и формално-граматически, който се разглежда от индоевропейската наука обикновено като славянски заемки в албанския, трябва да бъде отнесен в действителност за сметка на трако-илирийското наследство, утаило се едновременно и в албанския и в славянските езици.

2. Изучаването на протоалбанското наследство в съвременния албански език представлява от себе си първостепенна задача на балканистиката, тъй като това изучаване може да ни помогне, наред с изучаването на непосредствените фрагментарни остатъци, макар и изкълчени от латинската и гръцка транскрипция, на трако-илирийския език, като един доиндоевропейски стадий в езиковото развитие на балканските славяни, който славяните са преживяли

---

[1] Рјечник, стр. 84.

[2] Пак там стр. 676.

едновременно с другите свои съседи на полуострова, както изглежда, още в дославянския период на тяхната етногония. Обстоятелството пък, че в езиците на балканските славяни преобладават трако-илирийски елементи, които липсват в славянските езици извън пределите на полуострова, говори за първоначалната връзка на тези езици и техния носител — народите, влезли в полуострова, а не извън неговите предели, съществуваща по най-тесен начин с народите на полуострова в общия за тях глотогонически и етногонически процес. Това ни довежда до извода за първоначалното съществуване на дадената интересуваща ни езикова и етническа група, т. е. протославяните, именно на полуострова, а не само за тяхното по-късно заселване по пътя на миграцията от север.

§ 7. ТРАКИ И СЛАВЯНИ В ЕТНОГРАФСКО-ОТНОШЕНИЕ

Към същия този извод ни води и сравнително — етнографското изучаване на тракийския и славянските народи на полуострова.

Както видяхме по-горе, по своя физически тип древните траки според сведенията на античните извори били едри, силни хора със светли или жълто червеникави коси, бяла кожа и сини очи. Тракийските жени се наричат у древните автори „блондинки“ (ξανταί). Овидий (I век след н. е.), който по време на своето заточение в гр. Томи на Черноморското крайбрежие, в страната на гетите (сега на румънски Констанца, на турски Кюстенджа, в Добруджа) — е имал възможност да се запознае непосредствено с гетите корали, като ги нарича flavi, т. е. огнено-жълти, или злато-жълти, червено-жълти.

Омир в „Илиадата“ (13, 3) разказва за летящите на коне траки, мизи и хипомолги; нарича Тракия „едро буцеста страна“ и майка на овци; говори, че траките са въоръжени също така както и ахейците и че се сражават на колесници в медни доспехи, че са въоръжени с копия и дълги тракийски мечове, които, както изглежда, са се ползували в древността с широка известност; у траките било развито винарството. Те обичали музиката, а ще рече — и поезията, за което свидетелствува споменаваният от Омир народен певец на траките — Тамирас; траките-гети вярвали в безсмъртието на душата. Като творба на траките се приписват цяла редица забележителни паметници на материалната култура на Троя и Микене — като златните висящи спирали (Х. Шмит). Също така на траките се приписва и своеобразната керамика на македонските tumuli, близки по техника и орнамент с керамиката на Троя и раноминойската керамика на Крит, и от това гледище тракийска Тесалия се разглежда като мост между Крит и областта на Дунавските Балкани. Ед. Майер свързва с траките и неолитическата култура на нашето „Триполие“ и т. н.

Приведеният по-горе материал е интересен в това отношение, че той потвърждава нашата основна мисъл за общността на културния субстрат на населението от Днепровско-Дунавската област, в състава на която траките в целия комплекс на културно тясно свързаните с тях народи образуват органическата част от населението на тази област в доиндоевропейския стадий на неговото културно и етнографическо развитие. От наше гледище траките не са нов, дошел от някъде на полуострова народ, а са неговото първоначално население, народ — носител на определен стадий в културното развитие на населението в полуострова и в близко лежащите до него откъм север и юг територии (Днепровско-Дунавската област).

От тук ние имаме основание да тръгнем в своите заключения по-нататък. Ние твърдим, че днешните жители на Балканския полуостров, в това число и славяните, както и жителите на цялата Днепровско-Дунавска област, в нашето разбиране на този географски термин, не са някакъв дошел някъде от север, изток или юг народ, а местно, първоначално население в заеманата от него днес територия. По своя етногенезис това е единен народ, етнографически и културно свързан посредством стадиалната приемственост с най-старото, исторически засвидетелствувано население на тази област, с яфетидите-траки; той стои обаче на друг, следващ по време доиндоевропейски стадий в своето езиково и културно развитие.

Още индоевропеистът Е. Fischer в редица трудове,[1] публикувани в началото на нашето столетие, се изказва, въз основа на намиращи се сега на разположение на изследователя материали, че „днешните народи още са запазили у себе си в съществените елементи същата носия и украса на косите, както и техните тракийски прадеди от Бутмир, Ябланица, Адамклисе (Добруджа) и от Кукутени (около гр. Яш в Румъния). Еднаквостта, което се наблюдава всред балканските народи, като се почне от нос Матапан (южния край на Морейския полуостров) та чак до северните Карпати, в постройката на къщите, в земеделието, във вярата, в обичаите и нравите, в правото, поезията и музиката (хороводните песни) и т н. — тази еднаквост следва да се обясни също така — говори споменатият автор — само с това, че, без да се гледа на всички „народни бури", без да се гледа на всички предвижвания на народите, етническата основа на балканските страни от времето на древните „траки", си остава същата.[2]

Българският учен д-р И. Бассанович, който е изследвал Ломската околия в северозападна крайдунавска България, влизала някога в състава на римска Мизия и населена в древността от двете тракийски племена мизи и трали, смята, че съвременният български народ изобщо в основата си представлява от себе си славянизирани от сарматите траки.[3] Пак той отбелязва че, всред българското население на тази околия, (бивши траки, мизи и трали) съществуват собствени народни имена — Мизо, Миза, Гета, Дако, Трайко и др.; следи от племенното име на тралите авторът вижда в наименованието на населението в същата тази област: — торлаци, а също така в различните фонетични варианти на този племенен термин (стр. 26); пак тук той отбелязва наличността на типичните за тракийския тип соматически признаци (руси или тъмноруси коси и сини, възсини или зеленикави очи).

---

[1] Archiv für Anthropologie, VII, стр. 15; Herkunft der Rumänen, стр. 19 и сл. Globis, 1908, стр. 252; Zeitschrift für Ethnologie, 1900, стр. 311 и сл

[2] Цит. по; G Kazarov. Beiträge zur Kulturgeschichte der Thräker. Sarajevo, 1916, стр. 8 и сл.

[3] Авторът споделя гледището за етническата идентичност на сарматите със славяните, която напоследък защищаваха Niebur, Neumann Obermüller

Особено интересно е наблюдението на автора, отнасящо се до прякорите на фамилните имена, давани на мъжете по името не на бащата, а на майката и образувани с помощта на суфикса ин: Ганин, Струмин, Марушкин, Магдин и т. п. Авторът подчертава широкото разпространение на това явление всред балканските торлаци и съзира в него отживелица от „майчиното право“, което е било в сила несъмнено у ликийците, роднини на балканските траки в Мала Азия, за което отбелязва Херодот, говорейки за ликийците ... καλέουσι ἀπὸ τῶν μητέρων ἑαυτοὺς καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῶν πατέρων.

У българските шопи — по произход те са от тракийско племе — някои големи семейства, така наречените „задруги“, не само се наричат с имена на жени, но се и управляват от тях[1]. Както и у траките в древността, българската жена води цялото домашно стопанство, върши всичките летни полски работи, гледа добитъка и пр. — с една реч, жената у българите е глава, ръководител и главен работник в стопанството. Както у траките българският годеник си купува годеницата от родителите ѝ, което отбелязва и Херодот, когато описва бита и нравите на траките. (V, 6). Както тракийските жени, според описанието на Страбон, тъй и българките, според сведенията на Бассанович, с изключителна ревност са предани на иконопоклонство и с голямо усърдие и познаване на работата изпълняват многообразните кръщелни, сватбени, погребални и други обреди. Авторът съзира тракийска традиция у местното българско население както в способа при строеж на жилище, така и в самата негова форма (гр. τρώγλη „землянка“), откъдето техните обитатели-траки у Страбона — τρωγλοδύται λεγόμενοι; καλύβη > бълг. колиба; в окръжаващите двора високи огради от недялан камък, напомнящи обикновени стени и стени на укрепления у древните траки; в носията, в кройката на носията и подробностите на тяхната пъстра орнаментировка; в фасоните на обувките, сред които един фасон е известен под името на тракийския народ гети; в женските украшения — обици, огърлици, диадеми; в примитивните земеделски оръдия, в продуктите на храненето

K. Jreček, Забелин, Дринов и др; масовото предвижване на сарматите от приазовските и черноморски степи през Дунав на полуострова се започва от I в. на нашата ера; в IV в. числото на сарматите заседнали в Мизия и в другите римски провинции на полуострова, е било няколко стотин хиляди. (И. Бассанович. Ломската околия. Сборник на Мин. на народното просвещение, София. 1891 г. кн. V, стр. 24).

[1] Тезата за тракийския произход на шопите както впрочем и другите положения изтъкнати у Бассанович съвсем не могат да се считат за приемливи (бел. ред.) Ср. във връзка с това и нашия предговор.

(растителна и млечна храна); в множеството народни вярвания — самодиви, русалки, орисници, змейове и т. п.; в погребалните обреди и представи за задгробния живот.[1]

Подобен материал из етнографията на славянското население в полуострова може да се приведе в неограничено количество. Не е потребно при това дори да се поставя въпросът, дали той представлява в живота на съвременния български народ непосредствено тракийско наследство или, може би, води към някакъв друг, например скитско-сарматски извор и т. н. За нас е важно в дадения случай това, че в живота на съвременния балкански славянин той представлява от себе си отживяло отражение от онзи стадий на културно развитие, който исторически е засвидетелствуван за траките в V в. пр. н. е. като присъщ на този народ комплекс от особености, характерен за съвременното равнище или стадий на неговото културно развитие. Ако този комплекс частно или напълно би се оказал в същото време характерен, например, и за скитите или сарматите, нещо което по всяка вероятност е и било в действителност, ние бихме казали, че скитите и сарматите в V век пр. н. е. са били на същия стадий на културно развитие, на който са се намирали и техните най-близки съседи — яфетидите траки, и че в живота на съвременното южно славянство като отживелица продължават да съществуват утайките на скитско-сарматския стадий на културно развитие. Всичко това ни довежда до убеждението, че съвременният южен славянин в културно-историческо отношение, сравнен със своя непосредствен предшественик на заеманата от него територия, представлява от себе си ново етнографско качество, т. е. нов етнографски тип. Този нов тип е израсъл диалектически от предшествуващето го друго етнографско качество, което исторически е засвидетелствувано за траките пет века пр. н. е. от Херодот, а в началните векове на н. е. — от Страбон.

Трудно е за сега да се каже с изчерпателна точност, какво е изиграло решаващата роля и е дало подтик в етнографската история на полуострова да възникне всред неговото население новото етнографско качество, т. е. да се появят славяните като смяна на траките. По всяка вероятност, това е бил някакъв сложен комплекс от обстоятелства, стоящи може би в някаква връзка и с римското владичество на полуострова. Във всеки случай, това е било резултат на твърде съществено раздвижване в областта на народния труд и производствените отношения, който е внесъл в патриархално-родовия живот на масовото население на полуострова основите на нова техника и култура. Това, между другото, подчертават в своите данни славянските и византийски извори, които са поразени от необичайния, едва ли не ставащ пред очите им, ръст на техниката у славяните и техните успехи във военното изкуство. Раздвижването в живота на народите в полуострова се е явило, както трябва да се предполага, в резултат на процеса на разлагането на патриархално-родовия строй и на зараждането на първите наченки на феодални отношения.

---

[1] И. Бассанович, пос., съч. стр. 24.

ГЛАВА II

НАХЛУВАНЕТО НА СЛАВЯНИТЕ В БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ПРЕЗ VI—VII вв.

Най-древните страници от историята на славяните и антите, които се отнасят към времето на Юстин I (518—527), Юстиниян I (527—565), Юстин II (565—578) и техните приемници в първата половина на VII в. и се възстановяват въз основа на данни у византийските извори, са пълни с разкази за техните нахлувания и сражения с византийските войски върху територията на Източната Римска империя в Крайдунавските крайща и на полуострова. Тези славянски нахлувания на полуострова, разрушаващи могъществото на деспотическата империя, са оставали и по-рано от VI в., но, като се почне от VI в., те приемат вече систематически характер и се повтарят почти ежегодно. „От самото начало на Юстинияновото управление (527) — пише Прокопий в „Тайната история“, — хуните, склавините и антите почти всяка година страшно опустошават Илирия и цяла Тракия, всички земи от Йонийско море до цариградските преградия, Елада и Херсонес“.[1]

Византийското правителство вземало най-енергични отбранителни мерки против славянските нахлувания откъм другия бряг на Дунав. Покрай цялото дунавско крайбрежие и в крайдунавските области в Дакия, Мизия и Дардания, а също така и в центъра на полуострова — в Епир, в Македония, в Тракия — то строило укрепени отбранителни линии, организирало наказателни експедиции срещу територията на славяните отвъд Дунав, включвало в своята войска славяните като федерати, както това става, например, в експедиционната армия, изпратена от византийския император против готите в Италия в 536 г. Във византийско-персийската война през 554 г. в числото на командирите на кавалерийските полкове се числели, както вече знаем, Дабрагец и Всегорд — „и двамата родени варвари“; от тях особено се отличава на другата година „Дабрагец (Доброгаст), ант таксиарх“, а в 556 г. вече се отбелязват заслугите и на сина му.[2]

В същата тази война през 555 г. взема участие един от юстинияновите пълководци, славянинът Сварун (Σουαρούνας Σκλάβος ἀνήρ). Най-сполучилите в борбата със славяните византийски императори са украсявали своята титла с почетното име Ἄντικος (Anticus), т. е. „антски.“ С цел за отбрана против северните „варвари“ Юстиниян, според съобщението на Прокопий, в 545 се опитал да въдвори част от антите на местожителство в старото римско укрепление на левия дунавски бряг Турис (Turris), но този опит, както изглежда, не е имал успех. Укреплението **Турис** Шафарик отождествява с **Турия** на левия бряг на Дунав, при устието на Алута. Нидерле, обаче, е склонен, да го отнесе по-скоро към древната крепост Turres, която се е намирала между Ремезиана и Сердика, т. е. между днешните градове Ниш и София.[1]

---

[1] ст. Procop., Anecdota 114, 15—115 2) ed. Haury (бел. ред.).

[2] С. Станојевић, О јужним словенима у VI, VII и VIII веку. Глас Српске Краљевске Академје, т. 80, 1909, стр. 124—154; L. Niederle. Slovanské starožitnosti dil, II, sv. I, стр. 180.

Освен споменатите по-горе Доброгаст, Всегорд, Сварун, в историята на славяно-византийските отношения в VI в. е известна още цяла редица от подчертано славянски имена, в това число и името на бележития вожд на антите **Хилвуд** (Хвилибуд), когато византийското правителство привлича на своя страна, като го назначава магистър на армия в Тракия. В течение на три години, 530—533 гг. Хилвуд оказва решителен отпор на славянските нахлувания в Мизия, но в 534 г. той се прехвърлил с незначителни сили през Дунав, претърпял тук поражение от страна на славяните и бил убит.

Заето от 533 г. с западноевропейските работи, а след това, от 540 г., с войната избухнала между Византия и Персия, византийското правителство било принудено да отслаби отбраната на своите дунавски граници, и това довежда до усилване на славянските нахлувания на полуострова, които се придружавали всеки път с погроми и грабежи на византийска територия. Такива нахлувания са отбелязани през 545, 547, 550 г. В 577 г. според показанията на Менандър, славяните преминали Дунав, нахлули на полуострова на брой около 100 хиляди и проникнали в Тракия, откъдето извършили грабежи в Македония и Тесалия. Византийците (Тиберий I, 578—582) се обърнали към **аварите** с молба за помощ и диверсионни акции от тяхна страна против славяните. Приел тази покана, аварският хаган отправя при славяните пратеници с искане да му се плати данък, но славянският вожд по име Δαυρίτας, т. е. **Добрита** презрително отхвърлил според думите на Менандър искането на аварите, като заявил: „Кой от хората, сгрявани от лъчите на слънцето, може да подчини нашата сила! Ние сме привикнали да покоряваме другите и да властвуваме над тях, а не да им се покоряваме; такива ще си и останем, докато в света ще има война и меч.“[2]

Аварската диверсия, както изглежда, не е имала никакъв успех. Нахлулите в полуострова славяни не само продължавали да остават там, но в 581 г. с нова настойчивост възобновили своите опустошения в византийските владения.

Към 583 г. се отнася интересното сведение на един от съвременниците, Йоан Ефески, което показва икономическите раздвижвания, станали по онова време всред славянското население на полуострова, след които трябва да се съзират, несъмнено, раздвижвания и в областта на социалните отношения, т. е. първите признаци за феодализацията на славянското общество в полуострова. „Бидейки доста слабо въоръжени — с по две, три копия — пише казаният автор — славяните са взели много укрепени градове по своя път, настанили са се в завзетата територия, устроили са се на новите места, владеят големи стада коне; станали са богати, имат злато, сребро, обзавели са се с оръжие, което са се научили да владеят по-добре от римляните. А при това, това са били хора, които не са смеели да излизат из своите гори и не са умеели да се ползуват с оръжие.“[1] Придвижвайки се с всяко нахлуване на византийска територия всяка година все по-дълбоко и по-дълбоко, славяните към 589 г. постепенно проникват вече и в Гърция, където се установяват на постоянно местожителство.

---

[1] L. Niederle, пос. съч. II, 294.

[2] Ср. Menandri fragm., стр. 86 ed. Bonnae (бел. ред.)

С привършването в 591 г. на персийската война, византийското правителство (Маврикий, 582—602) си поставя за задача да сложи решителен край на славянските нахлувания в полуострова и за осъществяване на плановете си пренася военните операции против славяните на тяхната собствена територия, отвъд Дунав. В 593 г. на византийския полководец Приск се удава да нанесе силно поражение на славяните в едно от крайдунавските области, на чело на която стоял вожд на име Радогост. Наскоро след това Приск успява да нанесе също такъв военен удар и на друга славянска област и да вземе в плен нейния вожд Мусокий („Мужик“)[2] с много от неговите старейшини и да ограби населението. Обаче на помощ на заддунавските славяни идват славяните от полуострова: те задържат в Източните Балкани пратеника на Приск, Татимир, но той сполучва да се промъкне през славянската преграда и да се прибере в Цариград.

Не губейки надежда да парализира настойчивото и упорито настъпление на славяните на полуострова, византийското правителство възлага на Приск посредством същия този Татимир да се задържи заедно с войските си през зимата на левия Дунавски бряг в славянските области. Приск не се подчинява на това нареждане на правителството, опасявайки се от недоволство всред армията си, и я прехвърля в 594 г. върху десния бряг на Дунав, поради което бива сменен от командуването. Вместо него за командуващ армията бива назначен братът на императора, Петър. Използувайки това обстоятелство, славяните възобновяват своите нахлувания в полуострова, като имали пред вид, както се чувало, да настъпят срещу Цариград. Загрижено от такава перспектива, византийското правителство задържа своята армия под командуването на Петър на полуострова до другата година. На другата година Петър с армията си след големи трудности се прехвърля на левия дунавски бряг — там където се влива в Дунав река

---

[1] Ср. в изданието на Schönfelder 6, 25, стр. 285 (бел. ред.)

[2] М. С. Дринов, съчинения, I, София, 1909, стр. 253.

Осъм. На левия бряг това място защищавали славяните под командването на своя вожд Пирогост; и макар че Пирогост успял да унищожи при това авангарда на византийската армия на брой хиляда души, той не смогнал да задържи прехвърлянето на цялата армия върху левия бряг на Дунав и сам загива в боя. По такъв начин византийците успяват в края на крайщата да се прехвърлят през Дунав, но тази експедиция не им дава никакви съществени резултати и те наскоро се прехвърлят обратно на десния дунавски бряг. Византийското правителство не сполучва да нанесе решителния удар на славяните в собствената им територия зад Дунав, и славяните продължават своите нахлувания в полуострова. Тогава именно, по времето, когато византийската армия под командуването на Петър действувала против славяните на Дунав, славяните в 597 г. неочаквано успели да мобилизират големи сили в тила на тази армия, на брой около 5 хиляди души „отбрани и опитни във военното дело“, и обсаждат най-големия административен и търговски център на Македония, Солун (Тесалоники). Тази обсада била направена от славяните на 26 октомври, т. е. в деня на чествуването от солуняните паметта на техния патрон св. Димитрий. Излезлите срещу неприятеля солуняни били принудени наскоро да се върнат в града. „Защото — говори летописецът — на страната на неприятеля стоеше избраният цвят на целия славянски народ.“ Наскоро след първата славянска обсада на Солун последвала втора, също така неочаквана за Солун, но още по-внушителна. След като обкръжават града с огромни сили, славяните приготвили обсадни и тежки стенобитни машини, огромни каменохвъргачни оръдия и така наречените костенурки, покривайки ги със сухи кожи; после, като променили намерението си, за да не бъдат поразени те от горяща смола, употребили кожи от неотдавна убити бикове и камили, прикрепяйки ги към машините с гвоздеи. Настанявайки се по такъв начин по-близо до стената, на третия ден започнали да хвърлят камъни, а стрелците им пращали стрели в такова количество, че те се носели като земни облаци и за стоящите зад крепостната стена не било възможно да се покажат над стената, за да видят какво става пред нея. Като придвижили костенурките към външната стена, славяните силно разтърсвали нейните основи. Каменохвъргачните оръдия били четириъгълни, с широки основи, които завършвали с тесни върхове; на тях били закрепени твърде дебели цилиндри, по крайщата съоръжени с желязо, и дървета, заковани с гвоздеи, в които били поместени метателните машини, — подобни на греди от къща; машините, повдигани отдолу, изхвърляли непрестанен дъжд от огромни камъни. А за да не пострадват от стрелите намиращите се в тях войници, трите страни на тези четириъгълни машини били покрити с дъски.“ [1]

---

[1] „Чтения в Общ. ист. и древностей российских“, 1848, № 6, стр. 10—11 (цит. по М. С. Дринов, Съч., I. София, 1909, стр. 257).

Обсадата на Солун от славяните не дала благоприятен за тях резултат; при все това, те и после продължават своите набези срещу източната Римска империя, която в това време откъм север, от другия бряг на Дунав, започва да бъде притеснявана от друг враг — аварите, настъпващи срещу полуострова откъм Далмация. В тази тежка за него политическа обстановка византийското правителство възстановява правата на главнокомандуващия северната армия Приск и му възлага аварската операция. В 598 аварите претърпяват поражение, което им нанася, по нареждане на Приск, византийският пълководец Гудовин, и отстъпват зад Сава в областта Срем. Обаче на следната година, оправили се от поражението, аварите под предводителството на своя хаган Баян отново нахлуват в Мизия и Тракия и този път нанасят на византийците силно поражение. Но поради разпространилата се всред тях епидемия, в 600 г. те сключват с източно-римското правителство мир, според който, между другото, за граница между аварските владения и империята се определя реката Дунав, и на византийците било разрешено да преминават тази граница само в един случай, а именно — в случай на война със славяните. Но сключения с аварите мир бил нетраен, и в 601 г. Приск нанася на аварите решително поражение — отначало на полуострова, при устието на Морава, край Виминациум (днешния Браничево в Югославия), а после край р. Тиса, в областта на гепидите. В резултат на това поражение в ръцете на византийците попада огромно количество пленници, в това число и 8 хиляди славяни.

Като си обезпечава по този начин аварския тил, т. е. левия фланг, и с договора за ненападение, сключен с антите — десния фланг, Маврикий решава да възобнови военните действия против заддунавските славяни и възлага тази операция на брата си Петър. Отначало тази операция, която предвождал вече известният Гудовин, била сполучлива за византийското оръжие, но с настъпването на есента, когато Маврикий започва да настоява армията да остане през зимата на заетите от нея позиции в страната на славяните, войниците се отказват решително от това, вдигат бунт, самоволно напускат позициите си и начело с центуриона Фока се насочват към столицата, където към въстаналите се присъединяват угнетените класи, демите и простолюдието. Фока бива обявен за император, а Маврикий бил свален от престола и екзекутиран.

Войнишкото правителство на Фока (602—610), имащо на своя страна армията и угнетените класи на градското и селското население и възглавяващо социалната революция в империята, се оказва, обаче, безсилно да излезе победител в твърде ожесточената гражданска война, която продължава през цялото време, докато управлявал Фока. Безпощадно воювайки с терор срещу старата сенаторска аристокрация и едрите земевладелци вътре в империята, правителството на Фока едновременно било принудено да напрегне всичките си сили за борба с персите, които заплашвали империята от изток. В тази сложна вътрешна и външна обстановка за правителството на Фока славянската проблема остава навтор план. В 610 г. на едрите поземлени собственици се удава да възстановят властта си. Фока бива свален от престола и на негово място бива поставен Ираклий (Хераклий I, 610—641). Дългогодишната и упорита война на Ираклий с Персия се увенчава с победа и с присъединяването на отнетите от империята източни провинции; но едва успяла Византия да свърши с персийския въпрос, и против нея се вдигат арабите, и поради това именно славянската проблема и при Ираклий остава за византийското правителство на заден план, тъй като за борба против славяните то нямало нито време, нито сили, нито средства. Предоставени сами на себе си, славяните продължават и през първата половина на VII в. своите нахлувания в полуострова. Тогава именно, според свидетелството на Исидор Сивилски, те отнели от византийците Гърция, а в 626 г. заедно с аварите в качеството на техни съюзници вземат участие при обсадата на Цариград, не само по суша, но и по море, като изкусни моряци, при което наред с мъжете като моряци се отличават и жените-славянки.

Сведенията на източниците показват, че от началото на VII в. славяните правят обект на своите нахлувания западните и северозападните краища на полуострова, Далмация и Италия. „Славянският народ — пише папа Григорий Велики в посланието си до Солунския архиепископ в Далмация — много ме огорчава и смущава: огорчавам се, защото ви съчувствувам, а смущавам се, защото те (славяните) през Истрия са започнали вече да проникват и в Италия“. Това са били, както изглежда, славяните от Панония и Норик, същите тези славяни, които наскоро преди това, в 595 г. нахлуват в Бавария, а в 609 г. нанасят на баварците голямо поражение при гр. Агунт (сега Иникен на р. Дунав) и ги обръщат в бягство. В 613 г. същите тези славяни разоряват Истрия. В 623 г. славянският флот се появява край о-в Крит. В 614 г. славяните са вече в Южна Италия, където слизат при гр. Сипонт, разбиват войската на беневентския войвода Айон, при което в този бой загива и самият Айон; и те опустошават Апулия до тогава, докато приемникът на Айон Радоалд не ги принудил да напуснат нейните предели.

Малко по-късно, през царуването на Константин Погонат (668—685), славяните със своите еднодръвки проникват на Егейските и Йонийски острови, а също така и на Малоазиатското крайбрежие и го подхвърлят на опустошения. В 675 г. те обсаждат по море и по суша Солун. Малко по-късно ограбват в Адриатическо и Мраморно море търговските кораби, носещи жито за Цариград. В 678 г. те отново обсаждат Солун, имайки подръжка от страна на обитаващото в съседство със Солун славянско племе драговичи, което снабдявало с хляб и други продукти славянската войска, която обсажда града. Но и този път обсадата на Солун не се увенчава с успех за славяните. В 685 г. Солун бил подхвърлен от страна на славяните на нова обсада, в която взели участие славянските племена — стримонци, ринхини и сагудати; а пък обсадените солунци се ползували от подкрепата, в смисъл на снабдяване на града със съестни припаси, от страна на славянското племе белезити, което живеело в Тесалия.

От половината на VII в. съобщенията за славянските нахлувания на полуострова слизат от страниците на източниците, което е, вероятно, във връзка с това, че към това време (675—679) г. на територията на Източната Римска империя, в нейния североизточен ъгъл, в днешна Добруджа, възниква първата славянска държава — България, получила името си от организиращето политическо ядро, каквото е била българската военно-дружинна организация на Аспарух или Исперих. В лицето на българите и българската държава към втората половина на VII в. на византийска територия израства нов, мощен и опасен за византийското правителство неприятел, който му причинява впоследствие доста грижи и огорчения.

В първите времена на своето настаняване в полуострова българите запазвали чрез себе си славяните от погледа на византийското правителство и неговите историци, но когато към началото на X век България териториално и политически израства в мощна славянска държава, която нанася удар след удар по изнемогващата Византия, и племенното име българин, в процеса на племенните кръстосвания и вътрешни социални раздвижвания, се превръща и de facto и de jure в синоним на славянин и заменя със себе си последния термин — пред Византия в целия си ръст израства същият този славянски народ, с който тя бе имала работа и по-рано, в VI—VII вв. обаче сега вече политически укрепнал и държавно-организиран. Сега това е противник по-силен отколкото предишните разединени и неорганизирани славянски военни дружини и дори е претендент за източно римското наследство.

Славянските нахлувания в полуострова, за които говорихме по-горе, изиграват изключителна роля в историческата съдба на Източно-Римската империя, опора на деспотизма и църковно-теократическата тъмнина, без да се гледа на това, че в своя възход през периода на ранното средновековие в културната история на източните и западни народи — и на първо място в историята на славянските народи — Византия се явява носителка и източник на по-висока култура в формата на християнството и византийската образованост. Както е известно, на тяхната основа израстват първите наченки на образоваността у всички славянски народи, без да се изключват и западните. Тази историческа роля на Византия не отрича и Маркс, но също така според неговата характеристика „Византийската държава е била най-лошата държава“.[1] „Цариград — пише Маркс — това е Рим за Изтока. Западната цивилизация и източното варварство при гръцките императори, източното варварство и западната цивилизация при господството на турците така тясно се преплитат помежду си, че този център на теократическата империя става истинска преграда за разпространяване на европейския прогрес.“ [1]

---

[1] К. Маркс и Ф. Енгельс, Съч т. I. стр. 206.

Славянските нахлувания на полуострова заедно със сходните, макар и по-малко разрушителни нахлувания тук и на други народи — готи, авари, хуни, българи и др. — значително разклащат „тази преграда“ и нанасят съкрушителен удар върху самото съществуване на Източно-Римската империя, подобно на това, както западните варвари нанасят също такъв удар и разрушават Западно-Римската империя. „Не — римляните, т. е. всички „варвари“, се обединяват против общия враг и „с гръм прегазиха Рим“ — както се изразява И. В. Сталин в „Отчетния доклад на XVII Конгрес на партията“.[2] Това е факт за огромното значение на славяните в мировата история на човечеството.

Славянските нахлувания на полуострова, в владенията на разлагащия се робовладелчески колос, Римската империя, са съдействували заедно с това за укрепването на местното дославянско или протославянско население и са повдигали неговите угнетени класи против чуждоземния завоевател-насилник.[3]

---

[1] К. Маркс и Ф. Енгельс, Съч. т. IX. стр. 440.

[2] И. В. Сталин. Вопросы ленинизма. 10-то изд. 1937, стр. 547.

[3] За славянските нахлувания на Балканския полуостров виж: М. С. Дринов. Заселение Балканского полуострова славянами (1872), Съч. т. I.. София, 1909. L. Niederle. Slovanské starožitnosti, Dil., II., sv. 1, v Praze 1906; А. Л. Погодин. Из истории славянских передвижений СПб., 1901; М. Соколов. Из древней истории болгар СПб 1879; К. Иречек. Историята на българитѣ, Търново 1888; пак от него Geschichte der Serben, Gotha, 1911; С. Станојевић. Историја српскога народа. Београд 1908; пак от него. О јужним словенима V, VI, VII и VIII веку. Глас Српске Краљевске Академије, т. 80, 1909; Ferdo Šišić. Povijest Hrvata. Zagreb, 1925; Н. С. Державин. Славяни и Византия в VI в. Язык и литература т. VI, Л., 1931. М. В. Левченко. Византия и славяне в VI—VII вв. „Вестник древней истории“ кн. 4 (5), М, 1938; А. В. Мишулин. Древние славяне и судьбы Восточно-Римской империи. Пак там кн. 1 (6), М, 1939.

ГЛАВА III

ПЛЕМЕНЕН СЪСТАВ НА НАСЕЛЕНИЕТО НА ПОЛУОСТРОВА КЪМ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА VII в.

Крайният северозападен участък на южното славянство към втората половина на VII в. на нашата ера са заемали, както го заемат и сега, словинците или словенците. В ранното средновековие словенците са живеели, обаче, на по-обширна територия отколкото сега: на запад — в дълбината на Алпийските планини и към Адриатическото крайбрежие; на изток — чак до Панонския завой на Дунава, т. е. по оная негова част, където, изменяйки отведнъж своята западна посока, той се спуска надолу и тече на юг чак до там, където се влива в него от запад десният му приток, р. Драва; на север словенците са се съединявали с чехо-моравските и словацки племена; на юг — с хърватите.

Както и всички други народи, в това число и славянските народи, словенците са се устроили, израстнали и оформили в особена етнографска група, т. е. в особен етнографски тип, върху исторически заеманата от тях територия в продължителния процес на племенните кръстосвания с най-близките си съседи и едноселци върху същата тази територия — лигури, илири, рети, гали и др., преживявайки заедно с тях до своето оформяне в славянски етнографски тип доиндоевропейския яфетически стадий на развитие. Може да се предполага, че процесът на прерастване на групата от местните яфетически племена в словенци — индоевропейци, вече се е бил завършил в значителна мяра към началото на нашата ера, за което говори, между другото, известното вече в I в. на нашата ера наименование на Блатенското езеро в източната част на бившата словенска територия, а сега на унгарска територия — Пельсо (ср. руското „плес“). В средните векове тази територия е била известна под името Панония. Под своето собствено племенно име словенците за пръв път излизат в историята едва в края на VI в. на нашата ера, след отиването на лонгобардите през 568 г. в Италия. Това са същите тези славяни, които в началото на VII в. са помагали на лонгобардите в техните походи срещу Италия до Кремона и Мантуа. В изворите те са известни под името Carantani, Sclavi in Carantano, Carniolense, и т. п., а също така — Pannonii, Sclavi in Panonia sedentes, Πάννονες.

За западна граница на словенците, отделяща ги в VII в. от баварците, са били горните течения на реките Драва и Мур в Алпите.

В древността са били известни редица словенски имена: дудлеби, заседнали между Блатенското езеро и р. Мур (ср. чешките дудлеби, dudleby и руските дулеби); стодоране в областта на реката Щир до Триглав (ср. аналогичното славянско племе стодоране в областта на днешния Бранибор); суслити — в южна Щирия, на лявото крайбрежие на р. Драва (ср. аналогичните племенни наименования сред руските и полабски славяни); най-после поляните край р. Енже (ср. днепровските поляне, познанските poleni, polani, pulani от западните източници — Дитмар Мерзебургски и Адам Бременски; българските поляни или поленци в Дебър и др.).

В VI в. словенският народ бил подчинен от аварите, чието могъщество е било сломено, като се почне от 623 г., от вожда на чешката група на западно-славянските племена, Само, организатора на първото у западните славяни държавно обединение. Разгромът на аварската държава е донесъл за словенците освобождение от аварското иго, но наскоро след смъртта на Само и последвалото след това разпадане на държавата му, алпийските славяни, т. е. словенците-хорутани и техните съседи словенците-краинци, в 745 г., заплашвани отново от страна на аварите, биват принудени след дълга и упорита самоотбрана заедно с своя княз Борут, да се подчинят на властта на франките.[1]

Най-близки съседи на словенците откъм изток, както и сега, са били хърватите.

Според данните на Константин Багренородни (905—959) „Хърватската земя“, заета от славяните след идването им в Илирик и победата над аварите (около 637 г.) през негово време, т. е. в X век, започвала от река Цетиня (Зентина) и се е простирала покрай Далматинското крайбрежие на север до Истрия, или до гр. Альбун или Альбон (слав. Лабин), а в горната част малко излизала отвъд областта на Истрия. Тя се е деляла на 14 жупи. На изток от р. Цетиня и гр. Дивно хърватите били съседи със сърбите. „От хърватите — забелязва Константин Багренородни — една част се е отделила и е заела Илирик и Панония. Те имат самостоятелен княз, който изпращал при княза на Хърватия пратеничество за дружба“. Може да се предполага, че същата тази територия хърватите са заемали и по-рано от X век, т. е. от VII век, когато им се е удало да се освободят от властта на аварите. Северната граница на техните разселвания е вървяла по линията от гр. Сен на Адриатическото крайбрежие до горното течение на р. Уна, десен приток на р. Сава; на изток нейната граница е била планинската верига между реките Уна и Врбас; а южна граница на хърватите изобщо е била р. Цетиня.

Що се касае до сръбския народ на полуострова, то неговата територия се определя от Константин Багренородни в следните граници: „Сърбия — говори той — се намира на чело (т. е. в началото ако се изхожда от страна на Византион—Цариград) на всички славянски земи и граничи на северозапад с пограничните планини на дуклянските, тервунските и захлумските славяни край Цетиня и Хлебена, а на север—с Хърватия, на юг пък — с България". Като сръбски град на границата с България в IX век Константин Багренородни назовава гр. Расу или Рас (ἡ Ῥάση, τὸ Ῥάσον, Ῥάσος; слав. Рась) на р. Рашка, приток на Ибър. Така, областта на сръбския народ в най-старо време, съдейки по показанията на Константин Багренородни, е заемала обширната територия, простираща се на изток от Далматинска Хърватия и на юг от Савска Хърватия. Като централно ядро на територията на сръбския народ в полуострова е била Рашката област, разположена в южната част на казаната територия, в района на реките Ибър, Лим и Тара.[1]

---

[1] L. Niederle, Slovanské starožitnosti díl. II, sv. 2, v Praze, 1910, стр. е дадена и обширна литература по въпроса.

Към сърбите са се присъединявали влезлите впоследствие в състава на сръбския народ следващите родствени нему племена: 1. неречане — от р. Цетиня в северозападния ъгъл на полуострова до р. Неретва, които впоследствие са се придвижили на островите по Адриатическото крайбрежие, завзели морето и били известни като моряци и пирати; 2. захлумляне, захлумци, т. е. „задхълмци"; тяхната страна в древността е била известна в славянските извори под името Захьмия, Хльмь, Хльмска земля и е заемала крайбрежната територия от р. Неретва на юг до Дубровник и навътре в материка; нейната материкова част е съвпадала с днешна Херцеговина; 3. тервуняне, травуняне, земя Τερβουνία, на лат. Travunia, Tribunia и др. на слав. Травоуния — заемали територията на крайбрежието от Дубровник до Котор и навътре в материка; 4. канавляне — заемали тясната приморска линия между Дубровник и Бока Которска; 5. дукляне, земя Διόκληα, Διοκλῆας χώρα, Dioclia, слав. Диоклития — заемали територията между Котор на север и долното течение на Дрин на юг, съвпадаща с днешната Черна Гора и съседната на нея северна част на Албания; по-късно названието Диоклия е било заменено с названието Зета, по името на р. Зета, десен приток на р. Морач, вливаща се откъм запад в Скадарското езеро[2]

На изток от сръбското племе, имащо за свой център Рашката област (Раса), като се почне на запад от линията — Охридското езеро — областта на Дебър—р. Българска Морава и чак до Черноморското крайбрежие на изток, са се редели поселища на редица славянски племена, свързани от общността на характерни езикови особености, несвойствени на сръбския език. Тези източнобалкански племена са легнали в основата на оформилия се тук впоследствие източнобалкански славянски народ, получил името българи.

Територията на разпространението на източнобалканските славяни не се е ограничавала, обаче, само в рамките на полуострова. В състава на българския народ е влизало също така и славянското население на Влахия, Седмоградско и източната част на Унгария чак до Дунава, а също така и славянското население в Гърция. Разбира се, тази обширна област, в която е бил разпространен източнобалканският славянски народ в средновековието (от VII в. на нашата ера), а именно българският народ, не е представлявала в етнографско отношение непрекъсната плътна славянска територия: на места в нея са били разпръснати поселищата и на романизовани траки и гърци.

---

[1] Пак там, стр. 386 и сл.; К. Грот. Известия Константина Багрянородного о сербах и хорватах. СПб, 1880 стр. 87 и сл.

[2] L. Niederle, пос. съч. стр. 373—399; К. Грот, пос. съч. стр. 147—176.

Всред това източнобалканско славянско население се различават три групи племена:

1. Северната, или мизийската група, заемаща територията между реките Морава и Тимок на запад, Черноморското крайбрежие на изток, Дунава на север, и главния Балкански хребет на юг. В нея са влизали: крайдунавските северяне или севери (в Делиорман и в околностите на гр. Шумен, а също така и на лявото дунавско крайбрежие, в южна Унгария и Влахия); седем славянски племена в долна Мизия, или подунавци, Δανούβιοι, — по гръцки източници; те са същите дунайци (дунавци) — според киевския летописец. Тези седем източно-балкански племена, останали неизвестни по име, се явяват в качеството на основен елемент при образуването на първото славянско държавно обединение на полуострова. Като встъпил в договорни отношения с тези славяни, с цел да ги защити от заплашващите ги откъм Унгария авари, вождът на българската дружина Аспарух преселва една част от тях в района на Морава, откъдето те получават името моравяне. Към казаните по-горе племена се присъединяват и съседите на моравяните — тимочаните — по р. Тимок.

2. Средна, или македонска група, населяваща стара Македония, която в VII в. поради своето компактно славянско население, е била известна под името ἡ Σκλαυινία, αἱ Σκλαυινίαι, Sclaviae. В състава на тази група са влизали драговичите или другувичи, живеещи на запад от гр. Солун, между Солун и Верея (Вер); сагудати — редом с драговичите; ринхини — някъде близо до гр. Солун; струменци — по долното и средното течение на р. Струма (Стримон); смолени — по средното и горно течение на р. Места, днес смиляни по горното течение на р. Арда, източно от Струма; бързаки или бърсаки, съвременните български бърсяци — в района на Кичево, Крушево, горна Преспа, Прилеп и Велес.

3. Южна, епиро-тесалийска група от източнославянски племена на полуострова, съставена от: ваючничи, велегезичи, миленци, езерци и някои други.

ГЛАВА IV

ЮЖНИТЕ СЛАВЯНИ В ДРЕВНОСТТА

§ 1. ОБЩЕСТВЕН СТРОЙ

В основата на обществения строй у древните славяни в историческо време е лежал патриархалният род, представляващ от себе си първоначално голямо, разрастнало се патриархално семейство от кръвни сродници. С други думи, това е била, по всяка вероятност, семейно-родовата община. Трима братя — Кий, Щек и Хорив, за които разказва киевският летописец, живеят „за себе си", всеки със своя род, като всеки управлява („владеюще") своя род, недалече един от друг („на своите места"), на киевските хълмове в тъмния лес („лес и бор велик"), занимавайки се с ловно стопанство. Но за летописеца това са вече неща отдавна минали, запазени в преданието за основаването на града Киев, което той записал в страниците на своето повествование. В неговото време полянският род представлявал от себе си, несъмнено, вече нещо друго: а именно съюз от семейно родови общини, прераснал в така наречената „съседска община", или община-марка. Този процес на прерастване на патриархално-семейната родова община в съюз от общини и в съседска община е намерил също така своето отражение в това летописно предание за основаването на града Киев. Родът у източните славяни в епохата на киевския летописец, т. е. в XI—XII векове, е представлявал, несъмнено, вече най-късният тип в развитието на родовия строй у славяните, т. е. съседска община, за което говори, преди всичко, социалният състав на родовото общество на Киевска Русия.

Обаче сведенията на Прокопий, византийски писател от VI в., че славяните „живеят в лоши къщурки, разхвърлени на далечно разстояние една от друга", и добавката на Маврикий — че „славяните правят в своите жилища много изходи за всеки случай",[1] ни възвръщат към онази именно най-ранна форма на родовия бит, която за киевския летописец е била вече само предание от миналото, т. е. към патриархалната семейно родова община. Легендарните Кий, Щек и Хорив на киевския летописец, от които всеки със своя род, седи на хълма, това са, по-скоро именно тия Прокопиеви славяни от VI в., или дори от по-ранно време, но не киевските поляни и въобще не славяните от X—XI вв. Думите на Маврикий, че „славяните правят в жилищата си много изходи за всеки случай“, още повече ни убеждават в това, че в дадения случай имаме работа именно с патриархалната семейно-родова община, с така нареченото „голямо семейство“, продължаващо още и сега да доживява своите дни у южните славяни — черногорците, сърбо-хърватите, а отчасти и у българите — под новия, не известен на народа, официален юридически термин „задруга“. В народния език у сърбо-херцеговинците тя е известна под названието „куħя“, „задружна куħа“, „куħна дружина“, „друшатво“, „братство“, „скупчина“, „село“, „складна браħа“, „велика куħа“, „добра куħа“, „домаħа заједница“, и др; у черногорците — „хижа“, „огнище“, „дим“, „жупа“; у сърбите — „куħа“, „браħа“, „братство“, „задруга“, „комун“, „множина“; у българите — „голяма къща“, „обител“ — „челяд“, „дружина“, „купщина“, „род“, „родá“. Тези термини, служещи в народния език у южните славяни за названието на „задругата“, се отличават от термините, с които те назовават своето обикновено семейство.

---

[1] Ср. Procopi. De bello Gothico III, 14=II, 358 ed. Haury; Mauricii artis milit. XI, 5, 273 ed. Scheffer (бел. ред.)

Съставът на членовете на южнославянската задруга там, където тя все още е оцеляла тук там до наши дни, не превишава сега 10—15 души; рядко това число стига до 30—40 души. Според данните на някои български етнографи в средата на миналия век в България още са се срещали задруги със състав на членове по 50—100, 100—200 души. Сега у българите специално задругата изобщо се явява твърде рядко.

На чело на южнославянската задруга, тази своеобразна преживелица на древнославянския патриархален род в по-ранен етап от нейното развитие, т. е. при семейно родовата община, е стоял най-старият в рода—прадядо, дядо, баща, а ако той не е бил жив, или ако поради преклонена възраст се е оказвал неспособен да управлява своя род („владеюще кажьдо родомь своимь“), на негово място е бил избиран нов старейшина, домакин, по сръбски домаħин, господар, глава, главатар, стопан, сайбия, баща, дядо и др. Понякога главата на рода, още докато е бил жив, е набелязвал своя приемник, и този приемник, понякога, без да дочаква смъртта на своя предшественик, е заставал на негово място.

Главата на задругата, домакинът, се явява нейният отговорен управител, началник, разпоредител в нейния стопански живот и нейната дейност; той носи и задълженията на съдия в задругата, той също представлява интересите на задругата в нейните външни сношения. В задълженията на домакина влиза урегулирването на целия стопански живот на рода, разпределението на нарядите на работата между всички членове. Пак той завежда и финансовите работи, на рода задруга: продава, купува, води касата. Всички членове на рода са задължени да се отнасят към домакина с почит и уважение. Задълженията на домакина по отношение към женската част на задругата носи неговата жена — домакинята.

Стопанството на задругата, нейният движим и недвижим инвентар, нейните разходи и приходи съставляват общо, неразделно притежание на задругата, но затова пък всеки член на задругата се ползува с пълна материална обезпеченост на равни права с всичките ѝ други членове и взема активно участие във всичките ѝ работи, в това число и в разпределението на имуществото на задругата (сръб. стожер, заједничка домаћа имовина, домаћија и пр.; българ. бащиния, задружен имот, къщен имот, мал и др.). Членовете на задругата — говори проф. Бобчев, гледат на общото имущество на задругата като на свое, но какво от него принадлежи на тях, кой каква част има от него, това те не знаят, нито пък им трябва да го знаят; те знаят, че всичко в задругата е общо притежание, че всичко принадлежи на тях и всички се явяват негови стопани, и никой в задругата няма право да говори: това е мое лично имущество, моя собственост, от мене добита, с мои пари купена. Старата задруга не познава частната собственост, но в последно време се срещат задруги, където наред с общото имущество има и частна собственост. Този вид имущество в задругите у българите носи името башкалък (от думата башка — „отделно“,): той се образува най-често от свадбените подаръци, който заедно със себе си донася от бащиния дом в новото семейство годеницата; понякога тези подаръци биват и доста значителни — крави, овци, землени участъци, ниви, градини, ливади, лозя и т. п.

За характеристика на стопанските отношения в задругата е необходимо да се отбележи още, че задругата не познава правото на наследство. Това произтича от общите условия на ползуване задружното имущество и из основите на задругата като форми на семейно-стопанско обединение.[1]

Всички тези данни хвърлят отчасти светлинна върху това, какъв е бил по своето устройство и по своя характер първичният древнославянски род. Отделящата се по една или друга причина от рода негова част, която туряла начало на нов род, е поддържала тясна роднинска и стопанска връзка с своя основен род и се е заселвала обикновено някъде близо до него. Няколко такива кръвно родствени помежду си и стопански близки един със друг първични родове са съставлявали патриархалната семейно-родова община, която е носела името на своя родоначалник в формата на прилагателно множествено число на — „ичи“ — „овичи“, — „вци“, като например: Браничи, Поповичи, Мрчаевци, Тодювци, Велковци и т. п.

Патриархалната семейно-родова и най-късната съседска община, или общината марка, у южните славяни е била известна под името жупа; на чело на нея е стоял жупан; у източните славяни в древността, както вече знаем, това е бил родът; впоследствие съседската община, или общината-марка, е била известна под названието мир, на юг — вервь У западните славяни съседската община-марка е носела в древността названието **жупа**, а старейшината ѝ — **жупан**.

---

[1] Karel Kadlec. Rodinný nedil čili zádruha v pravu slovanském. V Praze, 1898; С. С. Бобчев. Българската челядна задруга. Сб. НУНК XXII, София, 1907.

Прокопий говори за славяните в VI в., че те „не се управляват от един човек“, но от край време живеят в демокрация, затова за всичко, което за тях е полезно или вредно те „разсъждават заедно“.[1] С други думи, славяните, според Прокопий, не познавали единодържавната власт и живеели на основата на самоуправление, като обсъждали своите работи на всенародни събори, тъй нар. **вече**. Този обществен строй Прокопий нарича **демокрация**. Показанието на Прокопий се потвърждава от аналогичното сведение на неговия съвременник Маврикий, който говори за славяните, че „у тях няма обща власт, те са вечно в вражда едни с други; каквото решат едни, с това не се съгласяват други, и нито един не иска да се подчинява на другия“.[2]

Картината, рисувана от Маврикий, страда, разбира се, от известно преувеличение, нещо обикновено, впрочем, за всички византийци, когато те говорят за своите врагове — „варварите“ и особено за най-злите си врагове — славяните; но по начало тя съвпада с твърдението на Прокопий, че славяните не познават единодържавната власт и живеят в демокрация. Обаче Прокопий в своите показания не разкрива напълно цялата картина на славянския демократически строй. Тази картина доизписва Маврикий, който е трябвало да води военни операции с славяните, и ще рече, могъл е доста от близо да опознае техния бит и нрави. „Славяните — говори той, имат множество царчета, и те помежду си не са сговорни“; затова той смята за неизлишно да привлича някои от тях, особено пограничните, на своя страна с подкуп, а след това да напада останалите. Наличността у славяните на множество „царчета“ е било в съответствие с наличността на множество племена и родове, за което говори същият този Маврикий, а по късно, в X век, арабският писател Масуди. Славянските „царчета“ (ῥῆγες) със своите дружини се занимавали с разбойничество и грабеж, развивайки в това отношение през VI—VI векове огромна енергия, като придобивали от тези грабежи огромни богатства с тенденции да завладеят крупните търговско-промишлени центрове, като Солун или Цариград. Всичко това ни дава основание да смятаме, че първобитно-общинският демократически строй на славяните в VI в. вече е бил изживян в етапа на общественото развитие и че е бил сменян или вече сменен от оня строй, който Енгелс нарича военна демокрация, — преходен към феодализма и феодалната държавност.

Многочислените сведения на източниците ясно показват, че някогашната война на племе против племе се била изродила у славяните към VI в. в систематическо разбойничество по суша и по море, с цел да се заграбва добитък, роби и съкровища; то се било превърнало в редовен занаят, който довел до натрупване на богатства, съсредоточени преди всичко в ръцете на славянските родови вождове или „царчета“, според израза на Маврикий, и на техните дружинници, което довело до възникване на частната собственост и положило началото на класовото разслоение на обществото. „Те са станали богати — говори за славяните в VI в. Иоан Ефенски — имат много злато, сребро, стада, коне и оръжие.“ В започналия се процес на класово разпадане на славянското общество старото родово благородничество прераства в крупно поземелно-собственическа владетелна аристокрация; някогашният народен избранник — воевода, владика, жупан или княз, в латинските източници rex, гръцки ῥῆξ — се превръща в икономически мощен владетел „собственик, поставеник на икономически господствуващата класа на богатата родова аристокрация. Традиционните форми на старите родови отношения продължават още да се задържат в обществения живот, но те вече са лишени от своето старо вътрешно съдържание; съветът на родовите старейшини започва да се заменя от съвета на родовото благородничество, а след това, от още по-тесния кръг на княжеските съветници, според личния избор на владетелния княз, из редовете на същата тази аристокрация; вече-то, лишено от своите стари права да избира княза, отмира от естествена смърт, макар че продължава още сегиз-тогиз да се събира в ограничен състав, но по усмотрението на княза, и само за решаване на местни работи; заедно с укрепяването на върховната княжеска власт се ликвидира старото народовластие, измира и военната демокрация като социален строй, преходен към феодалния строй. По такъв начин, във връзка с подема на военната демокрация в славянското общество, падат старите родови отношения; от военната пък демокрация израстват след това новите феодални отношения и феодалният строй. В VII в. този процес на феодализация на обществото у южните и западните славяни е бил, трябва да се предполага, в пълен ход.

---

[1] Procop. De bello Gothico, III, 14 = 357 ed. Haury. (бел. ред.).

[2] Mauricii artis militaris, XI, 5, 277 ed. Scheffer (бел. ред.)

„Тези свидетелства (т. е. свидетелствата на византийските извори за военните нахлувания на славяните в полуострова) — говори проф. А. В. Мишулин — не оставят никакво съмнение в това, че процесът на развитието на робството, класообразуването и формирането на държавата у древните славяни по това време е взел вече да преминава интензивно. Възможно е, това обстоятелство да е било причината за стълкновението на славянските общини отначало с аварите, после с Източно-Римската империя. Старите рамки на първобитно-общинския строй са преминати, и сега придобиването на богатство, жаждата за натрупване на богатство по пътя на открития грабеж и поробването на населението в онези исторически условия е трябвало да тласкат обществото към новата робовладелческа фаза на развитие. Това по необходимост е трябвало да доведе и до грандиозното стълкновение на славянските племена с Източно-римската империя, в резултат на което е станала окончателната деформация не само на робовладелческия строй на империята, но и постепенната деформация на общинния строй у самите древни славяни, които са се противопоставяли на

Римската империя също така, както и новата феодална система на отношения се е противопоставяла на робовладелческия строй. Ако робството у древните славяни не е получило широко развитие, то това е станало във връзка със сблъсковението между славяните и робовладелческата империя на Изток. По нататъшната социално-икономическа еволюция на империята, както е известно, е тръгнала по линията на историческия синтез; древните славяни, благодарение на империята, са минали робовладелческия строй в своето развитие, защото в империята той вече е бил преминат етап, а населението на империята, благодарение на славяните, на техния обществен строй, встъпило в пътя на феодалното развитие с по-ускорен темп. Неразвитостта на обществения строй на древните славяни за преход към феодалния строй дълго още ги е държала в условията на дофеодалния период, особено у източните славяни. И наопъки, съвсем зрелите отношения на империята за преход към феодализма са получили още нов тласък в лицето на славянската община, която изиграла тук, в източната империя, ролята на германската марка на запад. В това се свежда историческата роля на древните славяни и на техните нахлувания за съдбата на Източната империя".[1]

По такъв начин, появяването на частната собственост е довело стария първобитно-родов строй у славяните към разпадане, началото на което започва у източните славяни приблизително към V—VI вв; вероятно, пак тази дата трябва да се приеме и за другите славяни. Във всеки случай, в VII в., когато у южните и западните славяни възникват първите държавни образувания, разпадането на родовите отношения тук е несъмнено на лице. Родовото болярство, икономически укрепнало и надхвърлило рамките на общинно натуралното стопанство, израства в експлоатиращата класа на едри поземлени собственици, опиращи се на военната сила; то заграбва в свои ръце и политическата власт в жупата и продължава както преди да се занимава със своя стар „занаят", грабежите и войната. Икономически най-мощните жупански родове, т. е. жупанското родово благородничество, по пътя на заграбване териториите на съседните жупи, подчиняват родовото благородничество на последните и се превръщат в служебна аристокрация, в жупни князе и воеводи, подчинени лично на великия жупан, или княз, владетел и крупен поземлен собственик на обширната територия на бившите семейно-родови и съседски общини.

Арабският писател в Х в. Ал-Масуди казва, че славяните се делели на множество родове, разкъсани от междуособици и имащи всеки отделен княз. Друг арабски писател от XI в., Ал Бекри, прибавя към това: „Славяните са народ толкова могъщ и страшен, че ако те не бяха разделени на множество колена и родове, никой в света не би могъл да им противостои."

---

[1] А. В. Мишулин. Древние славяне и судьбы Восточно-Римской империи. Вестник Древней истории 1939, кн 1 (6) стр. 306.

Византийците са наричали родовите славянски князе ἄρχοντες, κατάρχοντες, ἀρχηγοί, ἡγεμόνες, βασιλεῖς, ῥῆγες; у западните летописци те са били известни под името: duces, primores, reges, reguli.

Известни ни са редица имена на такива князе от епохата на военната демокрация у славяните, а още по-често просто редица от безименни князе и царе. От историята на антите познаваме цар Бож, когото в 375 г. готският крал Винитар разпънал на кръст заедно с неговите синове и 70 старейшини, т. е. жупани. В VI в. когато антският съюз е представлявал от себе си вече мощна военно-политическа организация и с него воювали аварите, антите около 558 г. отправили до аварския хан в качество на свой посланик Мезамир Идарич (Мезамир, син на Идаризий), брат на Целогоста (Калагаста) за преговори; но поради това, че Мезамир се държал гордо пред хана, то аварите подстрекавани от някой си кутургур (българин) го убили. „Този човек — казвал кутургурът — има голяма власт у антите и може много да навреди на своите врагове. Трябва да бъде убит, а след това без никакъв страх да се нападне тяхната земя“ (Менандр). Във връзка с тези данни твърде основателно се предполага, че антският Мезамир е бил вероятно княз на целия племенен съюз на антите, тъй като иначе той не би могъл да бъде така страшен за аварите. Обстоятелството, че се споменава баща му и брат му, говори за неговата родова знатност, а може би и за това, че властта на такъв княз се е превръщала в наследствена.[1]

Към числото на също такива племенни славянски вождове (царе или князе) е принадлежал, несъмнено, и известният Лаврита или Дабрита. До него и до най-важните князе на славянския народ аварският хан (Баян) отправил пратеници, искайки, щото те да се покорят на аварите и да се задължат да плащат данък, на което Дабрита и славянските князе, според свидетелство на Менандър, отговорили с високо достойнство и с решителен отказ (VI в).[2] Прокопий споменава името на славянския вожд Андрагаст; Теофилакт Симоката говори за славянския княз Ардагаст и вожда Пирогаст и т. н.

Византийският писател Маврикий (VI в.) споменава за многочислени фили, т. е. жупи, племенни и родови образувания у славяните, и за филархи или царчета (ῥῆγες), възглавяващи тези образувания.

Гръцкото сказание за чудесата на св. Димитрий Солунски споменава за княза на славянското племе ринхини-Первунд; в българското житие на същия този Димитрий се говори за славянския княз, който е обсаждал Солун. Според свидетелството на патриарх Никифор, в 768 г. Константин V Копроним откупил от славянските князе християни-пленници хванати от славянските отреди на островите Имброс, Тенедос и Самотраки.[1] В 779 г. атиняните решили да помогнат на князете от Исаврския дом, които били изпратени в техния град от царицата Ирина, майка на Константин VI, и се обърнали към Аламир, княз на славянското племе велезити, обитаващи Тесалия.

---

[1] Б. А. Рыбаков. Анты и Киевская Русь. Вестник древней истории. 1939. кн. 1 (6) стр. 328.

[2] Ср. стр. 100 бел. 2. (бел. ред.)

Константин Багренородни, съобщавайки за белите хървати, които са живели някъде на север зад Бахибарея (Бохемия) и били подчинени на краля на франките и саксите, говори, че те са имали собствен княз.[2] Балканските славяни, според показанията на същия този извор, са имали свои жупани. Сръбският княз Мутимир, който, след като в 872 г. отстранил братята си от властта, станал самодържавен управник на Сърбия. Константин Багренородни нарича с титлата велик жупан и казва, че нему били подчинени жупаните на останалите сръбски племена. „Както казват — забелязва авторът — тези народи, (хървати, сърби, захлумци, тревуняни и др.) нямат князе (ἄρχοντες), а само жупани, старейшини (ζουπάνους γέροντας), подобно на съществуващия обичай у другите славяни[3]. „Според сведения на същия този извор, в Х в. от четиринадесет изброени от него хърватски жупи единадесет имали, всяка една свой жупан, а три жупи се намирали под управлението на своите банове.

Несъмнено е, че семейно-родовата община или родът, по-късно общината-марка, са били известни в древността също така и на западните славяни. В най-ранните латински източници техните старейшини у западните сърби и поморяните носят званието seniores villarum, т. е. „старейшини на общините“; по-късно, в документи от XII и XIII вв., те се именуват жупани, което дава основание да се предполага, че у западните славяни, също така както и у южните, тези организации са били известни под името жупа. У поляците общината-марка в древността се нарича ополе, в латинските източници — vicinia, дословно — „съседство“, т. е. съседска община. Но, като се вземе предвид, че началниците на градовете в furthermore ополето са се наричали у поляците панове, т. е. с термин, представляващ от себе си съкратената форма на думата жупан, може да се предполага, че и у поляците в по-ранно време е било известно званието жупа. Задължението на ополето да храни преминаващия княз се е наричало жупна или направо жупа; съдът в ополето е бил наречен жупен (supa — judicium regale), а заседаващите в него съдии — жупници (supparii). Такъв именно жупен съд е съществувал и у чехите (officum supae, supa).[4]

Чешките племенни образувания са били възглавявани от воеводи и жупани, издигащи се из средата на знатните, икономически най-мощни слоеве, или така наречените лехи; общинитемарки са били началствувани от владици, които се намирали в известно подчинение на племенните воеводи, а те от своя страна били подчинени на воеводата, който стоял начело на съюза на чешките племена и бил вожд или княз на целия чешки съюз на племената. С ликвидирането към XI в. на родовите отношения чешките владици и лехите се превърнали в княжеска чиновническа аристокрация и продължавали да стоят начело на жупите, но не по избор от народа, а по назначение от страна на княза; в латинските източници те са известни под името castellani, praefecti. От кръговете на същата тази аристокрация са се попълвали кадрите на висшето княжеско чиновничество: палатин, или придворен жупан, коморник-касиер, придворен съдия, ловен надзирател, конюшник, главен готвач, нотариус, писари, съставляващи заедно с това и колегията на княжеските съветници, или княжеския съвет. Както общосъюзното вече (сейм), така и областните вечета (сеймове), са били обсебени от тази могъща аристокрация и загубили предишното значение на органи на народовластието. Истинският народ е отсъствувал в тях, пък и изобщо народът не участвувал в държавния живот, като се превърнал изцяло в население от данъкоплатци, обложено с всевъзможни налози, данъци и тегоби в полза на върховния владетел на всички чешки земи от рода на Пшемисловичите и окръжаващата го аристократическа глутница. Същата тази картина се вижда и в монархическа Полша на Пястите, като се почне от X век насам.

---

[1] Ср. Niciphori patr. opusc. histor. стр. 76 (ed. de Boor) (бел. ред).

[2] Ср. K. Porph. De adm. imp. 117, ed. Bonnae (бел. ред.)

[3] Пак там, стр. 128, 21 сл. (бел. ред.)

[4] М. Любавский. История западных славян, М., 1918, стр. 21,

Арабският писател от IX век Ибн Хордадбех в своята „Книга на пътищата и държавите“ пише: „Царят на славяните се нарича кнадз“.

Ал-Масуди (X в.) казва за славяните: „Те се състоят от различни племена, между които стават войни, и те имат царе... От тези племена едно е имало някога, в древността, власт над тях; неговият цар се е наричал Маджак, а самото племе се е наричало валинана (т. е. волиняни). На това племе в древността са се подчинявали всички други славянски племена, защото върховната власт е била у него, и другите царе му са се подчинявали.“ Гореказаният Маджак от арабските източници, както изглежда, е тождествен с Μουσώκιος от византийските източници, убит от гърците в 593 г. край Дунав. Освен славянското племе валинана и неговият цар Маджак, Ал-Масуди изброява още: племето астабрана, царят на което сега се нарича Саклаих; племето дулаба, т. е. дулеби, „техният пък цар се нарича Вандж-Слава“ (както изглежда, Вячеслав); племето бомбаджин (бужани или бохемци), с цар Азана (вариант Гарана), вероятно — Асен; Масуди нарича това племе най-храброто между славяните и най-изкусното в езда. После у него следват: славянското племе манабан с цар Занбир (Святобор, Свентобор); племето сарбин, страшно за своите противници по причини — говори авторът — „споменаването на които би било дълго, по качества, изложението на които би било пространно, и по отсъствие у тях на закон, на който те биха се подчинявали“; името на царя на това племе авторът не споменава; после у него следват славянските племена — марава, харватин, сасин (сусоли от руските летописи?), хащанин (кащуби? кучани?) и барбанджабин (дреговичи)? „Назованите от нас имена на някои царе на тези племена — забелязва Масуди — са имена известни (общоприети) за техните царе“. Като пръв от славянските царе Масуди назовава цар Дир и говори за него, че той имал обширни градове и много обитаеми страни и че мюсюлманските търговци пристигали в столицата на неговате държава с разни видове стоки. До цар Дир според Масуди живеел славянският цар Аванджа (Венчеслав?), който имал градове и обширни области, много войска и военни припаси и който воювал с Рум, Ифранджи и Нукабард, т. е. с гърците, франките и лангобардите, което дава основание да се вижда в Аванджа някакъв хърватски княз. Племето славяни-руси Масуди нарича най-красивото измежду славяните по външност, най-голямо по численост и най-храбро от тях с силата си; за първоначално от славянските племена той назовава племето валинана; то се почита между техните племена — говори той — и има превъзходство между тях. Изобщо, според Масуди, славяните съставляват много племена и многочислени родове. Впоследствие пък — говори той — почнаха раздори между техните племена, редът им бе нарушен, те се разделиха на отделни колена, и всяко племе си избрало цар.

Ибн-Даста (X в.) пише за славяните: „Техният глава се коронясва; те му се подчиняват и не отстъпват от заповедите му. Жилището му се намира всред страната на славяните. Споменатото по-горе лице, което те титулуват „глава на главите“, се нарича у тях „свят-цар“; това лице стои по-горе от субанеджа (жупана), който е само негов наместник.“[1]

Показанието на Ибн-Даста е интересно, в частност, в това отношение, че то характеризира тъкмо най-късния етап в развитието на славянското общество. Тук вече не става дума за „демокрацията“, нито за анархията на родовия строй, за който говорят Прокопий и другите византийски автори от VI в. Родовите отношения са отстъпили място на класовите феодални отношения.

Прераствайки организационно в съюзи от общини, териториално и политически, а после — в по-широки образувания — племената и съюзите от племена продължават да запазват своите seniores villarum, т. е. жупаните. Западнославянското общество издигало из своята среда, на общите основи на късния родов строй, племенни и съюзно-племенни вождове или князе с функции, на първо място, от военно-организационен характер. От тези князе са известни, например, княз Дерван у западните сърби в VII в.; князът на племето бодричи Вильчан; князът на племето лютичи Драговит; приемник на Вильчан княз Дражко и др.

---

[1] А. Я. Гаркави. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских СПб., 1870, стр. 48, 135—138, 265.

Като преходен тип от княза в епохата на военната демокрация към най-късния върховен княз-феодал в епохата на оформящата се държавност се явява през XI в. върховният княз на полабските бодричи Хенрих. Той вече е разпространявал своята власт върху всички полабски земи. Нему са плащали дан не само бодричите, но и раните, лютичите, и всички племена, живеещи между Лаба на запад и границите на Полша на изток. Могъществото на Хенрих — забелязва историкът — е толкова голямо, че славяните и немците го наричат крал.[1]

Обаче „вендското кралство" на Хенрих, разпаднало се веднага след неговата смърт, не е било никаква държава, нито дори съюз от племена, насилствено подчинени на грабителската власт на княза на бодричите.

Организация от типа на съюза от племена, преходен към държавата, е бил съюзът на велетите, или лютичите, изграден с цел за самоотбрана против настъпващия срещу полабските славяни в VIII в. крал на франките Карл, наречен Велики. Според свидетелството на Айнхард (ум. в 844 г.) знаменития „министър на пътищата и обществените здания" на Карл Велики, негов личен приятел, съветник и секретар, автор на Летописите (Annales), обгръщащи периода от 741 до 829 г., велетите са имали цяла редица старейшини и князе (primores ac reguli), но над всички по знатност на рода и по авторитет на старшинството се издигал княз Драговит, известен според други извори като „княз на князете" у велетите. При приемника на Карл Велики, Людовик Франкски, в същата тази роля се явява княз Люба. В техни ръце е била съсредоточена най-висшата власт в страната, но управлението на страната княз Люба делял с братята си, което показва, че родът на този княз е представлявал от себе си в съюза на племената най-мощната икономически организация. Обаче и княз Драговит и княз Люба — това са все още избраници на народа, и когато княз Люба загива в битката с бодричите, народът избрал на негово място най-стария от синовете му, Милогост. Същият този Милогост народът отстранил от властта, когато той започва да управлява по обичаите на велетите, и поставя на негово място по-младия брат, Целодрог. Имало времена, когато лютичкият съюз от племена изобщо нямал старши княз и се е обединявал само от общото вече, както това е станало, например, в XI в. Според свидетелството на Титмар Мерзебургски, у лютичите „няма никакъв особен владетел; на общ съвет, разисквайки на събранието върху своите нужди, те решават с едногласие" и т. п. Наред с общосъюзното вече са съществували и племенни вечета.[2]

Също такъв съюз от племена представлявало от себе си и така нареченото източно-поморско княжество в XII в. Малко по-друга картина през това време ни дава съюзът на градските общини в Западното поморие-Пирица, Камен, Волин, Узноим и Щетин. На чело на съюза тук стои княз, който има за своя резиденция гр Камен. Във всяка община функционират вечета, а също така и общосъюзно вече, но наред с княза и вечето, тук действува вече и съветът на богатото и родово благородничество, или старейшините на града (primates, nobiles et potentes и т. н.). Предложенията се внасят за решение от вечето след предварителното им обсъждане в съвета на старейшините, които съгласуват при това своите решения по най-крупните въпроси с предварително решение на първия град, Щетин. Що се отнася до княза, то макар и тук той да е избран, но вече обладава редица доста съществени права, които съставляват само една крачка към прехода от ограничената княжеска власт към самодържавието: той събира от населението в своя полза данък, търговски мита, съдебни глоби, изпълнява съдебни функции — и лично, чрез своите опълномощени, се разпорежда с ненаселените места, а понякога и с населените земи, като ги раздава в частно владение или във владение на църквата.[1] Тази последна крачка към прехода от избран от народа княз към самодържец княз-династ се наблюдава в течение на период от IX до XII в. в съюза на бодричите или ободритите, но, при все това, и бодрицкият съюз, по силата на обстоятелствата, при тежката международна обстановка, не е успял да се оформи в държава, както това става с чешкия съюз, израстнал през XI в. в монархия, или с съюза на полските племена при княз Мешко I в X в.

---

[1] А. Я. Гаркави, пос. съч, стр. 35.

[2] А. Я. Гаркави. пос. съч. 35 и сл.

Характеризирайки социалния състав на славянското общество в древността, източниците от VI—X вв. говорят за благородничество (μεγιστάνοι, μέγα δυνάμενοι, ἄριστοι, βοιλάδες, primates, nobiles) за военни, за търговци (negotiantes, πραγματευταί) промишленици, земеделци и роби.[2]

Известното сведение на Маврикий за робите у славяните, а именно, че военно-пленниците у тях се вземали в робство не за цял живот, както това правели другите народи, но че след изтичане на известно време получавали свобода и равноправие със своите господари, е било вече през IX в., както изглежда, само спомен от миналото. След епохата на Маврикий в това отношение у славяните настанали големи промени. Те имали вече роби, търгували с тях, а с военнопленниците си се държали доста сурово. Според свидетелството на Хелмолд, за мнозина от приморските славяни отвличането на роби било истински занаят. „Паднаха преградите, които задържаха морето, пише този автор за набезите на славяните, и се промъкваше вълната, повдигайки се, разливайки се и нанасяйки гибел на много датски острови и крайбрежни земи. Поправени бяха отново корабите, и те заеха от датчаните богатите острови; след дългото лишение славяните се преситиха от богатствата на датчаните, угоиха се, натлъстяха от ядене и пиене. Чувал съм, че в Мекленбург, в пазарен ден, са били наброявани до 700 души пленени датчани, изкарани за продан, стига само да се намерят купувачи“.[1]

---

[1] А. Я. Гаркави. пос. съч. стр. 38—40.

[2] В. Макушев пос. съч. стр. 148.

Да си спомним по този случай, че Светослав Игоревич, киевският княз, който мечтаел да се установи в Переяславец на Дунава, мотивирал своето желание, изтъквайки, че там — „вся благая сходятся“, т. е. струпани са всички блага, в това число идещите от Русия — „скора, и воск, и мед, и челяд“. Непрекъснатите набези на славяните през VI—VII вв. във византийските земи винаги са били съпровождани не само с отвличане на добитък — бикове, овци (Прокопий) и коне (Иоан Ефески), но също така и с отвличане на множество пленници (Прокопий).

§ 2. СЕЛО И ГРАД

Описвайки обичаите на родимичите, вятичите и северяните, киевският летописец говори, че у тях нямало бракове, т. е. сватбен обряд, но между отделните селища ставали игри, на които те по взаимно съгласие на оженващите се, си отвличали жени. Това показание на летописеца е интересно в това отношение, че, без да се гледа на известното свидетелство на Прокопий (VI в) за това, че славяните са живеели в лоши къщурки, разхвърлени на далечни разстояния една от друга, то говори за наличността всред оседналото славянско население на колективно поселищни пунктове, за каквито са им служили колибищата, селата и градските предградия, наричани в латинските източници за западните славяни със съответните латински термини — villa, vicus, suburbium.

За киевските поляни летописецът казва, че те — „живяху кождо со своимь родомь на своих местех, владеюще кождо родомь своимь“; че някога у тях е имало трима братя — Кый, Щек и Хорив и сестра Лыбедь, от които всеки „седяще на горе“, а после те построили „градок“, т. е. неголям укрепен пункт, и в чест на своя брат нарекли този градец Киев; „и бяше около града лес и бор велик, и бяху ловяще звер“ — Това сведение на киевския летописец напълно съвпада с данните на западните извори (Йорнанд, Маврикий, Лъв Граматик и др.), че славяните живеят в гори, в реки, блата, езера, въобще — в непристъпни места. Както изглежда, по хълмовете — Щекавица, Хоровица и на „увоза“ Боричево са били разположени някакви родови поселища, които са дали основание на легендата за да ги сведе към имената на тримата казани братя в качеството на техни основатели, „владеюще кождо родомь своимь“. Но освен това, в областта на тези три поселища на хълмове, сред гъста гора, богата с зверове, е имало и град, т. е. укрепен (ограден) пункт — такова е първоначалното значение на славянския термин „град“; у чехите и поморските славяни — това е „замък"; в латинските източници — urbs, civitas, oppidum, castrum, castellum. Основаването на този град легендата натъкмява към името на стария брат, Кий. По такъв начин ние имаме в дадения случай вече цял поселищен комплекс; в центъра стои укрепеният пункт, градът или замъкът (у западните славяни), а около него или редом с него са разположени организационно тясно сворзаните с него родови поселища, за което именно сочи и приложеното от легендата за този град име на най-стария от братята, Кый, както се вижда, основател на този град. Впоследствие такива поселища са се превръщали в предградия или крайградия (suburbium, vicus). Изобщо, ние имаме в дадения случай типичния за варварското общество на ранното средновековие териториално-родов съюз, с града или замъка Киев в центъра и с възглавяващия го старейшина—княза Кый на чело.

---

[1] А. Я. Гаркави, пос съч. стр. 148 и сл.

Интересно е да се отбележи при това, че територията на семейно-родовата община летописецът нарича с термина „место": „живяху кождо со своимь родомь на своих местех". Чешкият термин за съвременния град město (старо славянско мѣсто) и аналогичният полски miasto показват, както изглежда, че териториално-родовата община, поне у западните славяни, не само е имала своя град-замък, но че този град, разрастнал с течение на времето в населен търговско-промишлен пункт, е играл първенствуваща роля на територията на старата териториално-родова община или общината-марка. Той е въплощавал в себе си територията на общината като централен нерв на нейния стопанско-административен, търговско-промишлен и военен живот и е станал неин синоним. Оттук може да се предполага, че терминът за територия „место" с течение на времето е станал също така и термин за название на централния населен пункт на това „место", или на териториално-родовата община, т. е. за града; — а терминът hrad в съвременния чехски език се е запазил само в своето първоначално значение — замък. Със също такова значение терминът „град" се употребява и в полския език — gród, а укрепление от по-малки размери, т. е. неголям замък е grodek. За название на град, в съвременния смисъл на тази дума, сърбите се ползуват от термина „варош", който първоначално е означавал само „крепост", „замък"; сръбското „град" означава преди всичко „крепост", после „град". Същият този термин и със също такова значение има и у словенците. У сърбите—лужичани hród и grod означават само „замък", „крепост". Българският термин „град" и еднозначният с него руски город представляват от себе си в съвременния говорим език така наречените „тропизми", т. е. термини с преносно значение, обхващащи не само собствено града—кремль, но и стария град — кремль с всичките присъединени към него предградия и села. Такива славянски градове-крепости във византийските източници обикновено се наричат с термина κάστρον — т. е. укрепено място, лагер, крепост.[1]

---

[1] Dr. E. Berneker. Slavisches ethymologisches Wörterbuch, стр. 230.

У черногорците и до сега с думата **град** се нарича здраво построена каменна къща. В този смисъл терминът **град** у южните славяни често се среща и в техните народни песни. В старо време тези къщи градове са служили също така като места, където са правели събранията си членовете на рода.[1]

Като правило, всяко славянско племе имало един град, но ако е било многолюдно и мощно, то е могло да има и голямо количество градове. Такива градове например у източните славяни в X в., според Константин Багренородни, са били: у поляните — Самбатас (Киев), у северяните — Чернигога (Чернигов), у кривичите — Милиниска (Смоленск), у словените — Немогорда (Новгород) и др.[2] у чехите и моравяните градовете в древността са се наричали по имената на своите племена, т. е. градът у тях не е имал собствено име; имало го е само племето; такива са, например, названията на градовете Dudleby, Netolici, Dě any, Holasovice. Също така са се наричали тук и селата — по имената на своите родове: Vojnici, Bojmany, Mnětici, Domažilici и др.

Ако ли пък на територията на едно и също племе, освен главния град, е имало и други градове, то и тези последните са били наричани вече или по името на своя основател, или по своето положение. Такива са, например, у чехите — Tetin, Ljubošin, Děvin, Chvra ten (впоследствие **Вышеград**), Praga, Budeč; у полабските хървати — Časlav, Lutomyšl, Vratislav, Hařvan, Chlumec; у моравяните — Olomuc, Přerov, Brno, Znojem, Usobrno и др. У чехите и моравяните, според данните на чешкия правен историк Хермengилд Иречек, чак до XII в. са съществували само hrady и dědiny, т. е. укрепени замъци и наследствено-родови поселища; градове в съвременния смисъл на думата, чешкото m sto, са възникнали тук едва в XII в. Иречек твърди, че така е било и у всичките други славяни, т. е. не само у западните, но и у източните и у южните. Затова такива термини от латинските хроники, като urbs, civitas, oppidum, castrum, според Иречек следва да се разбират само като „замък“, но не като „град“ в нашия смисъл на думата. Хронистите пък, който пишат по славянски, не познават в този случай друг термин освен „град“, „горд“ „город“, който Иречек предава с чешкия термин „hrad“. Изредените по-горе латински термини се употребяват в изворите безразлично, т. е. един и същи град у един и същи автор или у разни автори може да се нарича едновременно с които и да било от тези термини. Така например, градът **Болеслав** у Козма Пражки (1039-1125) се нарича ту urbs, ту oppidum, ту civitus; в славянската пък легенда за св. Вячеслав същият този град се нарича **град**; „ѣха ко Болеславлю граду“, „из Болеславля-града“. Славянското име на града Levy Hradec Козма нарича ту oppidum, ту castrum. Vyšehrad у същия този автор се нарича ту urbs, ту civitas ту, oppidum. Интересно е да се отбележи при това, че името на този град Вишеград дословно е превеждано на латински като Altior civitatibus (1070 и т. н.)[1]

---

[1] С. С. Бобчев. История на старобългарското право. София, 1910 стр. 66.

[2] Ср. K. Porph. De adm. imp. 74, 20 сл. ed. Bonnae (бел. ред.)

В най-старо време градовете у славяните са били строени от земя и едва по-късно започнали да ги строят от камък и тухла. У някои славяни градовете са носели наименование според строителния материал. Чешкият нравен историк Карел Кадлец, отбелязва между другото, че срещащите се у разните славянски племена многочислени Белгради са получили своето название от това, че са били строени от камък и затова са били белосани. В противоположност на това, названията на няколко градове — Землин, т. е. „землен", като Земун и Землин в Югославия или „черен град", като унгарските Csongrad от славянското Чрьнград, или Surungrad, известният в древността под латинското название Castrum nigrum, показват, че тези градове са били построени от земя. За построяването на „белите градове" най-удобно място са били възвищенията и скалите, където е имало под ръка много камък; за построяването пък на „черните градове" — равнините, особено блатата, където са били строени на колове „блатните градове". Някои градове така са се и наричали, например Blatno (Urbs Paludarum), — Мозабург на Блатенското езеро в Унгария и Мозабург в Каринтия.[2]

Като най-стари градове у българите, известни от VIII—X вв. са били Преславец — (на руски Переяславец) на Дунав; първият укрепен пункт на Аспарух в VII в. Плиска или Плесков, столица на България до Симеон; Великий Преслав на р. Тича, от X в., от времето на Симеон — столица на България; градовете — Варна (от VII в.), Дичин,[3] Дристор[4] (Силистра), Средец (Сердика), по-късно (от IX в.) Триадица, Преспа, Охрид, Мъглен, Воден в Македония и др.; Търново (от XII в.) — столица на второто българско царство.[5]

Ако не успявали да намерят подходящо според естествените природни условия място за построяване на укрепено селище, славяните на полуострова в такива случаи се ограничавали с непрестъпен от двете страни планински връх и се ползували от него като от свое убежище в случай на нападение от страна на неприятел. В равнините те обикновено си избирали за построяване на укрепления някоя блатиста местност заграждали я с землен насип, укрепявали я с пъртак и дървета, а отвън я окръжавали с ров, оставяйки един вход за такова укрепление. Освен това, за същата цел славяните използували старите, добре запазени или полуразрушени укрепени пунктове на своите предшественици. Такива укрепени пунктове у българите са известни под името градище—руското городище, полското grodzisko. При благоприятни природни условия на местността с течение на времето около градището се групирало на постоянно местожителство населението — занаятчии, търговци, селяни. Разрастнало се числено, това население заграждало своето предградие с нов насип, с ограда от пъртак или греди, или с ров, напълнен с вода. Така е възниквал новият град или место, в старото значение на тази дума. Следващите селници на такъв нов град образували подградия или подгороди, suburbium, vicus, които на свой ред с течение на времето са били ограждани с нова защитна стена. По такъв начин старият военен център, градът-крепост или градището (хисар), царев-кремль (древноруското дединец) с течение на времето се превръщал в търговско-промишлен център.[1]

---

[1] Ch. Jireček. Slovanskè pravo v Čechach a na Morave. V Praze, 1863 стр. 41 и сл.

[2] Karel Kadlec. O politycznym ustroju Slowian zwlaszsza zachodnich przed X wiciem. Poczatki kultury slowianskiej (в Encyklopedya Polska на Краковската Академия на Науките, т. IV, вып. 2, w Krakowie, 1912. стр. 72).

[3] Може би печатна грешка. Касае се вероятно за Вичина (Βιτζίνα), (Ср напр. у Anna Comn. VI, 14=I, 222, 30 ed. Reiffersch.) — бел. ред.

[4] В наши извори Дръстър (на гр. Δρίστρα) бел. ред.

[5] В. Макушев пос. съч. стр. 114; С. С. Бобчев, пос. съч. 1910, стр. 268.

Проф. Д. Самоквасов, който стои на гледището, че „общественият живот на руските славяни се е започнал с град, а не с чифлик“ и че „от градовете, вече след много години на съществуване, руското население е започнало да завзема откритите местности и да образува села и чифлици“ — е установил въз основа на археологически материал и данни на писменни източници, че „в Русия до татарско време са съществували много хиляди градове според безспорен фактически материал“.[2] Ако се допусне, че всеки населен пункт, независимо от размерите му, от количеството на населението, от политическото значение и търговско промишлената роля в редицата други населени пунктове на дадената територия, е имал свой град, т. е. естествено укрепление във вид например, на непристъпен планински връх и т. п., или по естествен начин укрепена площадка — бастион — тогава наистина би могло да се съгласим със Самоквасов, че общественият живот на руските славяни, както и на другите народи, е започнал с град, а не с чифлик и не със село, което като че ли се потвърждава от сведенията на летописците, разказващи например, че древляните, разбити в полето от войските на Олга и Светослав, „побегоша и затворишася в градех своих“; че княгиня Олга „посла по граду, глаголюще: что хочет доседети? а вси грады ваши предашася, мне, и ялися по дань“; че „уличи и тиверци седяху по Бугу и по Днепру и приседяху к Дунаеви; и бе множество их... суть городи их и до сего дне“ и т. п. Обаче наличността на села у източните славяни, въпреки твърдението на Самоковасов, е засвидетелствувана от летописите, също така както и у западните източници е отбелязано съществуването на поселища (vicus) на западните славяни. Съществената разлика между населените пунктове на славяните в древността се е определяла не с наличността на градове-крепости или hrada и hradec'a, grad'a и gradek'a, а с организационно-политическите функции на този или онзи град, с които, естествено, е било свързано и по-нататъшното развитие на отделните населени пунктове. С течение на времето едни градове крепости са станали така наречени старейшини градове, центрове на организационно-политическия, търговско-промишления, културния и религиозен живот на цялата община или жупа, други пък станали преградия, а трети останали в първоначалното си положение на селско поселище, т. е. села. По такъв начин, ако се излезе от предположението, че всеки населен пункт, независимо от количеството на неговото население и размерите на заеманата от него територия, е имал свой бастион, и ако съвсем се игнорира, след това, естественият исторически процес на развитието на тези населени пунктове, не еднакъв за всеки от тях по отделно, само тогава ще може да се съгласим с гледището на Самоквасов, който, отхвърляйки теорията за родовия и общински бит на предидържавния стадий в живота на славяните, излиза от положението, че „на нисшата степен на културата и цивилизацията на заседналите народи областта, завзета от дадено земевладелческо племе, се явява заселена само от градски общини, намиращи се в пълна политическа раздробеност", при което „всяко градче със съседния му участък земя съставлява територия на автократическа община, управлявана от общинното събрание и градски началник, над когото няма по-висша власт, освен вечето на общината" и т. п.[1]

---

[1] С. С. Бобчев, пос. съч. стр. 266—268

[2] Д. Я. Самоквасов. Северянская земля и северяне по городищам и могилам, М., 1908, стр. 47 и сл.

Освен това, една от основните задачи на градовете-крепости, според сведенията на всички извори, се е свеждала в това, да служат на околното население за убежище от застрашаващия го неприятел (refugium). Укривайки се в градовете, народът донасял там най-ценното от своето имущество. Оттук, въпреки твърдението на Самоквасов, става ясно, че населението е живеело не само в предградията (окрайнините), но и зад пределите на градовете и на предградията (покрайнините), т. е. в селата — чешкото dědiny и т. н.[2]

Остатъците от древните славянски градища, тези tumuli slavicales или tumuli veterum slavorum, нерядко поразяват наблюдателя с огромността на своите размери, поради което построяването им често се свързва в народното предание с исполини като tumulus gigantis. Такава е, например, славянската могила на остров Рюген (от преди XI в.), наричана Doberwor, по славянски Добровор. За нея се разказва, че била издигната за един миг (doba) от някакъв исполин, който изсипвал пясък от чували (wor). Това тълкуване на историческото название представлява от себе си, разбира се, само обикновено народно осмисляне на забравеното значение на стария термин, но все пак установената от преданието негова връзка с исполина показва грандиозността на постройката. Подобни легенди са свързани и с много могили или следи от древни землени валове в Полша.[1]

---

[1] Д. Я. Самоквасов, пос. съч стр 58. По-подробно обосноваване на своето гледище проф Самоквасов е дал в своите Исследования по истории русского права (вып. I М., 1896 гл. VI—VII, стр. 87—107)

[2] По-подробно за това виж: Pič Starožitnosti země česke dil. III, sv. I, v Praze, 1909, специална глава — Účel a vyzn m hradišť, стр 298—323; 323—328; Karel Kadlec. O politycznym ustroju Slowian и пр. Kraków, 1912 (Encykl. polska, t IV, cz 2 стр. 31—72); Oswald Balzer Chronologia najstarszych kształtow wsi slowianskiej Kwartalnik Historyczny, Roczn, XXIV, zesr 3—, we Lwowie, 1910, стр. 329—406.

За чешките градища (hradište) като колосални паметници на далечното минало, извикващи удивление даже със своите развалини, говори чешкият археолог d-r Pi [2]. Особено в този смисъл у чехите обръщат внимание градищата с остатъци от обгорените каменни насипи, приписвани понякога на предполагаеми дославянски поселници на територията на Чехия, на келтите **бои**. Такива градища в Чехия, според данните на Пич, има девет. В своя труд Пич дава подробно и интересно описание на постройките, разнообразни по материали, по план, по размери, по системата на разположение на валовете и пр. на чешките и други славянски градища, за което ние тук по-подробно няма да говорим.

Към числото на най-древните чешки градища авторът отнася градищата с глинените валове и всред тях на първо место поставя: **Тетин**-вдовишка резиденция на св. Людмила; **Либице** и **Брацлав**, свързани с имената на династията на Славниковичите и и Врошивичите; споменава се няколко пъти у Козма Пражки в XI—XII вв. **Левый Градец**, след това **Дживич**, свързан с името на княз Олджих и др.[3]

Според разказа на Ал-Бекри, отнасящ се за западните славяни, те строели по-голямата част от своите укрепления по такъв начин: „те се отправят към ливади, изобилни с води и тръстики, и обозначават там кръгло или четириъгълно място—според формата, която искат да придадат на крепостта, и според нейната големина; изкопват около него ров, нахвърлят изкопаната зема в насип, укрепяват го с дъски и колове като натъпкана земя, докато стената дойде до желаната височина. Тогава отмерват врата, от която страна искат, а до нея дохождат по дървен мост“.[4] Това сведение на Ал-Бекри за землените или глинени градове — крепости у западните славяни се потвърждава от археологическите изследвания на Пич. За Прага (Фрага) същият този арабски източник съобщава, че тя била построена от камък и вар и че с търговията си представлявала най-богатият град. „В него идват от града Краква (Кракова) руси и славяни със стоки, и пристигат при тях (жителите на Фрага) от страните на тюрките мюсюлмани и евреи и тюрки, също така със стоки и с византийски платове, и изкарват от тях брашно, олово и разни кожи. Страната им е най-хубавата от страните на севера, и най-богата с нуждни за живота припаси. . . и т. н.[1]

---

[1] **Данаилович**. Исторически взгляд на древнее образование городов. Русс. историч. сборник Погодина т. IV, кн. 2 и 3, М., 1841, стр. 178—183.

[2] Виж. пак от него echy za doby knižeci“ (Starožitnosti země česke, dil. III, sv. 1 v Praze 1909, стр. 201 и сл.).

[3] J. **Pič**, пос. съч. 242.

[4] Л. Куник и В. Розен. Известия Аль-Бекри и других авторов о Руси и славянах ч. I. СПб, 1878. Приложение към XXXII т. „Записок Академии Наук“ стр. 48.

За размерите на градищата в територията на източните северяни подробно говори проф. Самоквасов.[2] Между градищата се срещат тук не само градища с ту по-големи, ту по-малки размери, но и градища „с грандиозни размери“, каквито е имало в древността не само у северяните, но и у другите племена на Киевска Рус, и което свидетелствува за съответното развитие на търговско-промишления и културен живот на древна Русия. Според данните на археологическите изследвания, големи градища, състоящи се от два, а понякога и от три укрепени площи, лежащи редом и заградени всяка с изкопи и ровове, като например, в Чернигов, има във всяка общинска група и те представляват от себе си остатъци от така наречените най-стари градове, т. е. общински обществено-административни, съдебни, военни и религиозни центрове. Там е живеял общинският княз и се е събирало вечето. Градищата с неголеми размери представляват от себе си остатъци от по-новите общински градове, общински покрайнини, по известен начин свързани с най-стария град и координиращи своята дейност с неговите решения, или пък остатъци от погранични укрепления („мал городок“)[3]

По такъв начин, древнославянският руски город, южнославянският град, чешкият hrad и полският gród отначало е бил просто укрепен териториален пункт, а с течение на времето — укрепено поселище, неразделно слято с територията на общината, жупата или кастеланията, и съставляващ с нея едно цяло, без да има отначало свое собствено име, а се наричал или по името на племето, на което той е служел за укрепен пункт, или по името на своя основател. А много малки землени градове—крепости или бастиони, които не са се развили в предградия, вероятно са били безименни. С други думи, город (град, urbs, civitas, castellum и пр. и волост, жупа, кастелания, бидейки различни по същество, на военно-административен и юридически език са означавали у древните славяни в историческо време, както изглежда, едно и също нещо, т. е. волост (община). Чешкият археолог И. Пич го обяснява с това, че името на най-стария град на общината е измествало с течение на времето името на племето; това нещо, както предполага той, се отнася към времето още преди XI в. Съвременните хора — пише Козма — наричат лучианите (племе) сега според града Žatec — „жатчане“. Името пък provincia, т. е. община Žatec, навсякъде се явява у Козма вместо името на племето; provincia Belina — вместо името на племето лемузи; provincia Gradec — вместо племето хървати. Също такъв подобен процес на изчезване на племенните имена Пич отбелязва и в Русия, където племенните имена на поляните, северяните, кривичите, славяните биват доста рано заменени с названията: земя Киевская, Черниговская, Смоленская, Новгородская и т. н.[1]

---

[1] Пак там, стр. 49.

[2] Д. Я. Самоквасов. Северянская земля и северянско по могильникам го родищам и М., 1908, стр 11 и сл.

[3] Д. Я. Самоквасов. Пос. съч. стр. 9, бел. I.; за размерите на северянските градища — пак там стр. 11 и сл.

По-подробно за древнославянските градове виж: 1. Wocel. Pravěk země česke. Praha, 1868, стр. 388 и сл. 2. Д. Я. Самоквасов. Древние города России 1873; 3) Andre. Wendische Wanderstudien, 1874, стр. 98—132, ст. „Heidenschanzen und Steinwälle der Lauzitz“; 4) Pitsch (Pič). Zur Rumänisch-Ungarischen Streitfrage. Leipzig, 1886, стр. 148—268; 5) Д. Я Самоквасов. Северянская земля и северяне по городищам и могильникам, М. 1908; 6) Пак от него. Исследования по истории русского права. М., 1908 стр. 21—25. 7) J. Pič. Starožitnosti země česke Cz. III. Cechy za doby knižeci. T. I. Praha, 1909, стр. 201—323; 355—388; 8) Braniš. Staročeské hrady. Praha, 1909.

§ 3. ПРОМИШЛЕНОСТ И ТЪРГОВИЯ

Градовете са били център на занаятчийско производство и търговия, откъдето славянските (руските) търговци са предприемали своите пътешествия към българите и хазарите на Волга, по Джурджанското (Каспийското) море чак до Техеран и Багдад и по „пътя от Варягите до Гърците“, т. е. по Днепър и Черното (Руското) море и Цариград, доставяйки там главно кожи от бобри, чернокафяви лисици, а също така кожи от самур, катерици, белки, хермелин и др. Освен кожи славянските търговци са изкарвали на тези пазари и други стоки: мед, восък, сурови кожи, кехлибар, рогозки и др., а също така и роби. Стокообменът на киевските търговци с Византия е бил юридически оформен със специални търговски договори в 907, 911 и 945 г. г., които се явяват от изключителен интерес по своето съдържание и форма. Те свидетелствуват за високоразвития икономически и културен живот на Киевска Русия в X в., а също така и за високоразвитото държавноправно съзнание на нейните ръководни политически върхове. Както личи от думите на Светослав Игоревич, с които той в разговор с майка си е мотивирал желанието си да се установи в Переяславец — на Дунав, а така също и от други извори, източните славяни са получавали от Византия злато, скъпи тъкани, вино, плодове, („овощеве разноличнии“, стъклария, „всякое узорочье“ („всякакви везани работи“) и подправки за ястия.

Арабските извори, говорейки за износната търговия на славянските и руски търговци, в числото на пазарните им стоки на задграничните пазари изреждат кожи от видри, черни лисици, самур, — в това число и черен самур — мед, олово и евнуси.

Що се отнася до южните славяни, то те, заемайки територията на големия път от Европа за Азия през Цариград и Солун (Via Singidunum и Via Egnatia), отдавна са били вкарани в световния стокооборот по суша и по море, а така също и по Дунава. Римският град (municipium), израстващ често от военен лагер, е съставлявал заедно с близката си околност, с всички населени пунктове, единно цяло, единна община, пълноправни граждани на която са били, обаче, само земевладелците (possessores). На техните земи са работели роби и местни селяни с правата на дребни арендатори-колони. Производствените и потребителни нужди на римския град и неговата армия са били задоволявани от местното население, което се занимавало със скотовъдство, земеделие, рударство и пр. Когато на полуострова възникнало първото Българско царство, през X в., при царете Симеон и Самуил, то е заемало вече в южна, югозападна и северозападна посока огромна византийска територия, която служела открай време като най-богат източник на стопански ресурси за Римската империя. България станала владетелка не само на огромния вътрешен пазар на сурови материали, но също така и на цялото Черноморско крайбрежие от устието на Дунава на север чак до гр. Салмидесус (Мидия) на юг, в най-близко съседство със столицата на Византия и с всички стари търговски черноморски градове и пристанища; на юг и северозапад тя е владеела най-главните търговски пътища, които още в римско време са съединявали Византия и Солун през Средец (София) и Сингидунум (Белград) с Запада.

---

[1] J. Pič. пос. съч. стр. 299.

Всичко това е давало широки възможности за развитието на производителните сили на страната и нейния стокообмен със съседите и предизвикало появата на доста значителен слой търговско съсловие в състава на българското общество от онова време, както и нуждите от защита на неговите интереси от страна на държавата. За това свидетелствува, преди всичко, мирният договор с Византия, сключен от Тервел в 716 г., чийто чл. 4 е стабилизирал положението на българските търговци на византийския пазар и с това е осигурявал за България успешното развитие на търговските връзки с Византия. В началото на X век, при Омортаг, българските търговци се появяват вече в Бавария и Аахен, а в 824 г. Омортаг встъпва в дипломатическа преписка с краля на франките Людовик, с когото малко по-късно, в 864 г., княз Борис сключва мирен договор.[1] Две години след това, в 866 г., Борис разменя няколко дипломатически мисии с Рим, изпраща свое посолство в Регенсбург и завързва активни търговски връзки с Виена. Най-близкият приемник на Борис, неговият син Владимир, сключва в 892 г. мирен договор с немския крал Арнулф, който осигурява доставката на българска сол за Моравия от солниците в Унгария (близо до Будапеща), която е влизала тогава в състава на България.[2] Едновременно с излизането на България, като се почне от средата на IX в., на широката арена на международния живот, във връзка с което е и приемането на християнството от страна на Борис в 865 г., крепнат и нейните търговски връзки с Европа, както по сухоземен път, така и по Дунава. Ежегодно на нейните панаири редовно се появяват търговските кервани от чужбина; на нейната територия живеят много чужденци, занимаващи се изключително с търговия и занаяти. Значението на България като пазар на сурови материали и като неизчерпаем източник на продоволствени ресурси за Византия дотолкова повдигнало нейната относителна тяжест в международната политика, че чуждестранните търговци, имащи търговски връзки с България, са вършели своите операции в Цариград и в Солун под защитата на българското поданство. При Борис е бил организиран в Цариград специален български пазар, а когато византийското правителство, нарушавайки договора, произволно пренася този пазар в Солун, Симеон обявява в 894 г. война на Византия. Към времето на Симеона се отнася възникването на редица цветущи български търговски градове по Дунава, и сред тях първо място е заемал вече известният ни Переяславец, който малко по късно киевският княз Светослав нарича „център на своята земя“ поради неговата обширна търговия; тук именно той мечтаел да пренесе столицата си.

---

[1] Според Златарски, История на бълг. държава I. ч. стр. 15, този договор е бил сключен през 861 г., или най-късно през 862 г. (бел. ред.).

[2] Тук има очевидна грешка. С този договор, всъщност, България се задължавала да не изнася сол за Моравия. Ср Златарски I, г. 2, стр. 248 (бел. ред.)

За търговията на хърватите в древността имаме няколко сведения на Константин Багренородни, който говори, че хърватите на своите морски съдове търгували по Далматинското крайбрежие чак до самата Венеция. От хърватските племена в древността особено са се славели като изкусни мореплаватели неренчаните. Широки търговски връзки с Европа и Азия подържали в древността също така и западните славяни, за което говорят, между другото, арабските монети на халифите от Омайядската и Абасидската династия в VIII и IX векове, намерени по славянското крайбрежие на Балтийско море. Но особено тесни търговски връзки западните славяни в древността подържали с Германия, наследство от които в полския и чешкия езици е останала немската дума Pfennig за обозначаване на монетата: полското pieniadz и чешкото penize. Главен предмет за износ у западните славяни също както и у източните, са били обработените кожи; белката е служела за обозначаването на пари, а „гривна кун“ (marka kunnarum) е станала тук, също както и у източните славяни, разменна единица. Освен с обработени кожи, западните славяни — както и източните и южните — са търгували с мед и восък. Според свидетелството на франкския летописец Фредегар (от края на VII в.) вече в VII в. при славяните са идвали търговци от Запада, но особено високо развитие търговията е достигнала в X и XI вв. Центрове на търговията тук са били градовете на Балтийското приморие; главният град на бодричите Рарог; градът на вагрите Старгард; след това Юлин или Волин и Щетин в делтата на Одер; Колобрег в устието на р. Персанта и Гданск на Висла.[1]

Славянското население в древността в своето мнозинство се занимавало с земеделие и скотовъдство, за което говорят цяла редица византийски автори, като се почне от VI в. (Виж Маврикий, Менандър, Теофилакт Симоката). Особено силно е било развито земеделието у източните славяни и е давало там най-разнообразни видове зърнено производство. „А вси ваши городи-говори Олга на древляните — . . . делают ниви своя и землю свою." Според летописите, вятичите плащали данък „козарам по щелягу от рала" и т. н.

---

[1] М. Любавский. История западных славян М. 1918, стр. 18.

Данните от археологическите разкопки, а също така писмените паметници и езикът говорят за широко развита земеделска култура у всички славяни и в частност, у източните, за които хлябът съставлявал основната храна. През XI в. у тях е било известено вече доста широко производство на зърнени и културни треви: пшеница, просо, овес, ръж, ечмик, грах, мак, лен. Като общ термин за название на всички видове зърнени храни у всички славяни в древността е бил — жито (съвременното източно-славянско, южно-славянско и полско). Като най-популярен хранителен продукт у славяните източните и западни извори изтъкват просото.

Наред с земеделието, както се каза по-горе, славяните са се занимавали и със скотовъдство. Археологическите разкопки показват, че древните славяни са познавали коня, бика, овцата, козата, свинята, кучето; от птиците — кокошката. По-горе ние вече цитирахме данните на Иоан Ефески за славяните в VI в. който говори, че славяните „са станали богати", а сред техните богатства (злато, сребро, оръжие), споменава също така и стадата коне. На погребението на русина в известното описание на Ибн-Фадлан се пренасят в жертва бикове, коне, кучета, петел и кокошка. Освен споменатите животни, в жертва са били принасяни овци. Според показанието на Ибн-Даст, „славяните пасят свинете, както се пасят овци."

Константин Багренородни говори за овцевъдство у хърватите. Чехите са се славели със своите коне; поморските славяни са развъждали рогат добитък. Ибн-Якуб пише, че славяните не ядат кокошки, защото те допринасяли за заболяване от червен вятър (доста разпространена болест); затова те ядели говеждо месо и гъски. „Владимир Киевски, който станал след приемането на християнството милостив, се разпоредил, щото по неговото княжество на всички болни да се докарва хляб, месо, риба, зеленчуци и мед в бъчви". По-късно Отон, епископ Бамберски, след като покръстил литовците и померанските селяни, им забранил да ядат в шестия ден на седмицата мляко и месо — а млечни продукти изобщо славяните много употребявали. Най-после, като твърде характерен показател за разпространението на скотовъдството у славяните се явява знаменателният факт, че сред небогатия изобщо пантеон от богове езичниците-славяни са имали специален „скотовъден бог" — Велес или Волос, пазител на стадата и покровител на скотовъдството.

Не по-малко популярен отрасъл у всички славяни е било пчеларството. Медът е бил любима напитка на славяните. Известни са в този смисъл данните на арабските и персийски писатели — Ибн-Даста, Масуди, Ибн-Растек, Кардизи и др., а също така и на византиеца Приск от 448 г. Медът и восъкът са съставлявали у всички славяни един от основните продукти за износ и облагане, предвид на което древноруското законодателство („Русская правда“) отделя голямо внимание за опазване на пчеларството Олга е правила помен за Игор с пити от мед; Владимир Киевски, като отблъснал в 996 г. печенегите „сотвори праздник велик, варя 300 провар меду и созываша боляря своя и посадники, старейшины по всем градом и люди многы.“ Със също такава популярност се е ползувал медът и у западнате славяни.[1]

В промишления живот на древните славяни, както се каза по-горе, широко място е заемал ловът. Скъпите кожи — от бобри, от белки, от катерици, самур, от чернокафява лисица и др. — съставлявали едни от основните и най-съществени износни пера у славяните и са служели за предмет на данъчно облагане; поляните, северяните и вятичите са плащали данък „по белой веверице от дыма“; (по бяла катерица от къща); древляните са плащали „по черьне куне“. По-горе вече бе отбелязана думата куна у западните славяни в значението ѝ на пари и „гривна кун“ (60 копейки белка) като разменна единица. Предвид на крупното търговско значение на ловната промишленост, ловът в бита и в стопанството на славянските князе и аристокрация е заемал видно място, и ловджийският инвентар съставлявал специално перо в тяхното стопанство. Интересен в този смисъл материал дава известното „Поучение Владимира Мономаха“.

Широко разпространена храна у древните славяни, наред с хляба и месото от животни, е била рибата, за което говорят археологическите разкопки. Константин Багренородни споменава за риболовството у хърватите. С особено широка популярност този занаят се е ползувал у поморските славяни. Западните източници (Хелмолд) изтъкват, че поморските славяни през ноември са ловели край остров Рюген селди.[2] Най-после, западните славяни, чехите и поляците, а отчасти и източните славяни са се занимавали също така с рударство.

Отбелязаните по-горе характерни особености на народния бит и стопанство у древните славяни прекрасно се илюстрират от обширния веществен материал на археологическите разкопки.[3]

§ 4. РЕЛИГИЯ

Византийският историк Прокопий (VI в.) пише за славяните „Те признават един бог, гръмовержец, за единствен господар на вселената и му принасят в жертва бикове и други свещени животни. Съдба не познават и не вярват, че тя има някакво влияние върху хората. Но когато ги заплашва смърт при болест или на война, обещават, че ако я избегнат, ще принесат жертва на бога за спасението си, и след като се спасят, изпълняват своя обет, мислейки, че с тази жертва са си откупили живота. Покланят се също така на реките и нимфите и на някои други божества: на всички тях принасят жертви и при тези жертвоприношения гадаят.“[1]

---

[1] L. Niederle. Быт и культура древних славян, Прага 1924, стр. 58—74.

[2] В. Макушев. Сказания иностранцев о быте и нравах славян. СПб., 1861 стр. 120.

[3] Виж, напр.: Б. А. Рыбаков. Анты и Киевская Русь. Вестник древней истории 1939, кн. I (6) стр. 319—337.

От тази случайна бележка на византийския историк, която далеч не изчерпва целия въпрос, следва: 1. че славяните в VI в. са обоготворявали природните сили, които са им се стрували като проява на волята и дейността на висши живи същества (анимитизъм); 2. тяхното миросъзерцание е било лишено от по-дълбоко, от гледна точка на византиеца, разбиране на живота в окръжаващата ги природа и взаимната зависимост на нейните явления („не познавали съдбата“); 3. славяните-езичници са почитали множество богове, но заедно с това са признавали един бог-господар, гръмовержец; очевидно те смятали останалите богове за подчинени на гръмовержеца и зависими от него; 4. те са се покланяли също така на реките и нимфите; 5. служенето на боговете се изразявало в принасяне в жертва на бикове и други свещенни животни, а също така и в гадание, чрез което боговете съобщавали на хората своята воля. Името на „единия бог, гърмовержец“, когото славяните признават за „един господар на вселената“, византийският историк не е назовавал.

У източните славяни-езичници такъв „бог-гърмовержец“, „един господар“, е бил Перун. Имаме всички основания да предполагаме, че името на бога е било известно някога и на южните славяни. За това свидетелствуват редица запазени тук до днес остатъци от миналото, свързани, несъмнено, с култа на Перуна. Така например, и до днес у българите се пази името Перун и женските имена — Перуна, Перунка, Перуника, Перуница, а също така имената Парун и Паруна. Същите тези имена се срещат и в фолклора — както у българите, така и у сърбите. Освен това, у всички южни славяни и до днес са се запазили названията на различни местности, свързани с името Перун: Перуня весь, Перуньи връх, планина Перун — у словенците; планина Перун — в Босна, също и в Далмация; с. Перуновац — в Сърбия; планинският връх Перинатица, село Перуника — пак там; град Перин (вероятно Перник б. пр.) в България; планинска верига Пирин — в Македония, и т. н. Най-после, у всички южни славяни се среща наименованието на цвете „перуника“ (Iris germanica) също така, както и у латишите полската горчица се нарича — „перуново цветче“ (Pehrkones). Също това растение перуника в Дубровник се нарича богиш, т. е. „божи цветец“. Има указания за това, че у българския народ споменът за Перун е бил запазен чак до началото на XIX век, за което в 1841 г. пише известният български деец просветител от епохата на Възраждането В. Априлов в съчинението „Денница новоболгарского образования“, казвайки, че „днешните българи в своите народни песни славят Перун, Коледа, Лада и Леля"[1]

---

[1] Procop. De bello gothico III, 14=II, 357 ed. Haury (бел. ред.)

Заедно с приемането на християнството култът на бога-гръмовержец и дъждоносец е бил пренесен към св. Илия. Така е станало у новогърците с Зевс и Хелиос (слънцето), у германците — с бога Тор, у кавказците — с бога на гърмотевицата Шибле, комуто в Абхазия са се молели за дъжд и когато чеченците са отождествявали с Ялия (Илия). Илия като гърмовежец и дъждоносец фигурира в югославската народна поезия и в народните поверия. Според тези поверия, грьмът произлиза от движението на конете и колесницата на св. Илия по небето, а гърмотевицата — това са искри, излизащи изпод копитата на конете му.

Обаче богът на гърма и гръмотевицата у източните славяни, Перун, представлява от себе си, както изглежда, по-късно творение на първобитното теогоническо мислене. Като бог на гръма и гръмотевицата, или на небесния огън с неговата специална проява в гръмотевица, Перун се явява като продукт на най-късната диференциация, по-точно — на дизасоциацията на по-ранните теогонически представи на човека, свързани с небесния огън изобщо и със самия бог. По-високо от Перун и генетически по-стар от него е бил някой бог на небето, като върховно божество, като единен велик бог, т. е. бог Небе.[2] С течение на времето, във връзка с развитието на теогоническото мислене, което е протекло в процеса на дизасоциациите на представите за единия в началото бог на небето на няколко или множество богове, въплощаващи в себе си тази или друга частна или цялостна божествена проява на небето, тези отново възникнали богове са могли постепенно найпърво да изтласкат от съзнанието представата за първичния единен бог-небе и, второ, да пренесат тази представа върху един от отново създадените богове, — прояви на първоначалния единен бог-небе, излязъл по тези или други причини в съзнанието на пръв план и заел първо място в пантеона на боговете.

В религиозните представи на балтийските славяни се отбелязва, наред с многочислените второстепенни божества, наличността и на единия велик бог, който се явява заедно с това като специално небесен бог (Хелмолд, XII в.)[3]

Данните на Киевската летопис (1114 г.) за това, че древногръцкият Хефест, който е служел в древните времена „като израз на могъщата сила на огъня, проявяваща се преимуществено във вулканическите страни" и представляващ от себе си „велико творческо същество" — това е Сварог, а син му Хелиос, бог на слънцето — това е „сын Сварогов, еже есть Дажьбог" и от друга страна, някои сведения, изобличаващи езичеството в това, че хората „огневе молятся, зовуще его Сварожичем“, вече отдавна са довели изследователите до мисълта, че в този Сварог имаме оня древен главен „един бог“ на творческата сила на природата, който се явява така определено още у Прокопий. Това предположение обаче сега не се явява общопризнато; името пък на Сварог не се среща в пантеона на боговете у източните славяни през X в. в надвечерието на приемане на християнския култ[1].

---

[1] Йордан Иванов. Культ Перуна у южных славян. Известия. Отд. русск. яз. и слов. ИАН, 1903, IV.

[2] Н. Я. Марр. 1. О небе, как гнезде празначений; 2. Из семантических дериватов „неба" и др. Избр. работы, II, 1936.

[3] М. С. Грушевский. Киевская Русь. СПб, 1911 стр. 390.

Върховният бог на небето у южните славяни е носел, както изглежда, името Бог. За това може да се заключи от факта, че слънцето се нарича у тях Божич, т. е. син на върховното божество на небето, т. е. на Бога. У сърбо-хърватите и словенците празникът на Рождество Христово (25 декември), който съвпада астрономически с началото на нарастването на слънчевия ден, т. е. с раждането на слънцето, се нарича Божич, у българите — Божик. В надвечерието на 25 декември (ст. стил), на така наречения бъдни вечер, у всички южни славяни се извършва обрядът на изгаряне на „бъдника“, т. е на дъбов пън. Дъбът у много народи е бил посветен на върховния бог на небето, на гърмовержеца—Зевс, Юпитер, Перун. Думата грм, която у сърбите означава „дъб“, се явява изходен момент за по-късното свързване на дървото-дъб с бога на гръмотевицата, което имаме в другите езици.[2] Надвечерието на Рождество Христово у южните славяни се нарича „Бъдни вечер“. Горящият „бадняк“ — дървото, посветено на върховния бог-небе, символизира раждането на слънцето, на неговия син Божич.

В паметниците на българската писменост се среща името на върховното божество на небето Дый или Дий, което стои във връзка с името на римския Юпитер — Dies-pater, върховен бог на деня и светлината „светящия Юпитер“, Jupiter lucetius. Името на бога Дый стои тук редом с главните славянски богове—Перун, Херс и Троян.[3]

Обстоятелството, че в територията на източните славяни има местност като „Белые боги“ (гора близо до с. Городок в околностите на Москва, или название „Троицко Белобожский манастир“ в Костромска област, а също така оцелялото у белорусите възспоменание за Белбог в лицето на Белун, като източник на богатство и милосърдие, дават основание на Фаминцин да предполага, че и на източните славяни са били известни Белбог и Чернбог. В някои места у източните славяни са останали да живеят представи за Дед като върховен небесен бог. Подобни представи Афанасьев отбелязва и у българите в образа за Дядо-господ, който някога ходел по земята, преобразен като старец, и поучавал хората да орат и изобщо да обработват земята. Източнославянският Дед, украинският Дід, българският Дядо-господ, белоруският Белун и т. н. — всичко това са различни варианти на едно и също върховно божество на небето, Белбог.[1]

---

[1] Пак там, стр. 390 и сл.; H. Machal. Nakres slovanskeho bajeslovi, Praha, 1891, стр. 20—21, 32 и сл.

[2] По-подробно на тази тема виж: Н. С Державин. Перун в языковых и фольклорных переживаниях у славян. Язык и литература, т. III

[3] А. С. Фаминцын. Божества древних славян, I, СПб, 1884, стр. 123—126.

Към числото на слънчевите божества у източните славяни е принадлежал и Дажьбог. Ипатьевската летопис го нарича така именно „Солнце царь, син Сварогов, еже есть Дажьбог“, „Солнце, его же наричють Дажьбог“.

Като най-късен отзвук на древноезическия Дажьбог се явяват, според тълкуванието на Ягич, сръбският и българският Дабог, но с функциите на сатана, враг на християнския небесен бог. Някои (напр. Фаминции) обясняват произхода на името Дажьбог, като го съпоставят с данните на германската митология, където има бог Tag, скандинавският Dag или Dagr, бог на деня, който управлява на „светлогрив кон“. По такъв начин, славянският Дажьбог, според това тълкуване, е първоначално Дажи бог, т. е. бог на деня. Подобно на Хороу той могъл да попадне на източнославянския Олимп от прибалтийските славяни—вагрите (в Мекленбург), където в XII, XIII и XIV в. се срещат между другото Дажья област, Дажье езеро, Дажий лес и т. п. Други (Крек, Миклошич, Ягич, Махал) свързват името Дажьбог с повелителната форма на глагола „дати“ — „даждь“ и го тълкуват като „дай благо, богатство (Крек) или като dispensator divitiarum, divitias dans, т. е. „разпределител на блага, даряващ блага“ (Миклошич) или най-после, като deus dator, т. е. „бог дарител“ (Ягич, Махал).[2]

Към числото на слънчевите богове у източните славяни е принадлежал също така и бог Ярило, когото сближават с Яровит или Редегаст на балтийските славяни. Етимологическото значение на термина Ярило, според тълкуването на Ефименко — е „бързо разпространяваща се пролетна светлина или утринна слънчева светлина, възбуждаща растителната сила в тревите и дърветата и плътска любов у хората и човека, а след това младежка свежест стига и храброст у човека“. Оттук следва, че Ярило като божество трябва да бъде бог на страстта и любовта, подбуждащ растителността и покровител на животните, производител на растения, бог на силата и храбростта. В такъв смисъл, нашият Ярило е тъждествен с Яровит на гаволяните.[3]

У белорусите Ярило представлява млад, красив мъж, разхождащ се на бял кон, в бяла мантия, с венец от цветове на главата; в дясната ръка той държи човешка глава, а в лявата — снопче от ръжени класове. В белоруските култови обичаи до последно време се пазеше като остатък от миналото споменът за Ярило, свързан предимно с пролетните полски работи, и донасящ плодородие на нивите. В обредите на великорусите култът на Ярило се е запазил главно в своята фалическа страна, като бог на „препичащата страна“ на слънцето, извикващ в природата похот (ярь) и обилно плодородие. С бог Ярило в този именно смисъл тук се е свързвал обрядът на погребението на бога, в който Ярило се явява във вид на старец или кукла с голям фалос („Ярилини игрища“, правени в края на май или през юни, при изпращането на отиващата си пролет).[1] Отживелици от култа на Ярило се отбелязват също и у южните славяни, където вместо източнославянския Ярило се явява Герман. В румънските обредни обичаи вместо Ярило или Герман изпъква в подобна обстановка Калоян или Скалоян, а също така Троян. За широкото разпространение на фалическия култ у множество народи на древността тук няма да говорим.[2]

---

[1] А. С. Фаминцын. пос. съч. стр. 143.

[2] H. Machal. Nakres slovanskeho bajeslowi. Pracha, 1891, стр. 31.

[3] А. С. Фаминцын. пос. съч., стр. 220.

Божество, родствено с Ярило у всички славяни е бил бог Тур, бог на слънцето и плодородието (същият той е и бик), много спомени за когато се срещат в топонимическите названия на едно огромно пространство в Източна и Средна Европа, а отчасти и в граничещите с нея на Запад, неславянски, както в миналото, така и в настоящето територии.

Името на Тур в „Слово о полку Игореве“ се явява като епитет на княз Всеволод: „яр-тур“, „буй-тур“, — с който се подчертава неговата войнственост, храброст, буйност, ярост. Бог Тур се е запечател силно и в славянския фолклор. Като бог на слънцето и светлината, той се явява тук в образа на многорог или златорог див бик или тур — елен, овен с златни рога и пр.

В коледните песни се явява почти тождествен с Тур Авсень, или Овсень, Говсень, Таусень и др., който е бил някога, както изглежда, бог на възраждащото се пролетно слънце, имащ за своя емблема козел, който при новогодишните обредни обичаи се явява в ролята на пълномощен заместник на своя бог. Обаче, отпърво култът на Авсен не се е изчерпвал само с козела, а е имал, вероятно, по-широко съдържание, за което, между другото, сочи чешкото поверие за появата на златно прасе на небето в надвечерието на Рождество Христово или за прасето като култово блюдо в тези дни, а също така и представата за златния глиган и т. н.

Към кръга на слънчевите богове у древните славяни е спадал също така и богът Лад, който е дал доста широко отражение в славянската топонимика и в народните пролетни и свадбени песни у източните и южните славяни под вид на припев. Това е пролетно божество, бог на любовта, „бог на женитбата“, на веселието, на утехата и на всякакво благополучие: „Сему жертвы приношаху хотящие жениться, дабы его помощью брак добрый и любовный был“ (Густинската летопис). По такъв начин богът Лад (и Лада) е бил родствен с бога Ярило, и празнуването на неговото погребение, по времето на най-високото слънцестоене, там, където то е било правено вместо Ярило, се е съпровождало със същата обрядност, каквато намираме и при погребението на Ярило.

---

[1] Пак там, стр. 222 и сл. на стр. 222—232 се дава обширен етнографски и фолклорен материал, свързан с „Ярилините игрища“.

[2] Ст. Л. Костов. Култът на Германа у българите. Известия на Българското археологическо дружество, т. III, св. I, 1912, стр. 108—124.

У западните славяни — чехи, словаци, моравци, у сърбо-хървати, словенци и българи, божеството слънце е заменено от св. Ян или Иван; у българите Иванов ден е известен под името Енюв ден или Янюв ден; на този ден у тях има обичай да се правят погребения на чучули или кукли и т. н. През Ивановската нощ у чехите, словаците и моравците се пеят „коледни песни“; огньовете, палени в тази нощ, се наричат „коледни“ огньове. У чехите през тази нощ се изгаря дърво (бор или ела), докарано от гората. У поляците Ивановският празник и Ивановските огньове са се наричали соботки, а песните — соботски песни. У украйниците и белорусите празнуването на Иванов ден носи названието праздник на Ивана Купала и се съпровожда с обряд на изгаряне или удавянето на чучулото — Купала и на дървото — Марена, при което купаловското чучуло бива облечено в женски дрехи. Самото име Купало се среща понякога в песните в женска форма — Купала, Купалка. Според думите на Снегирев, в Ярославска, Тулска и Рязанска губернии праздникът на Иван Купала се нарича Ярила.[1]

Киевският летописец разказва, че като сключили мир с Олег, византийските императори Лъв и Александър го скрепили с клетва „целовавше сами крест, а Олега водивше на роту и мужа его по руському закону, и кляшася оружием своимь, и Перуномь, и Волосомь, скотиемь богомь и утвердише мир“. В апокрифното „Ходене на Богородица по мъките“, при изброяването на лицата, които били превърнати в богове, се явява Велес. В „Слово о полку Игореве“ Баян е наречен „Велесов внук“. По такъв начин, бог Волос или Велес у източните славяни е бил „скотьим богом“, т. е. бог на богатството, на благосъстоянието, на материалните блага на човека. Но, заедно с това с името на този бог са били свързани, както изглежда, и функциите на гръцкия бог на слънцето и светлината — Аполон, покровителя на изкуствата и поезията и едновременно с това бог на стадата и на пастирите. Всичко това дава основание да се вижда и у славянския Волос—Велес слънчево божество.[2] В древночешките паметници Велес се явява като бяс, или дявол. С приемането на християнството функциите на бога Велес и неговият култ са били пренесени на св. Власий (Блазий) — βοῶν φρουρός, т. е. „пазител на стадата“ у византийските гърци, както е бил известен също така и у руските славяни, у българите и у гърците.[3] Старото име на една от улиците на Новгород — Волосовая, на която, според преданието, е стоял кумирът на Волос, а впоследствие е била построена черква на Власий — покровител на добитъка, манастирят Волотов и черквата на Богородица във Волотов, пак там, свидетелствуват за това, че култът на Велес е бил известен не само в Киев, но също така и на север в Русия, в Новгород; познат е бил и в Ростов и във Владимир.

---

[1] А. С. Фаминцын, пос. съч., стр. 266—270.

[2] Срезневский, ЖМНП, Ч. 41, стр. 52—54.

[3] H. Machal, пос. съч. 1891, стр. 34.

Освен богове, на древните славяни са били познати също така и богини: Лада, Весна, Морана, Дева или Девана, Сива (Жива), Припегала, Подага, Мокошь и др.

Някои учени са склонни да съпоставят Лада с Венера, като богиня на топлотата и ласката. Потебня се е опитал да докаже, че името на Ладе е възникнало по-късно от песенния рефрен. Весна и Морана—това е персонификация на годишните времена. Дава и Девана са тождествени с Весна. Хелмолд споменава Сива редом с боговете Пров и Радигаст; у изследователите тя за сега остава все още богиня с враждебни качества. Припегала, за която се споменава в писмото на архиепископа Аделгот от Магдебург от 1108 г., остава също под съмнение. В Подага, излизайки от етимологическото тълкуване на думата, някои виждат същество, обитаващо горите. Богинята Мокош е доста популярна в изворите, като се почне с известното летописно съобщение за идолите, поставени от Владимир в Киев, и се свърши с най-късните поверия на северните великоруси. В нея виждат богиня-патрон на преденето и стриженето на овцете.[1]

Освен казаните по-горе богове и богини, древните славяни-езичници са почитали, като особени божества, слънцето, луната, звездите, огъня, водата, планините и дърветата. Арабският писател от X в. Ал-Масуди говори за славяните, че „някои от тях са християни, но има помежду им и езичници, а също и слънцепоклонници".[2] Два века по-късно друг арабски писател, Ибрахим бен-Весиф-Шах (около 1200 г.) говори, че някои от славяните, бидейки християни, се кланят на слънцето и на другите небесни светила. Константин Багренородни (X в.) разказва, че „Росите (на пътя за Цариград в 949 г.) пренесли край твърде грамаден дъб в жертва живи птици". В църковния устав, приписван на Владимир Киевски, се забранява молене под „плевник, (т. е. на огъня) или в гора, или до „вода". В „Слово Христолюбца" по списъка от XIV в. се казва: „И огневе молятся, зовуще его Сварожичем. . . молятся огневе под овином" (Буслаев.) Естествените природни сили, проявяващи се в съответни действия, враждебни или доброжелателни към човека, са били схващани в неговото съзнание във вид на някакви великани (антропоморфизъм), или във вид на огромни животни и зверове (зооморфизъм). Така например, облаците са били представяни в образите на небесни крави, вълци, овци или агнета; у чехите — в образа на „жени". Според други представи, облаците били огромни чаршафи на великани, ушити и напълнени с вода; а великаните теглят чаршафите по въже в тази насока, накъдето желае божеството; понякога не им се удава да издържат в ръце чаршафа, или пък въжето се скъсва — и тогава руква проливен дъжд, и т. п. Буреносен облак — това е великанът Баба-яга, костен крак, или Кощей. Вятърът е бил схващан от славянина-езичник в образа на кон (или бял кон), който цял свят не може да задържи на юзда. Образът на коня-вятър или коня-вихър, като популярен поетически образ, е общоизвестен.

---

[1] Н. Machal. пос. съч. стр. 35 и сл.

[2] А. Я. Гаркави. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. СПб., 1870, стр. 125.

В „слово о полку Игореве", ветровете са наречени внуци на Стрибог: „Се ветри, Стрибожи внуци, веют с моря стрелами на храбрыя пълкы Игоревы". В народните приказки често се срещат — вятър-баща и вятър-майка; майката на вятъра носи името Бура-кобыла и се отождествява с Баба-яга; по такъв начин, вятърът се явява син на буреносен облак. В фолклора на източните славяни вятърът е представен в образа на стар човек със сковани устни; той диша само през зъбите и от там се надига буря; ако бихме му разковали устните и той би бил в състояние да диша с пълни уста, то той би могъл да раздуха всичко на света, би сравнил планините с долините; и би настъпил краят на света. Обширен материал из славянския фолклор от този род е даден у Махал.[1]

Древните славяни са вярвали, че при раждането на детето особени същества предопределят съдбата му. У русите тези същества са Роди, Рожаници; у българите — Наръчници или Орисници, Урисници; у сърбите — Суднице, Sugjenice; у хърватите и словенците — Rodjenice, Rojenice, Sudjenice, Sojenice и т. п. На рожанците са се молели и им поставяли храна: хляб, сирене и мед. За най-любимо ядене на рожанците се смятало вареното жито. Тези същества са били представяни във вид на красавици-девици или приветливи, ласкави старци; у хърватите и словенците те са красиви като вили, с кръгли лица, и са облечени в бели дрехи; главите им са превързани с бели кърпи, а на шията си носят скъпоценни златни, сребърни и брилянтови украшения; в ръцете си държат запалени свещи.[2]

Като особени живи-същества (персонификация) древният славянин си е представлявал щастието и нещастието или късмета и неволята, а също така и съдбата, у сърбите — осуд, изпращаща на човека щастие или нещастие; също така си е представлявал той скръбта, бедата и нуждата, злините, болестите, смъртта.

Древните славяни са почитали прадедите в образа на домашни идоли. Това са — Дед, Дид, Дзяд, Дедушка или Дедушка-домовой, Хозяин, Хозяйнушко и др. — старче с нисък ръст, облечено в червена рубашка и препасано с тъмносин пояс, с бяла брада и жълто-сиви коси на главата; той живее обикновено в печката, зад печката или под печката. Този основен образ на домашния дух има в разни места свои варианти; домашният дух може да се превръща в различни животни — в куче, котка, мечка с човешка глава. С култа на домашния дух у славяните са свързани множество обреди и поверия.[1]

---

[1] H. Machal, пос. съч. стр. 70—73.

[2] H. Machal, пос. съч. стр. 76—80, където е даден обширен фолклорен материал.

Характеризирайки религиозните възгледи на славяните, Прокопий, както видяхме по-горе, говори, между другото, за славяните: „те почитат също така реките и нимфите и някои други божества...“

Към тази група божества у южните, източни е и отчасти у северозападните славяни принадлежат, преди всичко, вилите, у българите самовили, самодиви; юди и самоюди. Техният произход се свързва с планините, с гората, с росата и пр., и това дава основание да се предполага теогоническа връзка на тези същества с облаците. Според старонародните представи — това са души на покойници, или пък на момичета, умрели некръстени, или пък на горди девойки, наказани от бога, който е превърнал краката им в копита, поради което те ги прикриват с дълга бяла рокля и т. п. Те са представени в образа на красиви, млади жени с бледни лица, с дълги разпуснати златисто-руси коси, падащи до земята, облечени в бяла или синя рокля. Силата и животът на вилите се съдържат в техните коси. Фигурите им са тънки като ели, тялото им е прозрачно и леко като на птица, и затова те се славят като лекокрили. Очите им горят с блесък; гласът им е толкова очарователен, че който веднаж го чуе, не може да го забрави никога. Който види веднъж вила, то след това тъгува по нея цял живот и умира от тъга. Всички тези характерни черти дават на изследователя основание да вижда в вилите олицетворение на бързо летящи по небето облачета, озарени от ярка слънчева светлина.[2] Във връзка с това стои и приписваната на вилите способност да се превъплощават — в бял лебед, в сокол, в кон. Според мястото, в което обитават, сред вилите се различават: облачни вили, земни вили и водни вили. У българите се различават самовили горски и самовили морски; у другите славяни, освен това, има още вили на планините. Вилите прекарват времето си в песни и танци; те танцуват и в облаците и на земята, като примамват със своите танци младежи, овчарчета, певци, музиканти, и ги награждават за това с щастие или нещастие и т. н. В южнославянския фолклор вилите представят изключително богат и разнообразен по сюжетно съдържание отдел; вилите имат разнообразни функции.[3]

Към същата тази група същества спадат русалките у източните славяни, които се явяват в образ на красиви, омайващи девойки, ту със сиви, ту със сини, ту с черни очи и с гъсти вежди, с руси, черни или зелени разпуснати и падащи до колената коси. Както и у вилите, силата на русалката се крие в нейните мокри коси; ако косите изсъхнат, русалката умира. Тя има строен и гъвкав стан, покрит с зелени листа или бяла риза без пояс. Русалките живеят във водите, в горите, в полята и нивите. По старонародни представи, русалките — това са души на деца, умрели некръстени, или удавени и задушени, а също така и души на самоубили се жени и девойки.[1]

---

[1] Пак там, стр. 89—98; за другите домашни божества виж стр. 98—107.

[2] Н. М. Machal, пос. съч. стр. 108 и сл.

[3] Пак там стр. 111—115.

Към кръга на русалките принадлежат мавките (майки, мейки, навяки, навье). Това са некръстени деца, удавени от майките им. Те се представят в образа на дебелобузи деца с разпуснати коси, или в образ на млади, красиви, полуголи или облечени в бели ризи девойки, със светли къдрави коси. Те живеят в горите и в полето, явяват се под образа на познати лица и се мяркат пред очите на пътника, с което го докарват до безчувствено състояние.[2]

Според тълкуването на А. Н. Веселовски, вилите и русалките по своя произход представляват от себе си олицетворение на прадедите. По мнението на Х. Махал, вилите и русалките са били първоначално — „водни деви“ (олицетворение на облаците); в последствие този образ се осложнил, като в него са били кръстосани облачни и хтонически (подземни) явления, в резултат на което възникват вилите и русалките, водни и надземни; като свързани с растителните сили на природата, те могат да бъдат наречени растителни демони; най-после, в образа на тези същества са се утаили и представите за задгробния живот, за душите на покойниците и по такъв начин, във вилите и русалките се оказват, слети в едно, култът на природата и култът на прадедите. Чрез русалките получава преобладание култът на прадедите, а във вилите — култът на природата. По късно култът на вилите у южните славяни се е разширил в смисъл, че вилите били слети с другите горски, водни и полски същества и взели върху себе си техните функции. В края на краищата, както и другите митически същества, те са преминали изобщо в демони (магьосници и чародеи).[3]

В числото на боговете или идолите, т. е. на свърхестествените същества, древните славяни почитали не само горите, полята и нивите, но също така и реките, моретата, езерата, изворите, за което говорят многобройни исторически данни, като се почне от Прокопий.[4]

Освен казаните богове и идоли, древните славяни са почитали огъня, в това число и огъня на домашното огнище, а също така и небесния огън на падащите метеорити. Последните са били представяни в образа на летящи дракони; у чехите zmok (старочешки zmek); у поляците smok; у белорусите цмок-домовик; в Силезия žitny šmok. Понякога той е бил изобразяван във вид на птица, например сокол, у руските славяни; у чехите и словаците — като мокра кокошка. У западните славяни — смок, същество доброжелателно към къщата; той се грижи за материалното благосъстояние на къщата. У българите смокът смуче кръв от хората; отнася изоставените деца при себе си и грижливо ги възпитава, а след това те се превръщат в смокове. Аналогично същество е известно у сърбите—лужичани под името plon; у чехите към същата тази група същества спадат plevnik или plivnik и prašivec; в някои места с последния термин се наричат метеорите, което явно сочи за произхода на дадения бог у чехите. Praivec — това е вестител на огъня, на пожара. Понякога си го представят във вид на петел, чиито крила са покрити с фосфор, а също така, във вид на огнено кълбо или огнена птица с дълга, горяща опашка.

---

[1] Пак там, стр. 115—119.

[2] Пак там, стр. 119—121.

[3] Пак там, стр 23,.

[4] H. Machal, пос. съч. стр. 141.

Да отбележим, най-после, разпространената в славянския фолклор, особено у българите, представа за мъртавците, излизащи из гробовете си и смучещи кръв от хората. У българите — това са вампири, вапири, вепири или вупири; у сърбите — вампири, лампири, лапири, апири, апирини; у поляците — wampir, upiór, upierzyca; у украйнците — вампыр, вепыр, вопыр, опыр, впыр, опир, упер, упыр; у белорусите — упир; у русите — вампирь, упирь, упырь, обыр; у черногорците и херцеговинците — тенац, лорко, орцо; в Далмация — козлак.

Вампирите могат да вземат образ на кон, вълк, куче, котка, кукумявка, петел, врана, снежна топка, купа сено и т. н. Според представите на руските славяни, вампирите летят в облаците, ездят на коне по околностите, шумят, лаят, плашат пътниците, хвърлят им се в краката, минават им път; те могат да проникват през цептнатини, така че и затворените врати не могат да опазят от тях; имат огромни зъби и т. н. Вампирите излизат из гробовете нощем, особено в полунощ; обратно в гроба ги прогонва пеенето на петела. Вампирите смучат кръв от спящите хора, особено от децата, а после и от възрастните; затова у българите те са известни като кръвници, у словенците — pijavice. Те изсмукват кръв също и от животните. За да се парализира злата дейност на вампирите, изкопават из гробовете покойниците, заподозрени във вампирство, и им пробиват сърдцето с кол от глог, трепетлика или липа; освен това, практикува се и цяла редица други способи.[1]

У сърбите и хърватите вампирите се отождествяват с вълкодлаците. Според широко разпространеното у всички славянски народи вярване, вълкодлаците — това са хора, способни да се превръщат във вълци и в такъв вид да причиняват злини на хората. Особено популярни са тези същества в българския фолклор, където носят името върколак, влъколак, фъркуляк; у словенците — волкодлак, вукодлак, вулкодлак, вркодлак; у сърбите и хърватите — вукодлак; у чехите в Силезия — vlkodlak; у словаците — vlkolak, vrkolak; у поляците —

---

[1] Пак там, стр. 150—163; 182—187.

wilkolak, wilkolek; у украйнците — волколак, вовкулак; у руските — волкулак.

Това вярване е намерило израз в „Слово о полку Игореве“, където става дума за княз Всеслав, който „людем судяше, князем грады рядяше, а сам в ночь волком рыскаше; из Кыева дорыскаше до кур Тмутараканя; Великому Хорсови волком путь прерыскаше“. На няколко реда по-горе пак за него се говори, че той „отвори врата Новуграду, расшибе славу Ярославу, скочи волком до Немиги с Дудоток“. Аналогично вярване имаме в българските народни предания за по-младия син на известния цар Симеон (началото на X в.), Боян, който се славел като магесник и можел да се превръща на вълк. В старосръбския законник от 1262 год. казва, че волкодлаците причиняват затъмнението на слънцето и луната. Според българските народни предания фъркуляците се раждат от връзките на жена с вампири; потомците на фъркуляците носят названието джададжии, т. е. чародеи. Според поверията на словенците вълкодлакът е човек, който може по собствена воля да се превръща във вълк и след това пак да става на човек и т. н. Според вярванията на другите славянски народи (поляци, украинци) волкодлаците — това са хора, които се превръщат във вълци само в определено време от годината. Вълкодлаци стават хората, които са се родили с краката напред или които са родени от майка-жена и баща вълк; те са подобни на човек, но цялото им тяло е покрито с вълча козина, и имат вълчи зъби; или пък те наполовина са вълци, наполовина хора (у словенците). Според поверията на словаците вълкодлак става тоя покойник, който е бил закаран на гробищата с главата напред, а не с краката. У украйнците съществува поверие, че на св. Власий (11 февруари) вовкулаците се превръщат в кучета или черни котки и смучат мляко от крави, кобили, овци; те душат конете, а на рогатия добитък носят мор. Пак според същите тези вярвания, вълкодлак може да стане човек, проклет от вещица. От обикновените вълци вълкодлаците се отличават по това, че имат само три вълчи лапи, а четвъртата е човешка. Вълкодлаците могат да се превръщат не само във вълк, но също тъй и в кон, крава, куче, черна котка, гъска, кокошка и т. п.[1]

На всички славяни е познато същество, което мъчи спящите хора. У чехите то се нарича mura (старочешки и моравски mora, murak, moreus; у словаците — kikimora; у сърбите — лужичани murava, morava, myrava; у поляците — mora, mara, zmora, morus; у южните славяни — мора и т. н. Това е жив човек, мъж или жена, от когото нощем излиза душата, взема различни видове и мъчи спящите хора. У русите мора се отождествява със смъртта. Държейки главата си под мишницата, тя блуждае нощем под прозорците на къщите и извиква имената на стопаните или домашните; който отговори, той трябва да умре. Според представите на българите, мора — това е душата на умряло, некръстено дете; тя души хората в съня им. Според поверията на чехи и поляци, мура се отличава от хората по това, че има гъсти черни вежди, срастнати над носа; освен това, според представата на чехите, мурата има островърха глава и плоска стъпка. Според народните поверия, човек бива мора от рождение. Детето, което се е родило със срастнали вежди или с зъби, е бъдещ мора и т. н. Напускайки за известно време, от 12 часа през нощта до 3 часа сутринта, тялото на човека — мурак, и връщайки се обратно пак в него, мурата, според полските поверия, взема различни образи: стрък слама, дълга бяла сянка, бяла котка; у сърбите — лужичани, освен това — кожен мях, кост, бяла мишка, змия, котарак; у поляците — муха, мишка, кученце и др.; у сърбите — бяла козина, пеперуда, муха, или някакво друго зверче. Според представите на сърбите — лужичани, мурата може да вземе образа също така на бял мъж, или на черна жена, които имат остър език, грубо като платно тяло и яздят на козел. В поверията на поляците мурата се явява във вид на млада девойка; у сърбите — във вид на бял кон. Мурата прониква и през цепнатините, затова не е възможно да се укрие човек от нея. Тя души спящите хора и смучи от тях кръв. Според поверията на поляците, има седем мари: една язди на кон, друга — на бик или на крава, трета — на плет, четвърта — на трън, пета — на метла, шеста — на свиня, седма — на човек. Според поверията на лужичаните, мурата притежава голяма сила и не е възможно да ѝ се напакости с нищо. Обаче, според народните представи, все пак има редица средства, с които човек може да се избави от нея.

---

[1] H. Machal, пос. съч. стр. 180—182.

Поради това, че мурата се появява нощем, тя е известна също така под името: Nočnice у словаците; nocnica у поляците, ночница у сърбите; нички (нычкы) у русите, където мора, мара, маруха се представят във вид на малки женски същества, които седят на печката и нощем предат прежда, а понякога развалят кꙋделите на жените; по спящите хора обичат да хвърлят тухли. В руските поверия те се отождествяват с кикиморите, малки женски същества, с глава колкото напръстник и с тяло като сламка. Кикиморите живеят зад печката. Те произхождат от деца, умрели некръстени или прокълнати от родителите си. Според руските поверия марите, по такъв начин, спадат към числото на домашните идоли.[1]

Древнославянските вярвания в зли духове са се запазили у славяните в по-късните епохи в представите за дяволите. Теогонията на дяволите е широко разпространена в огромния фолклорен материал у всички славяни. Покрай известния у всички славяни дявол (полски czart, горнолужички čert, долнолужицки cart, украйнски чорт, черт, белоруски чорт, руски чо́рт), той се нарича у словенците също така vrag (тъй е и на руски, български, сръбски и полски), ziodi, hudič; у украйнците — кадук, дiдько, болотяньк, морок, мара, дыво, лыхо, бида, нэдоля, облуд. В народните поверия дяволите често заместват горския караконджо, водния таласъм, домашния таласъм и въобще домашните идоли. В последния случай у западните славяни той носи названията spiritus, spirek, rarašek, diblik, pikulik и др. Като общоразпространени у всички славяни названия за чорта служат също така думите дьявол (d’abel) и бес.

---

[1] H. Machal, пос. съч. стр. 175—180.

Една от отживелиците на езическата старина у всички славяни са вярванията във вещици и магьосници. Това са същества, надарени със свръхестествена сила и с по големи знания (ве́дением), отколкото има обикновеният човек. Тези представи са се запазили също така широко в славянския фолклор, както и представите за дяволите. Съществата носят най-често наименования, производни от думата „ведать“ или „ведение“, т. е. „знать“, „знание“. У словенците — věšča, věsna; у българите — вещица, вещирица; у сърбите и хърватите — vieštica; у словенците — vedomkyňé; у поляците — wieszcza, wiedma; у кашубите — vieštica; у украйнците — вiдьма; у белорусите — ведзьма; у русите — ведьма, вещица, вещунья; съответни същества от мъжки пол: у словенците — věščěc; у българите и сърбите вештац, вjештац; у словаците — vedomec; у русите — ведьмак, ведун, вешчун. Те се наричат също тъй с имената знахарка, знахарь (словенци, руси, украйнци); у чехите и русите те са известни също така под името чародеи и чародейки; у русите също така — кудесник, окудник, колдун; у словаците — волхвица; у русите — волхв; у хърватите — vuchvec, vuchovec, vuchvica и др.

Характерна особеност на тези същества се явява способността им да се превръщат в куче, в котка, в котарак, в птица, в кълбо, в жаба. Те могат да летят из въздуха с бързината на крилатия вятър, а за да станат леки, се мажат с магическа течност. Яхат хора, коне, крави, котки, черни петли и други животни; често си служат само с метла, ръжен, лопата, гребло и т. н. Те ползуват също така летящи килими и седемкилометрови ботуши. С вещиците се свързва представата за силата, която управлява природните явления: те пращат на земята град, буря и вятър; скриват росата, дъжда и небесните светила и оказват влияние на плодородието. Според поверията на украйнците, вещиците не само крадат от небето росата и дъжда и ги крият в своите сандъци, но също така снемат от небето слънцето, луната и звездите. На вещиците и магьосниците е позната магическата сила на тревите. Блуждаейки по полята и горите, те събират лечебни треви, изкопават корени и ги употребяват при лечението на болести, при търсенето на съкровища, при правене на магии. Вещиците и магьосниците могат да лекуват болести, да заздравяват рани, да спират кръвотечение, да изцеряват при ухапване от змия и бясно куче. Но заедно с това, вещиците могат да причиняват вреди на домашния добитък, особено на кравите. Чародеите и чародейките могат да откриват крадци, да намират загубени вещи, да предсказват бъдещето, да заклинат таласъм, кикимора и други зли духове.

Оттук е и названието на магьосника у русите — шептун, вещицата — шептуха или шептунья. Според народните поверия, има редица средства, с които може да се бори човек против злите въздействия на тези същества, като например бъзови вейки, сложени на кръст (в Моравия), нож, пъхнат под горната дъска на масата, или ръжен, изправен до вратата с завития край нагоре и т. п. (у русите). За да не могат вещиците да причиняват вреди на домашния добитък, на стълбове закрепват вейки от трън или трепетлика. Според поверията на украйнците, против вещиците предпазват макът, копривата, дивият пелин, чесънът, върбовите вейки и т. п.

Приведените по-горе характерни за вещиците особености дават основание да се вижда в тези същества олицетворение на облачните явления; вещиците, както видяхме по-горе, могат да вземат разнообразен вид, да летят във въздуха, да открадват слънцето, луната, звездите, да изпращат на земята дъжд, град, буря и вятър. В образа на вещицата — доячка на крави се вижда същият този образ на облака (черна крава), който дава дъжд (мляко).[1]

„. . . източникът, който формира духовния живот на обществото, източника на произхода на обществените идеи, обществените теории, политическите възгледи, политическите учреждения, трябва да се търси не в самите идеи, теории, възгледи, политически учреждения, а в условията на материалния живот на обществото, в общественото битие, отражение на което се явяват тези идеи, теории, възгледи и пр..

„Каквото е общественото битие, каквито са условията на материалния живот на обществото — такива са неговите идеи, теории, политически учреждения.

Във връзка с това Маркс пише:

„Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а наопъки, тяхното обществено битие определя тяхното съзнание“ (К. Маркс, Избрани произведения, т. I, стр. 269).[2]

Приведеният по-горе материал, рисуващ религиозните представи на древните славяни, отчасти документално засвидетелствувани от исторически извори, отчасти запазени като отживелици в народните вярвания или в суеверията и предразсъдъците, измрели или постепенно измиращи в народното съзнание заедно с успехите на културата с разпространението на просветата и с подема на масовата народна образованост, характеризира прекрасно общото равнище на социалното мислене на славянското земеделско и скотовъдно общество на патриархално-родовия строй. В основата на тези представи лежи анимативмът, т. е. представата за природните явления, като за същества, надарени като човека с разум и воля към действие, но обладаващи свръхестествена магическа материална сила, подчиняваща на своята власт както личния живот на човека и неговия труд, така и живота на неговото стопанство, т. е. добитъка му и нивята му.

---

[1] H. Machal, пос. съч. стр. 164—171; 172—175.

[2] История В.К.П.(б). Краткий курс, 1938 г. стр. 110.

Според схващането на древния славянин, всички космически, метеорологически и вегетативни явления в природата са прояви на съзнателната воля и действие на живи, властвуващи над човека, могъщи, свръхестествени същества. Според тези представи, природата не е мъртва, но живее и мисли също така, както живее и мисли човек, но тя е по-силна от човека и, намесвайки се в неговия личен живот и в неговото стопанство, подчинява човека на своята власт.

Природните явления, като проява на волята и действието на свръхестествени същества и сами по себе си се явяват също такива същества, подчиняващи човека на своята власт и принасящи полза или вреда нему лично и на неговото стопанство. Това са, вездесъщи, всемогъщи, всезнаещи и всеразбиращи богове и идоли, които поразяват първобитното съзнание на човека със свръхестествената мощ на своята непреодолима сила и с загадъчната, тайнствена грандиозност на нейното изявление в окръжаващия го живот. Тази система на мислене може да се охарактеризира като аниматически пантеизъм. Тя е характерна за мисленето на първобитното общество при низкото ниво на развитие на производителните сили, при свързаността на производствените отношения в рамките на патриархално-родовия строй, в условията на които се изгражда материалният живот на човека, а заедно с това се изразява и неговото мислене.

Както вече знаем, славяните се явяват за пръв път в историята доста късно, когато общественият живот бе отишел значително напред в сравнение с първобитно комунистическия строй, който за тях е бил вече изживян етап, също така, както изживян етап за тях е било и обусловеното от този строй мислене. Историята заварва славяните в стадия на военната демокрация и общината — марка, т. е. в стадия на зараждане на частната собственост, която е разложила старите родови отношения и вече поставя основите на феодалните отношения. Това е било преходен етап в развитието на славянското общество, т. е. в развитието на производствените отношения, който е обуславял със себе си и съответния етап в развитието на мисленето. Затова славяните още не са монотеисти, а пантеисти, и тяхното върховно божество, представено в изворите в доста смътни очертания, извикващи съмнение, дали изобщо такова божество е било на лице у древните славяни, се явява представител не на единоначалие и единовластие, което е било непознато и на тогавашното славянско общество в епохата на военната демокрация, а нещо като племенен върховен жупан, по отношение на когото другите богове и идоли са били тези родови царчета, ῥῆγες, за които говори Маврикий в VI в., или същите тези родови жупани, за които споменава Константин Багренородни в X в. С преходния характер на обществения строй от първобитно комунистическото общество и съответствуващите му производствени отношения към феодалното общество и феодалните отношения, се обяснява и съществуването вече в готов вид на представи за душата и духовете на прадедите, наследени в мисълта на древния исторически славянин по традиция от предшествуващите етапи на общественото развитие. Тези представи са продължавали да съществуват редом с човека в различни въплощения, запазвайки традиционния строй на стария семейно-родов бит от разлагащите го начала на новите, настъпващи срещу него социално-производствени отношения на феодализма. С това се обяснява, от друга страна, и липсата на тотемистически представи в съзнанието на историческия славянин; историческият славянин вече не познава тотема (емблемата), т. е. богопочитанието на определени животни и предмети, като покровители на рода или племето; все пак, тотемистически преживявания продължават да съществуват в неговата мисъл в формата на представи за способността на природните явления и сили да се превъплощават, също така както и душата, отделена от своята материална обвивка, могла да се превъплощава в различни животни и в предметите на неодушевената природа.

В съзнанието на древния славянин от епохата на военната демокрация и началните етапи в развитието на общината — марка, бог не е един или друг предмет на окръжаващата го одушевена природа (животни, птици, гадини) или неодушевена (растения), (каквато бива религията в по-ранните степени от развитието на обществено-производствените отношения), но е винаги определено, конкретно, мислимо като материално, но невидимо и не осезаемо, и поради това тайнствено същество, което се въплощава понякога в някакво животно или растение (персонификация или олицетворение). За древния славянин-езичник богът не е дух, а материя, макар и непостижима за неговото съзнание. Това е бил народен бог, бог на самото народно творчество, много по близък и понятен за народа със своята материалност, отколкото богът — дух с трите лица и с всичките други атрибути на по-късната изцяло идеалистическа християнска религия. С това, именно, се обяснява тежката, упорита и продължителна, вземаща нерядко насилствени кървави форми борба на християнската догма с езичеството у славяните. В края на крайщата християнството, като по-напредничаво мислене, е победило езичеството, но не могло да изкорени окончателно в народното съзнание, ни през епохота на феодализма, ни в последващата ера на капитализма дълбоко вкоренените в него езически традиции. Както е известно, те продължават да живеят в потисканите народни маси в капиталистическото общество чак до наши дни под вид на груби, първобитни, враждебни на културата и на човешкия прогрес предразсъдъци и суеверия.

§ 5. ФИЗИЧЕСКИ ТИП

Според запазените на наше разположение отзиви на съвременици, от VI сл. н. е. насам, славяните са се отличавали с висок ръст, здраво телосложение, голяма издръжливост, тъмнорус (възчервеникав) цвят на косите и са били народ предприемчив, храбър и войнствен. — „Всички те — говори за славяните Прокопий — са едри и силни, цвят на лицето имат не съвсем бял, коси, ни руси, ни напълно черни, но възчервеникави. . .“ „Аз видях руси, когато те дойдоха по свои търговски работи и се разположиха (излязоха) на река Атил“, пише Ибн-Фадлан в своето „Пътешествие по Волга“ в 20-те години на Х в. „И аз не съм виждал хора—говори той — с по-съвършени тела. Те са подобни на палми, румени, червени“.[1] За възчервеникавите (или руси) коси на славяните и за тяхната руменина говори Ал-Масуди (Х в.).[2]

Според показанията на Казвини, „славяните имат възчервеникави коси, възчервен цвят на тялото и се отличават с голяма живост“. Западните писатели, византийци и немци, се очудват не по малко от арабите на високия ръст и здравото телосложение на славяните, на тяхната сила и ловкост.[3]

Византийският историк от Х в. Лъв Дякон, описвайки киевския княз Святослав Игоревич (942—972) казва, че той бил среден на ръст, не особено висок, но не и нисък, имал гъсти вежди, сини очи, къс нос, бръсната брада, на горната устна гъсти и дълги мустаци; главата му била съвсем обръсната, а от едната страна висел перчем, което означавало знатен произход; имал здрав врат, широки плещи, и изобщо бил добре сложен. В летописа се говори за Мстислав Ярославич (XI в.): „Бе же Мстислав дебел телом, чермьном лицем, великома очама“, а княз Владимир Василкович (XII в.) е описан пак там с такива черти: „Сий же благоверный княз Володимер возрастом бе висок, плечима велик, лицем красен, волосы имея желты кудрявы, бороду стригый, руки же имея красны (т. е. красиви) и ноги“.[4]

Представата за светлорусите коси на славяните е била толкова популярна на Изток, че племенният термин саклаб, сакалиба, т. е. „славянин“ (на гр. Σκλαβήνοι, Σκλαβῖνοι, Σκλάβοι) е придобил тук характер на синоним за наименованието на всеки червенолик, светлокос или червеннкавокос човек изобщо, което личи например от сведенията на арабския лексикограф Абу-Мансура (X—XI вв.): „славяните са племе с червен цвят, имат руси коси. . . Всеки човек с червен цвят наричат славянин, поради приликата на неговия цвят с цвета на славяните“.[5]

Въз основа на тези данни, обаче, като се има предвид при това и съществуващият на разположение на изследователя краниологически и остеологически материал, не следва да се говори за някакво единство и своеобразие на антропологическия тип на древните славяни, както не следва да се говори в този смисъл не само за съвременните славяни, но и за който и да било от европейските народи. Възникнали в най-дълбока древност, както всички съвременни европейски народи, в процеса на племенните кръстосвания, преживели в своята най-ранна история, още в древността, многочислени срещи, културни влияния и физически връзки с народите на Изтока и Запада, Севера и Юга, древните славяни, както и в още по-голяма степен техните съвременни потомци, в антропологическо отношение са представлявали от себе си комплексен тип. Взет териториално, той е можел да има много повече отличия от своите племенни сродници от друга територия, отколкото от своите племенни другородци-съседи. По граничните територии тези отличия в подробностите на антропологическия тип на древните славяни са били, несъмнено, особено очебийни. Това се наблюдава и сега не само между отделните славянски народи, които не представляват в своя общ етнографски състав някакво единство на антропологическия тип, но също тъй и вътре у всеки отделен славянски народ. В краниологическо отношение, забелязва проф. Л. Нидерле, съвременните славяни се различават повече едни от други, отколкото от своите не-славянски съседи.[1] Същата тази картина представляват от себе си съвременните славяни в антропологическо отношение и според всички други показатели. Ние нямаме никакви основания да предполагаме друга картина и за най-древните славяни, като се почне от VI в. сл. н. е., когато те за първи път попадат в страниците на пътните очерки и историческите съчинения на източните и западни автори, които са отбелязвали у тях преобладаващите черти, като очевидно най-много е биело на очи у наблюдателя — брюнет, а именно, тъмнорусия или възчервеникавия цвят на косите, като не са се спирали на черти, които не са им правели впечатление.[2]

---

[1] Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу. Превод и коментари под редакция на акад. И. Ю. Крачковски. Изд. АН. СССР., М.—Л., стр 78.

[2] А. Я. Гаркави. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских СПб, 1870, стр. 5. 138.

[3] В. Макушев, пос. съч. стр. 153.

[4] М. С. Грушевский. Киевская Русь, т. I, СПб, 1911, стр 376—378.

[5] А. Я. Гаркави. пос. съч. стр. 279; Вестберг. К анализу восточных источников о Восточной Европе. ЖМНП, 1908 II, стр. I; В. Макушев. Сказания иностранцев о быте и нравах славян СПб, 1861, стр. 153.

§ 6. БИТ И НРАВИ

Що се касае до сведенията на същите тези автори относно бита и нравите на древните славяни, то към тези сведения трябва да се отнасяме доста внимателно; често те са явно тенденциозни, а понякога, както например у знаменития Ибн-Фадлан, доста ценен в други отношения, имат просто анекдотичен характер. Това се обяснява с обстоятелството, че тези автори са били най-често знатни пътешественици, представители на родовата и чиновническа арабска аристокрация или пък са били придворни историци — аристократи, на служба у византийските императори, пристъпващи обикновено към „варварите“ с някаква предвзета аристократическа нетърпимост, отвисоко, като към същества от нисша порода, както, например, Ибн-Фадлан, или пък просто с тенденциозна враждебност, като към свои врагове, нещо което наблюдаваме у някои византийски автори. Затова показанията на тези източници винаги имат относителна стойност и спрямо тях се налага двойно критическо отношение. При все това обаче те остават единствените писмени извори и при това извори с богат и разнообразен материал, който нямаме право да пренебрегнем.

---

[1] J. Niederle. O pûvodu Slovanû. V Praze, 1896, стр. 39.

[2] По-подробно на тази тема виж Л. Нидерле в споменатия по-горе труд.

Древните славяни са живеели обикновено в места, естествено защитени от нападенията на враговете от самата природа, т. е. в гори, в планини, край блата и реки. Според думите на Маврикий, славяните живеели в горите, край реките, блатата и езерата, в непристъпни места, а Йорнанд отбелязва за славяните: „У тях блатата и горите заменят градовете“. Това трябва да се разбира не в смисъл, че славяните не са имали градове, като центрове на колективно заселване, а в смисъл, че блатата и горите са им заменяли градовете като укрепени прикрития, зад чиито стени и огради те са се укривали от нападащите ги врагове. Интересни страници за бита и нравите на източните славяни дава авторът на „Повесть временных лет“, без да се стеснява, впрочем, да сгъстява съзнателно краските, когато говори за не-полянските славяни, проявявайки в дадения случай очевидно религиозна пристрастност. В негово време поляните са били вече християни, а другите племена, за които той говори в своите летописи, се придържали, както изглежда, в своята маса, все още към езическия култ.

Според характеристиката на летописеца, поляните били народ с кротък и тих нрав и имали „стыдение“ (срам) от своите снахи, сестри, майки и родители, а снахите у поляните имали „великое стыдение“ от свекъра и деверите. Поляните, според летописеца, познавали брачните обичаи, т. е. брака, оформен и санкциониран от известна обичайна народна обрядност“. „А древляне, — говори летописецът, — живаху звериньскымь образом, и убиваху друг друга, ядуще все нечисто, и брака у них не бываше, но умыкаху у воды девица. А Радимичи, и Вятичи, и Север один обычай имеяху: живяху в лесе, якоже всякий зверь, ядуще все нечисто, и срамословие в них и пред отьци и пред снохами, и браци не бываху в них, но игрища межю селы, и схожахуся на игриша, на плясания и на вься бесовьскыя песни, и ту умыкаху жены себе, с нею же кто совещався; имеяху же по две и по три жены. . .“

Според сведенията на летописеца, същите тези народи си устройвали праздник в памет на умрелия, а после изгаряли трупа на голяма клада и като събирали след това костите, „вложаху в судину малу и поставляху на столпе на путех, еже творять Вятичи — забелязва летописецът — и ныне“. Към същите тези обичаи, според летописеца, се придържали и кривичите и другите езичници, „не ведеще закона божия, но творящие сами себе закон“.[1]

Според описанието на арабския писател Ибн-Даста (X в.) „страната на славяните — страна равна и гориста; те живеят в горите. Нямат ни лозя, нито ниви. Те си правят от дърво един вид делви, в които се намират и кошерите за пчелите, и се запазва пчелният мед. Това се нарича у тях сидж[1] и една делва съдържа около дванадесет килограма. Те пасат свинете, както се пасат овци“.

---

[1] А. А. Шахматов. Повесть временных лет, т. I, Петроград, 1916, стр. 12 и сл.

Ибн-Даста, както и Ибн-Фадлаи, описват съществуващия у славяните обичай да се изгарят покойниците, за който пишат също така и Ал-Масуди и Ибн-Хаукаля, а Ибн-Вахшия в връзка с това забелязва: „Аз се очудвам на славяните, които въпреки своето крайно невежество и отдалечаване от всяка наука и мъдрост, са постановили да бъдат изгаряни всички техни мъртавци, така че не оставят нито царя, нито друг човек, без да бъде изгорен след смъртта му“.[2] Ибн-Фадлан дава една твърде жива картина на погребалния обряд при изгарянето на знатен русин, с всичките съпровождащи го подробности, в това число и с заколването върху гроба на покойника и на една от жените му, за да бъде погребана заедно с него. За изгарянето на жената заедно с мъжа й у славяните говорят също така Ал-Масуди и Ибн-Даста. Археологическите разкопки на славянските погребения потвърждават данните на арабските автори.

Според сведенията на Прокопий, славяните живеели в „мръсни хижи, разхвърлени на големи разстояния една от друга“. Друг западен извор, Хелмолд, говори за славяните, че те не се грижели за построяване на къщи, а обикновено си изплитали къщурки от пъртак, само колкото да се укрият от дъжд и лошо време. „Щом се раздаде вик на военна тревога — казва този автор — те веднага събират всичкото жито, скриват го в ями заедно с златото, среброто и всякакви други скъпи неща, отвеждат жените и децата в сигурни убежища, в укрепления, а ако няма такива — завеждат ги в гората, и на неприятеля не остава за плячкосване нищо, с изключение на хижите, за които те не жалят ни най-малко“.[3] Ибн-Даста пише за славяните, че поради силните студове, които ставали в тяхната страна, всеки от тях си изкопавал в земята нещо като зимник, към който прибавял дървен островърх покрив, подобен на покрива на християнска черква; на покрива натрупвал земя. В такива зимници те се преселвали с цялото семейство и като вземали няколко дървета и камъни, запалвали огън и нагорещявали камъни на огъня, докато се зачервят. Когато камъните се нагорещявали до крайна възможност, те ги поливали с вода; от това се разпространявала пара, която стопляла жилището до толкова, че те трябвало да се събличат. В такова жилище славяните оставали до пролетта.[1] Ибн-Даста, очевидно, е сметнал тука за жилище на славяните тяхната баня.

---

[1] Няма никакво съмнение, че в това название на питие от мед трябва да се вижда древноруска дума, независимо от нейния произход в руския език, за което още на времето си е говорил Сенковски; ср. съвременната руска дума Сычёвка — „варен питеен мед“. (В. Даль. Толковый словарь, изд. 3-то, IV, стр. 687) ср. у Кольцов; „мед сыченый (Кольцов, Крестьянская пирушка. Пълно събрание на съчин., изд. на АН, СПб, 1909, стр. 47).

[2] А. Я. Гаркави, пос. съч., стр. 259.

[3] В. Макушев. Сказания иностранцев о быте и нравах славян. СПб., 1861, стр. 109.

§ 7. ХАРАКТЕР НА СЛАВЯНИТЕ

Изобразявайки славяните като закален и издръжлив, но примитивен и малокултурен народ с ограничени потребности, предпочитащ безгрижността на жалкото съществуване, умереността в храната, празния, но свободен живот, пред труда, — византийските автори, при все това пишат за тях, че те не са зли и не са коварни (Прокопий); че те са ласкави с чуждоземците (гостите), приемат ги при себе си изпровождат ги от едно място на друго, кому където е нужно. Ако се случи с госта някаква беда по вина на стопанина, то този, който след него е приел госта, излиза против немарливия, считайки за чест да се застъпи за госта.

Своите роби те задържали в робство не завинаги, както другите народи, но им определяли известно време (да служат), а после им предоставят избор: или да се върнат в родината си с известно възнаграждение, или пък да останат при тях на свобода.

Славянските жени били целомъдрени вън от всяка граница и повечето от тях считали смъртта на своите мъже за своя собствена смърт и доброволно се удавяли, защото вдовството не било за тях живот.

Славяните не искали никому да служат, или да бъдат под властта на някого; те били издържливи при всякакви лишения — жега, студ, дъжд, недостиг на дрехи и храна; но у тях, говорят същите тези автори, нямало съгласие, те били упорити, не желаели да се подчиняват в своите възгледи на мнението на мнозинството, вследствие на което се явявали кървави стълкновения.

Славяните не съблюдавали договорите; те по лесно могли да бъдат задържани със страх или подаръци, отколкото с договори (Маврикий, Лъв Мъдри). Немският писател Адам Бременски казва за поморските славяни: „Няма народ по-гостоприемен и поприветлив от тях.“ Дори балтийските пирати, според Хермолд, се отличавали с гостоприемство и щедрост. За госта и пътника славянинът бил готов да жертвува всичко най-хубаво, което е имал. Славяните считали за свещен дълг да се грижат за болните и престарелите, да ги хранят и поят.[2] Самият Хермолд, на приема, който му устроил вагърският княз Прибислав, е имал случай непосредствено да се убеди в голямото гостоприемство на славяните и дошел до заключението, че няма народ по-приветлив от тях. В каненето на госта, пише той, те всички, като че нарочно се надпреварват един с друг, така че никога не остава на самия чужденец да иска да бъде приет от тях. Каквото и да придобие славянинът със своя труд — хляб, риба или дивеч, той всичко ще изразходи за угощение и счита за по-добър човек, този който е по-щедър.

---

[1] А. Я. Гаркави, пос. съч. 266 и сл.

[2] В. Макушев, пос. съч., стр. 154.

Според показанието на друг немски автор (Сефрид), у поморяните всеки стопанин е имал специална чиста и добре уредена хижа, която му е служела само за хранене и угощения; в нея винаги е имало наредена маса, натрупана с всякакви ястия и лакомства, очакваща гости.

Според думите на Адам Бременски, всеки преселил се чуждестранец се е ползувал у балтийските славяни с всички граждански права на туземците. Дори и саксите, говори той, пристигнали при тях в града Волин, най-големия от всички градове на Европа, получават равни права с туземците, само ако през време на своя престой те не извършват публично християнски обреди. Целият народ там, пише този автор, е предан още на езическите заблуди; впрочем, относно нравите и гостоприемството не могат да се намерят хора по-честни и по-добродушни.[1]

Аналогична характеристика на славяните дават и арабските автори, говорейки за нравите на източните славяни. Ибн-Даста (X в.) пише за русите, че с робите те се отнасят добре и се грижат за тяхното облекло, защото ги вземат със себе си при търговията си. Те имат голямо число градове, живеят на простор; оказват почит на гостите и се държат добре с чуждоземците, търсещи у тях покровителство, както и с всички, които често биват при тях, без да позволяват на никого от своите да обижда или притеснява такива хора. При всеки случай — забелязва Ибн-Даста — когато някой от тях обиди или притесни чужденец, те помагат на последния и го защищават.[2]

Както източните, така и западните автори единодушно говорят за храбростта и войнствеността на славяните. Ибн-Якуб пише, че те са народ храбър и войнствен, и никой не би се сравнил с тях по сила, ако техните многочислени, обособени племена не са били тъй разкъсани.[3] Същата характеристика на славяните дава и Ал-Бекри (XI в.) пишейки: „Славяните са народ, толкова могъщ и страшен, че ако не бяха разделени на множество колена и родове, никой в света не би могъл да им противостои".[4] С тази характеристика на арабските писатели съвпадат и по-ранните изказвания на византийците.

Простодушни, приветливи и гостоприемни, независимо от народността на госта, в домашна обстановка, храбри и войнствени, както се описват от древните автори, славяните били на война непримирими и безпощадни към врага. Според данните на Прокопий, славяните след като се прехвърлили в 549 г. през Дунава, опустошили цяла Илирия до Епидамна. Всички, които срещали по пътя си, без оглед на възраст, те отчасти избили, а друга част отвлекли в плен, лишавайки ги от техните имущества. В 550 г., взели в плен вожда на гръцката войска Азбад и го изгорили на клада. Когато завладели с пристъп силната крепост на Егейско море — Топер (Боар-калеси), те избили всички жители-мъже, на брой до 15 хиляди души, плячкосали имуществата, а жените и децата откарали в робство. . . И дълго цяла Илирия и Тракия,—отбелязва Прокопий,—били покрити с трупове. Срещнатите те убивали не с меч, не с копие, и не с каквото и да било друго оръжие — а ги набивали на кол, разпъвали ги на кръст, биели ги с тояги по главите; други затваряли в шатри заедно с биковете и овците, които не могли да откарат със себе си и после ги изгаряли безжалостно.

---

[1] В. Макушев, пос. съч стр. 148, 154 161 и сл.

[2] А. Я. Гаркави пос съч. стр. 268.

[3] М. С. Грушевский, Киевская Русь, т. I., СПб. 1911, стр. 384.

[4] В. Макушев, пос. съч. стр. 166—159.

За киевския княз Светослав, Лъв Дякон разказва, че след като взел град Филипопол, набил на кол 20,000 от неговите жители, а като узнал, че мизите (българите) са минали на страната на императора, той заповядал да отсекат главите на 300 най-знатни и най-богати от тях.

Подобни факти съобщават и немските автори (Видукинд, Адам Бременски, Хелмолд) за полабските и прибалтийските славяни, които са се разправяли по същия начин с ненавистните им християнски мисионери, епископи, свещеници, църковнослужители и християнски храмове и манастири, които със своята мисионерска дейност между славяните са изпълнявали функциите на немските завоеватели и са им служили за опора. Но славяните, трябва да се има предвид, не са се явявали в дадения случай като някакви изключителни изверги; защищавайки своята свобода, която е била за тях най-скъпа от всичко на света, те са плащали на своите врагове със същата монета, каквато са получавали от тях, което признават и немските автори (Хелмолд).[1]

На славяните е бил присъщ военният героизъм и те винаги са считали като въпрос на чест своите военни подвизи в защита на родината и свободата. Това те блестящо доказват на Изток и на Запад, упорито и мъжествено защищавайки родината и свободата си в течение на цялата своя боева история, като се почне от IV в. сл. н. е., в борба с хуните, аварите и угрите, с гърците, с немците, с шведите, с татарските ханове и полските панове.

„И, поиде Святослав на греки, — разказва летописецът в своите повествования за българските походи на киевския княз Святослав Игоревич, — и изыдоша противу Руси. Видевши же Русь, убояшася зело множество вои.[2] И рече Святослав: „уже нам некамо ся дети, волею и неволею стати противу; да не посрамим земле Русьскые, но ляжем костию ту: мертвии бо срама не имам, аще ли побегнем, то срам имам; и не имам убежати, но станем крепко, аз же пред вами пойду; аще моя голова ляжет, то промыслите о себе“. И реша вои: „идеже глава твоя, ту и главы наши сложим“. И исполнишася Русь и Греци противу; и сразистася полка; и отступиша Греци Русь. И бысть сеча велика; и одоле Святослав, и бежаша Греци. . .“[1]

---

[1] В. Макушев, пос. съч. стр 156—159.

[2] Гърците са били 100 хиляди, а русите всичко на всичко 10 хиляди.

„И тръгна Светослав против гърците, и те излязоха срещу русите. Като ги видяха русите, побояха се от страшно многото воини. И рече Светослав: „вече няма къде да се денем, волеюневолею трябва да излезем срещу тях; нека да не посрамим руската земя, но да сложим кости тук: защото мъртвите нямат срам, а ако побегнем, то срам ще бъде; и няма да побегнем, но ще се изправим здраво, а аз пред вас ще тръгна; ако моята глава падне, то погрижете се за себе си“. И решиха войните: „дето твоята глава падне, там и нашите глави ще сложим“. И изправиха се руси и гърци едни срещу други; и сразиха се полкове с полкове; и отстъпиха гърците пред русите. И беше сеч велика; и надделя Светослав, и побягнаха гърците.“ (бел. прев.).

Тези събития се отнасят към X в. Но ето още една аналогична страничка из историята на славяните от по-ранно време, през VI в.. Аварският хакан (Баян) отправя посолство до Лаврита (вариант-Дабрита) и до най-главните князе на славянския народ, искайки, щото те да се покорят на аварите и да се задължат да плащат данък. Лаврита и славянските князе отговарят: „Родил ли се е в света и сгряват ли лъчите на слънцето онзи човек, който би подчинил нашата сила? Привикнали сме нѐ други да владеят нашата земя, а ние да владеем чуждата. И в това сме уверени, докато в света ще има война и меч.“[2]

По своята природа славяните, както се описват в изворите, са били весел, жизнерадостен и темпераментен народ. Те обичали музиката, пеенето и игрите, подгрявайки се с „медом сыченым“ (медовина), която много обичали, защото „Руси есть веселие пити, не можем без того быти“, (русите много обичат при веселба да пият, не можем без това), — както, според преданието, киевският княз Владимир е отговорил на българските мисионери; „с игри, думканица и пляскане“ те са прекарвали своите народни веселия, празнували своите празници, прекарвали своя трудов живот и преживявали своята печал и мъка. Те се събирали на игрища „межю селы, на плясания и на все бесовьскыя песни, и ту умыкаху жены себе“ „между селата на игри и на всякакви бесовски песни, и оттам си отвличаха жени“. „С дълги песни“ се прощава с живота девойката пред насилствената смърт върху гроба на своя господар в описанието на погребалния обряд у Ибн-Фадлан. Теодосий Печерски, влизайки веднаж при княз Святослав, заварва при него „многая играющи пред нимь: овы гусльные гласы испускающе, другыя же органьные гласы поюще, и инем замарьныя писки гласящем, и тако всем играющем и веселящемся, якоже обычай есть пред князем“. Като най-добро потвърждение на това, че разните игри, смехотворство, музиката и пението са били обичайното народно развлечение у славяните, служат многочислените изобличителни речи на християнското духовенство, отправени против „бесовското пение и блудното присмехулство", което, насаждайки християнския морал и благочестие, усърдно, но безплодно се е старaело да ги изкорени от народните навици и обичаи. Ибн-Даста, описвайки бита и нравите на славяните, пише: „У тях има всякакъв вид лютни, гусли и цафари. Техните цафари са дълги по два лакти, а пък лютнята им е осмострунна. От мед приготвят опияняващо питие. При изгаряне на покойниците се предават на шумно веселие, изразявайки с това радостта си по повод милостта, оказана му (на покойника) от бога". Една година след смъртта на умрелия, според показанието на същия автор, славяните устройвали празненство, т. е. помен за покойника, вече в значително по-широк размер: „Вземат 20 делви с мед (а всяка делва, т. е. дървен съд, съдържа 10 килограма), понякога повече, понякога по-малко, и ги отнасят на хълма, където се събира семейството на покойника, ядат, пият; и след това се разотиват. При Владимир—пише летописецът—разпращайки по града припаси за бедните и просеците, карали „мед в бъчви".[1]

---

[1] А. А. Шахматов. Повесть временых лет. т. I. Петроград, 1916 стр. 83.

[2] Цит. по: Б. А. Рыбаков. Анты и Киевская Русь. Вестник древней истории. 1930, кн. 1, стр. 328.

§ 8. ВОЕННО ДЕЛО

На война славяните отивали обикновено пеша, прикривайки се с броня, а на главата си имали шлем, на лявото бедро тежък щит, през рамо лък с стрели, напоени с отрова. Освен това, те били въоръжени с двуостър меч, секира, копие и широка брадва на дълга дръжка. С течение на времето, както изглежда, от X в. насам, славяните са въвели в своята военна практика и конницата, за което може да се съди по данните на Лъв Дякон относно армията на Светослав. Не е изключена, разбира се, възможността да е имало кавалерийски отреди и в по-ранно време. Според показанията на Константин Багренородни (X в.), у хърватите е имало 67 хиляди конници. Личната дружина на княза у всички славяни е била конница.

Постоянна войска славяните не са имали. В случай на нужда, на поход тръгвали всички мъже, способни да носят оръжие, а децата и жените с хранителните припаси се укривали в градовете и горите. Маврикий разказва за характерното изкуство на славяните да се крият във водата и дълго да остават под водата, незабележими от неприятеля, като дишали през дълги тръстикови цеви. Славяните предпочитали да се сражават в теснини и клисури, поразявали враговете с внезапно нападение иззад скали или иззад храсталаци и във време на боя устройвали изкуствен заслон от талиги, строели прегради от дървета. Обичният боен строй у славяните е бил триъгълникът или клинът, глиган, или глиганска глава, наричан в руските летописи свиня, откъдето, между другото, води своето начало изразът в съвремения руски език „да му подложиш свиня“, т. е. да устроиш някому неприятност, да объркаш някаква работа някому и т. н. Въобще, трябва да се каже, че древните славяни са били големи майстори в военното дело, обичали са войната и, надарени с храброст, мъжество, упоритост и издържливост, те представлявали прекрасна военна сила, ползувайки се в това отношение с широка известност както на Изток, така и на Запад у своите съседи, които охотно са ги приемали на военна служба.[1] От отделните лица, които са били на военна служба у византийците и заемали високи командни длъжности, са известни, например, в 469 г. началникът на тракийските войски Анангаст, ант или славянин по произход; в 530 година антът Хвилибуд (Хилвуд), командуващ гръцкия гарнизон на Дунава; в средата на VI в. антът Доброгаст — началник на византийската черноморска ескадра и др.[2] Славяните са взимали участие в боевете на византийската армия в Италия против готите, в византийско-персийската война през 554 г. и т. н. За военното изкуство на славяните, което те са достигнали към края на VI в., говорят, между другото, известните думи на Иоан Ефески: „Те станаха богати, имат много злато, сребро, цели стада коне и оръжия, и се научиха да воюват по-добре от римляните“. Да прибавим към това, че споменатият автор не принадлежи към числото на тия лица, които поне малко съчувствуват или симпатизират на славяните — напротив, те са били за него „проклет народ“.

---

[1] **М. С. Грушевский.** Киевская Русь, т. I. стр. 384 и сл.; А. Я. Гаркави. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских, стр. 264 и сл.

Славяните са отивали на война не само добре материално въоръжени, но и в весело, бодро настроение, с музика, свирки, даарета и с танци, често забравяйки да бъдат предпазливи. Така описва походът на Святослав византийският писател Скилица.[3]

---

[1] В. Макушев, пос. съч., стр. 128—133.

[2] Б. А. Рыбаков, пос. съч., стр. 328. А. В; Мишулин. Древние славяне и судьбы Восточно-Римской империи. Вестник древней истории, М., 1939, кн. 1 (6), стр. 105.

[3] М. С. Грушевский, пос. съч., стр. 385.

ГЛАВА V

ПРОИЗХОД НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД И ОБРАЗУВАНЕ НА ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА НА ПОЛУОСТРОВА

§ 1. ПРИАЗОВСКО-КУБАНСКИТЕ БЪЛГАРИ

В 482 г. византийският император Зенон (471—491), притискан от готите, се обръща за помощ към българите, които живеели в Причерноморските и Приазовските степи и се славели със своята непобедимост. Този път, обаче, щастието изменя на българите: те биват разбити от готите (Теодорих). Няколко години по-късно, в 499 г., българите се явяват вече като неканени гости на византийска територия и вършат грабежи в Тракия, т. е. на южните области на полуострова, достигащи с източната си граница непосредствено до столицата на Източната Римска империя— Цариград. В 502 г. българите повтарят своя набег на полуострова с не по-малък успех, при което в своите нахлувания на полуострова действуват ту самостоятелно, ту заедно с хуните, славяните и другите народи на лявото Дунавско крайбрежие. От 535 г. изворите говорят за нахлувания в полуострова на гепиди, българи, хуни и котригури от Приазовието. В 558 г. за пръв път излизат на сцената аварите под предводителството на своя хан Баян, а в 626 г. българите предприемат настъпление против Византия вече под властта на аварите, от които българският хан Курт (Кубрат или Кувфат) успява да освободи своя народ в 635—642 г.

Според легендата, в VI в. сл. н. е. на територията между реките Волга и Дон и Черно и Каспийско морета е била известна силна Българска държава — Велика България. На чело на тази държава в първата половина на VII в. е стоял хан Курт или Кубрат, получил възпитание във Византия, християнин по вероизповедание, удостоен с званието патриций и поддържащ дружески отношения с византийското правителство. Умирайки, той разделил обширното си царство между петимата си синове. Най-старият от тях, Батбаян, запазва за себе си бащиния си дял по долното течение на р. Кубан. Тези кубански българи са били известни на руситe и византийците под името черни българи. Вторият от синовете на Кубрат, Котраг, основава царството на волжско-камските българи по Кама и средното течение на Волга, с главен град Булгар или Болгари. Двама от синовете на Кубрат се отправят заедно с своите дружини на Запад, а третият син, Исперих, или Аспарух, отстъпвайки под натиска на хазарите, оставя своята приазовско-кубанска родина и заедно със своята дружина се предвижва покрай южните степи на днешна Съветска Украйна на запад, преминава реките Днепър, Днестър и др. и се спира в Бесарабия, между Днестър и Дунав, а след това се укрепва в устието на р. Дунав на остров Певки, днешния Георгиевски остров, между Сулинския и Георгиевския ръкави на Дунава.

По-подробно ще се върнем на този въпрос по-долу, а сега ще се спрем предварително на въпроса, какви са по народностната си принадлежност тези древни приазовско-кубански и волжско-камски българи, изиграли в лицето на Аспарух и неговата дружина значителна организационна роля в живота на източната група от славянските племена на полуострова, която земя именно довежда през VII в. до образуването на първата славянска държава, България, до пълна ликвидация на славянската племенна раздробеност и до създаване от множеството раздробени източнославянски племена на единния славяно-български народ.

Дали аспаруховите българи са били славяни или друг народ, от неславянска народност? А ако те са били народ от не-славянска народност, то по какъв начин създадената от тях на полуострова българска държава се оказва славянска държава? Тези въпроси стоят в центъра на вниманието на историческата наука, като се почне от втората половина на XVIII в., та чак до наши дни.

Едни от учените са считали древните, т. е. аспаруховите българи турци или турко-татари. (Шльоцер в 1771 г.); Йохан Тунман (1774); Йохан Енгел (1791); руският историк Н. М. Карамзин (1766—1826); проф. И. Д. Шишманов (1900); проф. Л. Нидерле (1906), [който изменя впоследствие (1923) своето гледище в полза на хунската теория]; други ги наричат фини [Френ (1830—1832); Шафарик (1837); В. Ив. Григорович (1867)]. Руският учен — славист А. Ф. Хилфердинг счита аспаруховите българи за родствени на вотяките и зиряните (1868); Рьослер — за родствени на самоедите, юраките и остяките (1871); проф. М. С. Дринов — за чудски или фински народ (1869, 1873); Куник счита аспаруховите българи за чуваши (1878); В 1826 г. Клапрот доказва угрохунския произход на аспаруховите българи. Същото това гледище в 1837 г. поддържа Цайс, а в 1898 г. — Ф. Маркварт, който помества българите след смъртта на Атила на територията между Днестър и Дунав; в 1907 г. за хунския произход на българите се изказва българският учен, д-р Г. Ценов; същата тази теория са положили в основата на своите капитални трудове по историята на сръбския народ К. Иречек (1911 г.), който се е придържал по-рано в финската теория, и по историята на Българската държава, проф. В. Н. Златарски (1918 г.); същата тази теория повтаря в 1929 г. в своя труд, посветен на историята на българския език и проф. Ст. Младенов, който се бе придържал по рано в тюркската теория. Редица учени са били склонни да виждат в аспаруховите българи славяни [френският учен д'Осон (1828); руските учени Ю. Ив. Венелин (1829), П. Бутков (1840), Савельев-Ростиславич (1845), Сергей Уваров (1853), Д. И. Иловайский (1876—1880); българският учен Ганчо Ценов (1930), който отождествява траките, хуните, българите и славяните. и др.] Най-после, някои учени, като например Френ (1832) са склонни да виждат в българите етническа амалгама от славянски, фински и турски народи и т. н.

Също така разнородни са били и опитите за осмисляне на племенното наименование българин, т. е. за изтълкуване на неговото значение. Най-разпространеният от тези опити свързва племенния термин българин с името на р. Волга (Шльоцер, Карамзин, Венелин, Шишманов); други (Рьослер) са го обяснили чрез финския езек, като „хора на водата“; трети — от турското, „булгамак“, което значи „смесвам, мътя, смущавам“ (Цайс, Томашек, Вамбери); четвърти — от татарско-българското „бийк“ (тур. „буюк“, — „голям“ и „йер“—„земя“, „страна“, предвид на което именно гръцките писатели били наричали волжска България — Велика (Золотницкий). Според мнението на проф. Шишманов, името „българин“ води към древно-финското наименование на р. Волга в най-късното турско-татарско произношение — болга, усложнено с турско-татарската дума ар — „мъж“, „герой“, откъдето „българин“, според тълкуването на проф. Шишманов, ще реча дословно „мъж от р. Волга“, или „волжанин“.[1]

§ 2. ОСНОВНИ ТЕОРИИ ЗА ЕТНОГЕНЕЗИСА НА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ В БУРЖУАЗНАТА НАУКА

а) Теорията за турско-татарския произход на българите

За първи път теорията за турско-татарския произход на древните българи е била случайно изказана в 1772 г. от Шльоцер (August Ludwig Schlözer) във „Всеобща северна история (Allgemeine Nordische Geschichte). Днешните българи, според Шльоцер, са безспорно славяни, но древните българи, дошли от Волга, са безспорно не славяни, а по всяка вероятност, турски народ. Никакви доводи в полза на своето вероятно предположение Шльоцер не е привел, но изказал мисълта, че може би, в днешния български (славянски) език, с който Шльоцер не е бил запознат — тъй като „до днес още никой не е дал образци от този език“ и нему лично не са били известни нито една българска граматика и нито един български речник, „ще се намерят думи, които биха ни послужили за ръководство, за да узнаем що за народ са били неславянските българи“. В 1810 г. в Москва е бил издаден в руски превод неговият труд „За произхода на славяните изобщо, и в частност на руските славяни“. В този труд, съгласявайки се с мнението на Гатерер, че българите и маджарите са принадлежали към едно и също финско племе, Шльоцер отбелязва, обаче: „Други твърдят също с такава, а може би и с по-голяма вероятност, че българите, както изглежда, са били татари". За доказателство на това вероятно предположение, авторът привежда известната титла хаган и лични имена, „които без съмнение приличат на имена от татарски произход".

---

[1] Обстоен историко-библиографически преглед на изказвания и мнения по въпроса за произхода на българите, като се почне от края на XVIII в., има в обширната статия на проф. И. Д. Шишманов „Критически преглед на въпроса за произхода на прабългарите“, напечатана в българския „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. XVI и XVII, научен отдел, София, 1900, стр. 505—753.

Малко по-подробно, но също така повърхностно са се опитали да развият тази теория за турско татарския произход на древните българи Йохан Тунман (Johann Thunmann) и Йохан Християн фон Енгел: първият в съчинението „Изследвания по историята на източно-европейските народи (Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Erster Teil. Leipzig, 1774), вторият — в съчинението „История на българите в Мизия". (Geschichte der Bulgaren in Mösien и пр. Halle, 1797 г.) Без да привежда никакви доводи в полза на своето мнение, Тунман нарича древните българи „кръвни приятели" на маджарите, в което го убеждават, преди всичко, тяхните нрави и обичаи, които, както у древните маджари, в по голямата си част били уж турски; но какви нрави и обичаи има предвид авторът, за читателя остава неизвестно. След това Тунман обръща внимание на титлата „хаган" и се позовава, без впрочем да привежда нито един пример, на личните имена, които резко се различават от славянските, и наопаки, съвпадат с маджарските. По-нататък, като доказателство за турския произход на древните българи за Тунманн служи това, че, както и маджарските племена, древните българи често се наричат хуни и че синовете на българския цар от времето на Константин Багренородни (X в.) са се наричали с имената: един — Kanartikinos, а друг — Bulias Tarkan, сближаващи се (Kan и Tarkan) с такива подобни турски.

Не по-далеч от Тунман, в обосновката на теорията за турско-татарския произход на древните българи, е отишел и Енгел. В полза на своето гледище той привежда два довода: 1. имената на старите български предводители звучат съвсем по татарски, като например: Кубрат, Батбай, Котраг, Аспарух, Тервел, Телец, Баян и т. н.; 2. българските царе в най-древните византийски извори се наричат ханове или хаганове.

Гледището на Шльоцер—Тунман—Енгел е повторил дословно Карамзин в I т. на своята „История".[1]

Като най-близък приемник на Шльоцер—Тунман—Енгел, в разработката на проблема за етногенезиса на древните българи, е немският учен Цайс, който е изложил в 1837 г. своето гледище по този въпрос в съчинението: „Немците и съседните им племена". (Die Deutschen und ihre Nachbarstämme). Според Цайс, древните българи — това са хуни, придвижили се към Черно море и Меотида. Bulgares, Bulgari — това е другото име на хуните. И сега по горното течение на Волга, където е трябвало да се запазят следи от българите, се намират, наред с финските народи, само турски, а това именно според Цайс, служи за доказателство, че номадите-българи, а следователно и хуни, са принадлежали към голямото скитническо племе турци, което се потвърждава от данните в езика на древните българи. Според източните писатели, българският език прилича на хазарския, а хазарският език — това е турски, за което свидетелствува прабългарският, а следователно и хунският език, който не може да бъде различен от турския.[1]

---

[1] М. С. Дринов, Поглед върху произхода на българския народ. Съчин. I.

След откритието на Попов турско-татарската теория е получила по-нататъшна разработка главно в трудовете на А. А. Куник, А. Вамбери и В. Томашек.[2]

Интересът на гореспоменатата работа на академика А. Куник се заключава именно в това, че той пръв от руските учени се посвещава на основно изучаване на чувашкия език и в редица свои изказвания се явява предшественик на класическите работи по чувашки език на академика Н. Я. Мар. Към времето, когато излизат на бял свят проучванията на А. Куник, в науката вече здраво бе се утвърдил възгледът, че чувашите по произход са народ от татарско (тюркско) племе. Още холандецът Витнес в XVII в. (1692) твърди, че „чувашите съставляват малък татарски народец". След него шведът Страленберг, в съчинението, излязло в Стокхолм през 1730 г. Das Nord — und Oestliche Teil von Europa und Asia, обединява сибирските мохамедани-татари, якути и чуваши — в особена татарска група, като забелязва при това, че башкирците, киргизите, турците и кримските татари говорят почти един и същи език с тези народи. Най-после, в 1842 г., немският учен Шот, в дисертация, излязла в Берлин под заглавие De lingua Tshuvaschorum т. е. „За езика на чувашите" окончателно — пише А. Куник — доказва тюркския характер на чувашкия език, въпреки че при всичките си изследвания се е ползувал от съвсем лош текст, печатан с руски букви, крайно недостатъчни за предаване звуковете на финския, тюркския и другите езици.

„Подбуждан от тъмни предчувствия — забелязва Куник — че чувашкият език, въпреки неговата бедност, след време ще стане изобилен източник за точното определяне на проетническото състояние на тюркския език и заедно с това ще се яви като важен източник за строга научна класификация на най-древните и най-късни тюркски племена, аз чаках с крайно нетърпение, някой да се заеме по-основно с изследването на тази интересна лингвистическа реликва" (подчертано от мен — Н. Д.) Появилата се в 1852 г. в списанието МВД „малка статийка" от В. И. Лебедев „За чувашкия език" (ч. 40, стр. 79—117) написана по препоръка на А. Куник, както изглежда, не е удовлетворила последния: той е очаквал по-солидна работа за чувашкия език, но такава работа не се появила.

---

[1] И Д. Шишманов, пос. съч. стр. 555 и сл.

[2] А Куник. О родстве хагано-болгар с чувашами по славяно-болгарскому „Именнику". Известия Аль-Бекри и других авторов о Руси и славянах ч. I. (Приложение към 32 том от „Записки на Академията на Науките". № 2, СПб 1878. стр 118—161; А Vambery (Армин-Херман Вамбери) Der Ursprung der Magyaren, eine ethnologische Studie. Leipzig 1882, гл. V — Bulgaren, стр. 50 и сл.; W. Tomaschek (Вильгельм Томашек): 1) Bulgaroi. — pauly's Real Ency, clopädie der claslschen Alterthumswissenschaft. Neue Bearbeitung von Georg Wissowa 5 Halband, Stuttgart, 1897, стр. 1040 и сл.; 2) рецензия на труда на Рьослера „Romänische Studien" Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, 1872, стр 141—157; 3) рецензия на „История на българите" от К. Иречек (пак там 1877, стр. 674—686); и др.

„Именникът" на българските князе е убедил акадамика Куник в това, че чувашите представляват от себе си ако не наследници на камските българи, или така наречените бели или сребърни българи, то една от тюркските издънки, към която са принадлежали и жителите на Българското ханство в Средното Поволжие, и че с помощта на чувашкия език и срещащите се още и до сега в земята на чувашите собствени имена и топографически названия, ще може да се разгадае съдържанието на древнотюркския елемент, който се отбелязва у хагано-българите край Дунава, у черните българи при Кубан, у хазарите и другите незначителни тюркски племена, известни почти единствено само по руските летописи (стр. 120 и сл).

В „Именника" на българските князе, при имената на князете, според Куник, със славянски думи е обозначена продължителността на управлението, а с някакъв не-славянски език — колко време е живял всеки един княз. С помощта на известните на изследователя числителни имена на чувашкия език, нему се отдало да разтълкува много от загадъчните изрази от „Именника". При най-близко сравнение на тези български числа, с числата на якутите, османците, източните тюрки и т. н., се отбелязва — пише Куник — поразително сходство в звуково отношение, но в същото време се срещат и значителни различия. Оттук Куник идва до заключението, че всички тюркски народи от днешно време трябва де се делят по езиците си на два главни клона, от които единият през времето на хунското нашествие (или даже до преди Атила) е проникнал вече далеч в Европа. Както изглежда, към тази група от тюркски народи, според Куник, са принадлежали и древните българи.

В 1866 г. в Москва е бил публикуван капиталният труд на проф. А. Н. Попов „Преглед на летописите на руската редакция", в която авторът е напечатал, между другото, открития от него в два ръкописа така наречен „От елински и римски летописец" списък на древно-българските князе, представляващ от себе си кратък хронологически запис или регистър на редица имена на български князе, по реда на тяхното последователно князуване. В науката този списък е известен под две названия: „Родословие" на българските князе, макар по същество да не съдържа никакви елементи на родословие, и под по-сполучливото название, което му е дал известния хърватски историк Рачки, — „Именник" на българските князе.[1]

---

[1] Rad Jugoslavenske Akademije znanosti, кн. 13 стр. 229.

Двата ръкописа — единия в Московската синодална библиотека № 280, а другият в Публичната библиотека в Ленинград № 1437 от Сбирката на Погодин, в които се намира единство по събрания текст на споменатия „Именник" — се отнасят към XVI век.

Предвид на това, че този „Именник" представлява от себе си един от най-крупните исторически документи и е изиграл голяма роля в историята за изучаването на българските старини, ще го приведем изцяло.

Авитохолъ житъ лѣт тн родъ емоу Доуло, а лѣтъ емоу *диломъ твиремъ.*

Ирникъ жытъ лѣт ρин лѣт, род емоу Доуло, лѣтъ емоу *диломъ твиремъ.*

Гостунъ (погод. Гостунь) намѣстникъ сыи влѣт род ему Ерми, а лѣт емоу *дохсъ* (погод. дох’съ) *твиремъ* (погод в, тиремъ).

Кур’тъ ѯ лѣт дръжа, род емоу Доуло, а лѣт емоу *шегоръ вечемъ.*

Безмѣръ г лѣт, а родъ емоу Дуло, а лѣт емоу *шегоръ вечемъ* Сиєкънѧзь дрьжше кнѧжение ѡбону страноу Доунаю лѣт ф и єі, ѡстриженами главами, и потомъ приде на страноу Дунаю Исперих князь, тожде и доселѣ.

Есперих князь и и ѡдино лѣто, род емоу Доуло, а лѣт емоу *верени алемъ.*

Тервель к и а лѣт, род емоу Доуло, а лѣт ему *текоучитемь твиремъ.*

. . . , к и и лѣт, род емоу Доуло, а лѣт емоу *дванmicro*

Севар єі лѣт, род емоу Дуло, а лѣт емоу *тохал’томъ.*

Кормисошъ ѯ лѣт, родъ емоу Вокнль, а лѣт емоу *шегоръ твиремъ.* Сиuже кнѧзь измѣни род Доуловъ, рекще Вихтунь.

Винехъ ѯ лѣт, род емоу Оукиль. емоу имѣше (погод. имаше) *горблем.*

Телец м лѣт, род емоу Оугаинъ, а лѣт емоу *соморъ алтемъ* И сии иного радъ (вероятно—рода).

Оуморъ м дніи, род емоу Оукиль, а ему *диломъ тоутомъ.*

Откритието на „Именника" от страна на Попов подбужда понататъшното развитие на научно-изследователската работа в областта на изучаването на етногенезиса на българския народ. Благодарение на този документ, с неговите загадъчни изрази — дилом твирем, дохсъ твирем, шегоръ вечемъ, верени алемъ и пр. — науката е получила на свое разположение конкретен материал за разрешаване проблема за етногенезиса на българския народ, но този материал се нуждаел от предварителна разшифровка, за да бъде отделена неговата езикова принадлежност. Въз основа на „Именника“ са могли да бъдат направени това или онова заключение и за етническата принадлежност на древните българи, и такива заключения действително са се правели. Обаче мисълта на изследователя не е излизала из рамките на старите теории — турско-татарската, славянската, финската или урало-чудската и пр., които получават по времето на откриването на „Именника“ характер на здраво установена традиция; предвид на това именно, всеки нов изследовател насочва всичкото си внимание върху тълкуването на загадъчните изрази, на собствените имена и отделни думи от „Именника“, в духа на тази теория за произхода на българския народ, която е считал за най-отговаряща на историческата действителност. Най-после се появяват и редица специални изследвания, посветени на разшифровката на загадъчните изрази в „Именника“: от професора на Кембриджския университет Дж. Бюри (J. B. Bury) в 1910 г.; от професора на Софийския университет В. Н. Златарски в 1911—1912 г.; от професора на Хелзингфорския университет И. Миккола 1913 г.[1]

Въпросът обаче, дали езикът на загадъчните изрази в „Именника“ представлява от себе си истински език на българския народ в древността, или пък това е само по-късен официален език на придворните кръгове на българските династии, не е бил поставян от никого до сега.

В 70-те години на миналия век турско-татарската теория за произхода на аспаруховите българи е била изложена, без да даде никакви положителни резултати, от начинаещия тогава руски славист, впоследствие професор в Московския университет, Матвей Соколов, в съчинението „Из древнейшей истории болгар“ (СПб, 1879). От краткото резюме на труда на М. Соколов лесно ще се убедим, колко малко е направила тази теория през почти стоте години на своето съществуване и на какви несигурни основи е била построена тя; между това след Шльоцер, Тунман и Енгел чак до началото на XX в. тя е имала не малко последователи.

Въз основа на исторически свидетелства за отношенията на българите към другите племена, каквито са например хуните, аварите — четем у М. Соколова след това, въз основа на сведения за начина на живота и нравите на българите, и най-после, въз основа на някои оцелели остатъци от тяхния език, сега може също така положително да се твърди, че българите са били племе много близко на хуните. Хуните са били конен народ, с развита военна организация и монархическа власт. Българите от V век се явяват постоянни спътници на хуните и се движат по следите им. Писателите употребяват безразлично имена на българи и хуни, като синоними. . . Затова не може да има съмнение за близкото им родство с по-късно появилите се орди и наричащите себе си турки или турци, а в такъв случай за фински произход не може и дума да става. Безпристрастното разглеждане процеса на развитието на великото преселение на народите, е довело найдобрите изследователи към заключението, че тласъкът към това движение е бил даден не от пасивните фински племена, а от чергарските тюркски; хуни, българи, авари са били само най-старите преселници от огромната турско-татарска маса, постепенно придвижваща се из вътрешна Азия."

---

[1] J. B. Bury. The Chronological Cycle of the Bulgarians Byzantininsche Zeitschrift, XIX (1910), 1—2 (Doppel-Heft), S. 127—144; пак от него. Хронологический цикл болгар. Превод от английски С приложение забележките на В. Н. Златарски, преведени от български Известия на Дружеството за археология, история и етнография при Казанския университет, 1912 г.; В. Н Златарски. Имали ли са българите свое летоброение. Списание на Българската академия на науките, I, 1, София, 1911; пак от него Болгарское леточисление. Известия Отд. русск. яз. и слов. ИАН, т. XVII 1912; И. Миккола Тюркско-болгарское леточисление. Пак там, т. XVIII (1913), кн. I.

По-долу авторът се опитва малко по-подробно да разясни сведенията за начина на живот и нравите на българите, но освен твърдението, че „българите, както и хуните и аварите, са били конен, войнствен народ, с много обичаи, свойствени само на азиятските народи от турско-татарското племе" — както „характеризират българите всички занимаващи се с тяхната история" — т. е. по-нататък от Шльоцер, Тунманн и Енгел — авторът не отива и не може да отиде, тъй като никакви по-сериозни доводи в полза на теорията за турско-татарския произход на българите в негово разположение, — пък и в разположение на никого не е имало и няма. „Наистина — пише М. Соколов — да се съберат свидетелства, характеризиращи собствено тюркските българи, е доста трудно, тъй като главните техни източници — именно отговорите на папа Николай на въпросите на българите, някои забележки на византийци, при описването на българските нападения, особено при наследниците на Теофан, при описване обсадата на Цариград от Крум, и свидетелствата на някои арабски писатели, особено Масуди — говорят за българите, когато последните са живеели вече заедно със славяните; но може да се отделят чертите, характеризиращи българите като войнствен, конен азиатски народ, в сравнение с описанията за бита на славяните у Прокопий и Маврикий, като се вземе под внимание характеристиката на хуните и аварите, с които българите имат много общо". С една дума, трябва да се направи предварително доста сложна операция, и само тогава ще можем да се убедим, според авторът, в това, в което той е убеден и без такава операция т. е., че древните българи са народ от турско-татарски произход.

Най-после, относно някои оцелели остатъци от езика в личните имена и тези думи, които се срещат в известния „Именник" на българските князе, открит от Попов, авторът счита, че „опитите да бъдат обяснени те като остатъци от фински езици са несполучливи; собствените имена много по лесно се обясняват от тюркските езици, както това се вижда от опита, направен от Томашек".

Академикът Куник счита загадъчните думи в „Именника": дилом твирем, дохс твирем, шегор вечем, верени алем, текучитемь и т. п., стоящи при името на всяки княз след израза „а лет ему“, за числителни и обръща внимание на близкото им сходство с числителните в езика на чувашите, а чувашите, — пише Соколов, — принадлежат към тюрките, и при това, както мисли Куник, към старотюрките, дошли в Русия дълго преди нашествието на монголите. Въз основа на числителните, запазили се в българския „Именник“, Куник заключава за най-близкото сродство на аспаруховите българи с чувашите. „Ако такава точност в определяне сродството на изчезналите българи с тюркските племена се оказва не съвсем правилна — забелязва авторът, — то в всеки случай остатъците от езика на българите несъмнено свидетелствуват за техния тюркски произход“.[1]

По такъв начин руският историк-славист, М. Соколов, се е опитал да запълни с някакво конкретно съдържание теорията за турско-татарския произход на древните българи, набелязана за пръв път доста повръхностно и необосновано в XVIII век от Шлоьцер, Тунман и Енгел, но от този опит, несъмнено, нищо не е излязло и у Соколов тя е също така необоснована, лишена от доказателства и априористична, както и у неговите предшественици.

В арменската география от VII в., приписвана на Моисей Хоренски, даваща доста точно и с подробности географското описание на азиатската половина на Сарматия, т. е. Кавказ, се казва между другото, че на север от р. Кубан (Варданис Vardanes) и Псевхры (Psychrus), която отделя Босфора от тези места, където се намира градчето Никопс, живеят народи турци и българи, които се наричат по наименованието на реките: Купи-Булгар, Дучи-Булкар, Огхондор (Woghkondor), Блкар — пришелци, Чдар-Болкар. Според тълкуването на К. Патканов, Купи-Булгар — това са кубанските българи; Чдар-Булгар — това са българи — котраги; Огхондор-Булгар или Вгндур-Булгар — това са българите оногундури у византийските писатели.[2] По такъв начин арменският географ от VII в. ясно говори за народите, живущи северно от р. Кубан и Псевхра: турците и българите, и след това изброява четири български племена, наричайки ги: булгар, булкар, блкар, болкар. Под перото на българския историк проф. Н. Златарски, в неговата ранна работа „Студии по българската история“[3] тези четири български племена се превръщат безусловно в турско-български племена, помествани от арменския географ на същото това място, където византийските историци Теофан и Никифор поместват Велика България, и след това в по-нататъшното си изложение проф. Златарски пише вече само за турско-български племена и турско-български народ. Колко малко е било необходимо на българския историк, за да разреши сложната и забъркана проблема за етногенезиса на древнобългарския народ!

---

[1] М. Соколов. Из древнейшей истории болгар, стр. 90—93.

[2] К. Патканов. Из нового списка географии, приписываемой Моисею Хоренскому. ЖМНП, ч. CCXXVI. СПб., 1883, стр. 21—32.

[3] Периодич. списание. кн. XIII вип. 5—6, 7—8, 9—10. София 1908. (отдел. отпеч.)

Впрочем впоследствие проф. Златарски изменя турско-татарската теория и в своя капитален труд „История на българската държава през средните векове“ (т. I, ч. I. София, 1918) без особен труд и дълги размишления минава на позицията на така наречената хунска теория.[1]

б) Теорията за славянския произход на старите българи

Теорията на Тунман-Енгел за турско-татарския произход на българите, която е имала в началния етап на своето развитие доста слаби основания, е срещнала решителен протест, преди всичко, от страна на слявяните. Като пръв изразител на протеста се явява младият руски учен, славистът — ентусиаст Юрий Иванович Венелин (1802—1839). Излязал из средата на подкарпатските украинци, най-много угнетяваната политически и културно народност в Унгария, Венелин пренася в науката елементите на националната романтика и подема на национално-освободителните стремежи, които преживяват в началото на XIX в най-напредничавите обществени кръгове у всички славяни, както на запад — в Австрия и Унгария, така и на юг — в Сърбия и България, и на изток — в Русия. Сред национално-угнетените народи науката е служела в онова време като мощно оръдие в борбата на възхождащата млада национална буржоазия, за културно национално и национално-политическо разкрепостяване, и това положение именно отделя всички положителни и отрицателни страни на научните трудове на Венелина, посветени на изучаване на най-много страдащия тогава под чуждонационалния гнет български народ. Скромната фигура на благородния, самоотвержен и честен руски учен, още млад влязъл в гроба, като жертва на житейски несгоди и лишения, в обстановката на господствуващия в царска Русия полицейско-бюрократически режим, стои на висок пиедестал, особено в съзнанието на българския народ, в числото на първите му будители и основоположници на национално-освободителното движение.

За учените от типа на Венелин и неговото време, турско-татарската теория за произхода на славянския български народ, най-напред формулирана в трудовете на немските учени Тунман и особено на неговия последовател и продължител Енгел, е била своего рода предизвикателство. Тяхната теория обективно отказваше, в края на краищата, на славянския народ правото на собствено национално историческо минало и това нанасяше удар на неговото национално достойнство. На това „предизвикателство“ Венелин отговаря с книгата си „Древние и нынешние болгары в их отношении к россиянам“ (Историко-критически изследвания, т. I., Москва, 1829).

---

[1] Обстойна критика на изходната гледна точка на проф. В. Н. Златарски за турско-татарския произход на аспаруховите българи и тясно свързаните с нея подробности от най-старата история на българския народ в 1908 г. е дал д-р Ганчо Ценов в специална брошура „Българите са по-стари поселеници на Тракия и Македония от славяните“. На основателна критика същият този автор подхвърля турско-татарската теория в своя [illegible] труд — Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven [illegible] u Leipzig 1930, стр. 33—37). За другите работи на проф. В. Н Златарск[illegible] така както и за работите на другите представители на турско-татарската теория виж у Шишманов стр. 586—595.

„В миналото столетие — пише Венелин — не в всички страни на Европа еднакво са се занимавали с историческа критика, която иска труд, търпение и постоянство. Немците предимно, поради своя упорит характер, се заеха с нея; французите нямаха търпение за тази уморителна работа и се съгласиха, че е по-добре да вярват на виковете от другата страна на Рейн, че тяхните прадеди франките, са били отлични „шваби“. Между поляците някои започнаха да се заемат с този занаят, но гласът им бе толкова слаб, че не бе възможно да се приеме тяхното решение. Русите още нямаха нито един критик, който би могъл да заседава в всеобщия съд. Унгарците имаха отлични изследователи, но само за домашни нужди.

„И така, трябва да се отдаде пълна справедливост и първенство в изследователските трудове на тайтовските (т. е. германските — Н. Д.) племена, а именно на датчаните, шведите, англичаните, но най-вече на немците. Германия е била върховно и почти единствено съдилище, пред което е бил длъжен да се представи целият древен европейски мир до Карл Велики, множество изчезнали народи, от който са останали в летописите само с имената си и с тяхното имущество — думите. . .

„Искаха да узнаят, кому принадлежи това наследство, и нашият исторически ареопаг се превърна в търг за продажба, на който почти всичко знаменито в европейската древност е приписано на немците, без всякакви ясни за това документи; така например, готите, херулите, квадите, маркоманите, аланите, франките, лангобардите (други даже бяха посегнали и на вандалите) тъй както и варягите, русите; свръх всичко имаше и такива писатели, които започнаха да твърдят, че и латишите и чухонците отчасти са задължени на немците за своя произход (виж № III, „Материали для ист. просвещ. в Росии“, в статията за литовските народи); най-после, те разпростряха своите права и върху Индия. Прочее, според определението на този ареопаг, както безсмъртните хуни, така и аварите или козарите и българите са отдадени на татарите.

„Аз не зная, какво участие вземат калмиците или бухарците и баликирците в това, присъдено им от техните магдебургски и гьотингенски доброжелатели, наследствено право; поне до сега те са се грижели за други неща. Обаче, между това, французите и русите, въпреки правото им да обявяват и свои собствени доводи, се подписаха безпрекословно под своя немски произход. Не искам да бъда адвокат в делото на тези два народа, но не мога да не се застъпя за истината, в полза на здравата история; не мога да не отбележа тук, че славянският народ е оскърбен от ареопага до крайност. — Дали ще ме обявят за еретик относно неговото върховно решение или не — все едно; но аз ще поспоря за дела, присъдени на татарите, които от това никак не се нуждаят, защото са предостатъчно богати със славата на собствените си деяния.

„Аз не обвинявам почтените германски изследователи в посегателство върху честта на българския народ, за който сега нямам намерение да говоря, а напротив, предполагам в тях желание да принесат полза на всеобщата история, която в много свои страни е била още загадъчна. Ако те са се излъгали, то това е могло да произлезе от слабо или непредпазливо съображение на съдебните обстоятелства.“[1]

Приведеният по-горе цитат от труда на Венелин прекрасно характеризира неговите основни схващания като изследовател-историк, който открито и смело излиза против всесилната традиционна рутина, против сляпото, рабско преклонение пред чуждоземщината, против страха от собствено мнение и при това — в духа на национално свободителните лозунги на своето време. Обявяването на Венелин против турско-татарската теория на Тунман-Енгел става още по-понятно, като се има предвид, че тази теория е била обоснована крайно повърхностно и лишена от сериозни основания, обективно взето, тя не внушавала никакво доверие, и все пак обаче, тя е била приета на вяра от руския историк Карамзин, несъмнено, като последна дума на тогавашната европейска наука, която не само в времето на Карамзин и на Венелин, но и значително по-късно, в широките кръгове на руските учени, извиквала към себе си нерядко благоговейно отнасяне към неоспоримия авторитет, изключващо всяко критическо отношение. Венелин може да бъде правилно разбран само на фона на неговото историческо време и обкръжаващите го лица — руският загрубял „исторически ареопаг“, който действително не се е примирил с Венелин и със своето преследване го вкарал преждевременно в гроба.

Основните положения в теорията на Тунман-Енгел, която Венелин оспорва в своя труд, се свеждат към две твърдения: 1. старите българи са били татари, което, — забелязва Венелин се приема от теорията почти за доказана истина, и 2. старите българи-татари са се превърнали в славяни. Венелин подхвърля на подробен разбор доказателствата, на които Тунман-Енгел изграждат своята теория. На Венелин се удава да разкрие по един положителен начин, че Енгел се основава настоятелно върху един цитат у Нестор, който извежда българите из земята на хазарите, което за Енгел служи като убедителен довод, в полза именно на татарския произход на българите. Венелин успява след това, също така сполучливо и доста остроумно, да разкрие несъстоятелността в доводите на Енгел, който се позовава на собствените старобългарски имена, за да докаже татарския произход на българите, тъй като тези имена „звъняли“, както се изразява Венелин, т. е. звучели, по татарски: Кубрат, Батбай, Котраг, Аспарух, Тервел, Телец и т. п. „Тъй като цялата тяжест на това второ доказателство зависи само от слуха, — забелязва Венелин, — то аз ще кажа смело и решително, че тези имена съвсем не звънят по татарски и —свършена работа и великолепен отговор, а цялото доказателсто е опровергано по достойнство.“

---

[1] Ю. И. Венелин. Древние и нынешние болгары в их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания, т. I. Москва, 1829, стр. 20—22.

Обаче славянската етимологизация на тези имена у Венелин, с помощта на която той иска да докаже техния не-татарски, а славянски произход, носи характер на произволно предположение, което е напълно обяснимо, като се има предвид научното равнище от развитието на лингвистиката, на което се е намирала тя във време на Венелин, и не може сега да извиква нито протест, нито учудване. Свободната, безгранична, не свързана с никакви норми етимологизация — фантазия е господствувала тогава в науката, затова нищо не е пречело на Венелин, в името на Кубрат да види славянското брат, в Аспарух — словообразувание от типа на славянските сплюх, лежух, ленюх, конюх, кожух и т. п. Тези етимологии са представлявали не плод на невежеството на автора — Венелин е бил високообразован човек на своето време — а господствуващ тогава в науката изследователски метод.

„Ако трябва да се съди за тези имена изобщо, то ще забележим, — пише Венелин, — че от дългия списък на българските исторически лица, в които навсякъде се вижда техния славянски характер, въпреки някои изменения под гръцкото перо, Енгел е избрал тези, които са изопачени повече от всички, и поради това са станали, по негово мнение, безмислени и необясними, от гледище на славянския език.“

Правейки равносметка на своите възражения против татарската теория за произхода на българите, в изложението на Енгел, Венелин ги формулира в следните шест точки:

1. Понятието или силогизмът — имената са безсмислени, ergo татарски, — е погрешно;
2. те най малко могат да бъдат обяснени с татарския език;
3. тяхната звънкост може да се признае повече за славянска, отколкото за татарска;
4. ако между тях и татарските думи дори и да има някакво случайно съзвучие, то от това още не следва да се прави извод за народността;
5. тези имена са изменени от гръцко перо;
6. въпреки това, много от тях, очевидно, са славянски“.

В по-нататъшното изложение Венелин подхвърля на критическо разглеждане термина хан или хаган, приложен към старобългарските владетели и доказва, че „съществуването на това име от неизвестен произход никак не може да даде понятие за народността или племенността, т. е. за татаризма на народа". Той отхвърля също така като довод в полза на татаризма на българите изтъкваните от Енгел „обичаи на техните господари" да правят жертвоприношения с животни, да омиват краката си в морето, да държат много наложници, да бъдат посрещани от своите войски с радостни възклицания. „Това доказателство, — отбелязва Венелин, — е така маловажно, че дори не заслужава внимание; като че ли подобни нрави и навици не е имало у славянските племена. Кой не знае, че балтийските славяни са принасяли в жертва на своя Триглав, Радогост или Водан не само животни, но даже и хора? Или кой не знае, че русите, при излизане из Днепър в Черно море, на един от островите на същото са имали обичай да принасят в жертва животни, както изглежда, на бога на морето или на времето? Кой не знае, че Владимир Велики, до своето покръстване, е имал множество наложници? Освен това, ако вникнете в историята на другите славянски страни, ще намерите достатъчно примери, че князете са държели отлични хареми. . ." И т. н.

След това Венелин подхвърля на подробно критическо разглеждане „втория догмат" в теорията на Енгел — „превръщането на българо-татарите в българо-славяни, за което, според проверката на показанията на Енгел от Венелин, са били необходими всичко 183 години, като се почне от времето на появяването на Аспарух на полуострова (680 г. — според Енгел) и се свърши с приемането от българите на християнството в 863 г.

Правейки равносметка на своите възражения против „втория догмат" в теорията на Енгел, Венелин формулира заключението си относно тази теория със следните думи:

„И така, разглеждайки подробно и доказателствата за татаризма на българите, и възгледите за тяхното превръщане, повтарям моята теза, като аксиома или истина, а именно, че българите са били славянско племе не само в IX век, но и в VIII, VII, VI, V, III, II, I и така нататък до най дълбоката древност. — В заключение трябва да се забележи, че тези две спорни положения: доказателствата за татаризма и доказателствата за превръщането на българите зависят взаимно едни от други. Ако българите, както е доказано, не са били татари, то не им е било и необходимо да се превръщат в славяни; и наопаки: ако българите не са могли да се превърнат в татари, то ще рече и първоначално са били славяни."[1]

Ако тръгнем обективно-критически към теорията на Венелин и отделни негови изказвания, а също така и към общия метод на неговата работа, и ако отчетем при това времето, когато Венелин е писал своята работа, и тогавашното ниво на развитието на научното знание в областта на историята, историческата етнография и лингвистката, трябва да кажем, че обосновката на славянската теория у Венелин качествено с нищо не е по-низка от обосновката на турско-татарската теория у Шльоцер—Тунман—Енгел, и в такава смисъл теорията на Венелин за своето време е стояла на равнището на съвременната наука. Що се касае до борбата на Венелин против тенденцията да се приписват неубедителни неща на турците или татарите, то за негово оправдание да си спомним, че аналогична борба в началото на XX век нерядко е водил и Н. Я. Мар, учен от съвършено друг масщаб, в сравнение със скромния Венелин, работил 100 години преди Мар.

---

[1] Ю. И. Венелин, пос. съч., стр. 22—67.

Затова напълно разбираемо е, че теорията на Венелин е била посрещната съчувствено в някои научни кръгове в Русия и в България и е имала свои продължители: в Русия — в лицето на П. Бутков (Оборона Летописи русской Нестеровой от навета скептиков СПб, 1840); на Савельев-Ростиславич (Славянский сборник, М., 1845); на Сергей Уваров (De Bulgarorum utrorumque origine и пр.) у българите — в лицето на историка Кръстьович (Кратко исследование на българската древност. Български книжици. Цариград, 1858, май, ч. II, кн. 2; юнь, т. II. кн. 1 и 2. История българска под име уннов. Цариград, 1871) и др.[1]

Като най-крупен представител на славянската теория за произхода на древните славяни в по-късно време, като се почне от 1874 г. та до 1883 г., е бил руският историк, професор Д. И. Иловайский, в редица свои работи, излезли след това във второ поправено и допълнено издание на неговия труд „Разыскания о начале Руси“ (Москва, 1882).

Въз основа на разностранна критика на тюрко-финската теория за произхода на дунавските българи и сравнително изучаване на заплетените и противоречиви показания на византийските и латински изводи за хуните, българите, масагетите, славяните и пр. проф. Иловайский идва до следното заключение:

1. У византийските писатели от VI в. българите се наричат или с общото име на хуните, или с частните имена на котрагурите, утригурите, ултинзурите и пр. У писателите от VIII и IX век те се наричат смесено ту хуни, ту българи. У последните писатели се появява легендата за разделянето на българите между петте синове на Кубрат и тяхното разселване в разни страни едва през втората половина на VII век, което се приема без надлежна критика от немската и славянска историография за исторически факт, на което с нея се основава началната история на българите. Между това, предидущата история на българите и техните движения зад Дунава са разказани от писателите на VI в. Прокопий, Агатий и Менандър), но само че те не употребяват името българи.

Най-новата европейска историография, според Иловайски, е изпуснала изпредвид ясно обозначената в изворите родина на българския народ, т. е. Кубанската низина; не е забелязала съществуването на таманските и таврически българи от VI до X в. включително (т. е. появяването на утургурите до известието за така наречените черни българи), а е свързвала дунавските българи непосредствено с камските и е произвела първите от последните. Тъй като коренните хуни са били схващани дотогава предимно като угро-финско племе, а камските българи също се считат за фински народ, то историографията обявила за фини и дунавските българи. Но българите изобщо не са били ни турци, ни угри; а въпросът за коренните хуни и смесената народност на камските татари още не е достатъчно разяснен. Има причина да се смята, — пише Иловайский — че последните са били славяно-българска клонка, постепенно загубила своята народност посред туземните татаро-фински племена. Признаците за техния славянски характер са се отразили особено в арабските известия от X в. (Ибн-Фадлан, Ибн-Хордадбег, Димешки).

---

[1] За трудовете на споменатите изследователи на Венелин виж. И. Д. Шишманов пос. съч. стр. 536—543.

2. Най-съществeният факт по отношение на народния бит и нравите, който, според Иловайский, противоречи на финската теория за произхода на дунавските българи, представлява бързото им и коренно превръщане в славяни — превръщане — забелязва Иловайский — което противоречи на всички исторически закони. Ако българите бяха фини — пише той, то те не биха могли така лесно да приемат народността на покореното племе, още повече като се знае, че българите са били не само господствуващи, но и силен, многочислен народ. Близостта на един истински фински народ, какъвто са били маджарите, е трябвало в дадения случай да затвърди народността на дунавските българи, ако те наистина са били фини. Между това, с утвърждаването на българите на Балканския полуостров, славянският елемент е получил тук могъща подкрепа, и се е започнала силна славянизация на византийските области.

3. Използуването лични имена на древните българи за потвърждаване финската теория за произхода на дунавските българи, чието тълкуване, при това, се отличава с произволен едностранчив и повърхностен характер, не може да се счита, според Иловайский, за методологически оправдано, защото, първо, имената са дошли до нас отчасти предадени от чуждоземци, осакатени, без определеното им произношение; второ, личните имена, по-лесно от всичко преминават и се заимствуват от отделните народи един от друг. Най-после, — пише Иловайский — в повечето случаи има възможност, при най-внимателно разглеждане, да се издирят славянски основи в българските имена. Отсъствието на каквито и да са забележими фински елементи в езика на българския народ явно противоречи на теорията на финоманите. А цветущата древнобългарска или църковнославянска писменост, с която българите са снабдили и другите славянски народи, окончателно унищожава тази теория (стр. 225—227).

От гореизложеното виждаме, че Иловайский, в цитираната работа, изказва редица доста ценни и убедителни съображения, насочени, главно, против фино-угорската теория за произхода на аспаруховите българи, но неговите изказвания в полза на славянския произход носят случаен характер и не са убедителни.

в) Финската или урало-чудската теория за произхода на древните българи

В 1826 г. в Париж излиза трудът на Клапрот „Историческа картина на Азия от времето на монархията на Кир до наши дни“ (Tableau historique de l'Asie depuis la monarchie de Cyrus jusqu'à nos jours). В този труд за първи път беше изказана мисълта, че древните българи (прабългарите) са народ от угро-фински произход, за което, според мнението на автора, съвсем определено говорят византийските историци Никифор и Теофан. Клапрот е склонен дори да предполага, че името българи е било някога общо наименование за всички угро-фински народи. Личните имена на древните българи, според Клапрот, нямат нищо общо със славянските имена, но се приближават към маджарските. Обаче авторът не привежда нито един довод в полза на своето гледище; премълчава също и за обичаите на древните българи.[1]

Три години след появата на труда на Клапрот, в 1829 година, както вече знаем, в Москва излиза първият том от съчиненията на Ю. И. Венелин. „Нынешние и древние болгары. . . “, в което младият руски учен, с голямо въодушевление доказваше славянския произход на древните българи, и след това в 1830—1832 г. са публикувани двете статии на Френ 1) Drei Münzen der Wolga-Bulgharen aus dem 10 Jahrhundert и 2) Die ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga-Bulgaren.

Двете казани статии са били напечатени в трудовете на Петербургската Академия на Науките (Mémoires de l'Académie Imp. de St.-Pétersbourg, VI серия, т. I, стр. 171 и сл. 572—577). Френ спира вниманието си предимно върху езиковите и етнографски данни, които се съдържат, преди всичко, в известното съобщение на посланика на арабския халиф Муктадир Биллахи Ибн-Фадлан до „царя на славяните“, който се наричал Балтавар Алмус, син на Шилки. Разглеждайки тези данни, Френ установява наличността на три етнографски слоя в старобългарския език и в народния бит: славянски, угрофински и турски. Към първия, славянския, се отнасят, според Френ думи като Балтавар, която се оказва според тълкуването на изтоковеда проф. Сенковски (1800—1858), от чиито съвети се е ползувал Френ, не собствено име, а славянска титла „владетел“. Думите Шилки или Саки същият този Сенковски обяснява като собствено славянско име Силко или Василко. Пак от славянски произход, според Сенковски, се оказва и думата сиджу — название на славянско спиртно питие от мед: сычовка, или „сыченое пиво“. Към числото на славянизмите в бита на старите българи, Френ отнася обичая да се свалят калпаците (калансувите) при среща с царя и т. н.

Името на „царя на славяните“ Алмус Френ тълкува като маджарска или угорска дума. Освен това, за финския произход на народа, според Френ, говорят също така и показанията на Истахри и Ибн-Хаукола, че българският език бил подобен на хазарския, а хазарите, както предполага Френ, по всяка вероятност, са били народ от източнофинско племе; това личи, според Френ, специално от названието на древнохазарската столица Саркел, етимологически свързана от Френ с чувашко наречие.

---

[1] И. Д. Шишманов, пос. съч. стр. 552.

Най-после, в някои собствени имена и титли на дунавските българи Френ съзира и турски елемент (хан, терхан, текин, Органас, т. е. Урхан, Токтус, т. е. Тукту, Боянус, т. е. Боян и т. н.)

Въз основа на този материал Френ идва до заключението, че българският народ още в ранната епоха не е бил нито чисто славянски, нито чисто фински или турски народ, но представлявал от себе си някаква амалгама от всички тези три народа. По всяка вероятност, първоначално, както мисли Френ, той е принадлежал към голямото финско племе, но след това, с течението на времето, той бил подхвърлен на силно смесване със славянския и турския народи. В края на краищата, волжските българи се превърнали изцяло в турци, а техните братя край Дунава — в славяни.[1]

Теорията за смесения произход на старите българи е била приета и популяризирана от руските учени В. Григорьев и Кеппен в 1836 година, от Сенковски и Савельев в 40-те години, от проф. В. Ив. Григорович в 60-те години.

По такъв начин, когато в 30-те години на миналото столетие Павел Шафарик почва да работи над своите знаменити „Славянски старини“, които излизат в 1837 г., при разрешаването на въпроса за етногенезиса на древните българи е имал пред себе си четири теории: турско-татарската на Шльоцер-Тунман Енгел; първите нахлувания на угро-хунската теория на Клапрот; славянската теория на Венелин и теорията на Френ за смесения произход на българите. Нему е предстояла тежката задача критически да се ориентира в този материал и да каже своята авторитетна дума. Трудът на Венелин със своите изкуствени етимологии, граничещи с фантастиката, не му внушава доверие; повърхностните и необосновани изказвания на школата на Шльоцер-Тунман за турско татарския произход на древните българи са били опровергани от по-късните изказвания на специалистите изтоковеди Клапрот и Френ; последният, освен това, е могъл да импонира с широтата на постановката на проблема и с убедителността на своя фактически материал — и Шафарик в своя труд се присъединява по начало към схващанията на тези двама най-крупни на времето си учени — изтоковеди.

„Съдбата, постигнала славяните, които са обитавали предишната Мизия и съседните земи — пише Шафарик в своите „Славянски старини“ — е била еднаква със съдбата на техните съплеменници на север, т. е. те са паднали под властта на чужд народ, на урало-чудските българи, които покоряват в 678 г. Мизия и загубват своето собствено име, приемайки името на своите повелители“.[1] Според твърдението на Шафарик, това са били „уралските българи. . . сродници на хуните, и най-вече на кутургурите, които са живеели първоначално между Дон и Волга, в така наречената „Велика България“. (стр. 261 и сл.) Предводителите на войнствени пълчища, наистина, малобройни, но храбри и изкусни в военното дело — пише Шафарик — нахлуват в земите на миролюбивите славяни, които са се занимавали с земеделие и селско стопанство, присвояват си над тях върховната власт и като населяват помежду или така обикват предимствата на цивилизования градски живот, че в късо време се сродяват с новите си поданици, приемат техния език, нрави, начин на живот и дори заедно с тях самото християнство, съвършено се прераждат и се превръщат от уралски чуди и подхемски (т. е. подбалкански) славяни. . . Това е станало в продължение на две столетия от 678 до 860 г.г. Имало е наистина писатели, които, увличайки се от страстта към нови мнения и водейки се от особени понятия за народна чест и слава, или пък просто поради непознаване и неумение да съобразят всичко по правилен начин, са обявили тези уралски българи, дошли в 678 г. в Мизия, за истински славяни“ (стр. 266 и сл.) Шафарик има тук предвид известния труд на Венелин „Древните и днешни българи. . .“

---

[1] И Д. Шишманов, пос. съч., стр. 543—548.

За да обоснове своята теория за урало-чудския произход на старите българи, Шафарик се опира, преди всичко на показанията на византийските историци — Теофан и Никифор, които наричат българите роднини на хуните и кутургурите, но не славяни; след това той се позовава на Нестор, който не само не поставя българите в редицата на славянските племена, но ги отнася заедно с аварите, угрите и хазарите към числото на главните неприятели на славяните и ги извежда заедно със споменатите народи от Скития или хазарската земя. Оттук Шафарик прави извода: „Който признава българите за славяни, той трябва да обяви за славяни също така хуните, аварите, хазарите, угрите или маджарите и т. п. и да отнесе прародината на славяните към Урал, или пък съвсем да се отхвърли всяко преселение на народите оттам на запад и на юг, на което едва ли ще се реши един благоразумен историк (стр. 268). Като доказателсто за неславянския произход на дунавските и камските българи, Шафарик цитира известните имена на старобългарските князе и боляри, до приемането на християнството и „прераждането“ им в славяни, а също така и редица технически термини и думи, но без да ги анализира никак, като се ограничава с твърдението, че те“ се явяват за всеки безпристрастен езикоизследовател както с вътрешния, така и с външния си вид като не съдържащи в себе си нищо славянско. След това Шафарик изброява редица характерни за българските князе от дохристиянския период подробности от бита, вярванията и нравите, според данните от отговорите на папа Николай, които явно разкриват неславянския произход на дунавските българи и т. н; и специално възразява против свързването на името българи с р. Волга. В крайната сричка на племенното име българи (бол-гар, бол гар-ы, bul-gari, bur-gari, и пр. Шафарик вижда окончание, характерно за другите чудско-уралски народи) унгари, хунгари, унгри, огори, собиругори, онугури, хуногури, кутригури или котрагири, сарагури и т. п.) обаче от изследването на „първоначалното значение“ на думите бури-гари Шафарик се отклонил. „Следователно, — заключава Шафарик — тези подуралски преселници, чието име впоследствие е преминало върху славяните в Мизия, Тракия и Македония, са били народ, по своя произход и език съвършено различни от славяните, а именно, според изследванията на Клапрот и Френ, най-вероятно е да са били угарски или урало-чудски народ, много отдавна смесен вече с турците. Преобръщането им в славяни е могло да стане твърде лесно, тъй като, заселили се в малко количество, те са донесли още от предишната си родина в новото си отечество склонността към заседнал живот и до известна степен желание за култура. И наистина българите, изобщо говорейки, са били най-кротките и най-образованите между всички уралци, с твърде големи склонности към занаятите, особено към търговията. Впрочем, обитаваните от славяните земи и след като българите са се били поселили в тях, не са преставали чак до IX век да се наричат Славиния (Σκλαβινία), а славянският език още дълго е бил отличаван от българския. . . , докато най-после, през втората половина на IX в., когато двата народа се сливат в едно цяло с приемането на християнството, славянството, във всяко едно отношение, като се изключи само името, спечелва пълна победа над българизма (стр. 274 и сл.)

---

[1] П. И. Шафарик Славянские древности. Превел от чешки О. Бодянски. т. II. кн. I. част историческая, Москва, 1847 стр. 241.

В 1878 г. руският академик А. Куник в статията „О родстве хагано-болгар с чувашами по славяно-болгарскоу Именнику“, след като подчертава, че Шафарик, наистина, е бил на верен път и по-добре от своите предшественици, е изяснил тюркския произход на конния народ, който се е смесил впоследствие със славяните, е отбелязал, заедно с това — и, трябва да се каже доста основателно, — че, като е нарекъл българите урало-фински народ и е отнесъл другите родствени на тях племена към клонката на „уралските чуди“, той е внесъл в този въпрос непоправима бърканица. Тази бърканица, според А. Куник, се заключава в това, че наименованието „чудь“ принадлежи към числото на тези понятия, които в продължение на цяло столетие се явяваха в научната литература, като причина за всевъзможни недоразумения вследствие на това, че учените не можеха да проследят произхода и развитието на този термин: а това нещо — пише Куник ще е възможно само тогава, когато строго бъдат разграничени, както по своя произход, така и по своята употреба, всички разнообразни форми, под които се среща това название у различните славянски племена в етническо и нарицателно значение. . . Куник не се обявява против употребата на думата „чудски“ в значението френски въобще, ако, —

казва той — при това не се забравя, че в древния период на руската история никъде не е имало народ, който сам да се е наричал чудь. За да се избягнат недоразумения и бърканици, Куник употребява термина фенски (у Тацит — fenni) с значение на общо наименование на финските племена и народи; с термина пък фински той предлага да бъде наричан и занапред, както е бил наричан и по-рано, само народът суоми (в Финландия и част от С. Петерсбургската и Олонецка губернии). В най-древните руски извори според Куник, наименованието чудь служи изключително за обозначение на естите, а също и за водите в Водската земя, която е в пространствено и в лингвистическо отношение се е намирала между естите и фините. По-късно, събирателната дума чудь е била употребявана, макар и извънредно рядко изобщо, за всички фински народи, които са живеели на североизток. Съвсем друга работа е, обаче, да се съчиняват басни за някакъв чудски народ в Сибир — казва Куник. В достигналите до нас паметници от XVI век, разказващи за покоряването на Сибир, думата чуд се употребява вече с значение на чужди (сравни църковнославянското прилагателно штуждь, полското cudzy, крайно слов, tuy-alienus, собствено alieni genus) не известни преди това народи, както например са били употребявани у древните думите „варвари" или „автохтони". Шафарик и другите са разпространили името чудь съвсем произволно и върху другите фенски народности, когато, ако дори наистина би се удало някога да се докаже лингвистическото родство между татарите и фените, а всеки случай това родство в граматическо отношение би се оказало много далечно.[1]

Финската теория за произхода на българите Куник нарича халюцинация и казва, че не му е известно нито едно сериозно доказателство в полза на тази теория, защото малкото думи в църковнославянски, приведени в подкрепа на това мнение, нямат никакво значение, ако не бъдат изследвани в скоро време по-отблизо възникването и историята на преселването на тези думи. (стр. 124) и т. н.

Пръв от учените — слависти, които са използували данните на „Именника", открит от проф. А. Попов, беше руският учен А. Ф. Хилфердинг, който е написал „История на сърбите и на българите".[2] Присъединявайки се по своите възгледи към школата на Шафарик, Хилфердинг счита прабългарите за народ от уралски корен, който е бил в най-близко родство с хуните и с най-късните маджари. Аспаруховите българи, според Хилфердинг, са представлявали клонка от източната група на финските народи, към които принадлежат зиряните, вотяките и черемисите. Източни фини са били камските и волжските българи. Намирайки се, обаче, дълго време под властта на турко-аварите, българите, по всяка вероятност, предполага Хилфердинг, са възприели от тях тези турски черти, които се наблюдават в техните нрави и техния език. За турски елементи в българския език Хилфердинг счита титлата тархан и собствените имена на българските велможи и воеводи в VII—IX векове. Наред с турските елементи Хилфердинг отбелязва у дунавските и волжско-камските българи и славянски елементи като резултат на славянско влияние. Към числото на тези елементи той отнася: наименованието на царя на българите Малек-ел-саклаб; самото название българи според арабските източници, като народ, който е произлязъл от смешението на турски и славянски племена; най-после собственото име на един от българските князе — Гостун. Обаче, тези чужди елементи не са могли, според Хилфердинг, да изменят основната фино-уралска стихия на прабългарите, както това се вижда ясно от „Именника" на българските князе, открит от Попов. Убеден в финския произход на прабългарите, Хилфердинг се е опитал да използува загадъчните думи на „Именника", в който той е склонен да вижда хронологически дати с помощта на съвремения маджарски език. „Те имат явно сходство — забелязва Хилфердинг — с думи от маджарския език и сродните нему езици от уралската клонка на финското племе, на вотяцкия и зирянския."[1]

---

[1] А. Куник. О родстве хагано-болгар с чувашами по славяно-богарскому „Именнику". Известия Аль-Бекри и других авторов о Руси и славянах СПб, 1878, стр. 123—124.

[2] А. Ф. Хилфердинг, съч. т. I., СПб., 1868.

В 1871 г. въпросът за етногенезиса на древните българи е предмет на специално разглеждане от немския учен Рьослер, на който той посвещава отделна глава (V. Die Völkerstellung der Bulgaren) в изследването — Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschishte Romäniens, Leipzig (стр. 232—260). Рьослер принадлежи към поддръжниците на финската теория. Подробното разглеждане на данните на арабските писатели — Истарха, Ибн-Хаукал и Ибн-Фадлан и на по-късните нзвори за езика на древните българи го довежда до заключението, че древните българи — това са фини, че езикът им в основата си е фински, но с известен турски и славянски примес. Обаче Рьслер не се спира до тук. Нему се иска да подхвърли на детайлно проучване от това гледище живия български език в неговите наречия. Чувствувайки се неподготвен за тази работа, той я предоставя на специалисти, но и сам, при все това, обръща внимание на няколко думи в съвременния български език, които счита като наследство от прабългарски език: бара—„локва, вада" и пр.; сирак, сираче — „сирота"; нени — „по-голям брат", тятя „по голяма сестра" и големин — наименованае на месец януари, на тия думи „той намира съответствия в камасински, тавги — самоедски, юрацки и юрацко — самоедски езици, въз основа на което изказва предложението, че езикът на древните българи, е бил вероятно самоедски език и че прабългарите са били народ от самоедско племе, най-близък до юраците и остяките.[2]

---

[1] И. Д. Шишманов, пос. съч., стр. 557—560

[2] И. Д. Шишманов, пос. съч., стр. 560—563.

Финската или урало-чудската теория на Шафарик приемат в края на 60-те и в 70-те години българският и едновременно с това руски учен проф. М. С. Дринов и чешкият учен — славист К. Иречек, най-крупният от познавачите на историята на балканските славяни. Първият накратко, без да се впуска в подробности и отказвайки се от специално изследване на въпроса, се присъединява към теорията на Шафарик и се изказва в този смисъл в статията „Погледъ врьхъ происхожденье-то на българский народъ и начало-то на българската история“ (1869).[1]

Иречек, който се присъединява също така към теорията на Шафарик, обаче впоследствие я изменя, е изложил гледището си в своята „История на България“, излязла в 1876 г. едновременно на чешки (Dějiny naroda bulgaresceho) и на немски езици (Geschichte der Bulgaren).[2]

„Най-новата историческа критика — пише проф. Дринов в гореспоменатата работа — е доказала, че волжските българи не са били нито славяни, нито чисти татари, но че са представлявали едно от племената на огромния някога чудски или фински народ. На такова мнение е бил и Шафарик. Този велик славист — е първият, който вярно е определил отношението на волжските, или както той ги нарича, уралски българи към съвременния български народ. Аспаруховата дружина, — пише Дринов, — числено не толкова голяма, но храбра и изкусна в военното дело, е нахлула в земята на миролюбивите славяни и придобила върховната власт над тях. Но, след като се заселила между славяните, тя скоро е трябвало да вземе от тях език, нрави и обичаи и да промени своята урало-чудска народност изцяло в славянска. Славяните пък, в замяна на това, е трябвало да вземат от тези свои завоеватели името, което те носят и до ден днешен, т. е. българи“. Мнозинството от съвременните учени — продължава Дринов — приемат, както и Шафарик, че волжските българи са били чудско или финско племе, но малцина от тях имат подобно вярно мнение за отношението на тези чудски българи към народността на съвременните българи. Дринов подчертава, че сега само славянските писатели разбират това отношение така, както го е изложил Шафарик (в забележка под черта към тези думи Дринов споменава Хилфердинг, Палаузов и чешкия учен Ранка); за неславянските пък учени тази очевидна истина и до ден днешен остава неубедителна. И до ден днешен в френската и немската литератури, се появяват от време на време съчинения за нашия (българсия) народ, в които се повтарят грешките на Енгел, с тази само разлика, че Енгел е считал днешните българи за пославянчени татари, а тези нови съчинения ги изобразяват като пославянчени фини.[1]

---

[1] М. С. Дринов, съч. т. I., София, 1909, стр. 1—69.

[2] „История Болгарии“ два пъти е била издавана в руски превод: на Яковлев във Варшава и на Ф. К. Браун и В. Н. Палаузов — в Одеса, през 1878 г.; в български превод тя е била издадена от Райнов и Бояджиев в 1886 г. в Търново, в унгарски превод на Р. Майер — 1889 г. (нов български превод, на А. Диамандиев и Ив. Раев, под редакцията на проф. В. И. Златарски има от 1929 г. — бел. ред.)

„Много полемически статии са написани за народността на аспаруховите българи и техните отношения както към коренните мизийски славяни, така и към днешните българи — четем у Иречек в неговата „История на българите“. В края на миналото столетие (XVIII в.) са публикувани две статии по тези въпроси. Според тези статии, днешните българи се смятат за потомци на аспаруховите орди. Едни считат най-древните и съвременните българи за татари, други мислят, че едните и другите са славяни. Немските изследователи Тунман (1775) и Енгел (1774) доказваха, че дружината на Аспаруха по произход е била татарска, и затова считаха днешните българи за пославянчени татари, без да имат разбира се, точни сведения за техния характер и език.

Сърбинът Раич (1794) и русинът Венелин (1829) поддържаха противоположното мнение. Узнавайки от непосредствен, личен опит, че днешните българи са славянски народ, те обявяват, че и прадедите им, българите от времето на Аспарух, не са могли да бъдат други, освен славяни.

„Работата, обаче, е в това — пише Иречек — че между древните българи и днешните няма никаква родствена връзка. Този забъркан въпрос е бил разрешен от Шафарик в съчинението „Slovanskè starožitnosti“ (1837).

Според възгледа на Шафарик, българите, т. е. ордата, която заема под предводителството на Аспарух в 679 г. Мизия, а също така и родствената й орда при Кама и Волга, принадлежат към уралско, т. е. чудско или финско племе, следователно били са близки по родство на вотяките, черемисите и зиряните. . . Това гледище е прието от всички уважавани славянски и не славянски учени. У днешните българи, при обсъждането на този въпрос, преобладава обикновено липса на научна критика или пък извратено понятие за народна чест. Болшинството се придържа в мнението на Венелина. Само в последно време учението на Шафарик е намерило усърден защитник в лицето на Дринов. То и на нас ни изглежда правилно и историческо основателно.

„И така, — заключава Иречек — прадеди на днешните българи се явяват не шепата аспарухови българи, завладели в 679 г. част от дунавска Мизия, но славяните, които много по-рано са се поселили както в Мизия, така и в Тракия, Македония, Епир и дори почти в целия полуостров. Кръвта на финските българи, която е текла предимно в жилите на дворянските родове в истинската българска страна — между Дунав и Балканите — струва ми се, много отдавна е изчезнала.

„За смесването на господствуващия народ с подчинения нему, е достатъчен период от 250 години. Господствуващият народ, финските българи, след като съединява всички славянски племена в една мощна държава, макар и да е приел техния език и техните нрави, все пак предава на подчинените славянски области своето име.

---

[1] М. С. Дринов. Съч. т. I., стр. 68 и сл.

„Покореният народ, славяните, както те сами се наричали, макар и да са погълнали господствуващия другоезичен народ, но в замяна на това са се лишили от своето древно име. И така, всичките поданици на една и съща държава са били наречени с името на изчезналия господствуващ народ — българите.

„Старобългарският фински език не е имал никакво влияние върху славянския. Това, което ни поразява в новобългарското наречие, по произход тракоилирийското е, че в езика на славяните живущи край Стара планина, в Родопите и край Шар-планина, фински елементи не съществуват. . .“ [1]

т) Хунската теория за произхода на аспаруховите българи

В заключение на своя сбит преглед за господствуващите в буржуазната наука разновидни мнения по въпроса за произхода на аспаруховите българи, ще се спрем още на особено популярната сега на Запад и в България теория за хунския произход на аспаруховате българи. В миналото тя е била споделяна от доста крупни западноевропейски учени като Клапрот, Цайс, Маркварт, а сега — от най-големия представител на историческата наука в България, проф. Н. В. Златарски, и от един от съвременните най-крупни представители на езикознанието, софийският професор Ст. Младенов.

Първият, проф. В. Н. Златарски, е построил върху основите на тая хунска теория за произхода на аспаруховите българи своя капитален труд по историята на българската държава; [2] вторият, проф. Ст. Младенов, е подчертал хунската теория за произхода на аспаруховите българи в своя труд от 1929 година, посветен на историята на българския език. [3]

Като главно основание да бъдат отъждествени аспаруховите българи с хуните служи произволно допустнатото от Ф. Маркварт отъждествяване на сина на Атила, Ернак, с българския, от време на предславянския период, княз Ирник, споменат в числото на другите древнобългарски князе в „Именника“ на второ място, след Авитохол. [4]

Това именно гледище на Маркварт — и то без доказателства — в 1929 г. повтаря проф. Младенов в своята „История на българския език“.

---

[1] Цит. по българското издание на „История на българите“. Търново, 1886, стр. 168—171.

[2] **История на Българската държава през средните векове, т. I. — Първо българско царство ч. I. — Епоха на хуно-българското надмощие (679—862). София, 1918.**

[3] S. Mladenov. Geschichte der bulgarischen Sprache, Berlin und Leipzig, 1929 г

[4] F. Marquart. Chranologie der alttürkischen Inschriften, Leipzig 1898 г.

Като изходен пункт за своето изложение проф. Младенов използува тълкуването на загадъчните думи в „Именника“ на древнобългарските князе, дадено на времето си от известния унгарски изтоковед Вамбери, като твърди без всякакви уговорки, но и без доказателства, че в Авитохол трябва да се вижда Атила, а в Ирник от „Именника“ — исторически известния син на Атила-Ирнах. Трябва да припомним, че съгласно разшифровката на загадъчните дати в „Именника“ от проф. В. Н. Златарски, предполагаемият от Младенов Атила—Авитохол, се е възцарил през 146 г. на нашата ера, а предполагаемият от същия негов син Ирник — в 446 г.

Историческият пък Атила, както е известно, е умрял в 453 г.

За отношенията на най-древните византийски и латински извори към проблема за народностната принадлежност на древните българи и техното отношение към хуните ние току що говорихме по-горе при разглеждане труда на Д. И. Иловайский.

За уточняване на същия този въпрос за произхода на аспаруховите българи да се обърнем накъсо към историята.

В края на IV в. в областта на северното Причерноморие върху арената на европейската история за пръв път излиза мощен народ хуните, по-право мощен политически съюз на цял комплекс от племена и народи, приемникът на скито-сарматската яфетическа култура, в чийто състав са влизали готи, алани, славяни и хуни. Това е бил хунският съюз от племена и народи, добре известен в края на IV в. със своите нахлувания през Дербентския проход в Задкавказието, Месопотамия и по цяла Мала Азия. В самото начало на V в. основните сили на този хунски съюз се установяват в своите чергарувания на територията между реките Дунав и Тиса и започват да предприемат оттам своите набези и нахлувания на Запад и Изток, в задунавските области, в територията на Римската империя, която в 425 г. вече била задължена да плаща на хуните ежегоден данък. Най-високо могъщество достига обширната хунска държава при Атила (435—453). Годините, когато на чело на хунския съюз е стоял Атила, са били тежки за Източната Римска империя. Атила безпощадно напирал срещу нея със своите разрушителни нахлувания, и византийското правителство е било принудено ежегодно да се откупва от него с огромни парични средства, което, обаче не е възпирало Атила от все повече и повече настойчивото и упорито настъпление срещу Византия. В течение на редица години, като се почне от 441 г., Атила разгромява редица най-важни опорни стратегически пунктове на Византия, почвайки с градовете Виминациум (съвременния сръбски гр. Браничево) и Сингидунум (Белград) на северозапад и се свърши с Тракийския Херсонес на юго-изток, при което, обект на хунските нападения са били не само северозападните области на полуострова и Тракия, но също така и североизточните области на Долна Мизия и Скития (днешна Добруджа); там, в числото на градовете, взети от хуните, фигурира между другото и градът Марцианопол, разположен в Добруджа, малко на запад от днешния град Варна.

Хунският съюз от племена под властта на Атила е обгръщал в своя състав множество крайдунавски и причерноморски варвари, като се почне на запад от р. Тиса и се свърши с причерноморските акацири — на изток. В него са влизали — гепиди, остготи, руги, скити, свеви, българи, панонски й дакийски славяни, алани и др. В последните години на своя живот Атила обръща поглед на запад, към Рейн, към Игалия, към Орлеан, но претърпява тук редица сериозни военни неуспехи. В 453 г. Атила умира, и съграденото от него на огромно пространство многонационално политическо обединение от разнородни племена, често имащи на чело собствени племенни вождове, като например, гепидския конунг Ардарих, аланския вожд Кондак, остготския вожд Валамир и др., бързо се разпада поради това, че от него излизат отделните племена и племенни обединения със своите собствени вождове, които възстават против синовете на Атила и сломяват тяхната власт. Двамата от синовете на Атила, Денгизих и Ирнах, се настаняват със своите дружини по долното ляво крайбрежие на Дунав, а когато наскоро след това, в 469 г. Денгизих загива някъде, във време на едно от своите нахлувания на полуострова, единствен наследник на Атила остава Ирних; и макар господството на хуните да продължава още известно време своето съществувание в областта по долното ляво крайбрежие на Дунава и близките до него райони на северното Причерноморие, в действителност там са били други племена, които са влизали някога във великия хунски съюз, който е навявал ужас на римската империя и е подравял основите на нейния робовладелчески деспотизъм, и които у византийските автори, изобщо лошо ориентирани в етнографията на северните варвари, продължават по традиция да се наричат хуни, т. е. с името на бившия политически съюз, в който те някога са влизали, или са се смесвали с хуните, макар че с истинските хуни те никога не са имали нищо общо.

Тази участ не са избягнали и българите, които са влизали някога в състава на хунския съюз. В резултат на това, името българи, например у византийските писатели от VI в. — Прокопий Кесарийски, неговият съвременник Агатий и продължителя на Агатий,Менандър—съвсем не се среща: говорейни за българите, те всякога ги наричат хуни, утургури и кутургури.

Според Прокопий, утургурите, някога наричани кимеряни, са живеели зад Танаис (р. Дон), между Понт и Меотида, т. е. между Черно и Азовско морета. Утургур и Кутургур — това били двамата синове на царя и на великия народ на хуните или кимеряните. След смъртта на баща си те разделили помежду си народа, който от това време получава в едната си част наименованието утургури, а в другата — кутургури. По такъв начин Прокопий нарича хуни кубанските утургури и кутургури, но по-късните византийски историци от IX в. (Теофан и Никифор), разказвайки за кубанските кутургури и утургури, говорят за българите.

На споменатите автори от IX в. Теофан, Никифор и Анастасий принадлежи и разказът за разделянето на прикавказките българи и преселването на един от техните отряди зад Дунава.

Древните българи за първи път се явяват в изворите през втората половина на V в., във всеки случай не по-късно от хуните, в 482 г.; под тяхното собствено име — българи ние ги срещаме именно в съобщението, че Зенон ги поканил при себе си на помощ против готите. Наскоро след това Теодорих вече нанася поражение на българите. Първото пък появяване на българите на полуострова в Тракия се отнася към 499 г. От началото на VI в. (502) тези нахлувания на българите в полуострова стават все почести, при което българите се явяват ту самостоятелно, ту заедно с хуните, славяните и др. От този век, като се почне от 527 г. насам, все по-често започват да нахлуват в полуострова, наред с хуните и българите, също така славяните и антите. Като се почне от 535 г., изворите говорят за нахлувания в полуострова на гепиди, българи, хуни и котригурите от Приазовието. В 558 г. за пръв път се явяват на сцената аварите под предводителството на хан Баян, а в 626 г. българите предприемат настъпление против Византия вече под властта на аварите, от които в 635—614 г. българският княз Кубрат успява да освободи българския народ.

По такъв начин, българите се срещат в изворите под своето собствено племенно име понякога редом с хуните, а у писателите от VI в. понякога и направо се наричат хуни.

Не е изключена възможността, българите да са влизали някога в хунския съюз от племена, но след смъртта на Атила, с разпадането на хунския съюз, те са се отделили от него и са образували български съюз, който е обединявал в своя състав племената, влизащи по-рано в хунския съюз и заемащи териториално неговите източни покрайнини, при което върховенството в този съюз е принадлежало на българската дружина, а преобладаващата част на неговата армия е била съставена от племената на славяни и анти. Последните са настъпвали против Римската империя понякога под знамето на българския съюз, а понякога самостоятелно.

Не е изключена също така възможността, щото на първо време, т. е. след смъртта на Атила и разпадането на хунския съюз, групата племена, които са образували българския съюз да е била възглавявана именно от сина на Атила — Ернак.

По такъв начин, аспаруховите българи се явяват исторически засвидетелствуван на европейска територия народ, като се почне от втората половина на V в., народ, който е имал в древността за обсег на своето разпространение доста широки пространства — от реките Днестър и Дунав на запад и до Приазовието, Причерноморието и Кубан на изток; но това не са били хуни нито пък някакъв друг народ, както видяхме това по-горе.

Към времето когато българите се появяват на Балканския полуостров, т. е. към края на V в., — те представляват ръководната групировка на българския съюз от племена, обединил под свое върховенство разнородни етнически племена, в това число и племената на крайдунавските славяни и антите. Само при такова тълкуване на историческите събития става понятно образуването на първата Българска държава на полуострова в средата на VII в., така именно, както го рисуват изворите. След като се прехвърля със своята дружина върху десния бряг на Дунава, Аспарух, по силата на договора, взима под своя военна защита седем неизвестни по име, живеещи тук славянски племена, т. е. разширява обсега на възглавявания от него български съюз като включва в него областта по дясното дунавско крайбрежие, населена от славянски племена, които доброволно признават властта му на военен вожд, задължаващ се да ги защищава от аварските нахлувания, за което по подробно ще кажем малко по-долу.

Изложеният по-горе материал ни убеждава в това, че отъждествяването на древните българи с хуните има за себе си също така малко основания, както и отъждествяването им с турко-татарите, угро-фините и пр. и че всички разгледани от нас по-горе опити на буржуазната наука да се изследва етногенезисът на древните (аспаруховите) българи представляват от себе си хипотези, построени на случайни съображения, и затова и недостатъчно обосновани.

д) Тракийска теория

Представители на тази теория в миналото са: полският историк Лелевел (1786—1861); руският историк А. Д. Чертков (1789—1858), автор на съчиненията: „О переселении фракийских племен за Дунай и далее древнейшей истории протославян“ (1851), „Фракийские племена жившие в Малой Азии“ (1852) и др.; българските учени — д-р Берон (1795—1871), (Георги) Сава Стойков—Раковски (1818—1868) и някои други. Трудовете на споменатите автори сега не представляват научен интерес, макар, в частност, трудовете на Чертков да са написани въз основа на солиден материал и да разкриват в автора вещ познавач на гръцките и латински извори. Всички те изхождат в своите построения от отъждествяването на балканските траки със славяните. Славянството на траките се доказва въз основа на чисто механическо и произволно четене на тракийските собствени имена и топонимическите названия на древните автори. Така например, градът Halis, където вождът на готите е държал в плен тракийския цар Лизимах (според Чертков—Дужимах) — това е древният Галич на Днестър; даките на Страбона — това са sclavini — те на Йорнанд; тракийското племе кровизи — това са славяните — кривичи; мизите, както Лъв Дякон нарича всички българи, — това са наше мужи, означаващо „жителите, целия народ, цялото народонаселение, зависящо от едно племенно вече“, в какъвто смисъл този термин се употребява в руските летописи. (Лаврентиевската, Псковската); страбоновският отшелник, живеещ в пещерата, гетът Zamolxis — това е славянинът „Замолк“; вождът на гетите Буребиста, или Буревиста — това е „Буревич“; вождът на даките Децебал — това е „Диковал“; и т. п. Като потвърждение за тъждеството между траки и славяни на Чертков служи обширният материал на изображенията на даките и подробностите на тяхния бит върху Траяновата колона. Освен кробизите, поддържниците на тракийската теория за произхода на южните славяни считат за славянски имената: коралите, в които те виждат славяните — горали, горани, горци и загорци; трибалите те считат за древляни; в тракийското племе беси виждат славянската дума бесове. Обаче някои етимологии на тракийската теория за произхода на славяните, както и някои съображения пак от нея, отнасящи се до загадъчното изчезване на траките от полуострова след завладяването му от римляните, са влезли в науката, или заслужават внимание и остават неопровергани, въпреки критиката на представителите на господствуващата в буржуазната наука теория, за по-късното заселване на полуострова от славяните, по реда на миграцията от север. Към числото на такива етимологии или сближения на тракийски термини със славянски принадлежи наименованието на реките: Tsierna, Dierna или Zerna, откъдето е получила своето име римската колония в Дакия Colonia Zernensis или Cermensium Colonia, в което виждат славянската дума „Черна“, т. е. „река Черна“ и едноименния град „Чернец“ в днешна Влахия на р. Черна, вливаща се в Дунава близо до Оршова; в името на реката Zalatna, до която са били разположени златни рудници, Чертков вижда славянското име „Золотня“; името на населения пункт в Дакия Apula Чертков съпоставя с Опалин, название на заселено място във Волинска губерния (Владимирска околия); името на дакийския град Napoca същият автор съпоставя с руското Опока; Petovium — с Потава или Полтава; Parolissum — с Перелес. В един от надписите, открити на р. Черна близо до Colonia Cernensis, се споменава квестора Сергей Бас Доброта, което дава основание на изследователя да твърди, че даките — това са славяни, и т. н.[1]

Сега татарската теория за произхода на българите е представена в науката от българския учен д р Ганчо Ценов.[2]

Споменатият автор стои на гледището, че българите на Балканския полуостров не са новодошли, а автохтонен елемент: това са славяни, открай време живеещи на полуострова, но известни на своите съседи, византийци и римляни, под различни имена, в това число и под името българи. Едновременно с това, съпоставяйки известията от различни автори, Ганчо Ценов установява, че славяните са се наричали също така и хуни.

---

[1] А. Д. Чертков. Очерк древнейшей истории протославян. М., 1851 (името на автора на заглавния лист отсъствува); М. С. Дринов. Погледъ връхъ произхождението на българ ки народъ и началото на българската история. Съч. т. I, София, 1909, стр. 58—62.

[2] Ганчо Ценов Праотечеството в праезикът на българите. София, 1907, Пак от него Българите са по-стари преселници на Тракия и Македения от славяните София, 1908; Dr. Gantscho Tzenoff. Die Abstammung der Bulgaren und die Heimat der Slaven. Berlin und Leipzig. 1930

За да придаде по-голяма доказателна стойност на предположението за славянския произход на Атила и хуните, авторът се спира на славянските черти в бита на Атила у Приск и особено на характеристката на политическия строй на неговата държава, представляващ, според Марцелин, типично въплощение на принципите на славянската община, въпреки характерния за народите от азиатски произход монархически принцип. Историкът от VI в. Прокопий отождествява хуните със скитския народ — масагетите, а масагетите в това време са били коренни жители на Балканския полуостров — иначе казано, в VI в. коренното население на Балканския полуостров се е наричало хуни. Според Марцелин пък, аланите — това са древните масагети. Византийският историк от IX век Теофан отождествява българите с хуните. Сведението, че около 512 година император Анастасий построил стена против мизите, или българите и скитите, говори, че в това време, т. е. в VI в., българите били отождествявани с мизите, т. е с местния етнически елемент, а самия факт, че се построява стена някъде в Добруджа, при Карпатите или край Дунава, а до самия Цариград показва, че мизите или българите, в това време са населявали целия Балкански полуостров. Що се касае пък до народността на Виталиян, съперник на императора и претендент за неговия престол, то според данните на Йордан, Малала, Теофан, Марцелин — заключава авторът — той е бил скит, тракиец, гет. Пита се — по какъв начин този гет, скит, тракиец, този чужденец по произход, е можел да стои на чело на борещите се против Византийската империя българи? Разрешението на този въпрос може да се намери само като се приеме, че Виталиян е стоял на чело на своите сънародници, които са се наричали ту скити, ту гети, ту хуни, ту българи, ту траки, а скитите, траките и гетите — това са най-старите жители на Балканския полуостров и са тождествени с българите, така че и Виталиян, бидейки скит, гет, тракиец, е бил българин. От друга страна, Виталиян е бил внук на великия полководец Аспар, единствения в историята съименник на Аспарух, по народност — гет, макар че Йордан го нарича гот, но тъй като Йордан не прави разлика между готи и гети и тъй като и по всичко се вижда — забелязва авторът — че Аспар е коренен жител на Балканския полуостров, то от това е ясно, че той е от гетски произход. Аспар е играл видна роля при византийските императори; пред него са угодничели претендентите за престола, тъй като той е имал влияние по въпроса за престолонаследието; той е бил убит от императора Лъв, поради това че последният се опасявал от него, да не би да разклати положението му. Оттук е понятна и причината за враждата на неговия внук към Византия, загинал по същата тази причина от ръката на Юстин. Така в V—VI вв. българите са живеели в Тракия, простирайки се от реките Сава, Драва, Тиса до устието на Дунава и на юг до Солун. Това е бил народ, — пише авторът — който е носел върху себе си военните тяжести на Римската империя, но който е давал на последната не само войници, но и военачалници и императори, каквито са били, например, Юстиниян и знаменитият полководец Велизар, и двамата от български произход, — първият — от Нишката област, вторият — от Дупнишката или Софийската.

Спирайки се подробно на въпроса за борбата на Византийската империя с готите за независимостта на Италия, авторът идва до заключението: 1) че Византийската империя е черпела за себе си военни сили от траките и илирите, т. е. от българското население на Балканския полуостров, и като техни военачалници обикновено са се издигали „федератите“ от същите български области; 2) тези българи, или хуни, славяни, анти, за които говорят първоизворите, никога не действуват в качеството на самостоятелни отреди, склонни към завоевателна политика; напротив, това население има миролюбив характер, и от него, като маса, се ползуват за завоевателни цели отвън; 3) обикновената представа, че уж Римската империя в V—VI в. се била сблъскала с този нападащ я нов варварски елемент и е трябвало да се защищава против него, не съответствува на действителността: българската народност е минавала в настъпателни действия, само когато е била притискана от Римската имерия. Създаденото в науката мнение за славянското нахлуване през VI в. в пределите на Римската империя, на Балканския полуостров, има за свой първоизточник показанията на Прокопий, но този автор никъде не пише, че славяните, антите и хуните са някакъв чуждоземен народ, защото щом като у него става дума за техните поселища, той всеки път прибавя, че те са живеели покрай Дунава, откъдето и трябва да се предполага, че са ставали техните нападения срещу Илирия и Тракия. Ако ли пък славяните са живеели отвъд Дунава, то, предполага авторът, областите на древна Мизия, Илирия, Тракия, т. е. днешна България, Македония и Сърбия, са били заселени от хуни, а тъй като, според показанията на същия този Прокопий, хуните са също славяни, то за никакво движение на славяните в VI в. на Балканския полустров не може да става и дума. Единственото, за което може да се говори, това е само за набезите на отделни банди срещу свои съплеменници — съседи с цел за грабеж. Според свидетелството на Теофан, българите откъм Днепър и Днестър се появили в Тракия през 671 г. Веднага след това сведение у Теофан следва описанието за разселването на българите до Азовското море, след което пак непосредствено следва разказ за смъртта на Кроват и разделянето на неговите владения между синовете му. Според мнението на автора, изследователите са съединили заедно тези две сведения и са започнали да твърдят, че, според Теофан, българите, начело със сина на Кроват, Аспарух, са се появили в 671 г. откъм Днепър и Днестър, докато същият този Теофан пише, че още в 494 г. българите са блуждаели из Тракия и Илирия. Що се касае до княз Аспарух, то в намерения от Попов списък на българските князе той е поместен под името Есперих като шести княз, при което за неговия предшественик, Безмер, в този списък се говори, че той е князувал над областта по двата бряга на Дунава.

И така, на въпроса — къде е прародината на българите, авторът отговоря: в V в. българите вече са заемали територията, граничеща на запад с реките Тиса, Драва, Сава и българска Морава, на изток — с Черно море и устието на Дунав и на юг — със Солун.

А кога българите са се появили в местата на днешните свои поселища? Отговаряйки на този въпрос, авторът обръща внимание на широката популярност на римския император Траян у всички славяни. Авторът вижда в това доказателство, че император Траян във време на своите походи е воювал с този народ и го е побеждавал в Дакия, Мизия, Илирия. Някои данни, които потвърждават връзката между предишните жители и днешните българи, намираме при съпоставяне на сродни думи в езика на траките и днешните българи. В подкрепа на своята мисъл авторът привежда също така и известните думи на летописеца: „по мнозех же временех сели соуть словене по Дунаеви. . . къде есть ныне оугорьска земля и болгарьска. . .“ Същото това обстоятелство, че славяните са живеели тук в века на Траян, т. е. в началото на II век, показва, че те са старите жители на своята територия и че, поне около началото на нашата ера, те са били вече тук. Нестор ги счита за жители на Илирия, където те приели християнството от апостол Павел, който е бил, по такъв начин, първият глашатай на словото божие сред славяните, така че по време на покоряване на славяните от Траян те са били вече християни, за което се е запазило и възпоменание в една народна песен, противопоставяща славяните-християни на Траян-езичника.

Спирайки се на въпроса за езика на прабългарите, авторът, като изхожда от съображението, че най-старите запазени паметници на българския език, бивайки предимно от църковен характер, не могат да дадат истинско понятие за българското народно наречие, тъй като техният словарен материал е несравнено по-малък от словарния материал на народния език, твърди, че срещащите се в съвременния български език малко понятни или тъмни по своя произход думи, не могат да бъдат показател за чуждоземен, неславянски произход на българския език. Изворите — Менандър, Прокопий, Теофан, Теофилакт и пр. — споменават славянските князе Давренций, Хальбуд, Акамир, Ардагаст, Музок и пр. имена, които без тези свидетелства трудно би могло да бъдат наречени славянски. Развивайки своята мисъл по-нататък, авторът подробно се спира на термина българин. Той не е съгласен с изтърканото мнение, че българин има връзка с „болгар“, т. е. „човек от Волга“. Авторът твърди, че в дадения случай имаме работа с чисто звуково съвпадение, което не може да бъде основание за каквито и да било заключения. В думата българин авторът вижда две части: булигар; последната част се явява обичайна в окончанията на български фамилни имена; тя се среща, например, в имената на надписите на Омортаг—Чакагар, Куригир. Следователно — заключава авторът — по своето окончание думата булгар е българска-хунска-славянска. Що се касае за първата част на термина бул или бъл, то тази част има съответствие в такива исторически собствени имена, като Баламир, Валамир; един от последните готски князе е носил името Валйя; имената Въло, Въла, Вела са доста разпространени и сега български имена; най-после, във Видинския окръг има село на име Балей, чиято първоначална форма е несъмнено Балево. Всички тези данни говорят в полза на това, че думата българин не е от чуждоземен тюркски, а от местен български, т. е. славянски произход.

Изобилен материал за потвърждаване на не-славянския произход на българите дават обикновено собствените имена на първите български князе. Авторът се спира подробно на този въпрос, изяснява етимологическия състав на тези собствени имена и доказва техния славянски произход. Така например, името на първия, според Теофан, български княз — Кроват, според Ценов, е несъмнено славянско име, защото то е идентично с името на цял славянски народ. Аспарух=Есперих—твърди авторът—е славянско име, първо, поради това, че го носи синът на Кроват, второ, затова че то е съименно с Аспар, син на Ардабур, а последното е от славянски произход, като съставено от Арда и Бур, по аналогия с Арда-рик—гепидски княз, Арда-гаст—славянски воевода. Така, в думата Ардабур—първата негова част, според Ценов, има несъмнено славянски характер; що се касае до втората половина—бур или бер, то тази част се среща в славянските имена, като например, Боривой Боритакан, Борил; освен това, авторът привежда съвременната фамилия Бурови и наименованието на селището Буриловец.. Също така от славянски произход, според Ценов, са и имената Телерик, Телец. В окончанията на думите Аспарух и Телерик, авторът вижда типичното европейско рик, което се среща в такива имена, като например, Рюрик, Аталарик, Теодорик, Борис от Бойрикс и пр. Ако частицата рик е дори от келтски произход, то, според Ценов, това означава само, че загадъчните имена на българските князе са родствени на келтските, немските, руските и пр. имена, т. е. че те имат европейски характер, а не тюркски.

Също така от славянски произход, предполага Ценов, са и имената на—ник, като например Ирник или Винех. У древните германци — казва авторът — прадедите са били почитани по имената на асен, у готите с такиви имена са се наричали благородните по произход, така че и името на българския княз Асѣнь, подобно на това както и в Нидерланд градът Асен или името на художника Johann Walter von Assen, или името на готския княз Асинар, или името на римския историк от III в. Асин Квадрат и т. п. — са имена от европейски произход. Името Мартагон, Миртаг или Омиртаг е образувано от мир и тег или тагон; затова Миртагон в превод на съвременен език би означавало, според Ценов, Светомир. Що се касае до окончанията на славянските имена на мир, то това окончание, както и окончанието рих или рикс, — твърди Ценов — е било също така разпространено у германците, и едва ли не в по-голяма мяра, отколкото у славяните. Особено любимо окончание е то на немските митически думи (Мимир, Скримир, Химир) и имената на готските князе: Валамир, Тиудимир, Видимир, Гибимир и пр. От всичко гореизложено — казва авторът — следва ясно, че имената на българските князе имат европейски характер и че ако в тях се забелязва някакво влияние, то това влияние е европейско, чешко, келтско, немско, латинско, а не, тюркско, татарско, чудско или пък някакво каквото да е друго европейско — например, гръцко. Но не всичко от гореказаното трябва да се отнася за сметка на непосредствено влияние; значителен дял от тази общност трябва да се отчете и за сметка на индоевропейското сродство на горепосочените народности с българите.

Авторът счита също така за погрешно мнението, че у славяните не е съществувал политически строй, и че термините жупан, княз, цар са взети от маджарския, немския или латинския езици. Термините княз и жупан — твърди Ценов — са славянски по своя произход. Думата „княз“ — твърди авторът — не е взета от немското kuning, тъй като в славянските наречия тя се употребява в друг смисъл, отколкото kuning у немците, и при това княз (кънжзь) е обикновена за всички славянски наречия дума, докато терминът kuning се среща не у всички германци — няма го у готите. Думата „кънѧзь“ авторът съпоставя със славянската къниг (книга), родствена етимологически с литовската kunigs — „свещеник“, тъй като първоначалния смисъл на думата „кънѧз“ — е „свещеник“, „книжник“ и заедно с това „управител“. Авторът отрича да са съществували когато и да било у българите термините хан, коган, ханство и пр. и сочи единствената срещаща се в гръцките надписи за българските князе титла—канес=кънѧзь, където а=на глухият ъ.

Непонятните думи в титлите на българските князе в списъка на Попов авторът обяснява по следния начин: например, при името на Еспериx е казано: „лѣг емоу верениалем“; думата верениалем авторът тълкува от немски език и горепреведената форма той предава така: животът му беше постоянна борба, или борба против всички; по същия начин авторът тълкува и думата сигоралем (за Мартагон) — победител на всички и т. н.

Точно по такъв начин авторът установява и тъждеството между хуни и българи. И така — заключава авторът — от прегледа на всички данни следва ясно, че славяните са живеели на юго-запад от Карпатите, че готите са се появили от изток и са се сблъскали със славяните на юго-изток от Карпатите. Тълкувайки славянските имена „бук, море, кораб, коледа, поп, свещеник, църква“ и т. н. от гледище на тяхното съответствие с аналогични термини в немския и гръцкия езици, авторът идва до заключението, че славяните в първоначалните свои поселища са съдействували не с източните, а с западните немци, и че наченките на културното възраждане на славянството следва да се търсят в близкото им съседство с римляните, т. е. че славяните са западноевропейски народ, а немците — източноевропейски, а тъй като окончанието — рик е древно окончание на славянските имена, то имената Рюрик, Телерик, Илирик, Норик—са имена от един и същ език и народ, т. е. Рюрик — не е немец и Телерик — не е от тюркски произход, но че всички те са славяни.

В какво пък отношение с българите стоят славяните и антите? Авторът предполага, че последните са се загубили в днешните българи. За разрешаването на поставения по-горе въпрос авторът се обръща към румъните, като потвърждава тяхния славянски характер, предвид на обстоятелството, че най-старото население на Влахия, според историческите свидетелства, са съставлявали славяните. В политическо отношение Влахия е била част от българския народ и Българската държава, която се е управлявала от отделни господари, носещи чисто български имена като: Мирчо, Радул, Влад, и при това със същите тези български титли, както и българските князе: воевода, господар, княз, поп и пр., също така с българския език и българска писменост, при което българският език е бил употребяван тук чак до XVI в., — от това време започва вече собствено румънската литература. По такъв начин, славянството в Румъния има български характер, т. е. славяните, които са населявали Дакия, са говорели български. Ползувайки се от филологическите издирвания на Цонев и Мисирков по въпроса за връзката на българския език с хървато словенските езици, авторът пише, че жителите на областта между Карпатите, реките Тиса, Драва, Сава, устието на Дунава, Черно море и Солун са говорели български език и, следователно, са съставяли един български народ. Но според Йордан, на същото това пространство са живеели славяните и антите. Както бе посочено по-горе, българите в древността са се наричали хуни, а у Йордан антите се наричат хуни, а хуните анти, точно така както у Комес Марцелин българите са се наричали анти. Оттук авторът прави извода: антите — са хуни; хуните — са българи; следователно, антите, — са българи; а тъй както и поселищата на славянтте са показани в същата тази област, то българите са наречени славяни, а славяните — българи.

И тъй — заключава авторът — българите, славяните и антите— това е един и същ народ с три имена. Отначало същият този народ се е наричал скити, след това хуни, след това българи, а в VI в. са го наричали: склавени, анти и българи (хуни). А тъй като от българите-славяни се е разпространила писмеността между другите славяни, то името славяни е станало общо или расово име, в това число и за българите. Самото име славяни собствено е частично име, име на едно славянско племе, наред с което е имало и други славянски имена, като: българи, анти, ванети и пр. И така, славяните или българите, според Ценов — това са дунавски жители от най-дълбока древност. У Херодот славяните са скрити в името агатирси по р. Марош. Много любопитна генеалогична теория на агатирсите четем у автора: Agathyrsai (Херодот) — Agazzires (Йордан) — Xazaroi (Теофан) — козари (Нестор) — козак (съкратено от козар). По такъв начин, казаци, венети, лужичани, галичани, панонци и българи са живеели покрай притоците на Дунава, Висла, Одер и Елба, по реките Марица, Вардар, Струма от незапомнени времена. Сред тези народи са ставали предвижвания, но тези предвижвания са носели вътрешен характер, характер на движение на европейските народи.

За своя труд българският автор е широко запознат с първоизворите, от които е дал множество извадки не само в оригинал, но и в превод на български език. Работата е изпълнена с увлечението на човек, предан на своята идея; но да се почувствува истината е малко, трябва да се докаже, колкото и очевидна да е, и въпросът как да се докаже истината, съставлява именно найважната част на научното изследване и научната критика. За Ценов не подлежат, например, на никакво съмнение не само етнографските нагаждания на неговите източници, но и идентичността на етническия термин с действителния обект на приложението на този термин. Ползувайки се от показанията на своите извори, като че с напълно несъмнени данни, авторът оперира с етническата номенклатура на тези извори, като с алгебрични величини, поставяйки ги и уравнявайки ги помежду им, така че, в края на краищата, става не винаги понятно — кое за автора представлява съществен интерес: дали голата номенклатура на неговите първоизточници или пък действителността, скрита зад тази, нерядко съвсем забъркана етническа номенклатура, без да се говори вече за това, че такъв изследовател, като, например, проф. Шишманов, съвсем не намира за възможно да се ползува от тези източници за каквито и да било изводи, считайки ги за съвсем ненадежден материал, притежаващ само относителна стойност. По такъв начин, запознавайки се изобщо с изследването на Ценов, неволно се идва до заключението, че към всичко, което е било написано порано по въпроса за праезика и прародината на българите, с изследването на Ценов е прибавен още един опит за разрешаването на този сложен въпрос, но той все пак не е решен и както преди си остава на същото място, откъдето в 1771 година се опитва за първи път да го отмести Шльоцер.

§ 3 ПРОБЛЕМЪТ ЗА КУЛТУРНОГО НАСЛЕДСТВО НА АСПАРУХОВИТЕ БЪЛГАРИ В СЪВРМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

С въпроса за културното наследство на аспаруховите българи в езика на съвременните българи специално се е занимавал софийският професор С. Младенов, който идва до съвсем интересни в този смисъл изводи. В 1921 година той отпечатва на български и френски в „Годишника“ на историко-филологическия факултет на Софийския университет (I, 1920—1921 стр. 201—287) и в френското списание Revue des Etudes slaves (I, 1921, стр. 38—53) изследване под заглавие „Вероятни и мними остатъци от езика на аспаруховите българи в новобългарската реч“ и също на френски в малко съкратена редакция—Vestiges de la langue des protobulgares touraniens d'Asparuch en bulgare moderne. („Следи от езика на туранските прабългари на Аспарух в съвременния български език“).

По въпроса за произхода на аспаруховите българи проф. Младенов се придържа по онова време о така наречената турско-татарска теория, която, както той се изразява, при днешното състояние на науката, счита за единствено приемлива (стр. 205). Още проф. М. С. Дринов, който се придържа по въпроса за произхода на аспаруховите българи към така наречената финска („чудска“) теория, твърдеше обаче, в 1869 година, че в съвременния български език и до ден днешен не е намерена каквато и да било дума, за която да би могло да се каже, че тя е от езика на аспаруховите българи.[1] Проф. Дринов подчертаваше при това, че не само в съвременния български език не е намерена такава дума, но че вече старобългарският език в IX—X вв., когато са били преведени повечето от богослужебните книги и са били написани на него много съчинения, свидетелствува за това, че в славяно-българските земи не е съществувал българско-чудски език. „В противен случай, — пише Дринов, — би било невъзможно, щото в тези славянобългарски преводи и съчинения да не проникне каквато и да било следа от този език.“[2]

Няколко пъти след Дринов се е спирал на този въпрос, като се почне от 1916 година, и другият най-крупен български езиковед проф. Л. Милетич, и всеки път решително е подчертавал, че в съвременния български език, който от начало до край се явява славянски език, не са се запазили никакви следи от прабългарския език, т. е. от езика на аспаруховите българи, представляващ от себе си особено турско наречие.[3]

---

[1] М. С. Дриновъ. Погледъ врьхъ произхождението на българския народъ и началото на българската история. Съч. т. I София, 1909, стр. 48.

[2] Пак там. В забележка към този цитат Дринов пише: „Шафарик счита, че са от чудски произход следните славяно-български думи: кумир, капище, влъхв, припрат, сопель млъния, чуд, исполин. Но при това Шафарик съвсем не мисли, че тези думи представляват от себе си остатък от езика на аспаруховите българи, и доказва, че те са влезли в славянобългарския език значително по-рано, т. е. още през времето, когато славяните са живеели в североизточна Европа и са имали за свои северо-източни съседи чудските племена. Иначе не е могло да бъде, защото, ако тези думи бяха влезли в славяно-българския език от аспаруховите българи, тогава те биха отсъствували в езиците на другите славянски народи, а ние намираме почти всички в руския език. . . (Старини § 30, 7). Разбира се, цитираното от Дринов гледище на Шафарик за чудската принадлежност на споменатите думи, а така също и неговото твърдение за пътищата на проникване в славянските езици, т. е. в руския и българския, от чудския, не могат да ни удовлетворят. По-вероятно от всичко и в славянските езици и в финско-чудския език, едновременно този лексически материал представлява от себе си общо доиндоевропейско наследство, каквото в финския и руския език има в достатъчно количество. За окончателното разрешение въпроса би се нуждаел, обаче, от специално палеолингвистическо изследване.

[3] Виж: La Macédoine bulgare. Aperçu historique et culturel. Sophia, 1918, p. 18; също на български език: „Македония, културно-исторически преглед“. София 1918, стр. 2); пак в неговата статия, посветена на културно-историческия очерк на България. (Ilustrierte Zeitung от 30 ноември 1916 г, № 3831, Bd. 147).

В 1900 г. на същия този въпрос се спира и проф. И. Д. Шишманов в споменатото по-горе изследване „Критичен преглед на въпроса за произхода на българите“. Подхвърляйки на основно прочистване списъка на турските заемки в българския език, съставен в 80-те години от Миклошич, Шишманов намира за възможно да приеме като непосредствени заемки от прабългарския език на завоевателите, влезли в най-ранния период на църковно-славянската литература само следните няколко думи: баяти, бисер, болярин, бубрег, белъчуг, белег, пашеног, сан, сосон, хаган, чрътог, — но и този списък, според Шишманов, се нуждае от по-нататъшно прочистване.

Проф. Ст. Младенов в цитираната статия категорично твърди, въз основа на „щателна проверка на всички думи, които до сега са споменавани като остатъци от прабългарския език“, че „в днешния български народен език няма нито едно нарицателно съществително, нито един глагол и нито една дума, за която е общоприето, че представлява от себе си непосредствен остатък от езика на аспаруховите българи“ (подчертано навсякъде от автора. — Н. Д.).

Няколкото старобългарски думи, като например, чрътог или капище и т. п., които по всяка вероятност, — пише проф. Младенов, — представляват думи на тюркските аспарухови българи, не са се запазили в живите български народни говори. От запазените пък в днешния народен български език думи, имащи тюркска етимология, не всички се срещат в старобългарските езикови паметници и се разглеждат от някои автори не като оригинални остатъци от езика на аспаруховите българи, а като други, по-ранни или по-късни заемки — хунски, аварски, кумански или османо-турски. Тюркският характер на някои от тези думи се отрича, други пък се срещат и в други славянски езици, така че българското посредство в дадения случай е само вероятно, а не напълно доказано. . . (стр. 206).

Като подхвърля на критическо изучаване целия отнасящ се тук лексически материал, проф. Ст. Младенов идва до заключението, че посредствени следи от езика на аспаруховите българи представляват следните съвременни народно-български думи: българин, бисер, болярин, белег (знак), белчуг (пръстен, колело), бъбрег, пашеног (?), тояга, чипаг (вид къса женска дреха без ръкави).

За непосредствени следи от езика на аспаруховите българи в литературния български език, проф. Ст. Младенов счита думите: капище, кумир, сан, чрътог.

По такъв начин, целият запас от културното наследство на аспаруховите българи — народ, както предполагат, от турско-татарски произход, — в българския литературен език се изразява, според изследването на проф. Младенов, всичко на всичко само в четири думи, а в народния език не са оставени никакви следи. Това гледище в 1869 г. бе приел и младият—тогава български, впоследствие и руски — учен, професорът от Харковския университет М. С. Дринов. Обаче, въпреки това, както видяхме по-горе, Дринов се отнася скептически към твърдението на Шафарик за наличността в съвременния български език на фински или чудски заемания, а в следващата своя голяма работа от 1872 г. „Заселването на Балканския полуостров от славяните“, критикувайки Шафарик, изказва предположението, че тези думи (кумир, капище, влъхв, припрат, сопель, млъния, чудь, исполин) южните славяни са заели от хуните, които са останали на Балканския полуостров след разпадането на хунската държава; частично са ги заели те и от аварите.[1]

Като подхвърля на критическо изследване лексическия материал на съвременния български език, който се разглежда от поддръжниците на финския (чудския) произход на аспаруховите българи като фински заемки в българския език (влъхв, исполин, капище, кумир, лeть, млъния, припрат, сопель и чудь, щудь), проф. Младенов идва до заключението, че и в старобългарския език няма никакви фински заемки. Думите леть, млъния и сопель представляват от себе си, според Младенов, наследство от общославянската епоха и имат съответствия в другите индоевропейски езици. Също от индоевропейски корен е и думата влъхв, влъхва и е възможно тя да е в някаква връзка с подобни думи в готския език. Същите германски корени се крият и в имената исполин и щудь (чудь). Гръцкото πρόθυρα, според Младенов, е повлияло вероятно за възникването на термините припрат, паперть и т. п. Най-после, кумир и капь (капище), очевидно, — предполага проф. Младенов, — са източни думи: първата — семитска, втората — тюркска, турско-татарска, аспаруховско-българска (стр. 95).

Оставяйки настрана етимологическите тълкувания на Младенов на дадената група думи в съвременния български език, на които могат да бъдат противопоставени и други тълкувания, опиращи се на данни от новото учение на езика, ще отбележим, че най-същественото, което, в дадения случай дава в своята статия проф. Младенов, това е разрушаването на финско-чудската или урало-алтайската теория за произхода на аспаруховите българи.

По такъв начин, въз основа на разгледаните по-горе лингвистически данни, ние имаме всичките основания да твърдим, че аспаруховите българи не са били ни турко-татари, ни фино-угри.

§ 4. ЕТНОГЕНИЗИСЪТ НА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ СПОРЕД ПАЛЕОЛИНГВИСТИЧЕСКИТЕ ДАННИ НА АКАДЕМИКА Н. Я. МАР.

Най-авторитетното разрешение на въпроса за етногенизиса на българския народ принадлежи в наши дни на съветската наука. Подробен палеолингвистичен анализ на племенния термин на бълтарите бе даден от академика Н. Я. Мар в доклада му през 1925 година — „Чувашите-яфетиди край Волга“.[1]

---

[1] Ст. Младенов. Мнимите фински думи в българския език. Сборник в чест на проф. Ив. Д. Шишманов. София, стр. 74—95.

Основата на този термин bul ‖ bur, според Мар, „се явява в зрителното поле на мировия живот на Европа от много отдавнашна историческа епоха, даже от предисторическа, при това се явява, което за нас е съществено, в екаща форма с начален придатък i- или ki-; това са термините i-ber и ki-mer, две разновидности на един и същ вид, на екащия, от спирантната група“. В качество на други разновидности Мар споменава: Ku-per — наименование на остров Кипър; Ke-mer — наименование на град по южното черноморско крайбрежие, в Лазистан, и т. н. Началният придатък i-ki\/ku в племенните названия i-ber ‖ ki-mer, ku-per, както и крайния придатък gar‹—ǧar в племенното название bul-ǧar ‖ bul-gar представляват от себе си, според Мар, остатъци от племенни названия: ki-mer—това е sku-mer, т. е. Šu mer, представляващо от себе си производно на ki-mer—i-ber; що се касае до втората част на тези названия, то в нея имаме берското или мерското племеннс название, т. е. название, което с огласката о—и се съдържа в термина bol-ǧar ‖ bul-ǧar и т. п., където gar е архетипен еквивалент на думата qaz, основа на племенното название хазари. По такъв начин, приведените по-горе термини ku-per (Кипр) — kimet-iber представляват от себе си кръстосване на двуплеменни названия. Като първичен вид (архетип) за тях ще бъдат skumer, а също така škumar или в грузинското произношение ϑq̇umar (чети — „чхумар“).

От skumer води началото си шумер или сумер — название на известния месопотамски народ с най-древната в света писменост, а от škumar, първо — „чуваш“ или „чиваш“ и второ, — „шубаш“, основната част на названието на главния град на чувашите Шубашкар (стр. 354 и сл.)

Втората част на кръстосания племенен термин шумер — mar ‖ mer представлява от себе си само разновидност на окащата основа bur ‖ bul, намираща се в термина burgar ‖ bor-gar, (стр. 362).

И така, bol-gar ‖ bor-gar представлява от себе си, според Мар, хибридно двуплеменно название. То има редица двойници, към които закономерно се отнасят:

1) bur-tas — названието на средновековен народ, също така от един кръг с хазарите и чувашите, представляващо от себе си само фонетическа разновидност на термина bul-gar;

2) sar-mat (sal-mar), където sal е сибилантен вид на спирантното ǧar, при което компонентите стоят в обратен ред;

3) x̣азар (q̌az-var).

Всички тези племенни наименования: булгар, буртас, сарамат, хазар — представляват номенклатурно кръстосани видове на едни и същи племенни наименования, на салския и берския, но в различна последователност; в едни случаи салбер (сармат, хорват, хаз(в)ар; чхумар-шубер, шубаш-чуваш-чыѵаш), в други бер-сал (булгар).

---

[1] Н. Я. Марр. Избр. работы, т. V, стр. 323—372.

Следователно — отбелязва Н. Я. Мар — булгар и чуваш не само имат изцяло огласка от една и съща категория, но са съставени от фонетически разновидности на едни и същи племенни названия, сала и бера, само че разположени в различна последователност: булгар в реда на бер-сала, а чуваш в реда на сал-бер, както сармат, хорват и както хазар (хар) в (ар) стр. 354—364).

Без местните чувашки народни материали и сродните с тях предиисторическия, в своя край яфетизъм — пише Н. Я. Мар — не може да се разберат нито легендите за повикването на варягите, нито племенния състав на героите от руския епос. Сказанието на Рюрик, Трувор и Синеус е било исторически изградено в ония късни епохи, когато в действителността е бил изтекъл или протекъл животът на историческите народи — хазари и българи, станали за нас легендарни, полумитически същества. За науката и до сега са легендарни и митични и чувашите, по народност несъмнено от един кръг с хазарите и българите, с последните от които чувашите имат непосредствени връзки, и исторически и етнически, и то етнически в такава мяра, че въпросът за тяхното отождествяване може действително да бъде поставен съвършенно сериозно от научна гледна точка. . ." (стр. 361).

Така, въз основа на сравнителния палеолингвистически анализ за племенните наименования чуваш, булгар, сармат, хазар, Н. Я. Мар установява етногенезиса на българския народ, достигащ с корените си далечното, доиндо-европейско яфетическо минало и стоящ, както и чувашите, в реда заедно с шумерите, салите — тали, (итали), турските-тушките те са същите етруски и пр. от дълбоката древност.

Но съвременният чувашки език е родствен с турския, което личи, покрай всичко друго, и от общността на племенното название турци с названието на главното божество на чувашите-тури (стр. 332). Тово родство на чувашкия език с турския трябва да се разбира, обаче, не механически, но глотогонически: според тълкуванието на Мар, то се дължи на това, че чувашкият език единствен се е запазил от тясно свързаната група на яфетическите езици, от които са се образували впоследствие турските езици. Чувашкият език, — казва Мар, — сега дава възможност да се разясни древността на турското езиково семейство, като използува чрез своето посредство всичкото богатство на родствените нему, еднакво с нему доисторически, яфетически езици. Турските езици, вече исторически от момента на своето възникване, не могат да служат като извор за разясняване на истинската древност, нито на своята, нито още повече на чувашката, тъй както е невъзможно появата на реката да бъде разяснено с условията на местоположението на устието или дори на средното течение, а само като се знае местонахождението на изворите и на горното течение, на притоците, речиците и ручеите, които образуват дадената река.

Също такова е отношението на индоевропейските езици, също така исторически, към яфетическите доисторически, от които те са произлезли. Такова е, в частност, положението на работите с руския език (стр. 333).

Изложената по-горе теория за етногенезиса на българския народ изключва каквито и да били догатки за турско-татарски, фински, хунски, славянски и пр. произход на аспаруховите българи и възвръща българския народ към самия него. Перифразирайки известните думи на основоположника на нашата наука, Иосиф Добровски, за славяните, бихме могли да кажем: „Българите на Аспарух са българи, а не турци, не татари, не фини, не хуни, не чуваши, не славяни“; по своя произход те принадлежат към най-древните доиндоеврепейски народи в територията на Източна Европа, образувайки народ от един кръг с чувашите, сарматите, хърватите и хазарите, най-родствен етногенигески с чувашите.

Процесът на индоевропеизацията на източноевропейската територия е довел, както изглежда, масовия български народ вече в историческо време до славянизация, в това време, когато върховете на българското общество са били приобщени към източната култура на господствуващите класи на съседите — чувашите и хазарите, което се е диктувало от общността на техните стопански и политически интереси. Не е изключена възможността, щото процесът на славянизацията на известна част от масовото българско население, териториално, културно и стопански свързано с масата на славянизиращото се население в територията на Източна Европа, да се е започнал преди предполагаемото предвижване на Аспарух с неговата дружина към Балканския полуостров, в това време, когато владетелската и командваща аристокрация на българската дружина на Аспарух е била вече включена в процеса на усвояване някаква друга, източна култура, за което говорят достигналите до нас твърде малобройни, наистина, показания за бита и нравите на командните върхове на тази дружина. С една реч, по своя културен тип, дружината на Аспарух, както изглежда, не е представлявала от себе си нито в културно, нито в етнографско отношение някаква монолитност, т. е. не е била еднородна. Нейната преобладаваща масова част е била, както изглежда, в стадий на славянизация: командните пък върхове, начело с Аспарух, са били проникнати от някаква друга култура от източен тип, следи от която са достигнали до нас, в частност, в загадъчните изрази на знаменития „Именник“ на българските князе, открит в 1866 г. от А. Попов, за чието разшифроване са работили усърдно цяла редица видни руски и западноевропейски изтоковеди и слависти (Хилфердинг, Иречек, Куник, Радлов, Геза Куун, Вамбери, професорът от Кембриджския университет B. Bury, проф. В. Н. Златарски, J. Mikkola и др.) Да виждаме в този документ паметник на културата и езика на аспаруховите бългири, като народна маса, нямаме никакви основания: това е документ на господствуващите класи на древнобългарското общество, със следи от официалния език на българския двор и най-близките до него кръгове, т. е. българската аристокрация. Само при такова предположение могат да бъдат разбрани две твърде съществени обстоятелства, пред които винаги с недоумение се е спирала мисълта на изследователя: 1) пълното отсъствие на каквито и да било съществени следи от масовия език и култура на аспаруховите българи, в езика и културата на съвременните българи на полуострова и 2) бързия процес на етническото разтваряне и изчезване на същите тези аспарухови българи в масата на славянското население на полуострова.

§ 5. ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ ДО ПРЕДИ АСПАРУХА

Както, обаче, и да се разреши въпросът за произхода (етногенезиса) на древните българи, с това още не се разрешава вторият въпрос, въпрос твърде съществен, може би дори по-съществен, отколкото въпроса за произхода на древните българи; това е именно, конкретният въпрос за това, какво е представлявал от себе си пò своя етнически състав през VII в., в навечерието на своето нахлуване в полуострова, онзи народ, известен под името българи, на чело на който е бил Аспарух, с който той в 660 г. се явил на полуострова. Този въпрос е твърде съществен, тъй като от неговото разрешение в една или друга смисъл зависи, в каква мярка ще ни се удаде да си съставим повече или по-малко ясна представа за начина, по който е възникнала на полуострова първата славянска държава — България, именно славянска, а не турско-татарска, не финска, не хунска, не румънска и пр. За да си отговорим на този въпрос, ще трябва да се върнем малко назад, към историческото минало на българския език, приблизително към V в., към времето до преди появяването на Аспарух на полуострова.

От сведенията на Прокопий знаем, че в северното Прикавказие между Азовско море, р. Дон и северо-източното крайбрежие на Черно море, до Керченския пролив, са живеели в това време „много хунски народи“, възглавявани от един „цар“, т. е. на лице е бил един хунски съюз от племена, който след това се разпадал на две групи: едната група са съставлявали утигурите, другата кутригурите. Западното крайбрежие на Азовско море и Керченския пролив са били обитавани, според Прокопий, от готски народи. Сведенията на Прокопий за утигурите и кутригурите се потвърждават и от други византийски автори от VI в. Обаче, как се е наричал народът, разпаднал се на утигури и кутригури, никой от авторите не съобщава. Прокопий го нарича с старото име кимерийци, или пък с общото племенно име хуни (Οὖννοι), а Агатий и Менандър обикновено прибавят към собственото име, в качеството на епоним, племенното наименование Οὖννοι и казват: Οὖννοι Κουτρίγουροι, Οὖννοι Οὐτίγουροι.[1]

---

[1] В. Н. Златарски. История на Българската държава през средните векове. т. 1, ч. I. София, 1918, ст. 31 и сл.

Пак в VI в. готският историк Йорнанд, изброявайки народите, обитаващи на изток от Висла, и вендите, споменава за естите, акацирите и след акацирите по северното крайбрежие на Черно море българите. По-подробното определяне на местожителството на българите, според данните на Йорнанд, довежда В. Н. Златарски до заключението, че Йорнанд помества българите на същото това място, където Прокопий поставя своите кутригури и утигури. По такъв начин, с общото име българи Йорнанд нарича двете клонки на един и същ народ, западната — кутригурите, които са живеели на запад от Азовското море, и източната — утигурите, които са живеели на изток от същото море. Освен Йорнанд има цяла редица други извори от VI в., в които се говори за българи на същата тази територия (Енодий, Марцелин Комис, Йоан Антиохийски). Същото това име, останало неизвестно на византийските писатели от VI в. (Прокопий, Агатий и Менандр), споменава у византийските писатели от VII в. (например у Теофилакт Симоката) и VIII в.[1] Въз основа на метериали от споменатите извори, предоставени на разположение на изследователя, проф. Златарски идва до следните заключения:

1) името „българи“ има събирателно значение и е било общо както за кутригурите, така и за утигурите. които са го носели в онова време, когато са били обединени под една власт и в една държава, при което кутригурите са били западният клон на българите, а утигурите — източният;

2) В историята на българите действително е имало момент преди VI в., когато те са били разделени на отделни главни съставни племена, които, според Прокопий, са били две и които са се наричали по името на своите владетели — кутригури и утигури; в действителност, това са били две групировки от български племена, на чело на които са стояли споменатите две племена. Това събитие проф. Златарски отнася, въз основа на данни от „Именника“, към 437 г. От това време кутригурите и утигурите са започнали да живеят самостоятелен политически живот, като всяко от тях има на чело свой независим владетел или хан.[2]

По такъв начин, към средата на V в. на нашата ера, в Приазовието и в Причерноморието е имало два съюза от български племена: кутригурите и утигурите. По това време именно те успели с обединени сили да потиснат черноморските остготи, в резултат на което последните се придвижили към Средния Дунав, в Панония, а българите — кутригури — на запад от Азовското море, към Днепър, където разпространили своята власт над Таврическия полуостров и завзели град Боспор (Керч). Утигурите пък останали в своите предишни местожителства, в северното Прикавказие.

Професор Златарски поставя тези събития във връзка с въстанието на покорените от Атила народи, против неговите синове по Средния Дунав в 454 г. На чело на въстанието стояли гепидите. Това въстание е сложило началото на разпадането на Атиловата държава. По-младият от синовете на Атила, Хернак, се установил със своята дружина в най-крайната област, в така наречената Мала Скития, т. е. в днешната Добруджа и близките до нея североизточни области между устието на Дунава и Днестър. По такъв начин, българите кутригури не само непосредствени съседи на източнохунския съюз, възглавяван тогава от по-младия син на Атила, Хернак (Ἥρν.), но, както изглежда, те били включени в този съюз и заели в него ръководна роля, за което говорят последвалите наскоро събития.

---

[1] В. Н. Златарски. Пос. съч., стр. 34—38.

[2] В. Н. Златарски. Пос съч. стр. 37—39.

В 482 г. византийското правителсво начело с императора Зенон (474—491), застрашавано по Средния Дунав от готите, за първи път се обръща, както вече знаем, за помощ против тях не към хуните, а към приднепровските българи — кутригури, които се славели тогава със своята непобедимост, във връзка именно с разгрома на черноморските остготи. Българите се отзовават на поканата на Зенон, но в 485 г. биват разбити от готите (Теодорих).

По такъв начин, към края на V в., в непосредствено съседство с Византия, на северо изток от нейната балканска територия, между южното ляво Дунавско крайбрежие (и отчасти и дясното крайбрежие — северна Добруджа) и Днестър израства на мястото на хунския съюз нов съюз от племена, възглавяван от българите — кутригури, т. е. български съюз. Какви местни племена са влизали в състава на този съюз — не е известно. В всеки случай, основното ядро на неговото население и неговата военна сила са съставяли, несъмнено, някакви местни племена, преки потомци на славните някога даки и гети, вероятно същите тези племена, които впоследствие са били известни на тази територия отначало под името анти, а после под името на славянските племена уличи и тиверци. Както изглежда, тези именно далечни събития на миналото са намерили своето отражение в страниците на киевския летописец, където се говори: Словеньску же языку, якоже рекохом, живущю на Дунаи, придоша от Скуф, рекще от Козар, рекоми Българе и седоша по Дунаеви, и насильницы словеном быша“. . . „А уличи и тиверьци седяху по Днестру, и приседяху к Дунаеви. И бе множество их: седяху же преже по Бъгу и по Дънепру оли до моря, и суть гради и до сего дьне, да то ся зъваху от грьк „Великая Скуфь“.[1]

От края на V в. (493) се започват грабителски нахлувания на българските кутригури в територията на Византия, в Тракия, в Илирия, в Македония, Епир, Тесалия. Правителството на Анастасий I (491—518) е било безсилно да се справи с българите, които безнаказано грабят и разоряват полуострова. За да охранява столицата от заплашващите я варвари, Анастасий построил така наречената „дълга стена“, която е започвала от Деркон, на Черноморското крайбрежие, и се е завършвала до Силиврия — на

---

[1] А. А. Шахматов. Повесть временных лет, т. I. 1916, стр. 11 и сл.

Мраморно море. През управлението на Юстин I (518—527) българските нахлувания на полуострова се прекратяват (520), а когато на престола се възкачва Юстиниян I (527—565) българо-византийските отношения приемат мирен, съюзнически характер. В 528 г. вождът на българите — кутригури, според гръцката терминология ῥῆξ, Грод идва в Цариград и приема християнството. Кръстник му бил Юстиниян. Но когато Грод, богато одарен от византийското правителство и получил военна поддръжка във вид на специален отряд от испанци, под началството на трибуна Далмаций, се връща в родината си и повежда борба против езическия култ, той бива убит. За негов приемник бива провъзгласен брат му Мугел. Народното въстание обхваща и подвластния на българите Боспор, където въстаниците унищожават византийския гарнизон заедно с трибуна Далмаций. За да потуши въстанието Юстиниян в 530 г. праща към Боспор военен отряд, под главното началство на комитата Иван и командирите на отряда — Годил и Бадуарий. Въстаниците биват принудени да бягат от Боспор, и Боспор отново бива прикрепен към властта на Византия. След това българите възобновяват своите нахлувания на полуострова и започват да опустошават Тракия.

През управлението на Юстиниян, както е известно, е имало няколко нахлувания на славяни и анти във византийска територия, откъм другия бряг на Дунава. Едновременно със славянските нахлувания, и независимо от тях, продължават и нахлуванията на българите, отбелязани в 535, 538 и 539 години.

Намирайки се в невъзможност да се справи с българските нашествия със собствени сили, византийското правителство прибягва до своята традиционна тактика: то влиза във връзки с приазовските утигури и ги насочва против кутригурите. Вождът на утигурите Сандилх нанася на кутригурите в северното причерноморие катастрофално поражение, в резултат на което кутригурите, които грабели из полуострова, сключват, по предложение на Византия, съглашение на изгодни за Византия условия и прибързват, без да причиняват вреда на византийските владения, да напуснат византийските предели и да се върнат в родината си. След това набезите на българо-кутригурите се възобновяват едва в 558 г. Под предводителството на своя вожд Заверган, огромните сили на българите, без да срещат никакъв отпор от страна на византийците, направили ужасни опустушения на полуострова и отвлекли богата плячка, в това число и множество пленници. В този набег българите действували с три армии: едната била отправена от Заверган към Елада, другата към Галиполския полуостров, третата, в състав 7 хиляди конници, е трябвало да нанесе пряк удар на Цариград. На чело на третата армия застава сам Заверган. Поради това, че част от византийската армия се намирала в Испания, а друга част в Италия, и трета част в Африка, беззащитната столица на империята се оказва в крайно застрашено положение. Юстиниан се обръща за помощ към престарелия полководец Велизарий, който застава на чело на набързо събраната армия от дворцовата охрана и околното селско население, което наводнява през тези дни столицата. С редица изкусно замаскирани действия Велизарий успел да разбие до крак двехилядния преден конен отряд на неприятеля, който напада лагера му, и да предизвика паника във войската на Заверган, в резултат на което българите отстъпват от Цариград. С несполука се завършва походът в Галиполи и Елада.

След като събира наедно остатъците от своите армии, Заверган се разполага на лагер близо от столицата, до Аркадиопол Чорлу и предлага на византийското правителство то да заплати на българите също такава парична сума, каквато те били платили на утигурите, заплашвайки в противен случай, че ще изколи всички пленници. Юстиниян с готовност се отзовал на неговото предложение, и българите се завърнали зад Дунава, където отново биват подложени на най-жестоко нападение от страна на насъсканите срещу тях от византийското правителство утигури.[1]

§ 6. БЪЛГАРСКИЯТ ХАГАН КУБРАТ И НЕГОВИТЕ СИНОВЕ

В средата на VI в. в северното Прикавказие нахлува из Централна Азия народ от уйгурското племе, известен у византийците под името авари, или псевдоавари. Чрез посредничеството на кавказките алани (яси — от руските летописи, прадеди на осетинците) аварите встъпват в съюзни сношения с Византия, от която получават богати подаръци, а също така ежегодни субсидии и обещания, че ще им бъде предоставена на тяхно разположение във византийска територия „плодоносна земя“ за заселване. В изпълнение на своите съюзни задължения спрямо византийското правителство, аварите разгромяват и подчиняват под своя власт редица враждебни на Византия варварски народи, савири, зали и др., а след това в 568 г. също така и българите утигури и кутригурите. На чело на аварите в това време стоял каган Баян. След като били подчинени на властта на аварите, кутригурите загубват своята политическа независимост и в състава на аварския съюз те се предвижват заедно с аварате от Черноморското крайбрежие към Средния Дунав. В същото това време, около 567 г., източният клон от българския народ — утигурите, които продължавали да стоят по своите стари места в северното Прикавказие, подпадат за кратко време под властта на западните турци (хаган Силзивул).

Възстановяването на независимостта на българите-утигури е свързано с името на вожда на утигурите Курт, или Кубрат, от династията Дуло (584—642). Кубрат израснал и получил възпитание във византийския дворец, където през време на турското нахлуване намира приют заедно с чичо си Орхан (Гостун), и още през детинството си бива покръстен. Когато след смъртта на турския хан Силзивул (около 576 г.) западнотурското господство в

---

[1] В. Н. Златарски, пос. съч. 39—70.

Прикавказките и Приазовски владения започва бързо да пада, византийското правителство (Тиверий, 578—582), намиращо се в Боспор и Херсонес под ятагана на турците, се възползува от благоприятните обстоятелства и оказва поддръжка на младия пълноправен наследник на българския престол, който бива изпратен в своите наследствени утигурски владения, разположени в областта на р. Кубан по северните склонове на Средния Кавказ, в качеството на цар или хан. Според хронологическите изследвания на проф. Златарски, възстановяването на независимостта на Българската държава на утигурите се отнася към 582—584 г.[1]

Поддържайки добросъседски отношения с Византия и ползувайки се от съответната подкрепа на византийското правителство, Кубрат обединява под своя власт не само разпадналите се поради турско владичество български утигурски племена, но продължава своята обединителна политика и по-нататък на запад, в областта на Приазовието и Причерноморието, между Дон и Днепър, т. е. в територията на кутригурите, които се явяват сега у византийските автори под името котраги. Както знаем от предидущето изложение, българите-кутригури са се намирали в това време под властта на аварския хаган. Обединителната политика на Кубрат довежда до създаването на „стара велика България" (ἡ παλαιὰ μεγάλη Βουλγαρία), която е заемала една обширна територия, като се почне от северните склонове на Средния Кавказки хребет, р. Кубан, Приазовието и Причерноморието — на изток и чак до низината на Днепър — на запад.

В 642 г. Кубрат умира. Негов приемник на българския престол, според данните на „Именника", става най-старият от петте му синове, Безмер, който в действителност носи името Батбаян, или Баян. Многоплеменната държава на Кубрат просъществувала малко. Десет месеца след неговата смърт владенията му биват разделени между синовете му, макар те да продължавали още известно време да признават върховната власт на Безмер.

В 646 г., обаче, братята вече окончателно се отделят от него, и държавата на Кубрат се разпада, което, както изглежда, е било във връзка с нашествието на хазарите. Най-големият от синовете на Кубрат, Батбаян, или Баян, т. е Безмер, остава на своето старо място, в бащините владения край Кубан, на чело на българското племе или съюз от племена, което носи името купи-българи. Него го постига участта, която двамата му братя успяват да избегнат: владенията му биват завоювани от хазарите, самият той се лишава от политическа независимост и се превръща в данъкоплатец на хазарския хаган.

Тези приазовски и кубански българи са били известни у арабо-персийските писатели под „вътрешни българи"; в руското летописание — под името „черни българи".

Вторият от синовете на Кубрат, наричан у византийските автори Теофан и Никифор (IX в.) с племенното име Котраг, след като избягва хазарското владичество, отива начело на съюза от племената кочо-булгари на североизток от старите си бащини владения, към Волга, където в X в. при неговия приемник възниква Волжско Камското българско царство със столица Болгар, на мястото на сегашното село Болгари (с. Успенское, Спасска област в Татарската АССР). У арабските писатели тези българи са известни под името „външни българи“; в руската летопис — „волжски“ или „сребърни българи“. Четвъртият и петият от синовете на Кубрат отиват на запад, към Европа; Кубер, четвъртият син, — в Панония под властта на аварите; петият — в Пентаполис на Адриатическото крайбрежие, на юг от Равена, под властта на византийския император.[1]

---

[1] В. Н. Златарски, пос. съч., стр. 90.

За Кубер изворите казват, между другото, че, бидейки феодален княз в Авария и васал на аварския хаган, той вдига въстание против своя господар, разбива го и начело на народа, състоящ се от варвари, т. е. българи и ромеи-варвари, т. е. множество аварски ромеи-пленници и от тяхното младо поколение, се прехвърля през Дунава и се установява в областта на славянското племе драговити, в Керамисийското или Битолско поле в Македония. Тук, с знанието на византийското правителство, той придобива дял от византийска територия и в качеството си на вожд или глава на народа на керамисийците основава малка варварска държава. Тези събития се отнасят към 670—675 гг.[2]

§ 7. ЗАСЕЛВАНЕТО НА КНЯЗ АСПАРУХ С ДРУЖИНАТА МУ НА ПОЛУОСТРОВА

Третият по възраст от синовете на Кубрат, Аспарух, т. е. Есперих, Исперих, Испор и Аспар-Хрук, който заема със своя съюз от български племена — уногундурите, както изглежда, крайните източни области на Кубратовата държава, под заплахата, на първо място, от страна на настъпващите хазари, по-рано от другите братя напуска пределите на своята родина и в средата на VII в. заедно със своята дружина отива на запад, прехвърля се през Днепър и Днестър и се настанява отначало в Южна Бесарабия, а впоследствие в устието на Дунава, на о-в Певки.[3] Според описанията на византийските географи, това е бил най-южният и най-големият от островите в делтата на Дунава, сега вече не съществуващ. По своето географско положение и природни условия о-в Певки е представлявал естествен, природно укрепен, непристъпен за неприятеля пункт. Въпреки това, българите укрепили своя лагер на острова с висок землен окоп. Този укрепен лагер на езика на българите е носил названието Огъл (Ὄγλος), което проф. Златарски сближава с турско-кавказкото агъл — „оградено място“, „двор“, „ограда“.[1]

---

[1] Трябва да се отбележи, че тезата за пет сина на Кубрат, приета от Златарски, към която се придържа и акад. Державин, напоследък е поставена под сериозно и основателно съмнение (бел. ред.)

[2] В. Н. Златарски, пос. съч., стр. 112—114; 148—151; 155—160.

[3] Предположението, че Аспарух със своята дружина е населявал някога тоя остров, чието съществуване изобщо не е сигурно, напоследък е изоставено (бел. ред.)

Следи от този аспарухов Огъл се виждат и днес в северозападната част на бившия о-в Певки, до с. Николицел, малко на юг от днешния град Исакча на Долния Дунав. Ако се съди по тези данни, пространството на аспаруховия „вътрешен лагер“ не е превишавало 1 кв. километър; цялата пък територия на бившия остров Певки, обкръжена с окоп, е обхващала пространство от 48.3 кв. клм., което дава основание на проф. Златарски да твърди, че числеността на аспаруховата дружина, с която той е заел о-в Певки, е била сравнително незначителна и се е изразявала в няколко десетки хиляди души, и че част от „народа“ е продължавал да остава в Южна Бесарабия[2], където той най-напред се настанява след своето изселване из Прикавказката си родина, като загражда и тук своята територия с окопи, следи от които се пазят и до ден днешен в така наречения Южнобесарабски пограничен и Галацки окопи, които продължават да остават за северна граница на аспарухова България и след неговото предвижване отвъд Дунава, на византийска територия. Тези окопи дават основание на българския историк да изкаже предположението, че Аспарух (Исперих) е прекарал на бесарабска територия доста дълго време и е предполагал вероятно да остане тук завинаги.[3] Обаче, под заплахата на хазарите от изток, а откъм запад и северозапад на аварите, Аспарух, както изглежда, не се е чувствувал достатъчно запазен от грозящата го опасност откъм изток и запад в заеманата от него територия, по лявото крайбрежие на Долния Дунав, и спомняйки си старите дружески българо-византийски отношения по времето на баща му, се обръща към византийското правителство (Константин II, 642—668) с молба да му предостави земя за заселване на византийска територия на съюзнически начала, като бъде прнзната върховната власт на византийския император. Византийското правителство, загрижено за организиране на необходимата защита на най-застрашаваната от варварските нахлувания част на своята територия в полуострова, с готовност приема искането на Аспарух и му предоставя за заселване о-в Певки в северозападния край на днешна Добруджа, и това, както изглежда, е станало още през времето на Константин II, т. е. преди 668 г.

След смъртта на Константин II (убит в Сиракуза през времето на похода в Италия, в 668 г.), когато на византийския престол се възкачва Константин IV Погонат (668—685), положението на Византийската империя става критическо. Неуспешната война в Италия, започната в 662 г., и отново избухналата в 665 г., и също така несполучливата война с арабите в Африка и Мала-Азия, които застрашавали столицата на империята откъм суша и откъм море и я държат в обсада чак до 677 г. и т. н., всичко това поглъщало силите на византийското правителство и го заставяло да съсредоточава цялото си внимание на въпроса как да запази своето съществуване от застрашаващия го най-опасен неприятел, какъвто били арабите. От това обстоятелство се възползува Аспурх и самоволно премества своите владения от о-в Певки на юг, навътре в Добруджа, чак до линията Черна-вода на Дунава и Кюстенджа на Черноморското крайбрежие, и огражда своята нова територия с окоп, който минава от Дунава до Черно море. Византийскосо правителство в това време е било безсилно да предприема каквито и да било мерки против българите, но когато в 677 г. арабите снемат обсадата от столицата и отстъпват, Константин Погонат организирва против българите специална експедиция, която, обаче, завършва с разгром и бягството на византийската армия. Използувайки този успех, Аспарух предвижва своите владения още понататък на юг, в областта на Варна, като стратегически най изгодна територия за заселване: на север тя била защитена от течението на Дунава, на изток от Черно море, на юг — от източните разклонения на главния Балкански хребет (Стара-планина) с лесно защитимите планински проходи. Около днешното село Абоба, разположено малко на север от гр. Шумен на Каспичанското плато, той построява за себе си укрепен военен лагер или агъл, т. е. „град", в древния смисъл на тази дума, който е заемал площ от 23.3 кв. клм. и бил обкръжен от висок окоп и ров. Този „град" е бил първата столица на българските владетели, която получава впоследствие името Плиска (Плисков).

---

[1] В. Н. Златарски, пос. съч., стр. 132.

[2] Пак там, стр. 133.

[3] Пак там, стр. 134.

Обаче българско-византийските политически отношения до тогава били неустановени, вследствие на което положението на Аспарух на полуострова продължавало да остава под постоянната заплаха на всякакви изненади от страна на Византия. За да сложи край на това ненормално положение, Аспарух с военен натиск върху съседната византийска територия заставя византийското правителсво да сключи в 679 г. с българите мир, с задължението да им изплаща ежегоден данък.[1] По такъв начин, в 679 г. е било сложено не само de facto, но сега вече и de jure началото на първата Българска държава на полуострова — България, която получава името си от името на онзи народ, който в лицето на Аспарух се явява като необходима материална основа, т. е. мощна, добре организирана военна сила, която осъществява фактически вече създаденото към това време сред местното славянско население съотношение на силите във връзка с класовото разпадане и ликвидирането на патриархално-родовите отношения.

§ 8. АСПАРУХ И БАЛКАНСКИТЕ СЛАВЯНИ

По такъв начин, като изходна територия на Аспарух в неговото предвижване на византийска територия е била, преди всичко,

---

[1] По-новото и точно датиране на това събитие е 681, а не 679 г (бел. ред)

Крайдунавската и Причерноморската област на лявото крайбрежие на Дунава в следните граници: на запад — Галацкия окоп и р. Прут, на север — Южнобесарабският пограничен окоп, на юг — долното течение на Дунава. По времето, когато върху тази територия, в средата на VII в., се появява Аспарух със своята дружина, тя е била заселена от славянско, в основата си, масово население, като тук-там в неговата среда са били разпространени вероятно остатъци от българи — кутригури, ако се приеме, че те не са били успели към това време вече да се разтворят окончателно сред масата на заобикалящето ги славянско население. Това население се е съединявало териториално със славянското население по североизточното дясно крайбрежие на Дунава, организирано, както вече знаем, в съюз от племена в състава на седемте, неизвестни по име, отделни племена. Това обстоятелство открива най-важната страница в образуването на аспарухова България на полуострова, и тая страница изисква специално разглеждане.

Територията, заета първоначално от Аспарух по североизточното ляво крайбрежие на Дунава, е влизала някога в състава на хунския съюз, и оттам във византийската историческа традиция е могла да бъде създадена легендата за хунския произход на българите, за българите-хуни или хуно-българите, която няма в историческата и етнографска действителност никакви подкрепящи я основания.

Българинът Аспарух се явява в Крайдунавската област със своята българска военна дружина. Ние изключваме всяка възможност да се говори в подобни случай за „народа“ с всичкия му жив и мъртав инвентар, с всичките му деца и фамилии, защото не си представляваме конкретно, че масовият народ е могъл така лесно да потегли от своите стари местожителства в родината си, както това е могъл да стори всеки отделен дружинник — готов за действие заедно с заобикалящите го най-близки лица, явяващи се също тъй готови за действие и за търсене на военна плячка и богатсво в чужди краища. Това не означава, разбира се, че дружината на Аспарух не е имала със себе си никакъв багаж, че тя се е впуснала в такова далечно и доста рисковано предприятие без всякакви запаси от битов и военен характер, без превозни средста, без коне и добитък, без обслужващ персонал, и най-после — без семействата на дружинниците и техните вождове — но това, все пак е било дружина, а не народ.

Именно с част от тази дружина, усилена, вероятно, от значително свежо славянско население на североизток от Дунава, се е явил Аспарух на полуострова.

Какво е представлявала военната дружина на Аспарух — този въпрос не се нуждае от специално разглеждане. Тя е представлявала от себе си същото, което е представлявала и всяка дружина в племенното варварско общество на даден етап от развитието на неговите производителни сили и социални отношения. Отначало това се били частни, доброволчески военно-дружинни обединения, групирани около своя вожд и занимаващи се под негово ръководство с грабеж, съдействуващи за възникването впоследствие на кралската власт. „След завладяването на Римската империя — пише Енгелс за германските дружинни обединения и техните вождове — тези дружинници на кралете са образували наред с несвободните и римските придворни втората от главните съставни части на по-късното дворянство“.[1] Също такава по своя характер е била и организацията и също такава по своето развитие, т. е. в своята диалектика във връзка с развитието на племенното общество, прерастващо в съюз от племена и държава, е била и българската военна дружина на Аспарух. На оня преходен стадий от племенен съюз към държава, на който историята заварва българското население на Аспарух, неговата военна дружина, оставяйки както преди доброволческа организация, не е била вече първобитната грабителска дружина от началните периоди на родовия строй, но представлявала образуващ се или вече образуван, добре организиран и технически добре въоръжен корпус на лейб гвардията на Аспарух и в същото това време висш команден състав на българското общество, забогатял от своите военно-грабителски авантюри. Това личи съвсем ясно най-вече от археологическите данни от разкопките на военния лагер и първата столица на Аспарух, Плиска. Тъкмо този корпус е излъчил от себе си българското дворянство, господствуващата управляваща класа на аспаруховата държава.

В каква пък роля се явява Аспарух със своята дружина — народ на Балканския полуостров, в областта, заселена от славяни, всред славянската племенна среда, всред местното славянско население, представляващо от себе си доста значително съюзно-племенно обединение с характерния за него социален строй и социални отношения?

Обстоятелството, че местните славяни не са оказали на Аспарух никаква съпротива при неговото нахлуване на тяхна територия, показва съвсем ясно, че появяването на Аспарух на полуострова е било предварително уговорено от него не само с византийското правителство, но и с местното славянско население, в лицето на неговите племенни вождове и тяхния племенен съвет, а може би, то е било резултат и на съответна славянска инициатива. В всеки случай, още първите административни мероприятия на Аспарух, а именно териториалното преразпределение на славянските племена по най-застрашаваните области на запад, от страна на аварите и на юг, от страна на гърците, с цел да бъдат укрепени определени стратегически пунктове, според свидетелството на Теофан, са били направени ὑπὸ πάκτον, т. е. въз основа на договор. Това показва, че славянският съюз от племена е вземал, по такъв начин, мерки за самозащита против застрашаващите го от северозапад и от юг врагове, т. е. мерки на политическо самоопределяне.

---

[1] К. Маркс и Ф. Енгельс, Соч., т. XVI, ч. I, М., 1932 стр. 145.

В живота на славянското население на полуострова този момент показва, че съюзът от племена е прерастнал вече подчертано в народ и държава, което е било в тясна връзка с наличността на вече оформени тук по онова време, в средата на местното славянско съюзно-племенно население, съответни социални предпоставки, във връзка с ръста на частната собственост и на значителното класово разслоение. Славянските родово-племенни жупани в това време вече се преобръщали в крупни частни собственици, земевладелци и скотовъдци и съсредоточавали в свои ръце големи материални блага. По такъв начин, опряни върху данните на византийските автори от VI в., на Прокопий и на стратега Маврикий, ние имаме всички основания да предполагаме, че славянското население на полуострова, в своя социален строй, е представлявало от себе си по онова време, т. е. към първата половина на VII в., една организация, в която частната собственост е била пуснала вече дълбоки корени и нанесла решителен удар на първобитните патриархално-родови отношения, като подготвила прехода към новите, феодални отношения и към новото, феодално общество. Новите производствени отношения, израстнали в процеса на възникването и натрупването на частната собственост и на класовото разпадане на обществото, са подготвили и у крайдунавските славяни на полуострова всички условия, необходими за ликвидирането на родовите отношения и за възникването на новите феодални отношения и феодалната държава. България, като първа славянска държава на полуострова, е възникнала в процеса на вътрешните раздвижвания в средата не на българското, а именно на местното-славянско население, но своето политическо име тя е получила по името на народността на своя пръв владетел, който, опирайки се на мощната военна сила на същото местно славянско население, в 679 г. стабилизирал международното положение на страната и на нейното население чрез специален договор с Византия.

Страната получила името България, а не някакво друго име, вероятно затова че това име е било вече отдавна и добре известно във Византия от приятелската й кавказка България на Кубрат; предвид на това, именно, то не само че не е внушавало на византийското правитвлство никакви опасения, но напротив, давало му големи надежди за традиционни добросъседски отношения и военна мощ против северните варвари. И това изглеждало още по-приемливо поради факта, че в дадения момент начело на страната и на народа стоял синът на почтения и изпитан стар приятел на Византия, Кубрат. Освен това, и самият Аспарух, явявайки се пред византийското правителство, съзнателно се отказал на първо време от каквито и да било агресивни намерения по отношение на Византия: той настоявал, на първо място, само да му бъде дадена територия за заселване и да му се осигури върху нея право на неприкосновеност; второ, да му се изплаща, по стара традиция в византийско-варварските отношения, ежегодна субсидия, по същество представляваща данък, благодарение на който византийското правителство, от една страна, се е откупвало от варварина, от друга — е купувало неговата дружба и военен съюз. Несъмнено, всички тези обстоятелства са били отчитани прекрасно и от Аспарух, който се оказал в дадения случай отличен дипломат, без да се стеснява наскоро след това с променята на международната политическа обстановка, да изменя рязко общата линия на своите отношения с Византия и мирния тон на своите първи разговори с византийското правителство, да промени с тона на решителни искания, поддържани от внушителната сила на оръжието. Това е заставило византийското правителсто да приеме безусловно всички искания на Аспарух и в 679 г. да сключи с него договор, с който се легализира международното положение на първата славянска държава на полуострова — България.

По такъв начин, не Аспарух със своята пъстра по национален състав дружина е бил създател на първата славянска държава на полуострова, а местното славянско общество, т. е. самият славянски народ. Аспарух е бил на негово разположение, на служба при него, в качеството си на военен деятел и военна сила, което, като съвсем естествено и неминуемо за класовото общество, много бързо е довело до узурпиране на политическата власт от страна на Аспарух и неговото дворянство и до придобиване надмощие над местната славянска племенна аристокрация. Тази аристокрация е встъпила в договорни отношения с Аспарух затова, защото, както изглежда, добре е познавала Аспарух и по рано, тъй като и той е бил недалече от нея, отвъд Дунава, всред сродно на нея също така славянско население, и тъй като Аспарух е бил необходим на балканските славяни, като добре организирана военна сила, като тяхна защита на юг против Византия и на запад срещу аварите. Най-после, от съюз с балканските славяни се е нуждаел и самият Аспарух: този съюз е разширявал сферата на неговото влияние върху дясното крайбрежие на Дунава, създавал е нов източник за попълване на неговите военни ресурси, укрепявал е неговата военна мощ и с това му е давал възможност, пренасяйки своята военна база на византийска територия и ползувайки се от поддръжката на местното славянство, да разговаря по-спокойно с византийското правителство. Той охотно е предвижил своя военен лагер отвъд Дунава, върху съюзната територия на местните славянски племена, без да прекъсва заедно с това връзката си и със славяните на левия бряг.

Според сведенията на изворите, Аспарух се настанил по дясното крайбрежие на Долния Дунав (Добруджа, Делиорман, Герлово), заето от съюза на седемте славянски племена, чиито отделни племенни наименования не са известни, а също така от племето севéряни, ὑπὸ πάκτον, т. е. въз основа на специален договор (пакт) с местно славянско население. Съдържанието на този договор не е известно, но може да се предполага, че то се е свеждало към взаимни задължения, по силата на които Аспарух е взел върху себе си функциите на военен вожд и в съюза на славянските племена от дясното крайбрежие, застрашавани на северозапад от аварите, а на юг от ромеите, т. е. византийците. Това е създавало за южнодунавските славяни политическа обстановка, по сложна, отколкото тази, в която са живели крайдунавските славяни по левия бряг, намиращи се в това време под заплаха само от страна на аварите. По такъв начин, пренасяйки своята военна база от северното крайбрежие на Долния Дунав върху територията на южното крайбрежие, Аспарух, както подчертахме по-горе, е разширявал своите военни функции и е ставал сега, въз основа на специален договор с крайдунавските славяни от десния бряг, военен вожд и на северните и на южните крайдунавски славяни, съставляващи в своята цялост един и същ славянски език.

Какво е представлявала от себе си в това време в културно и национално-битово отношение дружината на Аспарух? Ние имаме всички основания да предполагаме, че старото основно българско ядро е било представено в нея количествено с доста незначителен елемент, и при това предимно в състава на командната дружина на върховете, т. е. на най-близкия кръг около Аспарух, а масата на аспаруховите дружинници е била съставена от славянски елемент. Кой елемент е преобладавал към 679 г. в дружината на Аспарух — дали старият български или новият славянски, — този въпрос ние оставаме открит, предвид на това, че на наше разположение няма никакви данни за какъвто и да бил конкретен отговор на него; но този въпрос естествено застава пред нас, ако вземем под внимание всички особености на славянско-българските отношения, с които е било съпроводено заселването на Аспарух върху територията на балканските славяни. По такъв начин, би могло да се смята, че в културно и народностно-битово отношение дружината на Аспарух се е отличавала твърде малко от местното масово славянско население. По-дълбока разлика в културно и национално-битово отношение е могла да съществува отначало между местното масово славянско население и аспаруховото дворянство, т. е. командните върхове на аспаруховата дружина, представляващи най-близките сътрудници на Аспарух, неговия съвет и заобикалящата го свита. Но и всред този социален слой на аспаруховото общество много скоро, във връзка с политическите успехи на Аспарух и неговите най близки приемници, е трябвало неизбежно да се образува значителна славянска прослойка от местната славянска аристокрация, по простата причина, че българското ядро на аспаруховото дворянство всяка година е намалявало все повече и повече, а интересите на управлението на териториално разрастващата се при всеки нов управител държава, са изисквали, напротив, неговото попълване, което е ставало неизбежно чрез разширяване на славянския елемент в неговия състав.

Границите на първата славянска държава на полуострова — България, създадена формално в 679 г., са били следните: на изток — устието на р. Днестър и Черноморското крайбрежие в южна посока чак до предпланините на Стара-планина; може би, според предположението на проф. Златарски, до устието на р. Камчия и Камчийските височини; на юг — като се почне от Черноморското крайбрежие, по главния Балкански хребет (Стара-планина), чак до р. Огоста, а слад това по тази река до с Хайредин, откъдето по окопа на север до самия Дунав. Северната граница на България, по предположение, според археологически данни, е съставлявала линията, която е започвала на запад край Дунава малко на юг от гр. Турну-Северин (с. Хиново), пресичала е цяла Влахия и е завършвала на изток пак край Дунава, на няколко километра южно от гр. Браила; оттук тя е вървяла в северна посока по Дунава, след това по р. Серет до Галацкия окоп (на 12 километри от устието на Серет), по Галацкия окоп до р. Прут, по р. Прут до с. Вордулуй Исак, откъдето — на изток, по Южнобесарабския окоп чак до езерото Кундук, разположено малко на северо-изток от Вилковското устие на Дунава, и след това, както се предполага, покрай Черноморското крайбрежие през река Днестър към Буг, а може би, и по-нататък на изток чак до хазарската граница.

Възникналата в 679 г. първа славянска българска държава на полуострова е просъществувала до 1018 година, когато на Византия се удава, най-после, след дълги усилия и настойчива борба, да я покори и превърне в своя провинция.

Вътрешното положение на България през това време се характеризира: 1) с борба за политическо надмощие между българската и славянска групировки в недрата на племенните върхове на българската и славянска общественост, т. е. с вътрешна класова борба, изострила се на почвата на чуждонационалното потисничество и завършила накрая, с победата на славянската племенна аристокрация; 2) с борба за власт между представителите на отделните български родове, издигащи свои династии (Дуло, Вокил, Угаин); 3) с териториално разширяване на държавата, в чийто обсег влиза значителна маса от славянското население на полуострова; 4) с укрепване на вътрешната и външна мощ на държавата и с ръст на нейното културно строителство по византийски образци, като велика държава, в съотвествие с огромния ръст на нейното външно могъщество; 5) едновременно с това — с зараждане и нарастване всред масите на славянското селско население на страната, угнатявано от експлоатацията на господствуващите класи, на широко социално политическо движение, известно под името богомилство, което скоро прехвърля пределите на България и придобива световен характер, като излъчва из своите среди катарите в Италия, албигойците в Южна Франция, чешките реформатори на чело с Хус и Хелчицки и, както се предполага, руските стригольници в XIV век.

Класовата борба по върховете на славянската племенна аристокрация против чуждонационалния гнет към края на IX в., при управлението на княз Борис-Михаил (852—888; починал в 907 г.), завършва с победа на славянския елемент. Както отбелязахме по-горе, тази победа е била в тясна връзка с териториалния ръст на държавата и с включването в нейния състав на нови територии, населени от славяни, и тя се е явила като естествен резултат от бързото разтваряне на числено намаляващия се български елемент в числено нарастващата маса на славянското население в държавата. И тази победа на славяните всред управляващите върхове на българската държавност е означавала заедно с това пълна ликвидация на етническия дуализъм вътре в славяно-българската държавност, т. е. ликвидацията на вътрешните класово-национални противоречия, което несъмнено е съдействувало за стабилизиране на вътрешния политически и културен живот на младата държава и нейните международни отношения. Премахването на етническия дуализъм вътре в българското население намира отражение, между другото, в това, че към началото на X в. документите и литературните паметници, когато те говорят за България и за българския народ, престават да различават названията славяни и българи, славянски език и български език и т. н. Изпъква само един термин — българи, български език като синоними на славянски народ и славянски език.

По такъв начин, древните аспарухови българи, независимо от етническата принадлежност на своето основно командно ядро, са се разтворили в масата на славянския народ и са слезли от историческата сцена, като са оставили, обаче, своето име на националната държава и образуваното, в рамките на тази държава, разделено до тогава многоплеменно славянско население на полуострова — в един народ.

Съществува, обаче, предположение, че аспаруховите българи не са изчезнали физически, но продължават и до ден днешен да живеят на полуострова в народа гагаузи в източна България (Г. Занетов, 1902 г.) или в делиорманските турци, така наречените гаджали и гагаузи (Карл и Херменехилд Шкорпил, 1896, 1933—1934). Това мнение, обаче, срещна сериозни възражения от страна на специалисти езиковеди (проф. Л. Милетич, 1935; лекторът по турски език Гаджанов, 1911 г.: проф. от Краковския университет Ковальски) и не бе възприето.[1]

---

[1] По-подробно на тази тема виж: О наименовании и этнической принадлежности гагаузов. Спис. „Советская этнография", № 1, 1937 (посочена е и главна литература по предмета).

ПРИЛОЖЕНИЕ

БЪЛГАРСКИЯТ И РУСКИЯТ НАРОДИ В ТЕХНИТЕ ПЛЕМЕННИ И КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ВРЪЗКИ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ

1. ДАННИТЕ НА ВЕЩЕСТВЕНИТЕ ПАМЕТНИЦИ ОТ ДРЕВНОСТТА

Трудовите човешки колективи са създадени в продължителен процес на социално-стопанско строителство и етнографско оформяне, посредством племенни кръстосвания и други тесни междуплеменни взаимодействия. Славянският етнографски тип и неговият език представляват органическа част от мировото човечество и за това не могат да бъдат разглеждани вън от връзката им с другите народи на света, и на първо място, с народите на европейския материк.

Славяните в своя културно-исторически развой от най-стари времена до наши дни не представляват някакъв затворен в себе си, отличаващ се от другите европейски народи, културно-исторически тип. Славяните са народ, който се е изградил в продължителния и сложен диалектически процес на оформяне на човечеството в неговата европейска област.

Както славянските езици в своята цялост представляват заедно с другите езици от така наречената индоевропейска система известно стадиално състояние в развоя на езика на човечеството (единен глотогонически процес), т. е. индоевропейски стадий, израстнал из предшествуващия го доиндоевропейски или яфетически стадий, представляван до наши дни от група живи и измрели езици в Кавказ, Мала Азия и отчасти в Азия и в Европа,[1] точно така и славянските народи заедно с другите народи от същата група представляват в етнографско отношение известен стадий в общия процес на етнографското развитие на мировото човечество в неговата европейска територия. На известен етап от историческото развитие славянските народи са израстнали диалектически от предшествуващия стадий, достигащ с корените си в далечните, дълбоки пластове на предисторическото минало от славянските етнически прадеди. Как са се наричали тези прадеди, не знаем. Като обикновено название на отделните племенни колективи през тоя стадий най-често служат термините, означаващи „хора“, „народ“, нещо което, в частност, първоначално означава и най-ранният племеменен термин, свързван етнически със славяните — венд, мн. ч. венди, както и самото — „човек“, „мъж“, „деца“, „народ“, „племе“, са означавани и такива племенни термини, като скит, мари, гот и др.[1]

---

[1] Грузинският, мингрелският, сванският, чанският, или лазският, абхазкият и другите езици в Кавказ и в Задкавказието: езикът на героическият народ баски в испанските и френски Пиринеи; вершикският език в Памир и измрелите езици: етруски, или расенски, т.е. рушският — в Европа; шумерският в Месопотамия от V хилядилетие пр. н. е.; халдският — в езическа Армения на Ванското езеро от IX—VII вв. пр. н. е., и еламският — в Иран (Персия) от времената на Ахеменидите, през VI—V вв. пр. н. е.

Дали вендите (или венедите) на Плиний, Тацит и Птолемей, т. е. вендите от I—II в. сл. н. е., без да се говори за по-ранно време, са били славяни напълно оформени в етнографски тип, ние не можем да твърдим, тъй като нямаме преки показания. Ние говорихме за тях като за славяни в I в. ретроспективно, въз основа на по-късните, стигащи до VI. в. сл. н. е. сведения на Йорнанд, който казва, че венетите, антите и славяните — това са три наименования на един и същ народ; той твърди даже, че венетите (или винидите) в по-голямата си част се наричат славяни или анти. Друго основание да се твърди, че венетите, исторически засвидетелствувани в Европа от първите векове на нашата ера, са били славяни, служи факта, че в немския език до наши дни се среща племенният термин Wenden за название на славяните; така немците наричат, напр., лужичките сърби, а тяхния език — Wendische Sprache. Въз основа на това не може да се съмняваме, че вендите (или венетите) на Плиний, Тацит и Птоломей са били славянски народ. Обаче Тацит се колебае, не знаейки към каква група от народа да причисли певкините, венетите и фините — към германците или към сарматите, и твърди, че венетите приличат повече на сарматите, с които се схождали до известна степен в обичаи, тъй като водели скитнически живот и живеели от грабеж; все пак, той бил склонен да отнесе венетите към германците, тъй като те умеели да строят къщи, знаели да си служат с щитове и, като бързи пешеходци, охотно ходели пеша. Всички тези черти — пише Тацит — ги няма у сарматите, които живеят в талиги и на коне. . . (гл. XVI). Всичко това говори, че в края на I в. на нашата ера венетите в културно-историческо отношение са били в преходен стадий на развитие и са заемали междинно място между източно-европейските племена, наричани от автора с колективното име „сармати“; преди нашата ера също такова колективно име за различните народи на Източна Европа е било скити, а заседналите народи на Централна Европа са наречени от автора според географския признак — германци.[2]

---

[1] Н. Я. Марр. Чуваши — яфетиды на Волге. Изб. работы, V, стр. 352 и сл.; пак от него. Скифский язык, V; пак от него Готское слово „guma“—муж, IV и др. — Н. Я. Мар отбелязва думата vent като екаща, чисто фонетическа разновидност на едно от трите основни названия за едно и също вотско племе: vat — „ватка“, vot — „вотяк“ и venf — „вят“, „вятка“, „вятичи“ и до последното поставя и вендите. Виж неговите „Приволожские и соседящие с ними народы“ и пр. (Избр работы, V, 299).

[2] Терминът Германия“ в тацитово време е бил само териториален, географски термин. Племената, различни по стадиалното равнище на своето културно развитие, които са живеели на територията, географски известна у римляните под името „Германия“, са се наричали „германски“ народи, независимо от тяхната истинска етнографска, в съвременния смисъл на този термин, принадлежност.

Друг пример, че през I в. на нашата ера в Европа е имало племенни колективи от преходен в културно-историческо отношение тип, преходен от прединдоевропейския към индоевропейския стадий на развитие, е, както изглежда, келтското или галско племе яподи, които са живеели, според Страбон, в северозападния ъгъл на Балканския полуостров, между реките Уна и Сана, сред илирийските племена. Според характеристиката на Страбон, галите — яподи са били едновременно и келтско и илирийско племе, т. е. по своето културно-историческо развитие те представлявали, очевидно, преходен тип от прединдоевропейци-илири към индоевропейци-келти. Впрочем, според определението на академика Н. Я. Мар, келтските езици изобщо представляват от себе си междинни езици, междинна степен, както се изразява той, между езиците от яфетическата система и индоевропейските езици.[1]

Така, говорейки за славяните и изхождайки от общоприетата в нашата наука концепция за единния глотогонически и етногонически процес, ние различаваме, преди всичко, прединдоевропейския или предславянския стадий в развитието на съответните колективи, когато за славяните като определен етнографски тип още не може и дума да става, когато тези колективи в номенклатурно отношение най-често се скриват в по-късните писмени извори под имената кимерийци, траки, скити-сколоти, сармати и други народи на древността. Това е било времето, когато стопанско-производствените взаимоотношения и културно-исторически връзки на хората помежду им са били изграждани и се развивали, нестеснявани от никакви национално-етнографски ограничения и предразсъдъци, освен от тези немногобройни правила, на които са почивали вътрешнородовите отношения в отделните колективи. Връзката в тях е била определяна като се е признавал общ произход от един прядядо и общи интереси за физическо самозапазване на колектива.

В тая далечна епоха от културно-историческия живот на човечеството пред нас се откриват чрез паметниците на материалната култура широки културно-типови обединения, характерни за жителите на обширни територии като общо за тях културно достояние, независимо от каквито и да било национално-етнографски разграничения.

Така, например, изучаването на веществения материал от палеолитическите поселища в земите край Средния Днепър отдавна вече е довело изследователите до две основни, от изключителна историческа важност, заключения: първо, че същата тази култура е била едновременно разпространена в източните и западните Прикарпатски земи, в Подолия и Галация и в околностите на Краков, а също така и по-нататък на запад, в Моравия; и второ, че тая култура на дилувиалния човек край Средния Днепър и в гореспоменатите области не може да бъде свързвана генетически с палеолитната култура на така наречения неандерталски тип, открит в Пиренейския полуостров, в Франция и в някои други места на Западна Европа. По такъв начин, палеолитната култура в земите край Средния Днепър, в Подолия, Галиция, Прикарпатските земи и Моравия има своеобразен местен характер и може да се свърже с културата на Егейско море, създадена първоначално на територията на Волина, която се е намирала зад сферата на ледниковото влияние и където в дълбоките стръмнини и брегови урви се откриват огромни натрупвания на кости от най-стари дилувиални животни.

---

[1] Виж. от него: Бретонская нацменовская речь в увязке языков Афревразии. Избр. работы, IV, стр. 226.

Картината на социалния и културно-исторически живот на жителя на палеолитните поселища на гореотбелязаната територия в границите от Моравия на запад и реките Днепър, Донец и Дон на изток, разкрита въз основа на веществения материал от палеолитните поселища, рисува твърде ярко състоянието на началния период от средната степен на дивачество, което се характеризира в областта на веществените отношения с процес на формиране на кръвнородственото семейство и с възникването на майчинския род (матриархата).[1]

Да се говори за някакви народи, в съвременния смисъл на тая дума, в епохата на палеолита в интересуващата ни област на Средна и Източна Европа е преждевременно. Народи в етнографския смисъл на думата в това време още не са съществували, но е имало комплекс от родови колективи, обединени в известна степен, от характерната за късния палеолит общност на културата и културното наследство. Тези колективи са представлявали в това отношение известно културно-историческо единство или известен културно-исторически тип, който, на свой ред, се е изразявал в повече или по-малко определен предисторически стадий в културния развой на човечеството в тая част на Европа.

Изхождайки в своите палеоетнографски представи от основното положение, което гласи, че никой народ не изчезва безследно от своето местожителство, но продължава да живее в културното наследство на следващите жители на същата територия, ние имаме всички основания да разглеждаме долувиалния човек и неговата култура, разпространена в гореспоменатата територия, като найстар предисторически предшественик или културен прядядо на по-късното основно население на същата територия, която се е сливала в древността със Средиземноморието и е съставлявала източната покрайнина на средиземноморската културна област, т. е. на източните, западните и южни славяни и техните най-близки предшественици пред-славяните в същата тая територия.

Колкото повече се предвижваме напред от епохата на късния палеолит и минаваме към по-късните епохи на неолита, на метода и на бронза, ние постепенно навлизаме в област на още по-тясни културни връзки и културна общност между предисторическите жители на обширния Днепровско-бургско-днестърския басейн с предисторическите жители на Балканския полуостров и егейските острови.

---

[1] К. Маркс и Ф. Енгельс. Съчин., т. XVI, ч. I. М., 1932, стр. 22; И. И. Мешчанинов. К вопросу о произхождении членораздельной звуковой речи. ДАН на СССР, № 6, 1930; В. В. Хвойка. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. Киев, 1913, стр. 1—10.

Водеща началото си приблизително от третото хилядилетие преди нашата ера, нашата „триполска“ неолитическа култура, широко разследвана от съветските археолози, представляват от себе си забележителна страница в културната история на нашия съветски юго-запад, със своите веществени паметници, характеризиращи едно сравнително високо равнище в културното развитие на местното население. Неолитическата култура е забележителна също така с общността на тези паметници и разкриващия се въз основа на тях социален строй. Тази култура свързва нашия Дунавско-днестърско-бургско-днепровски район не само с днешна Румъния, но и с Балканския полуостров, с България, с Тесалия и с най-старите културни центрове на Средиземно море — с Микени и Крит, а на Изток, в Мала Азия — с Троя. Всичко това дава основание триполската култура да бъде характеризирана като предмикенска.[1]

Киевският археолог В. В. Хвойка, комуто принадлежи заслугата за първото откритие в края на XIX в. у нас на паметници от „триполието“ в земите около Днепър, още тогава идва до заключението, че носителите на тази култура са били заседналите земеделски народи и че именно в тях „може да се видят само наши прадеди праславяни (или протославяни), които са предхождали и преживели в нашите места всички известни до сега предвижвания и нашествия на други чуждеземни племена и чиито потомци са задържали в свое владение родината на прадедите си до наши дни.“[2]

Трябва да се отбележи при това, че във всички свои археологически работи В. В. Хвойка неизменно подчертава, че народът, строител и носител на триполската култура, който е заемал такова грамадно пространство и е оставил по своя път толкова безчислени паметници за своето постоянно пребиваване от неолитните времена до IV в. и по-нататък, очевидно не е могъл да изчезне безследно или да бъде заменен от какъвто и да било друг народ, с други думи, в течение на своя дълъг исторически живот той е представлявал от себе си постоянното население на дадената територия и е бил непосреден приемник на културното наследство на същата тая област от епохата на палеолита.[1]

---

[1] Е. Р. Штерн, Доисторическая греческая культура на юге России. Труды на XIII Арх съезда, т. I.; Б. Л. Богаевский. Первобытно — коммунистический способ производства на Крите и в Микенах, стр. 712—730. Сборник статей „Памяти Карла Маркса“, изд. АН на СССР, 1933, стр. 712—730; Т. С. Пассек. Исследования трипольской культуры в СССР за 20 лет. Вестник древней истории, кн, 1/2, М., 1938, стр. 261—278; пак там. Трипольская археологическая экспедиция в 1938 г. ВДИ, 1939, № 1/6; пак там. Новые открытия трипольской археологической экспедиции в 1939 г. ВДИ, 1939, № 4/9; пак там. Трипольское поселение у Владимировки. ВДИ, 1941, № 1; Е. Ю. Кричевский. Трипольские площадки. Советская археология VI, 1940; Сборник статей „Трипольска культура“. Киев, т. I, 1941, и др.

[2] В. В. Хвойка. Раскопки в 1901 г в области трипольской культуры. Отделен отпечатък из „Записок Русск. археол. общ.“ т. V. вип. 2. СПб, 1904.

По такъв начин в триполската култура ние откриваме нов етап в историята на културно-историческото развитие на човечеството в горепосочената част на Европа, където е било обединено в едно културно цяло населението на огромната територия, обгръщаща районите на Днепър, Буг, Днестър, Прут, Карпатските планини и р. Висла — на север чак до Тесалия, Микени и остров Крит — в средиземноморския юг.

Стадиалната общност в културното развитие на населението от гореотбелязаната територия в епохата на неолита и триполската култура се оказва, несъмнено, известно общо наследство в културния живот на по-късните приемници на триполците в същата тая територия, както за жителите на нейните северни и североизточни области, така и за жителите на полуострова. Тая културна общност се разкрива сега, между другото, и в фолклорната традиция на всички славяни както в полуострова, така и извън неговите предели, на изток и запад, а също така и у славянските народи на полуострова. В това се убеждаваме, между другото, от сравнителното изучаване на образа на Троян в неговите фолклорни черти както у славяните на север и юг, така и у неславянските народи на полуострова.

II. ДАННИТЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА ЕТНОГРАФИЯ

Ако се съди по данните на историците от VI в. Йордан и Прокопий, многолюдният славянски народ виниди е заемал „неизмерими пространства“ в Европа и се делял на две основни групи: славяни и анти. Славяните, известни под имената склавини или склави, са съставяли западния клон на славянството, а антите — източния. Първите живеели на територията, именно западна граница са съставяли град Новиетнум и Мурсианското езеро, а източната — река Днепър, т. е., както се предполага — обитавали са в древна Панония и Чехословакия, откъдето техните поселища са се разпрострели на север по р. Висла, следователно в Полша и Балтийското крайбрежие чак до р. Лаба (на нем. Елба) с притока ѝ Заала. Що се касае до източнославянската група от племена, то те са заемали обширни пространства — от крайбрежието на Черно и Азовско морета на юг и по-нататък, на север и северо-запад във вътрешността на страната.

Според характеристиката на Прокопий, славяните и антите имали общ език, доста „грубо“ от византийска гледна точка, сходен бит, общи вярвания и обичаи, еднаква външност и еднакъв духовен облик. Те предприемали заедно набези срещу римските владения и заедно участвували в спомагателните отреди, пращани от византийците против готите. Обаче други сведения на същия извор показват, че славяните и антите представлявали две отделни обединения: всяко от тях живеело свой политически живот, независимо от другото и помежду си те не винаги поддържали добросъседски отношения. Така напр., при император Юстин (518—527) антите сами, без славяните, прехвърлили Дунава и предприели набег срещу владенията на Източната римска империя; антите сами, без славяните, са били на военна служба у византийското правителство, заемали са командни длъжности във византийската армия, и участвували в италианската експедиция.

---

[1] В. В Хвойка. Каменный век среднего Приднепровья. Труды XI Археол. съезда в Киеве, 1899 г. т. I,, стр. 737—812; М., 1901; пак от него. Древние обитатели среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. Киев, 1913, стр. 10—22.

Според общоприетото в руската наука гледище на академика А. А. Шахматов, антите са прадеди на руския народ. Сведенията на писмените извори и данните на веществения материал от археологическите разкопки позволяват да се твърди, че антите са заемали земите на горските и степни пояси на днешния СССР — от устието на Дунава и Причерноморието и по-нататък, на северо-изток по посока на Киев, Чернигов, Полтава, Курск и Воронеж. Според определението на съветския изследовател Б. А. Рибаков, това е същата тая земя, на която още не така отдавна в миналото намираме скитските племена и на която наскоро след антите виждаме източнославянските племена уличи, тиверци, отчасти древляни, поляни, волиняни, радимичи, северяни и вятичи.[1]

Ще рече, както в териториално, така и в културно-етнографско отношение антите се явяват като съединително звено между скитите и по-късните източни, или руски славяни. За славянските черти в езика на антите, покрай преките показания на изворите, говорят също така и споменатите от тия извори собствени имена на анти — Доброгаст, Всегорд, Бож, Межамир, Келагаст и др.

„Откриването на очудващата приемственост в култовите изображения между скито-сарматския свят и по-късния славянски—отбелязва споменатият автор — позволява да се предполага, че антите са били неизбежното междинно звено, което е възприело част от скито-сарматските религиозни представи и ги е предало на Киевска Русия, а чрез нея и по-нататък.“[2]

В средата на VI в. причерноморските анти били покорени от аварите, но когато в началото на 60-те години аварите се предвижили по-нататък на запад и заели Словенска Панония, антите отхвърлили аварското иго и минали на служба у източно римския император Маврикий (582—602), обявявайки се против аварите. Това поведение на антите е имало за последица изпращането на наказателна експедиция против антите в 602 г. от страна на аварския хакан, с заповед да бъде разгромен и унищожен тоя народ.

Как е завършила тая експедиция, не е известно, но името на народа анти, който наскоро преди това Прокопий бе характеризирал като народ от безчислени племена, изчезва от страниците на историята: за него след това вече нищо не споменават нито латинските, нито византийските извори. Тоя факт — изчезването на антите от страниците на историята и до днес се обяснява от историците като своего рода загадка. Едни предполагат, че аварската експедиция е унищожила напълно антите; други — че антите като съюзници на Източната римска империя са минали на Балканския полуостров и са били поселени тук от византийското правителство на постоянно местожителство; найпосле Шафарик, а заедно с него и други предполагат, че под натиска на аварите антите са се предвижили на север, във вътрешността на Русия и дали там основата на руския народ, или само на част от него, а именно — на по-късния украински народ, или поне племето на руските вятичи, което по-късно се появява по горна и средна Ока. Тъй като антите са представлявали от себе си мощно обединение или мощен съюз на източно-славянските племена, то, най-вероятно е да се приеме, част от племената на този съюз, подхвърлени в най голяма степен на аварската наказателна експедиция, са се предвижили зад Дунав на полуострова, друга част се оттеглила на север и северо-изток, трети са останали както и преди по своите места и достигнали през VII в. в своето стопанско, културно и обществено развитие вече до такава висота, която дава основание на историка да характеризира общото равнище на тяхното развитие, като оная степен на варварство, която норманите са достигнали едва през епохата на викингите, т. е. към IX в.[1] Благодарение на тази степен на културно развитие те са положили здрава основа, върху която се образува в тяхната среда и в техните социални недра през IX в. първата източно-славянска държава — Киевска Русия.

---

[1] Б. А. Рибаков. Анты и Киевская Русь, ВДИ кн. I 1939, стр. 323.

[2] Б. А Рибаков. Анты и Киевская Русь, стр 327.

Изследването на веществените паметници на материалната култура, намерени при разкопките на антски гробища, довежда изследователя до заключението, че много явления на киевския живот през X—XI вв. имат своите корени в антската култура: земеделието, скотовъдството, натрупването на съкровища, робството, обичаите, като напр. изгарянето на робините върху гроба на княза и т. н. Киевските князе в X в. са говорели на същия език, на който са говорели и антите в VI в., вярвали са в същия Перун, плавали са със същите ония „моноксили“, по същите стари антски пътища. Войните на Святослав с Цимисхий ни пренасят далече назад, към ония времена, когато около същия Доростол е била водена борба между анти и византийци. Възможно е — предполага споменатият автор — че като отзвук от древните антски походи към границите на Византия да се явява коментарът на автора на „Повести временных лет“ към разказа за Кий, Щек и Хорив. . .

Предпоставките за създаването на държавата на Ярослав Мъдри са започнали да се натрупват не в IX в., а триста години преди варягите, поради което именно и историята на Киевска Русия трябва да започва не от Рюрик и Олег, а от Бож и Межамир, от първите походи към Византия в VI столетие.[1]

---

[1] Пак там, стр. 333.

Ако се съди по данните на изворите, като се почне от VI в. (Прокопий Кесарийски) та чак до X в. (Константин Багренородни), източната част на Балканския полуостров е била заета, както изглежда, главно от антски или в културно етнографско отношение родствени на тях племена. Ако на западната част на полуострова организиращата роля в смисъл на племенна консолидация и държавно строителство е принадлежала на икономически най-мощните племена сърби и хървати, чиито имена са ни добре известни и в числото на западнославянските племена, същата тая роля в източната част на полуострова е принадлежала, както изглежда, на антските племена, т. е. на племената, родствени на източните, т. е. руските славяни в културно и етнографско отношение. С твърде голяма вероятност може да се предполага, че в VI—VII вв. на нашата ера антските племена, т. е. източните или руските славяни са заемали не само лявото крайдунавско крайбрежие, т. е. днешна източна Унгария, Влахия, Молдавия и Бесарабия, чиито народи киевският летописец познава под името тиверци и уличи, но са преминали и на дясното дунавско крайбрежие. Както изглежда, седемте неизвестни по име славянски племена, които са населявали долна Мизия и са били известни на византийските извори под името подунавци (Δανούβιοι), а на киевския летописец — под името дунавци, сред които в средата на VII в. се изгражда първото държавно обединение, познато под името България, са били антски племена, принадлежащи към числото на източнославянските племена. Към същата тази група мизийски славяни са принадлежали и балканските северяне, които са заемали южната прибалканска покрайнина от земята на мизийските славяни. Наименованието на племето северяне, или севери в числото на мизийските славяни, сред които, повтаряме, е израстнало първото държавно обединение в Балканския полуостров — България, показва несъмнено, че мизийските славяни в полуострова са принадлежали към групата на източните славяни. Когато мизийските славяни повикали откъм другия бряг княз Аспарух с неговата дружина на договорни начала, за да защити владенията им от аварските нахлувания откъм Унгария, Аспарух, по стратегически съображения, е направил известно териториално прегрупиране на отделните мизийски славянски племена, като поселил една част от тях в западните краища на техните владения по реките Морава и Тимок. Ето защо тая група мизийски славяни са били наречени моравaне и тимочане.

Понастоящем р. Морава в своето северно течение образува централната водна артерия на Сърбия, а р. Тимок се явява западната етнографска граница на северните части на България, отделяща българи от сърби. Сега политическата граница на съвременна България се откланя малко на изток от течението на р. Тимок.

---

[1] Б. А. Рибаков Анты и Киевская Русь. стр. 397.

От юг и юго-запад към мизийската група на българските славяни се е приближавала средната, или македонската, група. В VII в. Македония е била заселена тъй плътно от славянски племена, че е била известна на гръцките автори под името Славиния (ἡ Σκλαβινία или αἱ Σκλαβινίαι, или Sclaviae). И тук, именно, сред местното население се срещат две племена, драговичи и смолени, които са идентични по своите имена с руските племена. Първите са живеели в Македония, по долното течение на р. Вардар, и в Източна България, в Западните Родопи, малко на юг от Пловдив; на юг към тях се приближавали смолените, които са живеели по средното и горното течение на р. Места.[1]

По такъв начин, виждаме, че в VII в. на нашата ера не само северна крайдунавска България от дясното Дунавско крайбрежие та чак до главния Балкански склон (Стара-планина) е била заселена от славянски племена, етнографски и културно-исторически родствени с руския народ, но че тези племена са се простирали и по-нататък на юг, живеели са в Родопските планини (драговичите), а оттук са се простирали и по нататък, чак до Егейското или Беломорско крайбрежие (смолените). Оттук идваме до заключението, че източнославянските племена, най-близко родствени с руския народ, съставят твърде съществено ядро в етнографския състав на историческото славянско население на България, при което в дадения случай особено важно се явява обстоятелството, че първата българска държава, която изиграва съществена роля в историята на етнографското обединение на българските славяни, е възникнала сред мизийските славяни, които са принадлежали етнографски, несъмнено, към групата на източните или руски славяни.

Специалното изследване на въпроса за българина Аспарух, за народностния състав на аспаруховата дружина и на неговите най-близки дружинници и за истинската роля на Аспарух в създаването на първата славянска държава на полуострова, ни доведе до заключение, противоположно на по рано приетото гледище, а именно, че в своя преобладаващ състав, ако не изключително, дружинниците на Аспарух са били бесарабски славяни, т. е. руси, тиверци и уличи. Потомците на измрелите древни прикавказки и приазовски български родове в дружината на Аспарух са съставлявали, вероятно, една твърде незначителна, образуваща командния състав, наслойка. Не българинът Аспарух, пришелец от северното Прикавказие, в действителност е бил създател на първата славянска българска държава на полуострова, а местното славянско население и неговата армия, значително попълнена с пристигането на Аспарух при балканските славяни около 660 г. и поверена на Аспарух със специален договор от народа, за да бъде организирана и командувана от него. Българинът Аспарух се е явил не като създател на българската държава, както това обикновено се твърди от старите историци, но като узурпатор на държавната власт в славянската страна, доколкото в негови ръце е била съсредоточена мощната военна сила. Държавните организации у всички народи възникват първоначално не като резултат от инициативата на този или онзи субект, колкото този субект сам по себе си да е бил и гениален, а вследствие сложния процес на социално-политическото развитие на народа и нарастването на съответни производствени отношения вътре в него.

---

[1] Ср. наименованието на р. Места в земята на североизточните руски славянски племена.

По такъв начин, разглеждането на етнографски проблем за произхода на българския славянски народ ни довежда до заключението, че в основата на съвременния български народ, независимо от по-късно нахлули в него чужди нему етнически елементи, като печенеги, узи или торки, половци, османски турци и т. н., лежи източнославянският или руски елемент.

Както изглежда, в старо време руският произход на българските славяни е бил чувствуван и съзнаван много по-ясно, отколкото сега.

Руският народ никога не е забравял тази връзка. Още киевският княз Светослав Игоревич е считал своите заддунавски владения за център на своята земя („середа земли моей“), след като завзел в 968 г. 80 града в североизточна крайдунавска България и се затвърдил тук да князува в града Переяславец, който е бил разположен на десния български бряг на Дунава, той обложил с данък не българския славянски народ, а византийското правителство; пак той в течение на четири години, от 968 до 972 г., когато България е била застрашавана от грабителските стремежи на Византия, я държал в непосредствено свое владение.

Към числото на важните документи, които показват, че в старо време е било на лице съзнанието за етническата общност на българския и руски народи, се отнася интересният списък „Градом всем русским, дальным и ближним“, приложен към Възкресенската летопис (П. С. Р. Летописей, VII, стр. 240.), където са изброени редица български градове, именувани в списъка като руски градове: „На Дунае Видицов (Видин) о семи стен каменных, Мдин (?); обону страну Дуная Трънов (Търново). . . , а по Дунаю: Дреставин (на бълг. Дръстър, Доростол, Силистра), Дигин (Мачин, древният Диногетия), Килия; на устье Дуная: Новое село (Килиянова) Аколятря (Ликостомион, Вилково); на море: Карна (Варна), Каварна. А посей сторне Дуная: на устье Днестра под мореме Белгород (Аккерман), Чернь (Гроденица); Аский торг (Яш) — на Пруте реке; Романовторг на Молдав, Немечь; в горах: Корокюнов, Камень (Пиетра), Сочава, Сереть, Ваня, Нечунь, Коломья, городокь на Черемоше“.

Този документ не представлява от себе си, разбира се, измислица на съставителя на Възкресенската летопис, но е попаднал в неговите страници, вероятно, по традиция, от някакъв по-ранен летописен извор, стигащ до онова време, когато културно-етнографските връзки на руския народ с българския са били създавани от двете страни, а недалечната истинска историческа действителност не е предизвиквала никакви съмнения.

Общият племенен произход на българския и руски народи е намерила отражение в общността на тяхното обширно културно-историческо наследство, особено в техния фолклор и език, в което ни убеждава сравнително-историческото изучаване на българския и руския фолклор и езици.

Като нагледна илюстрация на това положение могат да служат народните предания, приказки, сказания и песни за Троян, за Илье Муромец и за героя на южнославянския и, специално, на българския народен епос, Кралевичи Марко.

III. РУСКИЯТ И ЮЖНОСЛАВЯНСКИЯТ ФОЛКЛОР

1

Както е известно, в „Слово о полку Игореве“ четири пъти се споменава името на Троян: „Земля Трояня“, „тропа Трояня“, „веци Трояни“, „на седьмом веце Трояни“. Специалното изследване на образа на Троян в „Слово о полку Игореве“ ни доведе до заключението, че даденият образ има дълга, многовековна история, чиито корени стигат до предисторическото културно минало на народите от днепровско-дунавско-егейския участък на средиземноморието, и че образът на Троян в нашето „Слово о полку Игореве“, както и в известната група от южнославянски предания, води към времето на римското завладяване на полуострова от император Траян и представлява от себе си по-късно оформяне или по-късен етап в развитието на древната народна представа за някакво свръхестествено същество, прераждащо се в полубог, след това в епически герой, а още по късно отождествявано с римския император Траян. Това е обикновеният път на много герои на историческия народен епос, като например, известният Крали Марко от южнославянските сказания или героите на руския юнашки епос, възникващи върху основата на стари народни предания, като известният герой на ронсевалската битка, рицаря Роланд.[1]

Огромният труд, положен от руските учени за изследване произхода на образа на Троян в „Слово о полку Игореве“, не е дал до най-последно време положителни резултати именно поради факта, че тоя образ обикновено се разглежда като нещо веднаж за винаги дадено, открай време оформено и завършено, а не в процеса на неговото развитие, диалектически, в тясна връзка с развитието на мисленето от космическите представи към представите на реалната историческа действителност. Затова докато представителите на митологическата школа (Буслаев, Квашнин — Самарин, Барсов) виждат в образа на Троян митическо същество от оная порода стихийни същества, към които се отнасят вилите, русалките, елфите — светлите духове и немските джуджета — пазители на злато и сребро, духове на мрака, не търпящи светлина и т. п. (Буслаев), представителите на символическото направление (Н. Полевой, Бодянски, Забелин, Потебня, Костомаров, Огоновски и др.) виждат в Троян от „Словото“ някакъв символ или метафорическа и метаморфическа замяна на други обекти и си поставят за задача да разкрият така или иначе истинското съдържание на тоя образ, да го запълнят със субективно измислен конкретен материал и след това да изтълкуват в духа на тези предполагаеми конкретни факти истинския смисъл на всяко от четирите места в „Словото“, където се споменава името на Троян. Историко-литературното направление, представено от П. П. Вяземски, В. Милер, А. Н. Веселовски, А. Н. Пипин, разглежда легендата за Троян като чисто литературен образ и търси неговия оригинал в южнославянската писменост. Най-после, историческото направление, в лицето на М. С. Дринов, М. А. Максимович, Н. П. Дашкевич, отчасти О. Огоновски и др. вижда в образа на Троян отражение в „Словото“ от народни представи за истинско историческо лице, а именно — за римския император Траян.

---

[1] К. Н. Державин. Меч Роланда. Известия А. Н. СССР. № 3, 1931 стр. 347—358.

Между това, на наше разположение има огромен материал из областта на руския фолклор и древноруската писменост, който показва, че на източните славяни е бил познат образът на Троян и в по ранна композиция, отколкото е по-късният Троян в „Слово о полку Игореве“, затова именно няма никакви основания той да се разглежда и на руска почва изолирано, без връзка с неговите родни предшественици. Ако се вземе предвид последното обстоятелство, тенденцията да се вижда в Троян от „Словото“ само митически образ, или само чуждеземна литературна заемка, или само исторически образ и т. н. трябва да се признае за съвсем погрешна. Троян в „Слово о полку Игореве“ представлява от себе си генетически комплексен образ, оформен в продължителния процес на развитието на народното мислене, и се явява в същата мера достояние на руските славяни, както и на южните славяни — на българите и сърбите. С други думи, Троян в „Слово о полку Игореве“, както и Боян, е образ, който не е зает от която и да е страна, но е стар, свой, местен, образ какъвто се явява и за южните славяни, и в частност, за българския народ. Имайки предвид, че още от най-древни времена е съществувала етногоническа, стопанска и културна непрекъсваща се връзка на земите около Днепър с Дунава и Балканския полуостров, като се включва в тая територия и Средиземноморието, а също така и Подкарпатските земи, Молдавия и Влахия, ние разглеждаме образа на Троян, даден в „Слово о полку Игореве“, като образ израстнал в културно-историческата обстановка на славянското население от Киевско-Дунавската област. В определен етап от културно-историческото развитие на народа тоя образ е бил толкова близък и жив за руския славянин, колкото е бил жив и за крайдунавските славяни отсам и отвъд Дунава.

Родствената връзка на Русия с другите славянски земи — казва Ф. И. Буслаев — е била в старо време много забележима. Родството на наречията не е могло да не се отрази и в родството на поетическите предания. В руското предание за Феврония Муромска има очевидни следи на сръбските сказания. Най древният руски епос не е могъл да бъде съставен вън от родствения му кръг на славянските поетически предания. Авторът на „Слово о полку Игореве“ напълно съзнава това кръвно родство на руската поезия с поезията на другите славянски племена, и особено на южните, дунавските.

„Девици поют на Дунаи, вьются голоса чрез море до Киева...“

Това е прекрасен поетически древноруски образ, който сочи за единството на народното съзнание и за общността на културния живот на цялата територия от Дунав до Киев.

Затова, от друга страна, и гласът на Ярославна от Путивля „на Дунаи ся слышит. . .“

„Нима не са оставили след себе си отзвук в Русия тия долитащи от Дунава гласове?“ — пита Буслаев. „И тия гласове са се чували в Русия не само в XII или в XI в. — казва той — но те са долитали през морето и много по рано от това време, сливайки се с руските гласове в оня прекрасен хармоничен акорд, който трябва да се нарече най древен общославянски и всеславянски епос. — Само тогава древноруският епос — забелязва Буслаев — ще получи в историята на нашата литература здрава основа, когато ще се установят в него всички тайни нишки, чрез които той родствено е свързан с първобитното епическо творчество на всички славянски племена, и особено на юго-източните.“ [1]

Спирайки се на въпроса за значението на името Троян в „Слово о полку Игореве“, М. А. Максимович пише, между другото, следните редове: „Имало е някога в Киевска Русия местен, пълен, изграден от векове кръг от митически вярвания, исторически предания, поетически сказания и пр. От него се е запазило само нещо, откъслечно и случайно в нашите древни творби и особено в „Слово о полку Игореве“, в онова живо и вярно изображение на тогавашния южно-руски човек. Към числото на запазени дълбоко в него древни следи принадлежат, струва ми се, и четирите споменавания с името на Троян, които отнасям към същия оня извор от своеобразни народни предания, от които е почерпено и Несторовото сказание: Волохом бо, нашедшем на словены на дунайские, и седшем в них, и насилящем им.“ [2]

Изобилието на трояновата топонимика в славянските страни на Балканския полуостров, идеща оттук в плътен пояс на север, във Влахия и Молдавия, и на северо-изток чак по Киев и свързана в народното съзнание с името на римския Траян, е дало основание на известния ученик на Буслаев, видния познавач на славянските старини и етнография, проф. А. А. Котляревски, да изкаже предположението, че обоготвореният римски император е могъл лесно да бъде направен действителен бог у онези славянски племена и в онези области, върху които се е простирала неговата власт. Върху него са могли да бъдат пренесени древните езически възпоменания на славяните: обоготвореният император, в чиито владения са му били принасяни жертви — казва Котляревски — е могъл лесно да заеме в народните понятия мястото на каквото и да било древно езическо божество. „Не малко потвърждения на това предположение си позволяваме да видим, — говори споменатият изследовател, — в обстоятелството, че богът Траян се явява изключително в писмените паметници, отнасящи се до южните славяни.[1]

---

[1] Ф. И. Буслаев. Исторические очерки русской народной словестности и исскуства, т. I. Русская народная поэзия, СПб., 1861.

[2] М. А. Максимович. Съчин., т. II, Киев, 1877, стр. 427.

Най-близък предшественик на римския император Траян в южнославянския и новогръцкия фолклор е популярният цар Троян с магарешките уши в българските приказки, или с козите уши в сръбските, македонските и новогръцки приказки, които представляват славянската версия на известния мит за цар Мидас. В украинския фолклор някои мотиви от сказанието за Троян — Мидас са се запазили в сказанията за Щелудивия (Келявия б. пр.) Буняк. Две такива сказания са били публикувани в 1876 г. от Михаил Драгоманов в неговия сборник „Малорусские народные предания и рассказы“ (стр. 224—226).

Най-близък прототип на южнославянския Троян-Мидас с магарешките или козите уши са класическите фауни, сближавани обективно с горските елфи, с руските леши (караконджовци), с Китоврас от древните руски легенди и т. н.

Цар Троян от южнославянските приказки, който подобно на немските елфи от подземния мрак, се е боел от слънцето и излизал само нощем и загинал, в края на краищата, разтопен от слънцето, връщайки се късно от своята възлюблена, има своето подобие в преданията за джуджето-Всезнайко в песента на древната Еда. Всезнайко, както и сръбският Троян, загива от слънцето при също такива обстоятелства, връщайки се от своята възлюблена — дъщеря на цар Тор.

Опитът за палеолингвистичен анализ на термина „Троян“, направен от нас в специално изследване, посветено на образа на Троян в „Слово о полку Игореве“, ни доведе до заключението, че терминът Troian представлява от себе си двуосновно кръстосан термин, в който ясно изпъква елементът tro-tor, утаил се в своя първичен вид в наименованието на скандинавския бог на бурята и гърма. Thorr — е най-значителният бог между всички останали, син на Один и богинята на земята, Йорда. Взет пак изцяло, кръстосаният двуелементарен термин Traian може да се възведе найпосле, към акащия прототип tar-han. В монголския език тоя термин е известен със социалното значение на „ковач“, като култов термин, но той е също и тотемен израз „бог“, първоначално „небе“, което се установява и от неговата основа — думата tor, между другото и в чувашкия език, където самият наш социален термин звучи torǧan“.[1]

---

[1] А. Котляревски. Древности. Труды Москов. археол. общ., т. I.; Материалы для археологического словаря, стр. 13 и сл. под думата „Троян“.

Разглеждайки пък термина tar-han, Н. Я. Мар забелязва, че с тая дума се означава също такова племенно название, както и племенно божество, впоследствие и полубог, епически герой, независимо от влизането му във вид tar-qa в състава Tamo+tarqa (Тму-Таракань). В пълен вид Tar-q̣an или Tar-q̣un. . . ни пренася не само в Средна Азия и турско-монголското средновековие, но и в архаическия средиземноморски мир, в Мала и изобщо в Предна Азия и по-нататък в Италия.[2]

Такава е, от наше гледище, първичната теогонистическа протооснова на епическия Троян, обща през известен стадий от развоя на социалния и мисловен строй за всички народи в земите от Егейско море до Карпатите на север, до горното течение на Днепър и отвъд Днепър на изток, до Азовското и Черноморското крайбрежие на юг. Но това е именно първичната теогоническа протооснова на Троян, но още не е Троян-Мидас на южнославянските сказания и легенди и още по-малко не е Троян от „Слово о полку Игореве.“[3]

Най-после, необходимо е да се отбележи, че в българския фолклор има предания за цар Троян, които, според определението на проф. Ф. И. Буслаев, ни пренасят в същото онова металическо царство на ковачите, в царството на златото и среброто, само че не подземно. Както според словацката приказка (за господаря или властелина но металите) хлябовете са били от метал, така и според българската песен във водохранилището на града Троян, или, според друга версия, на Троя, е текло злато и сребро. Както подземните джуджета си коват всичко от скъпоценни метали, така и в българската песен всичките съдове на жителите на града Троя са изключително от злато и сребро.

Въз основа на анализа на южнославянския фолклорен материал за цар Троян проф. Буслаев идва до заключението за митическото значение на Троян в славянските предания и за близкото родство на това същество със северните елфи и джуджета. С тоя сръбско-български цар Троян Буслаев установява родство и с Троян от „Слово о полку Игореве“, където името на Троян, както твърди той, се споменава постоянно в митологическа обстановка. „Това име — пише проф. Буслаев — е било отнасяно към митологически предания и е било тясно свързано с тях; и ето, сръбско-българският епос ни запознава именно с митическия Троян или с Троянския цар, който е от един и същ произход със северните елфи и джуджета. Може би, забелязва проф. Буслаев, на Боян са били известни и някакви други предания за Трояна, но все пак те непременно са били от митическия мир и са влизали като епизоди в целия народен епос за Троян. Следи от този епос са запазени до сега, както видяхме, у сърбите и българите."

---

[1] Н. Я. Марр. Абхазоведение и абхазцы. Избр. работы, т. V, стр. 180. М—Л. 1935.

[2] Пак там.

[3] Н. С. Державин. Сборник от статей и исследований в области славянской филологии. Л., 1941, стр. 32 и сл.

В частност, образът на Всеслав Полоцки в „Слово о полку Игореве", който е бил не само полоцки княз, но и вещ таласъм, който „людем судяше, князем грады рядяше, а сам в ночь волком рыскаше до кур Тмутороканя, великому Хорсови волком путь прерыскаше", има своя паралел в цар Китоврас от руските старинни приказки: „А в нощи обращащеся зверем Китоврасом царствуют над зверьми". И тъй като ролята на Китоврас в приказките на другите народи, в частност на италиянските, играе сатирът или фаунът, то очевидно е, че и Троян с козите уши и таласъмът Всеслав са от един и същ цикъл митически сказания заедно с Китоврас, северните елфи и т. н. Но не само това: сходството на руския Всеслав с южнославянския Троян стига до там, че и двамата те се надпреварват със слънцето, и както Троян, щом пропеят петлите, бърза да се върне от своята възлюблена, за да избяга преди изгрев слънце, така и Всеслав — до кокошките, т. е. до като пропеят петлите, е успявал да отиде от Киев до Тмутаракань, като вълк изпреварва великото слънце, и т. н.[1]

Връзката между южнославянските сказания за цар Троян с козите уши и аналогичните фригийски сказания за цар Мидас е вън от всяко съмнение. Проф. Вс. Милер я определя като връзка от чисто теогонически разряд и изказва доста основателно и интересно предположение, че южнославянските легенди за Троян-Мидас представляват отражение от старото наследство на фригийско-тракийската култура.[2]

В Македония, страната, където знаменитите български събирачи на произведенията на българското народно творчество, братя Миладинови, са записали песни за Троян, а Веркович — песни за Орфене (Орфей), в дълбоката древност, преди Троянската война, е живеело редом с македонците племето бриги, или фриги, родствени на траките, които заедно с траките и мизите са преминали после от Европа в Азия. Херодот споменава в Македония местност, наричана „Градините на Мидас", син на Гордиас, където, според фригийските предания, е бил хванат Силен. Над тези градини се издига планината Бермиос (сега Турла и Докса), между реките Карасмаз (Lydias) и Бистрица (Haliacmon). Според Страбон, несметнато богатство на Мидас е произхождало от златните рудници на тези планини.

Преселението на фригите в Азия и завладяването на страната, която по тяхно име е била наречена Фригия, са свързани с името на Мидас.

---

[1] Ф. И Буслаев, пос. съч., стр. 385—391.

[2] Виж статията му „По поводу Трояна и Бояна", „Слова о полку Игореве. ЖМНП, 1878, декември, стр 239—267.

По такъв начин, сказанието за Мидас с магарешките уши се е запазило в преданията на народа и там, където е било разказвано в дълбоката древност, т. е. в трако-фригийската среда на полуострова. Троян от руското „Слова о полку Игореве“ ни въвежда в културната среда на тая именно трако-фригийска древност, явявайки се при това не като заемка от непосредствените приемници на балканските траки — южните славяни, а като собствено руско културно наследство от същата древност, каквото представлява у южните славяни трако-фригийския Троян-Мидас.

Известно потвърждение за това, че у руските славяни в древността е имало представи от същия кръг на трако фригийските сказания за Мидас може да се види у Херодот в неговото описание на народа неври, които по това време (V в. преди нашата ера) е живеел на север в съседство със скитските племена. Херодотовите неври се разглеждат от всички изследователи като славянски народ, който е живеел в днешна Белорусия. Като говори за неврите, Херодот, очевидно според това, което са му разказвали жителите на града Олвия, им преписва магьосничество, изразяващо се в умението да се превръщат в различни животни. Отзвук от това предание за прадедите на белорусите е стигнал до XII в. и се съдържа в „Слово о полку Игореве“, притъкмен за полоцкия, т. е. белоруския княз Всеслав. Интересно е при това да се припомни, че според сведенията на античните автори, поселищата на траките, разглеждани от нас етногонически като среда, от която приемствено са произлезли впоследствие южните славяни, са се простирали от Егейско море до Карпатите и от тук са вървели на изток към земите на по-сетнешните източни или руски славяни, където са били известни под името кимерийци. Вероятно, кимерийците етнографски са представлявали не нещо друго, а източният клон на протославянския народ.

По такъв начин, на полуострова българският народ културно-исторически е свързан с трако-фригийската древност, както се свързва с нея и етнографски, за което по-подробно ще говорим на друго място.[1] Със същата тая древност културно-исторически е свързан и руският народ според данни от XII в., документално засвидетелствувани, обаче, още в V в. пр. н. е. Тия данни представляват не някаква заемка от вън, а собствено културно наследство на източното славянство в днепровско-дунавско егейската територия на културното средиземноморие, на същата онази територия, на която общността на материалната култура е засвидетелствувана от веществените паметници на така наречената триполска култура.[2]

---

[1] Славяне в древности“ (история славян дофеодалнього периода — труд, подготвен за печат).

[2] По-подробно за фолклорния материал на „Слово о полку Игореве виж в нашето изследване „Троян в „Слове о полку Игореве“, напечатана в нашия „Сборнике статей и исследований по славянской филологии“. (1941, стр. 5—60).

2

Централна, най-любима и най-популярна фигура на южнославянския средновековен героичен епос е известният Крали Марко, „княз, цар или деспот на България“. Той е бил син на сръбския крал Вълкашин, по сръбски Вукашин, за който сръбските извори говорят, че „он бил от нацие Болгарские“. Бащата на Марко е бил управител на Западна Македония и е имал за своя столица Прилеп. След смъртта на сръбския цар Стефан Душан (1336—1355), през управлението на младия му син Урош, в 1366 г. Вукашин заграбил в свои ръце престола, за да организира в Сърбия управление, способно да даде отпор на настъпващите срещу Сърбия османски турци. Вукашин загинал в загубената от сърбите битка при Черномен на р. Марица в 1371 г.. След това сръбският престол преминал в ръцете на княз Лазар, а Марко от 1372 г. наследил престола на баща си в Прилеп. След злополучната за сръбския народ битка на Косово поле на 15 юни 1389 г. Марко загубил независимостта си, но успял да запази живота си и владенията си в качеството на турски васал. На 10 октомври 1394 г. Марко загинал във Влахия, в битката при Ровини, сражавайки се на страната на турците заедно със сръбските владетели Стефан Лазаревич и Константин.

Такива са кратките сведения за историческата личност на Крали Марко, който, както се вижда, не е представлявал нищо забележително и не е оставил след себе си в историята на южното славянство никаква следа в тоя смисъл. Въпреки това, народното творчество го е направило централна фигура в огромния цикъл на своите героически сказания, като е свързало с името му множество героически легенди и сюжети, откъснали се от своята минала историческа почва и забравили своите истински герои от роден или чуждеземен произход, с които историческият Крали Марко никога не е имал нищо общо.

В множество сказания на южнославянския героически епос за Крали Марко са се слели в едно цяло и най-древни народни митически представи, и общоизвестни международни епически сказания, и чисто местни южнославянски героически предания, и, най-после, отделни епизоди из южнославянската словесност. Така напр., проф. М. Халанский на времето си е забелязал три групи сказания за произхода на Крали Марко: в едната Марко е син на крал Вукашин и Ефросима, сестра на воеводата Момчил; в другата — като негов баща се споменава Вукашин, а негова майка се явява някаква вила; най-после, в третата, Марко е син на змей.[1] Но тая тематика не изчерпва целият материал. За проф. М. Халанский е останала неизвестна групата на българските народни сказания за Крали Марко, където той е син на р. Вардар, която едновременно му е и баща и майка; детството си прекарва на крайбрежния пясък на р. Вардар. Тази подробност в епическата биография на българския Крали Марко ни въвежда в областта на най-древните космически народни представи и в лицето на Марко се възпроизвежда някакво водно, речно божество, в основата на чието име—„мар“, която носи доиндоевропейски характер и е твърде популярна в наименованието на множество реки в Европа и особено в земите на славянските народи, не само в тая пълна форма, но също така и в формата с отпаднала крайна съгласна, т. е. „ма“, лежи значението „вода“. Същата тази основа „мар“ лежи и в названието за водно пространство у почти всички индоевропейски народи — „море“. Тук няма да се задълбочаваме в този специален въпрос. Отбелязваме тая подробност в епическата биография на изтъкнатия национален герой на българското народно творчество, българския Сид и Роланд, за да подчертаем, че в българския народен героичен епос за Крали Марко има най-древни доисторически и дославянски елементи, чиито първоизвор лежи, както изглежда, в същото онова трако-фригийско културно наследство, към което се отнася и общославянският Троян-Мидас. Трябва да отбележим тук, че най-богатият по съдържание и форма цикъл от сръбски сказания за Крали Марко не познава тая биографическа подробност на своя епически герой, както българският цикъл от сказания за същия герой не познава мотива за неговия произход от змей.

---

[1] М. Халанский. Южнославянские сказания о Кралевиче Марко в связи с произведениями русского былевого эпоса РФВ. т. 27, Варшава, 1892.

В друга група български народни сказания за Крали Марко той се явява като селски син и изпълнява обикновените за селските деца работи — пасе телета и коне; в детинството си той има слабо здраве, и другите селски деца, негови връстници, обикновено го обиждат. Според тия сказания, Крали Марко получава свръхестествена сила от някаква вила. Веднъж, пасейки бащините си коне, той вижда едно момиче, което му се харесва; той го прегръща, целува го и пожелава да го има за своя сестра. В тоя миг се появява майката на момичето — вила, чиито гърди били прехвърлени през рамо.[1] Вилата казва на момчето, че това момиче ще му стане сестра, ако той побозае от гърдта, от която се храни нейната дъщеря. Марко бозае от гърдта на вилата, и тя му предлага да вдигне лежащия наблизо голям камък. Но Марко не може да го вдигне. Тогава вилата му заповядва да побозае още малко от гърдта ѝ. Марко бозае още и получава след това такава сила, че вдига камъка и го хвърля през девет села. Тогава вилата му предлага да доведе жребчето си. Марко довежда жребчето, което също бозае от гърдта на вилата и се превръща на могъщ кон, впоследствие най-предания приятел на Марко, знаменития кон Шарко, и „дива самовила, на Марко посестрима“ става негова сестра. Едно от българските сказания за Крали Марко разказва, че той почнал да проявява свръхчовешка сила още като дете на седем-осем години: когато спал под дърво, от дишането му клоните на дървото се навеждали до земята.[1]

---

[1] Сравни украинските сказания за Краставия Буняк, чиито дробове били прехвърлени през рамо. Тези сказания се цитират от мéн и в изследването „Троян в „Слово о полку Игореве“ (Н. С. Державин. Сборник статей и исследования в области славянской филологии. 1941, стр. 23 и сл.

По такъв начин, българският народен епически герой Крали Марко получава своята юнашка сила от свръхестествено същество — вила. Дъщерята на тая вила, станала посестрима на Марко, му оказва впоследствие явно или тайно помощ в неговите юнашки подвизи, както античните богини Хера и Атина по всякакъв начин са помагали на своите любимци гърци в битката с троянците.

Както свръхчовешката си сила и чудесния си кон Шарко, така и юнашката си сабя Марко добива при съдействието на Гюргя-самовила.

Според други версии на българските сказания за Крали Марко, неговият юнашки кон е от също такъв воден произход както и самият Марко. Заедно с това Марко в българските сказания за Крали Марко носи едновременно и чертите на бог на горното небе. Майката на Марко, която е тръгнала да търси своя изгубен син, обръщайки се към слънцето с въпроса, къде би могла до намери своя син, рисува неговите белези: на челото му гори ясно слънце, на гърдите му — ясен месец, а на ръката му има пръстен. С такива черти в българските песни е изобразен и враният кон на Момчил юнак, чичото на Крали Марко:

На чело му ясно слънце
На гърди му ясен месец
По се снага ясни дзвезди.

Характерно за южнославянските сказания за Крали Марко е, че те са изобилно наситени със следи от най-древни народни космически представи. Тоя основен субстрат на южнославянските сказания за Марко се вплита плътно в сказанията за историческите герои на XIV в., от началния период на героическите борби на българския и сръбския народи с османските турци — Момчил, Вукашин, Крали Марко, и им придава своеобразен фантастичен колорит, като пренася върху историческите лица от XIV в. своите космически представи от по-ранни епохи и прикрепва към тях разнообразни епизоди от културното наследство на същите тези епохи.

Епизодите на южно-славянския епос, разказващи за женитба на епически герой с вила, имат своите обширни паралели в новогръцките приказки за нимфи, от една страна, и от друга страна — в руските приказки за Василиса Премъдра и в епическите песни за Михаил Потик.

„Класическият мир — забелязва проф. М. Халанский — е богат със сказания за връзки на герои с нимфи, за произход на герой от брак на смъртни с тях, и самата представа за вила е сходна с представата за нимфа. Да се предполага влияние на класически сюжети от подобен род върху южнославянските сказания за вили, разбира се, е възможно, но да се докаже това — е трудно. В тоя пункт гръко-римските влияния — предполага проф. Халанский — са могли да съвпадат с националните славянски традиции, но да се разграничи точно сферата на взаимодействието, е невъзможно."[1] От наше гледище, да се разграничи точно сферата на взаимодействия на фолклорните традиции на класическата древност с аналогичните славянски не само че е невъзможно, но съвсем не е и нужно. Съществуването на даден фолклорен епизод, представляващ културно наследство от по-ранните степени в развитието на мисленето в античната, южнославянската и руската фолклорни традиции, ясно говори за общността на стадиалното развитие на народното мислене и на неговата култура по цялата територия на интересуващия ни дял от Средиземноморието, за общността и единството именно на най-старото културно наследство у античните народи и техните съвременници, впоследствие балкански и руски славяни в известен етап от развитието им. Националната диференциация на фолклорната традиция е явление от значително по-късно време, когато народите в тия земи се разделят със системата на първоначалното мислене и под влиянието на развитието и ръста на производителните сили преминават към по-висока степен на културно състояние, характеризиращо се с процес на формиране на повече или по-малко особени социални колективи — зародишните елементи на бъдещите етнографски образувания. Но и след това представите от предшествуващите етапи в развитието на мисленето не изчезват безследно из народното съзнание, но продължават да се запазват отчасти във вярванията, поверията и фолклорните аксесуари и на по-късните етапи от социално-икономическото и културно развитие на народите. С тия културни следи е наситен славянският фолклор от най-стари времена до наши дни, като се развива, обаче, заедно с новите производствени отношения. Общият характер на народното творчество в неговия напредващ процес се определя от господствуващия социален строй. Обаче, изоставащите след него социални групи продължават внимателно да пазят в своята среда старото културно наследство и в обстановката на по-късните производствени отношения и в новия социален строй.

---

[1] Велико Йорданов. Крали Марко в българската народна епика, София 1901.

Към числото на популярните у всички славянски народи културни прежитвелици от древността, запазени в фолклорните предания и разкази, се отнася, в частност, и мотивът за раждането на герой от змей. Сръбският героичен епос познава седем герои, родени от змейове: Милош Обилич, Змей Огненный, Вук, Реля Бошнянин, Банович Секула, Банович Страхило, Лютица Богдан и Кралевич Марко. Змейовете и змеевичите, т. е. синовете им, са разпространени и в руския фолклор. Такива са епическите песни за Добрин-змееборец, за Олеша Попович, за Тугарин Змеевич и княгиня Апраксеевна, приказката — песен за Тугарин и Добрин, приказката за Иля Муромец и змея и др. С демонологичен елемент е богато наситен и българският фолклор.

---

[1] Виж посоченото по-горе изследване на М. Халанский (РФВ.. 1892, № 1 стр. 116).

Много от тези елементи са влезли в славянския фолклор из средновековните демонологически представи, както отбелязва това, напр. Вс. Миллер за руската епическа песен за Добрин и Маринка (Киреевский, II, 40—60; Хилфердинг, № 17, 78 и др.),[1] и из писмените сказания за дракони, които са намерили свое отражение, напр., в руските епически песни за Добрин—змееборец и които се оказват, според изследването на Вс. Миллер, сходни в много отношения от една страна със сказанието за светите змееборци Георги и Теодор Тирон,[2] а от друга — с германските преданая за Беовулю, Зигурд и др.[3] Групата от споменатите по-горе руски епически песни за Олеша Попович, Тугарин Змеевич и княгиня Апраксеевна, приказката — песен за Тугарин и Добрин, приказката за Иля Муромец и змея се оказват сходни, от една страна, със сръбската песен „Цар Лазар и царица Милица“, а от друга — с руската повест, известна по препис от XVII в., за муромския княз Петър и съпругата му Феврония, а също така със сказанието за произхода на Александър Македонски.[4]

При все това в основата на славянските демонологически образи, общи за южните и източните славяни, трябва да се предполага, че лежат космогонически представи значително по-ранни от късната средновековна демонология и от книжните сказания, както и от влиянието на дуалистическите космогонии, за което говори А. И. Веселовски в изследването за Соломон и Китоврас, а също тъй и от влиянието на християнския верски символизъм, за който пише А. И. Кирпичников в изследването „Св. Георгий и Егорий Храбрый“. В това ни убеждават два съществени факта: първо, наличността на популярния в трако-фригийските култови представи образ на герой-змееборец, от който множество барелйефи са открити в България и Мала Азия и които са послужили, както се предполага, като прототип за по-късното изображение на християнския Георги Победоносец; и второ, широко разпространените в гръцко-римския свят вярвания в демони — Δαίμονες ἀγαθοί, и лари или гении — lares, genii publici, духове — покровители на местности, страни, отделни лица и народи. Общоразпространен символ на тези митически същества у гърците и римляните е бил змеят — serpens, draco. Според вярванията на римляните, Genins-deorum filius et parens hominum ex quo homines gignuntur, т. е. „геният е син на боговете и баща на хората, от когото те произхождат“.[5] Известният познавач на античната митология, автор на редица трудове в тая област, Людвиг Прелер, отбелязва, чѐ, според римските поверия, мнозина герои на древността били произлезли от домашния лар или гений, който е бил представен във вид на змей. Така напр., Сервий Тулий (шестият римски цар, 573—535 пр. н. е.) е бил син на лар; от змей-гений са произлезли бележитите римски пълководци Сципион (роден около 225 г. пр. н. е.), и Август (63 г. пр. н. е. — 14 г. сл. н. е.), който от 27 г. пр. н. е. е почнал да носи името imperator Caesar, divi filius Augustus, т. е. „император Цезар, син божи Август“. Тъй като в народните вярвания на гърците и римляните духовете-покровители се смесили с героите, то символът на змея е почнал да служи и за израз на понятието герой ἥρως, т. е. чертите на змейовете преминали и върху потомците им — героите, произлизащи от змейове. По същия начин — забелязва проф. Халанский — според сръбските песни, децата, които са родени от връзките на жени с змейове, биват или вили, или змеевидни юнаци, змейовци, народни герои, юнаци, непобедими в битките.[1]

---

[1] Вс. Миллер. Кавказско-русские параллели. Этногр. обозр. кн. XI, 1—4.

[2] Пак от него: Экскурсы в область русского эпоса, стр. 32,

[3] Ф. Буслаев. Исторические очерки. . ., т. I.

[4] М Халанский. Южнославянские сказания о Кралевиче Марко в связи с произведениями русского былевого эпоса. РФВ 1892, № 1, стр. 119—128; пак тук е посочена и отнасящата се към тая тема специална литература.

[5] М. Халанский, пос съч., стр. 128 и сл. (с отправка към Preller Griechische Mythologie, I, стр. 444; Römische Mythologie. II, стр. 199, 201); ср, Афанасьев. Поэтические воззрения славян на природу, II, стр. 634.

С подобни представи за змейове, змеици и змеевичи е богато наситен и българският фолклор, където змейовете са известни също и под имената „ламя“, „хала тройноглава“, „аджер ненаситни“ Змеят в българския фолклор е „огнен“ или „горянин“. Когато той прелетява над гората, дърветата без вятър се огъват до земята, а когато се появява над село, селото без огън се подпалва. В българския фолклор змеят най-често се превръща в мечка-стръвница, която излиза на единоборство с юнаците. В българския фолклор както и у другите славяни, се различават змейове, враждебни към човека и добри-благодетелни; последните се почитат от народа.[2]

В руския фолклор образът на героя-змеевич е представен в песента за Волго Всеславьич. Той е син на младата княгиня Марфа Всеславьевна и на змей и също като змеевите потомци от южнославянския фолклор е надарен със способността да се превръща в различни същества: той може да се превръща в „малую птичину“ и да лети „под оболоку“, „в свежую рыбину“ и да се спуска „в глубоки стана“, в „лютого зверя“ или „серого волка“ и да отива в „темны леса“ и т. н. Такъв е и змеевичът княз Всеслав Полоцки, както го характеризират не само „Слово о полку Игореве“, но и летописните предания. Това дава основание на проф. Халанский да счита целия откъслек от „Словото“ за Всеслав Брячиславич като преразказване на древна епическа песен за тоя княз, с която е най-близка песента за Волхо Всеславьич, а в песента за Волхо или Вольго той вижда отражение на историческите спомени от XI в. за кназ Всеслав Брячиславич Полоцки.[3]

Както героят на южнославянските и, в частност, на българските сказания, Крали Марко, получава юнашката си сила по свръхестествен път „через питье чудесной воды, квасу, пива или питьица медвяного“ също така я получава и руският юнак, селският син Иля Муромец, който подобно на Марко се отличавал през детството си с немощно здраве.

---

[1] М. Халанский, пос. съч., РФВ., 1892, № 1, стр. 131.

[2] А. Теодоров. Българска литература. Пловдив, 1896, стр. 30.

[3] М. Халанский, пос. съч., стр. 134—143.

Епизодът от южнославянските, в това число и българските сказания за това, как Крали Марко е бил наполовина лишен от своята юнашка сила, когато се оказва, че не може да подигне „земната торба“, се повтаря дословно в руските старинни епически песни за Иля Муромец, за юнака Аник, за Святогор, Самсон, Коливан. И макар този епизод да е общ за южнославянския и руския епос с иранския, кавказкия (в сказанията за нартите), византийския и германския епоси, все пак общността в това отношение между българския и руския епос свидетелствува за общността в стадиално-културното развитие на тези два братски народи.

Първият юнашки подвиг на българския Крали Марко, който няма паралел в сръбските сказания за същия юнак, а именно — за изкореняване на гора, дословно се повтаря в една руска старинна песен за Иля Муромец.

Разказът на една българска песен за първия юнашки подвиг на Крали Марко и за победната му битка с юнака-разбойник Муса, който бил наложил данък на Стамбул, се повтаря в известната песен за Иля Муромец и Соловей-разбойник, а освен на българския и руския епос този разказ е познат и на иранския (Рустем в „Шах-Наме“ от Фирдуси), на древногръцкия (Тезей) и на германския (селския син Тетлейф Датски от сказанията „Тидрек-саги“), което говори също тъй за общ първоизвор на дадения песенен мотив у споменатите народи, който достига до предисторическата древност, и за единство в тяхното културно-стадиално развитие. Това гледище противопоставяме на механичната теория за заемките, с която академикът В. Миллер се опитва да обясни произхода на дадения мотив в руския песенен епос, като смята „иранския Рустем“ за „прототип на Иля“,[1] и на теорията на професор М. Халанский, който отбелязва поразителното съвпадение в подробностите, с които се характеризира юнакът и неговите действия в руската песен и в сказанието „Тидрек — саги“ за Тетлайф, или Дитлеаб Датски, което, според неговото предположение, е било пренесено в руския североизток (Новгорд, Суздал, Муром, Владимир и др.) от немски певци, художници и гости от северна Германия през XII—XIX вв.[2]

В дадения случай нас ни интересуват, обаче, не късните културни наслойки запазени в песента за Иля Муромец и Соловей-разбойник, които са съвършено естествени за общия процес в развитието на народната култура в обстановката на международните общения и взаимни културни влияния, а основният субстрат, който лежи в основата на тая песен и който ни отвежда в много по-отдалечени, предисторически епохи от общото културно-стадиално развитие на народите.

---

[1] Вс. Миллер. Экскурсы в область русского народного эпоса, стр. 105.

[2] М. Халанский. Южнославянские сказания о Крелевиче Марко, РФВ, 1892, № 4.

От това глецище несъмнено прав е професор Буслаев, който вижда в основата на песните за Иля Муромец и Соловей — разбойник отражение на мита за Перун, също както в българските сказания за Крали Марко е запазен като тяхен субстрат митът за водното или речно божество, което първоначално трябва да е заместило някакво върховно божество, небесен бог, т. е. същият Перун, през по-ранни степени от развитието на народното мислене и космогоничните представи на народа, намеци за което отбелязахме по-горе в българските сказания за Крали Марко. Не бива да се забравя и това, че запазените до наши дни произведения на южнославянския и руския юнашки епос са само отломки от огромното някога народно-песенно творчество на древността, което заедно с народа е изживяло дългия път на предисторическия и исторически живот и на развоя на народното мислене, и което е претърпяло значителни промени, като постоянно е губело едни елементи и вместо тях е придобивало нови — вторични. Затова, не всякога е лесно да се възстанови напълно образът на прастарата протооснова на някое народно сказание само по дадените остатъци и по необходимост в такива случаи най-често трябва да се ограничаваме с повече или по-малко вероятни предположения.

„Преданието за Соловей-разбойник“, — пише Буслаев, — „е един от най-съществените епизоди в руския епос за Иля Муромец, и ако в образа на този юнак народът си е създал свой битов исторически тип, много естествено е да се допустне, че в образа на победеното от него чудовище митът за облака и дъжда е бил осложнен с някакви битови черти и че тоя битов слой е покрил много рано стихийния мит, точно така, както самият Муромец още от незапомнени времена е престанал да бъде Перун“[1] („Народная поезия“, СПб, 1887, стр. 274).

Най-после, руският юнак се сближава с южнославянския юнак Крали Марко и по своето име „Муромец“, в основата на което проличава същата основа „Мар-мор-мур“ в значение „вода“, което означава също тъй и съкратеният термин „мур-ь-ма“ и който се съдържа, както видяхме по-горе, в собственото име на южнославянския юнак „Мар-ко“. Що се касае до името „Илья“, както е известно, то се свързва със св. Илия от християнската демонология на славяните; той лети с огнена колесница по небето и се явява като заместник на бог Перун, бог на небето, дъжда (водата) и гърма.

Приведеният по-горе фолклорен материал ни убеждава, че в културно-историческото наследство на южното славянство и особено на българския народ, от една страна, и на руския народ, от друга, са съществували елементи, които характеризират единното културно-стадиално развитие на споменатите народи, и които ни отвеждат в най-дълбоката предисторическа древност на културния живот на народите от днепро-дунавския дял на Средиземноморието, тогава, когато за славянството, като за особен културно-исторически тип, още не е могло и да се говори. Това единство е обусловило общите културни останки, които са дошли до нас във вид на прастари фолклорни утайки, общи за южнославянските народи, от една страна, и за руският народ — от друга. Пътищата на културно-историческите връзки и взаимоотношения между народите от днепро-дунавските земи през следващите етапи от техния исторически живот са били предрешени от общността на културно-историческите образи и мотиви, идещи от най-дълбоката предисторическа древност. В това време на мястото на тракофригийско-кимерийските племена, между които трябва да се включат и сродните с тях по стадиалност на развитието скитски племена от Причерноморието, са се образували нови етнографски цялости — албанци, славяни, власи, румъни, молдовани, които типологически, по стадиалността на своето развитие, са нови културно-исторически типове. Миналото културно единство и общият културен живот през време на предходния, преиндоевропейски стадий вземат сега характер на международни културни връзки и взаимни влияния.

---

[1] Цит. по статията на проф. Халанский Р. Ф. В., 1892, № 4 стр. 325 и сл

Сравнителното изучаване на старинния песенен мотив за борбата на руския юнак Иля Муромец с великаните — джидове, или гиганти, с аналогичния мотив в южнославянските сказания за Крали Марко и в германските сказания за великаните-планинци — Riesen, довежда проф. Халанский до заключението, че през XVI—XVII вв. между балканските и руските славяни е съществувало несъмнено живо общение и взаимодействие. „Срещу руското казачество, което е населявало обширните южноруски степи“, — казва проф. Халанский,—„е вървяло народното движение на южните славяни от централните области на Балканския полуостров към север, североизток и северозапад. Казаците, ускоките и хайдуците. . . съединяват в едно почти географско цяло обширните страни от Адриатическо море до Днепър, Дон, Волга, и Урал. Сръбските гуслари, които са били подвижни и предприемчиви, са могли свободно да странствуват от Зета (Черна гора) и Босна до Полша и Московия. . . И произведенията на устното народно епично творчество, които са били създадени на двата противоположни края на славянския свят преди петнадесетия век, независимо едно от друго, макар и под аналогични, а понякога и съвсем еднакви литературни писмени и устни влияния, е трябвало да влязат в съприкосновение и да си повлияят едно на друго.[1] Без да отричаме принципиално възможността за известно взаимодействие между произведенията на устното епично творчество на южните и източните славяни, които са били създавани преди XV в. независимо едно от друго, макар под аналогични, а понякога и тъждествени литературни, писмени и устни влияния, ние предполагаме, че в действителност сходството на тия произведения е причинено не от взаимодействието, а преди всичко от племенната общност на източните и южните славяни, и особено от ясната племенна общност между руския и българския народи и от единството на тяхното културно-историческо наследство. Това единство личи особено ярко в езика на двата гореспоменати братски народи.

---

[1] М Халанский, пос. съч., Р. Ф. В., 1893, № 4, стр. 245 и сл.

IV. БЪЛГАРСКИЯТ И РУСКИЯТ ЕЗИЦИ В ТЕХНИТЕ ВРЪЗКИ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ

Известно е, че старобългарският език, който в същност е един от българските македонски говори от IX—X вв., а именно българският солунски говор, ляга от края на X в., според общеприетото в руската наука схващане, в основата на руския литературен език и на руската писменост. От 988 г., когато киевският княз Владимир приема официално християнството от Византия, културният живот на киевското общество попада под силно византийско-българско влияние, което изтласква на заден план, а след това и съвсем парализира предишното западнославянско влияние. От това време в Русия се появява обширна писменост, отначало на старобългарски език, в която с течение на времето все повече и повече започват да проникват елементи от руския език. Предполага се, че като е станал църковен, старобългарският език е започнал лесно да прониква отначало в езика на културните върхове на тогавашното руско общество, а след това и в езика на широките народни маси, в резултат на което в руския литературен и всекидневен народен език има много звукови формални и лексически особености, характерни за тогавашния български език. Тия български езикови елементи в руския език се наричат българизми.

„По произхода си руският литературен език е“, — както казва академикът А. А. Шахматов, — „пренесеният на руска почва черковнославянски (по произход старобългарски) език, който в течение на вековете се е сближавал с живия народен език и постепенно е губел чуждоземния си облик. . . Вследствие близостта си с руския език, той никога не е бил чужд на народа, така както е бил чужд, особено на германците, латинският език. Поради това още през първите години от съществуването си на руска почва той започва неудържимо да се асимилира от народния език, тъй като русите, които говорели на него, не могли в своята реч да отделят от този усвоен от тях език, нито своето произношение, нито своята словоупотреба и своето словоизменение“ [1]

Като изхожда от тези схващания за началния период от историята на образуването на руския литературен език и като смята, „че първа и съществена задача при анализа на съвременния руски литературен език както на образованите класи, така и на стремящите се към образование народни маси, е да се определят църковнославянските елементи, запазени в тоя език“ [1], академикът Шахматов идва до заключението, че „в своя словарен състав съвременният руски литературен език поне наполовина, ако не и повече, е останал църковнославянски, т. е. старобългарски.[2]

---

[1] Акад. А. А. Шахматов. Очерк современного русского литературного языка. Изд. 3-о, 1934, стр. 8 и сл.

Напоследък схващанията на Шахматов бяха подхвърлени на критически бележки от академика С. П. Обнорский, който, основавайки се на факта, че е имало руски оригинални паметници и от по-ранна епоха, като напр., Руската Правда, в която почти няма църковнославянизми, изказва предположението, че в Русия е бил на лице литературен език от по-ранен вид, а именно чист руски език, незасегнат по съвокупност на своите фонетични, морфологични, синтактични и лексически признаци, от въздействието на българо-византийската култура. Академикът С. П. Обнорский, предполага, че „побългаряването, или, което е все едно, повизантиняването на руската култура, специално проникването на български елементи в руския литературен език, са били явления с характер на исторически напластявания в общата история на развоя на руския литературен език.“ [3]

Но както и да разглеждаме „българизмите“ в съвременния руски език — като наследство от старославянския или църковнославянския език, легнал, според теорията на академика Шахматов, в основата на руския литературен език, или като по-късна наслойка в руския език, според теорията на академика Обнорский, българският народ, във всеки случай, е направил културен влог в руския език, дори и да допустнем, че нещо от тоя културен влог е било общо достояние още в предисторическо време, т. е. преди възникването на руската писменост, а именно достояние на езика на антските племена, от които водят началото си както руският, така и българският народи.

Към числото на българизмите принадлежат, например, всички думи от типа: брань, бранить, възбранять, руск. оборона; брег, руск. берег; бремя, обременять, руск. беременный; власть, владетель, руск. волость; облако, руск. оболочка; власт, облекать, развлекать, руск. волоку; враг, руск. ворог, ворожить; врата, привратник, руск. ворота; глава, главенство, заглавие, руск. голова, головной; град, гражданин, ограда, преграда, награда, руск. город, горожанин и т. н.; всички така наречени непълногласни форми със срички: — ра-, -ла-, -ре-, ле-, вместо руските пълногласни форми със сричковите съчетания: -оро-, оло-, -ере-, -ело-; город, молоко, берег, шелом и др.

За да се оцени както трябва огромното значение на тоя български влог в руската култура за развоя на руския език и мисъл, достатъчно е да се спомене, че българизмите са помогнали да се разграничават в руския език и мисъл понятията: борозды и „бразды правления"; „власть" и волость; „влачить жалкое существование" и волочить; „врата премудрости" и ворота; переоворот политически и „превратность судьбы"; „вред" и веред; голова, головной мозг и „глава книги", „главный предмет"; заголовок и „заглавие", „гражданин" и горожанин; голосовые связки и „гласный суд"; дорогая вещь и „драгоценная вещ"; деревянный ящик и „деревесный уголь"; „жребий" и жеребьевка; здоровый ум и „здравый смысл"; золотой предмет и „златолюбивый человек"; короткий рассказ и „краткое изложение"; мороз и „мраз"; обморок, морочить и „мрак", мрачный, „омрачать"; молодец и „младенец"; молочная каша, но „млечный путь"; норов, норовистый и „нрав", „нравственный," нравиться; заполонять и „пленять", „пленителны"; порожний и „праздный; порох, пороша, запорошить, и „прах"; — разбивам противника „пух и прах", „все пошло прахом", „прах предков" и т. н.; передать и „предать"; переступить через порог и „преступить закон", „преступник"; переворачивать и граматически съвсем еднаквото с него, но семантически съвсем различно — „превращать"; от същия характер са и термините: на руски — перетерпеть несчастье; на български — „претерпеть несчастье"; перегородка и „преграда"; перечить и „прекословить"; правая и левая сторона и „страна света"; сторож, сторожить, но „стоять на страже"; холодный и „прохладный; руското хоронить и българското „хранить", „сохранять", „охранять" и др. подобни; руското черед, очередь, и българското „учреждать", „учреждение", „стоять на чреде высокой" и т. н.

---

[1] Пак там, стр. 11.

[2] Пак там, стр. 44.

[3] Пак там, стр. 44, забел. на редактора; по-подобно вж.: С. П. Обнорский. Русская Правда как памятник русского литературного языка. Изв. АН СССР. Отд. общ. наука, 1934.

Думи като: здравствуй, здравей, время, вред, брань, враг, срам, сладкий, страна, страници книги, член съюза, член правления и др. п., „среда, средний и срединный, власт, владычествовать, владыка" и др., дотолкова са се вкоренили в руския език и дотолкова са се порусили, че човек, незапознат с историята на руския език, не би могъл да повярва, че по своята основа всички тия думи са български, а не руски. А такива думи в руския език има много.

Няма да изброявам тук множество други характерни българизми, които са влезли в руския език и са придобили в него право на гражданственост; това не влиза в задачата на настоящия очерк, посветен на по широката тема за българо-руските племенни и културно-исторически взаимоотношения, където въпросът за езиковите връзки е само частичен проблем. Във всеки случай, като се говори за руско-българските културни връзки по отношение на езика, необходимо е да се подчертае, че българският език е обогатил значително съкровищницата на руския език, специално в тоя смисъл, че влезлите в руския език българизми са послужили като основа за образуване на огромно количество нови думи, придобили право на гражданственост в руския език, наред с думите, образувани от руски основи, каквито са отбелязаните по-горе пълногласни руски форми и съответните им български непълногласни: берег, волочить, ворочать и вращать, голова и глава и т. н. Тези българизми са обогатили значително руския език, като са му дали готови, родствено близки, а поради това и общодостъпни и общоразбираеми за народа словесни формули, които в общия процес на развоя на мисленето са изиграли роля на разграничаващ фактор и са послужили като основа за образуването на множество нови понятия, явяващи се като диференциация на основни и понякога единни понятия, изразявани с един общ термин, напр.: власть и волость, переворот и превратность, вред и веред, голова и глава, голосны и гласный и гласниый, здоровый и здравый, мороз и мразь, передать и предать, переворачивать и превращать, и т. н.

Българизмите, обаче, не само са влезли широко в руския език и с това са станали негово органично достояние, но в отделни случаи са изместили или почти изместили, най-малко в литературната традиция, съответните стари руски термини: като напр., българското благой вм. руското бологой; от тая гледна точка названието на известното населено място Бологое е рядък остатък от стария руски език, т. е. нещо като словесна вкаменелост. Българските термини влага, влажный са изместили в литературната традиция старите руски термини волога, вологий, волглый. Българското облаке изместило руската дума оболоко, обаче като по преди се е запазила думата оболочка. Руското ворог е отстъпило мястото си на българското враг, вражеский, вражда, но руската основа продължава да живее в думата ворожить, която наред с българското враждовать е получила спеииално значение, нямащо сега нищо общо с българската вражда, така както българската основа вред, вредний, повреждать е заменила руската основа веред, която пък е получила специфично значение, и др. п. Такива примери могат да се приведат много.

В сравнение с руския език съвременният български език се отличава с архаичността на своя лексикален състав и граматичен строеж. Той не познава, например, склоненията, т. е. изменението на думите по падежи и се ползува от различни предлози за изразяване на падежните отношения. Той не познава неопределената форма на глагола и за образуването ѝ прибягва до помощта на частицата „да“ и личната глаголна форма на сегашно време: „Аз искам да зная“; „ти не можеш да идеш там“; „вие не щете да кажете“. Формата на така нареченото второ минало причастие на — л (чел) -ла, -ло, мн. ч. -ли и т. н., която в руския език е загубила значението на причастие и съществува сега като форма за минало време, в българския език си остава истинско минало причастие. Докато в руския език старата глаголна форма на перфекта е изчезнала и от нея е останало само единствено в минало причастие — „я видел“, вместо „я есмь видел“, в български език глаголната форма на перфекта е запазена в пълния си вид: „аз съм видял, ти си видял, ние сме видяли“ и т. н.

Характерна особеност на българския език, с която той се отличава от всички останали славянски езици, са така наречените членни форми с задпоставен член. Ролята на члена в повечето български говори, а също и в литературния български азик изпълнява старото показателно местоимение: за имена от м. р. -т, за имена от ср. р. -то, за имена от ж. р. -та, за имена от м. и ж. р. мн. ч. -те, и за имена от ср. р. мн. ч. -та, при което, ако името от м. р. завършва на съгласен звук, пред членното окончание „т“ се развива съединителна гласна, означавана в българската графика с буквата „ъ“ и напомняща по произношение руските неударени гласни „а“ или „о“, които съществуват, например в руските думи: ногà, сохà, головà и др. п., или сапòг, самòвар и др. В някои български говори вместо звука „ъ“ в тези случаи се произнася „о“: човèкът или човèкот, при членувана форма — човèк; стòлът при нечленувана форма стол и т. н.; ж. р.: бàбата, кравата; ср. р.: селòто полèто — село, поле и т. н.; множествено число: човèците, бàбите, кравите, селàта, полèтата.

Както отбелязахме по-горе, другите славянски езици не познават членната форма, но в някои северновеликоруски говори има аналогични на българския език форми, които някои учени разглеждат именно като запазен и до днес в руските говори остатък от съществуващите там членни форми. Така например, в „Сказке о злущей волшебнице“, записана в Муромска околия на Владимирска губерния, се срещат такива изрази: „Лакей и говорит барену: барен! Сем-ка я послушаю, не бают ли что про тея (т. е. про тебя) доцерите? — Пошел лакей; не будь дурак, стал у двери и ну слушать. Больша сестра и говорит: ох, какой баренот!“ . . . „Вьслушал у нищих это все сын, полетел к матере, сделал все, как велел барен, и стал камышком матере, глаза пользоват. . . Она и открыла глазате“.

В текстовете, записани в Московска губерния, срещаме такива изрази: „Утрьм паехыл глидеть, щчо тут за лисица ф капкан папала. Гляжу — барсук толыстъй. В норуть влес, уцыпилсы. Щчо делать? Кнут у миня долгай, свитай. Найдену на ногу барсуку кнутат. . .“

„Халера пришла — умер мужат. . .“

„Цюжаята дитя, ана гримуця (?) Таперь у миня нет дитейти: йие матьта мне внука, дацерня доць. Маимти горюшкам се поле посеянъ. . . Ф. Киевете восим дней жыли[1] . . .“

Характерен в тоя смисъл е езикът на известния вожд на протестантите против никоновските църковни нововъведтния в XVII в., протопоп Авакум, роден в Нижегородския край, тоест великорусин по националност. В езика му се срещат такива изрази:

---

[1] Н. Дурново и Д. Ушаков, Хрестоматия по великорусской диалектологии. М., 1910., стр. 122, 123, 126, 127.

„Умот у него не крепок“, „А у тебя где кругот?“, „Человеку тому душката коему больна“, „Сядет диаволот на пиру том“ и др. п.[1]

Сравнително-историческото изучаване на въпроса за члена в българския и руския език довежда проф Л. Милетич до заключението, че тождеството между българския и руския член свидетелствува за непосредствено съседство и по-тясно родство на българските славяни с великоруските племена. Друг български езиковед, проф Б. Цонев, в резултат на изучаване сходствата, наблюдавани в българския и руския езици, идва до извода, че тези два езика са граничели някога по-тясно, което му се струва напълно възможно при наличността на стари български поселища в Молдавия и Трансилвания.[2]

Както отбелязахме по-горе, и по своя граматичен строеж и по лексикалния си състав българският език в сравнение с руския е по архаичен. Поради това в българският език често се пазят основи, изчезнали в руския език, но запазени в производни от тях думи. В такъв случай българският език, като твърде сроден с руския, помага да се разбере руската дума, значението на чиято основа се забравя поради това, че самата основа е изчезнала. Такава, например, е руската дума „окорок“, чиято основа корок би могла да бъде пълногласна форма, а успоредно с нея би могла да съществува непълногласната форма „крак“. Но в руския език дума „крак“ няма. А в българският език има такава дума и тя значи „нога“. Вероятно с тая основа имат връзка и руските „корачки“ или „карачки“ — „четири крака“, „пълзя на четири крака“ и т. н.

В древноруския език е имало дума чаща с значение „дреха“ и специално — „гащи“, „панталони“. Производна от тая дума е била думата гачник — „пояс“. В литературния език тая дума не е влязла: тя е била изтласкана от „по-цивилизованата“ средновековна западно-европейска дума „сутана“, от която произлизат руските „штаны“, отстъпили след това мястото си в литературния език на нов заместник, холандските „брюки“; от Холандия иде и руското „зонтик“ (чадър), първоначално зондек (zonne-dek). С появата на брюки средновековното латинско штаны става неудобно за употреба в литературния език. Но в руските народни говори в Сибир има дума гача, която в мн. ч. — гачи означава: 1) бедра, краката от коленете до таза, заедно с хълбоците; 2) шалвари, панталони, гащи; 3) долните части на гащите, крачоли и т. н. Пак там е отбелязана и думата гачник, гашник, гачен, или гач с значение: ремък, връз, шнур, панделка за задържане и завързване на шалварите.[1]

---

[1] По-подробно на темата за членните форми в българския и руския езици виж: L. Miletić. O čanu u bulgarskom jaziku. Zagreb, 1889; пак от него Членът в българския и руския език. Сборник М.Н.П., кн. XVIII. София, 1901; проф. Б. Цонев. Развитие и употребление на членната форма в българския език. Български преглед. кн. XI, София. 1895.

[2] Виж от него: Увод в историята на българския език. Сборник М. Н. П., кн. XVIII. София, 1901; Като продължение на тая работа служи пак неговата статия „Към историята на българския език“, (пак там, кн. XIX, София, 1903).

В севременния български народен и литературен език думите гащи и гащник — „ремък, връв за гащи“, се ползуват с всички права на гражданственост.[2]

В древно-руския език има думата говядо — „едър рогат добитък“ и говядар — „пастир, говедар“.

У Дал са отбелязани в руския народен език думите: говядо и производните от него — говяжий, говяднина със същото значение, но в руския литературен език тая дума я няма, макар и да се пазят производните от същата основа: „говяжий, говядина“. Що се отнася до руското народно говядарь, в речника на Дал са дадени следните значения: „гуртовщик, прогонщик, нагульник скота и скотопромышленник“.[3] В българския народен и литературен език и до днес живеят думите говедо или говядо (Геров) с значение „едър рогат добитък“ и говедар или, според Геров, говядар — „пастух волов и коров“,[4] т. е. със същото значение, с каквото тая дума е известна в древноруския език. Подобни руски народни думи, които не са влезли в руския литературен език, не са българизми, а са прастаро общо културно достояние за руския и българския народи, което подчертава близката родствена връзка между двата братски народи. Такива примери би могло да се приведат много.

И тъй, освен културното наследство, общо от най-стари времена за двата братски народа, българския и руския, които са найсродни помежду си етнографски, руският народ в развитието на своята култура е задължен на българския, както вече видяхме, твърде много. Но в още по-голяма степен българският език е задължен на руския. Влиянието на последния върху българския литературен език започва от XVII в. Отначалото то е било незначително, защото незначителна по това време е била и самата българска литература, но с течение на времето, колкото повече е растяло просвещението на българския народ и се е развивала неговата литература, толкова по-силно и по-силно е ставало руското влияние. Като се почне от основателя на новото литерарурно течение в България от втората половина на XVIII в, Паисий Хилендарски, автор на знаменитата в културната история и национално-политическото възраждане на българския народ „История Славеноболгарская“ (1762 г), та чак до наши дни, руската наука и руската художествена литература служат на българските писатели и изобщо на цялата българска общественост като неизчерпаем извор на знания и литературно творчество. Българската младеж се е запознавала с руската наука и култура или непосредствено в руските учебни заведения, или като е четяла и изучавала руската книга. А и с западно-европейската литература българският народ се запознава почти до най-ново време чрез руската литература, защото произведенията на западноевропейските писатели дълго време са били превеждани на български главно от руските им преводи.

---

[1] Вл, Даль. Толковый словарь живого великорусского языка, т. I. Изд. 3-о, 1903. стр. 851.

[2] Найден Геров. Речник, ч. I. Пловдив, 1895, стр. 211.

[3] Вл. Даль, пос. съч., стр. 898.

[4] Найден Геров Речник ч. I. стр. 228 и сг.

Според софийският професор Б. Цонев, след освобождението на България руското влияние се е разляло така широко в всички насоки на българската действителност, че „робската" до това време земя, където е било забранено по-рано дори да се произнася думата „русин", дума, която е можела да се произнася само тайно или с шепот и под различни благовидни метафори, изведнъж заприличала на руска земя със своите началства, армия, фуражки и чаи. . . „Но най-силно и трайно е руското влияние върху езика ни, който и днес още (статията е писана в 1902 г., т. е. 25 години след освобождението на България) гъмжи от руски думи, думи, които не считаме и за руски, защото ги разбира и употребява вече и мало и голямо у нас" — пише професор Цонев.[1] Тоя учен, който до последните си дни (умрял 1926 г.) остана найдобрият познавач на историята на родния си език, който бе и активен участник в строежа на националната езикова култура, човек с широки демократически възгледи и борец за ново опростяване на българския правопис в цитираната по-горе статия говори и за българския език, който „макар и да го привеждаме в принудена връзка с нашия старобългарски език, е всъщност копие на руския правопис; неговите ерове и ятове, от които и до днес не може да се отърве — са чисто и просто продукт на руско влияние. . ."

Професор Цонев различава четири групи русизми в българския език. Първата група, според класификацията на Цонев, съставят народно-руските думи, като: барабан, богатыр, блины, бумага, бит, (руското быт), версия, водка, всадник, веха, горе, борщ, брожение, запас, казначей, лесничей, орудие, печка, порядок, почерк, прямо, пятно, разряд, столовая, сходен, сухари, тройка и др.

Втората група руски заемки в българския език, според Цонев, са старобългарски или църковно-славянски думи като: броня, бедро, вельможа, вития, витез, внезапно, вселена, жезъл, завет, лепота, недро, одежда, тать, чертог, юноша и др. Тия думи, според Цонев, имат книжен произход, но са дошли в руския език от старобългарския и само някои от тях са променени съгласно фонетичните закони на руския език.

Третата група заемки в българския език, според класификацията на Цонев, са думи също от книжовен произход, но не заимствувани от старобългарския език, а специално създадени от някои руски писатели за изразяване на по-съвременни понятия или за предаване на руски на някои специални термини от европейските езици, като, например: впечатление, влияние, представление, неизбежен, необходим, данни, чествува, уединение, средоточие, състояние, свойство, предразсъдък, предписание, превъзходителство, въглерод, въодушевление, въображение, донесение, действителен, значителен, изобретение, изражение (рус. выражение), кислород, качество, количество, краснописание, личинка, насекомо, обнародвам, обстоятелство, определение, окончание, окръжие, отношение, отстоявам, отсъствие, присъствие, параход, пищеварение, поведение, понятие, постоянен, предисловие, предшественик, призвание, равновесие, разсеян, съобщение и др.

---

[1] Б. Цонев, Руско-български параллели, Славянски глас, книга първа, София, 1902 г.

Четвъртата група руски заемки в българския език, според класификацията на проф. Цонев, съставят руските думи, заимствувани от някакъв друг, не-славянски език и взети от българите чрез руския език. Повечето от тия думи са заимствувани от руския език от френски и немски: авангард, батарея, волонтер, депо, депеша, диплом, газета, граната, карета, корниз, квитанция, конвой, контрола, лазур, лакей, манеж, медаль, народ, портупей, редут, рекрут, свита, флот, фураж, вербувам, винт, веер, бандерол, канцлер, кран, кучер, легер, ландшафт, лейбгвардия, лозунг, матрац, мащаб, порт, рамка, рота, ротмистер, фалш, фельфебель, фелдшер, флаг, цокъль, шкаф, шлейф, шнур, шпоры, щаб, щемпель, щоф, щраф и др.

Такива заемки от руски народни думи в българския език, като се броят при това не само чисто славянските, но и взетите от руския народ от съседите още преди установяването на литературни връзки с Запада, проф. Цонев изчислява в българския език до 400. Общото число на църковно-славянските думи, влезли в българския език отчасти от руския език, а отчасти, по всяка вероятност, от средновековните писмени паметници, което, според Цонев, е твърде трудно да се разграничи, наброява повече от 700. Броят на западноевропейските думи, влезли в българския език чрез посредничеството на руския, проф. Цонев определя приблизително на 800—900, но истинския брой на тия думи, както той предполага, е без съмнение по-голям. Професор Цонев смята, че общият брой руски думи в българския език е около 2000. Другите славянски езици, според същия учен, нямат дори една десета част от тия думи. Така, напр., хърватският език има всичко 137 руски думи. Не повече руски думи имат в речниците си и другите славянски езици. Българският език благодарение на руските заемки се е обогатил с много понятия, за които по-рано или не е имал свои думи, или пък такива думи е имало в народния говор, но българските писатели, както предполага проф. Цонев, не са ги знаели, за да ги противопоставят на руските думи.

Като характеризира значението на тия руски заемки в българския език, проф. Б. Цонев казва, че чрез руския език и руската литература българите са се издигали интелектуално много по-скоро, отколкото биха се издигнали посредством немската или френската литература. Чрез руската литература Виктор Юго или Гьоте ни е така понятен, както и Пушкин; Дарвин и Лесинг — като Карамзин или Белински. Нашите читалища и библиотеки навред из България съдържат в повече руски книги, отколкото други чужди, даже повече отколкото български. Тия легиони руски книги, вестници и списания, които влизат постоянно в нашата земя, постепено освобождават българския дух от невежеството, както легионите руски войски освободиха българския народ от робство. На руската литература ние сме задължени за своето духовно освобождение така, както сме задължени на руската държава за политическата си свобода. . . Чрез руската книга ние много рано усвоихме множество културни понятия, много лесно се запознахме с руската и европейска мисъл, с една реч — в късо време повдигнахме народния интелект, а то е полза, която стои много по-горе от тия няколко варваризми, много от които езикът ни сам ще изхвърли с течение на времето, щом асимилираме добре и разберем хубаво ония понятия, за които се ползуваме сега от руските изрази. . . Много от руските думи, във всеки случай, ще останат завинаги в нашия език, и трябва да останат, първо, защото напълно сме ги усвоили, а второ, за да бъдат вечни паметници на взаимната връзка между двата братски народа.[1]

Както видяхме по-горе, проф. Цонев нароява повече от 2000 руски думи, влезли в българския литературен език. Във връзка с това друг български автор пише: „Две хиляди думи в нашия още не напълно доразвит литературен език! Две хиляди думи, от които е трудно и едва ли ще може някога да се освободим! Кажете, кога ще заменим и как ще можем да се освободим от думи като: запас, печка, почерк, тройка, броня, внезапно, вселена, жезъл, чертог, юноша, впечатление, предразсъдък, поведение, насекомо, учреждение, заведение, популярен, канцелария, взаимен, граница, значение, значителен, възмущение, смуг, възмутителен, благоухание, блуждая, заблуждение, поругание, ругателен, ругая се, художник, художество, исчадие, домочадие, вероятно, неприятно, понятно, понятие, занятие, начало, началство, разпятие, препятствие, точно, точка, точност, славянин (с я вместо ѣ), обявление, представление, управление, престъпление (с звукосъчетанията вл, пл, бл,) и пр. и пр.

„Всичко това не са termini technici, като канцеларските: входящ, изходящ, настоящ, или бивш, свършивш, или: младши, старши, висш, низш, височайши, и пр. — всичко това са думи, от които ние се ползуваме всеки ден в литературния, и в разговорния език. Ето какво значи литературна и езикова симбиоза. И при това, забележете: нашето чувство по отношение към тези думи съвсем не е онова, което изпитваме към другите чуждици, към думите, взети, да кажем, от френския или немския езици. Ние до такава степен сме се сродили и свикнали с много от тях, че често и не забелязваме, че това са русизми, и ги разглеждаме като свои родни думи, и само като се вгледаме по-добре в тях, ние се убеждаваме, че това са действително варваризми“.[2]

---

[1] Б. Цонев. Споменатата статия, стр. 9, и сл.

[2] Ив. Раев. Цели и средства на обучението по руския език. Училищен преглед, година XXX, януари, 1931, кн. I. стр. 40—69.

Изложеният по-горе материал, характеризиращ племенните и културно-исторически връзки и взаимоотношения между българския и руския народи според техните езици, ни навежда към следните изводи:

1. В българския и руския езици има значителен слой от елементи на несъмнено и предполагаемо заимствуване на руския език от българския и на българския език от руския.

2. Но родствената близост между българския и руския народи по отношение на езика, което позволява да се твърди, че съвременният български език в сравнение със съвременния руски език представлява в известен смисъл архаичен вид на съвременния руски език, т. е. на същия руски език на по-ранна степен от неговия исторически развой, дава всички основания да се каже, че близкото родство на съвременния български и съвременния руски езици се обяснява не само с наличността на елементи на двустранно заимствуване и влияние, но също така и с общността на племенния произход на тези два братски славянски народи, в основата на които лежат антските племена. Аз само поставям тоя въпрос, но за неговото окончателно разрешение би било необходимо специално изследване. Във всеки случай, много от онова, което сега е прието да се разглежда изобщо като българизми в руския език, ми се струва много често в действителност не като българизми, а по-скоро като антизми, т. е. предбългарски и предруски елементи в тези езици, водещи към общия за тях племенен прадядо — към източно-славянските племена на антския съюз.

Такъв е нашият основен извод от сравнителното изучаване на съвременния български и съвременния руски езици в тяхния исторически развой.

V. РУСКО-БЪЛГАРСКИ ЛИТЕРАТУРНИ ВРЪЗКИ

През епохата на първото българско царство (679—1018), като се почне от времето на Борис-Михаил (852—889), в България, като първа славянска страна, се заражда писменост на българославянски език. Възникнала поради нуждите на държавата, нейния вътрешен и външен живот като на велика европейска феодална държава, която не отстъпва по това време нито в териториално, нито в политическо отношение на световната държава Византия, българската литература бързо се разраства в мощна сила и, както е известно, не само съдейства за културно-историческия подем на българския народ, но скоро става най-важният източник, въз основа на който възниква и първата литература у най-близките съседи на българите — сърбите, и в Русия. Българската литература, чийто разцвет е към времето на Симеона (893—927), дава на руския народ литературен език и четиво, което е било необходимо за културно-просветните цели на онова време.

Характеризирайки в общи черти българската литература от симеоново време, може да се отбележи, че тя е имала най-вече просветен характер, била е преведена от гръцки и е служела за пропаганда и популяризация на основите на християнското вероучение. Като допълнение към нея са служили произведения от общообразователен характер, като историческите хроники, също преведени от гръцки.

На чело на литературното движение в България тогава е бил цар Симеон, който е получил висше образование в Цариград, в същата оная придворна Магнаурска академия, където не много преди това се е учил и създателят на славянската азбука — Константин (Кирил). Симеон обединява в себе си качествата на талантлив администратор, забележителен пълководец и покровител-меценат. По начетеност и културни интереси той не отстъпва на своите съвременници — византийските императори Лъв VI (886—912), наречен заради склонността му към научни занимания Философ, и неговия син Константин VII Багренородни (913—959).

Литературната атмосфера във византийския двор, която окръжава Симеон през неговата младост, сказва, очевидно, силно влияние върху него и се слива в съзнанието му с величието на византийския двор. Най-после няма никакво основание да се съмняваме, че наследникът на българския престол е имал склонност към научно-литературни занятия и се е интересувал от литературата лично, а не само поради своето официално положение като бъдещ български цар и претендент за великодържавното византийско наследство. Византийският патриарх Николай Мистик, който лично познава Симеон, пише в едно от писмата си в 923 година, когато Симеон е бил вече на 59 години: „Зная, че ежедневно поиш прекрасната си душа с животворната вода на учението; зная, че и ти любознателно препрочиташ старите книги". Макар в това изказване на лукавия византийски царедворец да се долавя известна доза ласкателство и раболепие пред могъщия български цар, който заплашвал с непрестанните си нападения не само независимостта, но и самото съществуване на Византия, при все това в приведената по-горе характеристика на българския цар може да се види и историческа истина. Съвременниците говорят за Симеон, че той бил „прочел всички книги", наричат го „полугрък", и нов „Птолемей", пишат похвали за любовта му към книгите и му посвещават своите произведения. Известно е, че Симеон е имал собствена обширна библиотека в Преславския дворец; че е събрал около себе си група български писатели и учени, че всестранно е поощрявал литературната им дейнос и че лично ги е покровителствувал, а в отделни случаи по собствен почин им е поръчвал известна литературна работа. Вероятно, той е държал при себе си значителен щат от славянски и гръцки преписвачи на книги, между които е бил и братовчедът му Тудор Доксов, който, според сведенията на изворите, е преписвал по поръчение на Симеон книги в Преславския манастир „на устни Тыча".

Редица български писатели — Климент Велички, Наум Охридски, Константин Презвитер, Григорий Мних, Йоан Екзарх, а вероятно и мнозина други, чиито имена не са стигнали до нас или пък засега ни са неизвестни, са работели под покровителството или под непосредственото ръководство на Симеон. В резултат на тая колективна работа на най-културните елементи на българската общественост, начело със Симеон, към началото на X в. в България се издава обширна литература на българо-славянски език; несъмнено по-обширна от оная, която е дошла до нас във вид на няколко произведения на писатели, чиито имена ни са непознати. Литературата на симеоново време е образувала основата, върху която след това е живяла и се развивала българската литература на следващите векове, чак до завладяването на България от турците в края на XIV в., прибавяйки към нея сравнително малко ново. В тая основа влизат също така и литературните трудове на Симеон.

Според думите на съвременниците, любим предмет за четене на Симеон са били творенията на Йоан Златоуст (IV в. сл. н. е.). На Симеон се приписва авторството по съставянето на сборника от произведения („слова“) от тоя писател. Тоя сборник е наречен от автора си „Златоструй“. Той се е ползувал с широка популярност сред руските читатели чак до XVI в.; на наше разположение е по-късният негов препис. Всички преписи от това произведение, както и значително преобладаващото мнозинство от произведенията на българската литература от симеоново време, са запазени само в Русия. По такъв начин, на руския народ принадлежи изключителната заслуга, че е опазил в своите недра тези единствени по рода си исторически ценности от културата на славянските народи и на цялото мирово човечество. Пак на руския народ, в лицето на неговите учени, принадлежат предимно и най-капиталните изследвания на паметниците на тогавашната българска литература.

С името на цар Симеон се свърза и друг сборник, известен под името „Изборник Святослава“ от 1073 г. Това е огромно по обем произведение с енциклопедичен характер, състоящe се от 383 статии с най-разнообразно съдържание из всички области на знанието по онова време. В него има статии с догматическо, философско, историческо, филологическо съдържание. Преписът от това произведение на Симеон, който притежаваме и който се пази в Московската синодална библиотека, е бил направен, или, както са се изразявали тогава, е бил „написан“ в 1073 г. от дякон Йоан за Святослав Ярославич Черниговски (1027—1076). По своя външен вид тоя препис представлява от себе си забележително произведение на древноруската графика. Обаче в другия препис от същия сборник, известен в библиографията като „Сборник Кирилло-Белозерского монастыря XVI в.“ се казва ясно, че както самият „Сборник“, така и съдържащата се в него „Похвала“ са били написани за Сименон български, и били посветени на него.

В руската писменост от XI в. има забележителни писмени паметници, като, например, известното „Остромирово евангелие“, написано в 1056 и 1057 г. в Киев от Дякон Григорий за кмета Остромир, и „Изборник Святослава“ от 1073 г. Тия две произведения, както и множество други, преписани от българските оригинали, свидетелствуват за високото културно равнище на напредничавите кръгове от руското общество в XI в., за високото ниво на образованост на руското общество, за наличност на развит художествен вкус. Естествено, всичко това сочи за повече или по-малко продължителен предходен период на културно развитие. Този факт не подлежи на съмнение. Затова нашата летопис свързва началото на културния живот на Русия с името на Владимир Светославич и с приемането на християнството от Византия. Летописецът казва, че след приемането на християнството и покръстването на киевляните, Владимир „посълав, нача поимати у нарочитыя чади дети и даяти на учение кънижьное“ и в това именно летописецът съзира изпълнението в руска земя на пророчеството, което гласи: В оны дьни услышат глусии словеса кънижьная, и ясен будеть язык гугнивых“, защото, според твърдението на летописеца, руските хора „не беша преди слышали словесе кънижьнаго“. Трябва да се признае сега, че тия твърдения на летописеца отговарят на историческата действителност и представляват от себе си тенденциозно византийско осакатяване на тая действителност. Сега вече знаем, че руските хора в действителност са били запознати със „словесами книжными“ най-малко поне сто години преди официалното приемане на християнството от Владимир. За това свидетелствува, напр., един такъв писмен паметник, като знаменитите глаголически „Киевские листки“, представляващи от себе си най-древният паметник на старославянския, т. е. старобългарския език ако нѐ от края на IX в., то от самото начало на X в.

Прочее, културните връзки на руския народ с българския водят началото си, несъмнено, още със самото възникване на славянската писменост у българите, т. е. от IX в., когато в Киев вече е имало и християнска община, и християнска съборна църква св. Илия, в която, между другото, „християная Русь“ на княз Игор е дала клетва за верност при договора си с гърците. Всичко това свидетелствува, че тогава е имало и необходимите църковни книги на славянски език, написани именно в това време (втората половина на IX век.) от солунските братя Константин и Методи и техните сътрудници и ученици в Моравия, откъдето тези първи книги са тръгнали след това на юг, към българските, и на изток, — към руските славяни. Като се почне от X в., когато немците разгромяват славянската писменост и ликвидират славянския старобългарски език като църковен език в Моравия, с което центърът на славянската култура се измества от Моравия, в България се установяват културни връзки на руския народ непосредствено с българите отначало чрез Византия и Атон, а след това, вероятно и направо с България чрез славянските тогава Молдавия и Влахия. По такъв начин, към времето когато Владимир Святославич приема християнството (988 г.), руските славяни вече са разполагали с всички необходими църковни книги на родствено близкия за тях българския език, а заедно с това и с другите произведения на знаменитата българска писменост от X в. Само ако се допусне това, може да се разбере как се появяват класическите паметници на руската писменост в Русия през XI в., а също тъй периферията на Киевска Русия, в Новгород и в областта на Чернигов.

Оттук следва, че началният период на зараждане и развой на руската литература е свързан най-тясно с българската литература и че в основата на древната руска писменост лежи българското културно наследство. Трябва да си дадем сметка за това, какво социално значение е имала писмеността в началния период на строителството на нашата национална култура, за да оценим правилно значението на тоя факт.

В началото на XI в. (в 1018) България бива завладяна и поробена от Византия. Положението на народа под византийско иго е било много тежко. Политиката на завоевателя е била насочена към унищожаване на българския език и българската национална култура с цел да се денационализира напълно българския народ и да се превърне в покорни верноподаници-елини. В тая политическа обстановка националната култура на българския народ идва до упадък и загубва своята ръководна роля в културния живот на най-близките съседи — южните и източните славяни. Според характеристиката на проф. М. Н. Сперански, в XII—XIII вв. в руската литература се забелязва значително отслабване на българското влияние, но в замяна на това пък започва самостоятелното, макар и незначителното развитие на домашната литература. Към това време в Русия се отнасят произведенията на Кирил Туровски, Климент Смолятич, „Слово о полку Игореве“, „Начальная летопись‘, и т. н. В същото това време се появяват самостоятелните преводи от гръцки направо на руски език: „Житие Андрея Юродивого“, „Житие Феодора Студита“, „Студийски устав“, „Пандекты Никона Черногорца“, Йосиф Флавий („Война“), „Пчела“ и др. Това самостоятелно развитие на руската литература е било забавено в хода на самия руски живот — от феодалната раздробеност, а след това от татарския погром. Това положение продължава до XIV в.[1]

Между това българският народ, изнемогващ под византийско иго, не пада духом, не се поддава на унищожителната политика на своя насилник и му напомня за своята несломимост чрез всенародни въоръжени въстания. От тия въстания особено съкрушителни за византийското владичество в България са били: въстанието на Петър Делян в 1040 г., на Георги Войтех в 1072 г. и на братята Асен и Петър в 1185—1187 г. Последното довежда българския народ до национално освобождение, до възстановяване на държавната независимост и до нов подем и разцвет на националната култура, към края на XIII — и началото на XIV в.

Българският народ се изправя постепенно на крака, и укрепнал икономически и политически, създава в средата на XIV в. мощна национална култура, която отново играе ръководна роля в развоя на културата у всички южни и източни славяни. Посредници между българската литература и руската, на които руската литература е задължена за обогатяването си с влогове от южнославянските литератури, и на първо място от българската, са били руските монаси, най-образованите хора на онова време. В XIV в. те често предприемат пътувания до Цариград и Атон, където в местните манастири са преписвали или присвоявали славянски ръкописи, с които попълвали руските манастирски библиотеки. Имената на тия книжовници, които са съдействували с ревностните си трудове за обогатяването на руското книжовно съкровище след татарския погром, в повечето случаи остават неизвестни. Ето няколко имена на тези руски монаси, които са прекарали известно време на Атон през XIV—XV вв.: иеромонах Афанасий Русин, Убогий Евсевий, игуменът на един от новгородските манастири Илларион, основателят на Вишерския манастир край Тверь Савва, печерският архимандрит Теодосий. А. И. Соболевски изброява 37 чужди автори, чиито произведения са се появили най-напред в руската литература през втората половина на XIV в. Освен това, по същото време (краят на XIV и особено XV в.) са се появили в Русия бележити български писатели, ученици и продължители на културно-просветната дейност на знаменития български писател Ефтимий Търновски — Митрополит Киприян Цамблак и други, които със своите трудове са оказали значителна помощ на руската култура и просвета.

---

[1] М. Н. Сперанский. Деление истории русской литературы на периоды и влияние русской литературы на юго-славянскую. Р.Ф.В., № 3—4, 1896, стр. 207 и сл.

„Ръкописите на новите руски произведения, неизвестни до сега у нас, са изпъстрени от българизми и с това посочват ясно своята връзка с българската писменост“ — отбелязва проф. М. Н Сперански. „Дейността на тия лица и паметниците от това време — казва същият изследовател — са създали в нашата литература епоха на повторно южнославянско влияние, което е най-вече българско.“ [1]

„Значението на южнославянското влияние върху руската писменост през XIV—XV вв. е много важно — пише проф. А, И. Соболевски. — Благодарение на него, руската писменост се е обновила във всяко едно отношение. Разбира се, замяната на едни буквени белези с други и на един правопис с друг няма голяма стойност; но това съвсем не може да се каже вече и за замяната на неизправните текстове в богослужебните и други книги с изправни и за пренасянето в Русия на значително количество на неизвестни в нея порано, почти изключително преводни съчинения. Трябва да се признае, че като последица от славянското влияние руската литература се оказва удвоена и че новопридобитите от нея богатства се отличават с разнообразие и могат да удовлетворяват всевъзможни потребности и вкусове и дават изобилен материал на руските автори.

„Не може да има съмнение, че без тези богатства ние не бихме имали съчиненията на Нил Сорски, ни своя „Хронограф“, първия руски труд по всеобща история, нито „Азбуковника“ с неговите статии по граматика и правопис“. [2]

---

[1] Пак там, стр. 208 и сл.

[2] Проф. А. И. Соболевский. Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV, XV веках. СПб.. 1894.

С окончателното завладяване на България от турците в 1396 г. българският народ попада под двойно чуждо робство: в политическо отношение той се показва под властта на турците, в културно (език, писменост, църква и училище) — под властта на гръцкото фанариотско духовенство. Положението на българския народ под това двойно потисничество е било, тъй да се рече, безнадеждно: над него е висела заплахата да бъде културно обезличен и напълно данационализиран. В тези мрачни времена на двойно иго руският народ никога не забравя своя брат, българския народ. Руската земя по това време винаги е била подслон за хиляди български бежанци, които са търсели спасение от гнета на турските феодали и зверствата на турските башибозуци и разбойници — кърджалиите. Руската литература, бързо развиваща се през XVI—XVII вв., не е могла да окаже непосредствено влияние върху българската литература по простата причина, че българската литература през времето на турското владичество чак до началото на XIX в. е била почти прекратила своето съществуване. Най-важното, от което се е нуждаел в това време българският народ, това е била материалната и културна поддръжка на манастирите, които са били за онова време културно-просветителни огнища. Освен щедрите парични „милостини“ за българските манастири и църкви, като се почне от XVI в. в България пристигат от Русия в голямо количество словено-руски ръкописи и книги, от предимно църковен характер, които не позволяват да угасне културно-националното съзнание на българския народ и поддържат неговата грамотност и просвета. Това руско книжовно богатство е било богат принос в съкровищницата на българската национална култура и българския език и с него българската литература е живяла, поне, до средата на XIX в., а българският език живее и до ден днешен, за което по-подробно говорихме по-горе. Върху руското културно наследство в България възниква, като се почне от края на XVIII в., и широкото литературно движение от епохата на Възраждането. Това движение намира своя израз в литературните трудове на Паисий Хилендарски, автор на знаменитата в културната история на българския народ „История славянобългарская“ от 1762 г., и в многото произведения на неговия съвременник Софроний Врачански (умрял вероятно в 1813 г.). Двамата споменати писатели си служат със словено-руско-български език, който по начало господствува в българската литература чак до втората половина на XIX в. В това време, благодарение на горещите грижи на най-добрите представители на българската общественост, наука, педагогика и литература — Неофит Рилски, Богоров, Константин Фотинов, Априлов и др., постепенно, върху основата на славяно-руския и българския езици се създава съвременният български литературен език. За първи път с този език в неговия истински национален вид са написани поетическите произведения на първия български поет-класик, Петко Славейков (1827—1895).

Отец Паисий Хилендарски, който пише в 1762 г. своята знаменита „История славянобългарская“, широко се ползува от руски извори и от чужди извори в руски преводи. Към числото на последните принадлежи, на първо място, съчинението на дубровнишкия учен абат от XVIII в., Мавро Орбини (Mauro Orbini или Urbini), написано на италиански език, il regno degli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni, historia di don Mauro Otbini. . . и пр., и преведено в 1722 г. на руски език по нареждине на Петър Велики под заглавие „Книга историография початия имене, славы и расширения народа славянского. . ." и пр. С тая книга в руско издание Паисий Хилендарски се е запознал в патриаршеската библиотека в гр. Карловци (в югославската област Срем), в която той е работел, когато събирал материали за своята „История" в 1761 г. Паисий сам споменава „История Маврубирува" като един от източниците за своя труд. Според сведение на българския историк Йордан Иванов, един екземпляр от руското издание на книгата на Мавро Орбини и сега се намира в поменатата библиотека.[1]

Освен съчинението на Мавро Орбини, Паисий в своята „История" много често споменава като извор още един исторически труд, именно „История Цезаря Барония" (1538—1607). Написан на латински език и излязъл в Рим в 12 тома между 1585 и 1607 гг. Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198, той е бил издаден в съкратена редакция на руски език през 1719 г. под заглавие „Деяния церковная и гражданская от Р. Хр., из летописаний Кесаря Барония собранния. . ." и пр. През времето, когато Паисий е работил в Карловицката патриаршеска библиотека, в нея е имало именно това руско издание на Бароний, което се намира там и сега. Това е установено от Йордан Иванов—издателя на открития в библиотеката на Хилендарския манастир ръкописен оригинал на Паисиевата „История". Руското издание на Бароний също така се е намирало и в Хилендарския манастир в Атон, където Паисий е писал своята „История", и където е използувал труда на Бароний за своята работа.[2]

От 30-те години на XIX век руското влияние в българската литература става преобладаваще и придобива характер на решаващ фактор в историята на нейното формиране и развитие. Чрез литературата руската култура нахлува като широка струя и в българския живот.

Пръв от поборниците и пионерите на руското културно влияние в България, от 30-те години, е известният български обществен деец, меценат и просветител, един от активните дейци през епохата на културно-националното възраждане на българския народ и заедно с това един от първите учени българи, Василий Евстатиевич Априлов (1789—1847).

От 1810 година той живее в Одеса, и е поклонник на гръцката култура и гръцкия език; взема активно участие в гръцкото културно-национално и национално-политическо движение, влиза в състава на одеското отделение на гръцката хетерия и поддържа с щедри материални пожертвувания гръцкото въстание в 1821 г.

---

[1] Йордан Иванов. История словено-болгарская собрана и нареждена Паисием иеромонахом в лето 1762. София, 1914.

[2] По-подробно на тая тема виж моя „Сборник статей и исследований в области славянской филологий". Л., 1941, (стр. 63—124 — „Паисий Хилендарски и его „История славено-болгарская" 1762 година")

Но Априлов остава гъркоманин само до 1831 г., когато за пръв път се запознава с книгата на пламенния руски славист-българовед, Юрий Иванович Венелин (1802—1839), „Древние и нынешние болгары в политическом, народном, историческом и религиозном их отношении к россиянам“ (1829). Със своите научни трудове Ю. И. Венелин изиграва изключително благотворна роля в делото на българското възраждане не само с това, че пробужда в българското общество интереси към историята и филологията, но, преди всичко с това, че способствува за подема на национално-политическото съзнание, благодарение на което в българския народ възниква интерес към неговото национално минало и към родния език. В историята на българското възраждане Ю. И. Венелин, задкарпатски украинец по рождение, русин по култура и романтик-славяновед по настроение, със своите исторически и филологически трудове, написани на руски език и издадени в Москва, представлява от себе си ярка бележита фигура, която е изиграла изключително крупна роля на „народен будител“ в началния период на българското възраждане. На неговото влияние българският народ дължи и спечелването на В. Е. Априлов.[1]

Запознаването с увлекателно написаната книга на Ю. И. Венелин „Древние и нынешние болгары“ произвежда толкова силно и дълбоко впечатление върху Априлов, че той изменя на своите гръцки увлечения и става пламенен български патриот, който отдава целия си живот и всичките си средства за просвещаване на българския народ. Заедно със своя съотечественик, одеския българин Н. И. Палаузов, той основава в 1832—1835 година в родния си град Габрово училище, с първоначален и среден отдел, по образеца на тогавашните европейски училища, което изиграва след това ролята на крупен разсадник на култура и просвета в България. Като ръководител на училището той поставя Неофит Рилски (1793—1881), педагог с европейско образование, който става основоположник на народното образование в България в съвременен европейски дух и автор на редица учебници; той поддържа материално своето училище, след неговото развитие и неговите успехи и непосредствено се грижи да бъде поставено педагогическото дело на такива начала, които най-добре да отговарят на интересите на културния подем и възраждането на българския народ. Заедно с това Априлов организира командировки в руските учебни заведения на български младежи и им оказва материална помощ.

---

[1] Съчиненията на Ю. И. Венелин: 1) Древние и нынешние болгары в политическом народном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. М., 1829; 2) О характере народных песен у славян-задунайских. М., 1835.; 3) Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты. М., 1840; 4) Критические исследования об истории болгар, 2. тома. М., 1849. 5) Некоторые черты путешествия в Болгарии. М., 1857. 6) Грамматика нынешнего болгарского наречия (останала в ръкопис) и др.

От априловските степендианти излизат впоследствие цяла редица бележити български обществени и културни дейци, като известния писател и съставител на шестомния речник на българския език Найден Геров (1823—1900), популярният в 50-те и 60-те години поет Добри Чинтулов (1822—1890), който получава образование в Одеса и пак в Одеса започва да пише първите си поетически опити, и други.

В 40-те години В. Е. Априлов е бил първият български учен-историк и филолог, който бил възпитан от руската наука и е отразил в своите научни трудове нейните достижения. Такива са, например, неговите филологични трудове: „Болгарскитѣ книжицы или на кое словенско племе собствено принадлежи Кириловската азбука“, издаден в Одеса в 1841 г. и „Мысли за сегашного болгарско учение“, излезъл в отделно издание пак в Одеса в 1847 г. Този именно труд е посветен на проблема за създаването на единен литературен език, какъвто българите по това време още не са имали. Със своите трудове: „Деница новобългарского образования“ (Одеса, 1841 г.), „Дополненя к Денице“ (С.-Петербург, 1842) и „Болгарские грамоты“ (1845 г.), написани на руски език и посветени на историята на българската литература и просвета, Априлов, по примера на своя вдъхновител Ю. И. Венелин, си поставя за задача да запознае руското общество с българския народ и неговата култура, с цел да съдейства за развитието и укрепването на дружеските връзки между двата братски народи.

В духа на Априлов работи и неговият стипендиант, Захарий Княжески (1814—1874), който е получил образование в Русия, автор е на няколко популярни съчинения по педагогика и история на българския народ, бил е на руска служба и е оказал голямо съдействие на своя народ за материалната поддръжка на българските училища и за снабдяването им с руски книги от страна на Русия.

В Одеса е получил образование и Иван Андреев Богоров (1818—1892), един от най-ревностните борци за българския език, педагог, фолклорист, публицист, икономист и медик, човек със широко европейско образование, създател на първия български вестник „Български орел“ (от втория номер — „Български извѣстник“), издаван в Лайпциг, а впоследствие издател на знаменития в 40-те години български вѣстник „Цариградски вестник“, който излиза от 1847 г. в Цариград. Той получава образование в Русия (в 1860 г.) и започва своята литературна работа още на ученическата скамейка в Одеса, където редактира известно време известното списание „Български книжници“, издавано в Цариград; в 1861 г. той издава „Журнал за наука, занаяти и торговля“, който излиза в Белград; в 1865 г. започва да издава в Букурещ българския вестник „Народность“ и много други произведения и пише огромно количество работи, посветени на български език, между които е неговата „Първичка българска граматика“, излязла в Букурещ през 1844 г. Всички тези трудове в историята на българския литературен език имат най-крупно за своето време значение.

руския утопичен социализъм в духа на Чернишевски, Писарев и Добролюбов. Трябва истински да се осъзнае изключителното социално значение на тоя руски и прогресивен влог в българския живот и в съзнанието на широките кръгове от българската напредничава общественост на 60—70-те години, за да се оцени както трябва благотворната роля на руската култура и руския народ за културно-националния подем и национално-политическото освобождение на българския народ.

В историята на руско-българските културни връзки Любен Каравелов има една твърде голяма заслуга поради това, че, въодушевен от гореща любов към угнетения народ и към своята родина, която пет века стенела под зверското иго, в най-жестоките клещи на помещическата експлоатация и насилническия административен произвол, той е посветил първите опити на своята литературна и научно-обществена дейност за да допринесе за опознаване на напредничавата руска общественост с българския народ, с неговото богато културно наследство и с неговите многовековни страдания. С тая цел в 1861 г. той публикува в Москва първия том на своя обширен сборник от прекрасни произведения на българското народно творчество — „Памятники народного быта болгар“, а в 1868 г. пак в Москва издава и втория си труд — „Страницы из страданий болгарского племени“. „Тези слаби очерки върху бита на нещастната моя родина — пише авторът в посвещението на своята книга — са писани от мене в Русия, и сега братски ги посвещавам на ония руски хора, до чието сърце е близко великото дело на славянската свобода.“ Тези чувства и мисли на честния син на братския български народ, изказани от него преди седемдесет и пет години, са скъпи за нас, руските хора, и особено сега, в периода на великата освободителна Отечествена война с умразния враг на свободата и независимостта на славянските народи, с немския империализъм в неговата най-гнусна проява — хитлеризма, тези думи звучат по-особено. Прав е бил Каравелов. До сърдцето на руския народ винаги е било близко великото дело на славянската свобода, и сега на това дело руският народ отдава своя живот със съща такава самоотверженост и героизъм, с каквито ги отдаваше и преди шестдесет и пет години, в 1877—1878 гг., за свободата на българския народ.

В историята на българската култура и революция Любен Каравелов е бил приемник на Георги (Сава) Стайков Раковски (1821—1867), който е първият у българите основоположник на организираната революционна борба, човек с изключително високи дарования, непреклонна сила, огромна енергия и пламенен патриотизъм, учен, писател, историк, публицист-революционер и революционер-практик, блестящ представител на по-старото поколение от български културни и политически дейци през 50—60-те години. Наред с Георги Раковски стои неговият по-скромен съвременник, живял значително след Раковски, първият истински български поет, Пенчо Славейков (1827—1895 г.). Най-близък приемник на революционното дело на Любен Каравелов е знаменитият български поет-революционер Христо Ботев (1848—1876). Споменатите трима видни дейци на българската култура и революция, трима знаменити синове на българския народ, с творческия растеж на своите дарования са задължени в по-голяма или по-малка степен, всеки по отделно, на влиянието на руската култура, на руската литература и на руската обществено-политическа мисъл.

Неуморим борец-революционер, който прекарва своя тежък живот в скитания по балканските усои, сред австрийските сърби в Нови Сад, в кръговете на българската революционна емиграция в Румъния, който бичува в своите публицистически издания (вестник „Българска дневница" от 1857 г. и списание „Дунавски лебед" от 1861 г.) произвола и насилието над българския народ вършено от страна на турското правителство, престъпно денационализаторската дейност на гръцкото фанаристко духовенство и предателството на народните интереси от страна на българските чорбаджии, Георги Раковски, непрестанно преследван от турската полиция не само в България, но и в Австрия и Румъния, в 1858 г. намира убежище в Одеса, където всецяло се отдава на научна дейност. Тук той разработва своите обширни материали по българската етнография и фолклор и в 1859 г. печата първата част на своето програмно ръководсто за събиране на етнографски, исторически, фолклорни, езикови и други материали. Пак в Одеса Раковски подготвя за печат и двете свои исторически монографии: 1) „Кратко разсъждение върху тъмныя и лъжовныя начала на които е основана стара повестност всѣх европейских народов", и 2) „Нѣколко рѣчи о Асѣню первому, великому царю болгарскому и сыну му Асѣню второму". Тези две монографии, написани от Раковски през време на краткото му пребиваване в Одеса, са били напечатани през следната, 1860 г., в Белград, където авторът се преселва от Одеса. Освен споменатите трудове, пак в Одеса през 1859 г. Раковски е написал и своя филологически труд „Ключ българского языка", който е бил напечатан пак тук в 1880 г., т. е. след смъртта на автора.

Първият български поет, автор на прекрасни по език и форма стихотворения, педагог, фолклорист, журналист и заедно с това един от най-бележитите и заслужили в историята на българската общественост преди освобождението обществено-политически дейци с демократически схващания, Петко Славейков, сам никога не е ходил в Русия и затова не е имал непосредствено съприкосновение с руския живот. Обаче, той става истински български поет-класик едва след като за пръв път се запознава с руската литература и става неин ревностен ученик и почитател. Като увод за да се опознае с руската литература, на Славейков е послужила известната стара христоматия на Галахов, която за пръв път попада в ръцете му през 1849 г. и според характеристиката на българските историци, се оказа за него истинско откровение в областта на поезията. Оттогава Славейков не се разделя с руската литература, с увлечение препрочита руските поети — Крилов, Пушкин, Батюшков, Лермонтов, Никитин, Плещеев, украинският поет

Тарас Шевченко и едновременно с това чете западните поети в руски преводи. Под влиянието на руските поетически образи Славейков развива своето стихотворно майсторство и израства като крупен художник, голям майстор на формата и поет-общественик. Като се вземе предвид фактът, че неотдавна, когато на чело на българската литература стоеше Иван Вазов,. Петко Славейков чак до края на 90-те и началото на 900-те години все още беше най-популярният и любим български поет-лирик, то можем да си представим какъв огромен принос на руската култура бе влязъл в българският живот чрез неговото посредничество. Благодарение на прекрасните и многочислени преводи на Петко Славейков българският народ за пръв път се запознава с Пушкин, Кольцов, Никитин, Шевченко, с Лермонтов, с Плещеев и другите руски поети-класици.

Значително по-високо като поет стои Христо Ботев, който превъзхожда Петко Славейков с революционната изразителност и боевата устремност на своето творчество, макар че е написал много малко. Но в епохата преди освобождението на България поезията на Христо Ботев и по форма и по съдържание представлява най-ценното културно достояние на българския народ и дълго време след смъртта на поета, до ден днешен, тя съхранява в живота на напредничавата българска общественост своето високо социално-политическо и художествено значение.

От същия характер е и пламенната революционна публицистика на Ботев.

Като седемнадесет годишен младеж в 1863 година Ботев постъпва в одеската гимназия, където учи две години. В 60-те години Одеса, шумен, голям пристанищен град, преживява същия подем на обществено-политическите настроения, както и Москва, която създава революционера Каравелов, пък и цяла Русия. Одеската обстановка, всред която след патриархалната и угнетена България попада Ботев, завладява младия, талантлив и пламенен български патриот и му дава изобилен материал, който му помага да задълбочи и оформи в цялостен социалистически мироглед инстинктивния протест против господствуващия в България социално-политически, насилнически и експлоататорски строй. Руската социалистическа литература и литературна критика начело с Гогол, Тургенев, Достоевски, Салтиков-Щедрин, Островски, Чернишевски, Добролюбов, Писарев дават на Ботев не само високи образци на художествено слово, но и насаждат в неговото поетическо дарование тоя именно дух на демократичен реализъм, който е така характерен за руската художествена литература и литературна критика през 60-те години.

В края на 1866 или в самото начало на 1867 г. Ботев се връща в родината си и се посвещава на учителска дейност в родното си градче Калофер, където е бил учител и баща му Ботю Петков, един от видните представители на тогавашната културна България. Обаче, Христо Ботев учителствува малко. Влиянието на руската обществено-политическа мисъл и русофилските симпатии на младия Ботев непреодолимо го влекат към живо революционно дело в борбата за освобождението на българския народ, и той цял потъва в революционната деятелност на българската емиграция. От това време до края на своя кратък живот, Ботев се предава всецяло на революционна дейност, търпи глад и студ, излага се на непрекъснати полицейски преследвания, но не изменя на своя дълг на борец за народното дело и героично му служи като поет, журналист и революционер-практик. Пълният с лишения скитнически живот на великия български поет-революционер го довежда в 1869 година до среща в Измаил с руския социалист-революционер Начаев, под чието влияние се оформя неговият светоглед, намерил отражение в неговата литературна и практическа революционна дейност на пламенен борец за социалното и политическо разкрепостяване на българския народ. Поддържайки от тогава и чак до края на своя скитнически живот тесни връзки с руските социалисти от 60-те и 70-те години от типа на Начаев, от 1874 година Ботев, глава на млада революционна България, включва делото на българската революция в общоевропейското социално-революционно движение. Неговата героична смърт на 20 май 1876 г. във Врачанските планини в България, където той преминава от Румъния на помощ на своя въстанал народ и където е сразен из засада от вражески куршум, преждевременно прекъсва неговия живот в самия разцвет на неговото мощно дарование. Ботев умира без да каже своята последна дума нито в областта на литературата, нито в областта на социално-политическия живот.

В историята на българския народ Христо Ботев, като поет-публицист и като мислител-революционер и революционер-организатор, представлява най-високият връх, до който, в обстановката на национален и политически гнет, на социален произвол, на безправие и експлоатация на трудовия народ, е могла да се издигне напредничавата българска народна мисъл благодарение на влиянието на руската култура и руската обществено-политическа мисъл. И ако Христо Ботев като поет-революционер заема в историята на българската култура от всички времена, чак до наши дни, едно от най-високите места, за това свое велико достояние българския народ е задължен несъмнено на руския народ.

Да споменем и един от значителните български писатели от предосвобожденската епоха, който има големи заслуги в историята на българската култура, Васил Друмев (1838—1901). Неговата прочута повест „Нещастна фамилия“ се е ползувала на времето си сред българските читатели с широка популярност. Писател, виден политически деец и блестящ оратор, Васил Друмев следва в Одеската духовна семинария, а след това в Киевската духовна академия и написва своята повест още там, на студентската скамейка в Киев през 1860 година. Освен гореспоменатата повест, на Васил Друмев принадлежи и историческата драма „Иванко“, в която той проявява талант на истински драматург. Като високо художествено творение тая драма се поставя от българските критици наравно с лириката на Ботев.

Историята на новата българска литература се открива с широката, плодотворна и разнообразна по жанрове литературна дейност на най-крупния в световен масщаб български класик, Иван Вазов (1850—1921). Още като ученик Вазов се запознава с руския език и руската литература, които за пръв път му откриват прелестта на истинското майсторство на художественото слово и му послужват като прекрасна литература и поетическа школа. Във връзка с детронирането на Александър Батемберг, в 1886 година Вазов-русофилът емигрира в Русия, където се заселва в Одеса и остава до 1889 година. Тук той пише и своя знаменит, ползващ се със световна известност роман „Под игото“, два пъти превеждан и на руски език. В своите произведения Вазов дава ярък израз на признание за братската помощ, оказана от руския народ за освобождението на българския народ, като посвещава на събитията на руската освободителна война през 1877—1878 гг. цял сборник стихотворения „Избавление“, изобразява благотворната за българския народ освободителна роля на братския руски народ в прекрасната по замисъл и форма социална поема „Грамада“, превежда на български език произведения от Пушкин и други руски поети. Вазов е почитал винаги твърде много руския народ и е оценявал високо неговите заслуги за освобождението на българския народ от петвековното робство.

Създател на новата българска литература, Иван Вазов е изиграл благотворна роля в нейната история. В течение на няколко десятки години, като се почне от 70-те години, той възглавява и въплощава в творчеството си цялата българска литература в нейното основно течение чак до средата на 90-те години, когато на литературното поприще се явява новото, по-младо поколение писатели, на чело с Алеко Константинов (1863—1897), Пенчо Славейков (1866—1912), Пею Яворов (1877—1914), Петко Тодоров (1879—1916) и литературният критик, доктор Кръстев — поколението на основоположниците на най-новата българска литература, които играят в нея ръководна роля чак до разгрома на България в 1918 година.

Историкът на българската литература Божан Ангелов характеризира творчеството на Вазов като богата съкровищница на морални и социални идеи, които са оказвали и още дълго време ще окажат огромно влияние върху българския народ.[1] Богат влог е направен от руския народ и руската култура и в творчеството на Любен Каравелов, Петко Славейков и Христо Ботев, тая блестяща плеяда на най-талантливите представители на напредничавата българска общественост през XIX век.

В лицето на Алеко Константинов българската литература има бележит писател-сатирик и хуморист от европейски масщаб. Кратковременният живот на Константинов, насилствено прекъснат на 35-тата година от ръката на наемен убиец, не му дава възможност да прояви своето мощно литературно дарование във всичкото му богатство, но и онова, което за малко години успява да извърши Алеко, представлява от себе си изключителна художествена и социално-историческа ценност и надхвърля далече пределите на българската национална литература, макар и да носи ярко изразен национален отпечатък. Пътните очерки на Константинов „До Чикаго и назад“ (1893), неговите знаменити хумористични очерки „Бай Ганю“ (1894) и блестящите по форма, остроумни фейлетони — жанр, за пръв път внесен в българската литература от Константинов — представляват от себе си истинска украса за българската литература и характеризират високото равнище на културните постижения и културното развитие на най-добрите, най-напредничавите елементи на българската общественост през 90-те години.

---

[1] Божан Ангелов. Българска литература, ч. II. София, 1923 г., стр. 281.

Кому и за какво българската литература е задължена за Алеко Константинов? Преди всичко — на неговото лично писателско дарование и на оная национална, битова и историческа обстановка на 90-те години (стамболовщината), която е вдъхновявала творчеството на писателя-хуморист. Но ако Алеко още от 14 годишна възраст не се учеше в Русия, ако в течение на осем години живот в Русия, всред руската учаща се младеж, той не бе всмукал литературните и обществени интереси, с които живее и от които се вълнува в това време най-добрата руска напредничава младеж, той не би изиграл тая роля, каквато му се падна да изиграе. Его какво пише по тоя повод, например, гореспоменатият историк на българската литература Божан Ангелов:

„Творческите наклонности у Алеко Константинов се пробуждат още в пансиона в Николаев[1] под влиянието на училищното обучение по литература и особено под непосредственото въздействие върху него на руските класици — Пушкин, Гогол, Лермонтов и други, които той страстно чете. Свободният, понякога разпуснат студентски живот (1881—1885) разширява неговия кръгозор, обогатява го духовно с всичко онова, което му дава литературното четене, театърът и въобще всичките впечатления от шумния и доста богат духовен живот на Одеса. Бурните пориви на чувствата, които кипят в душата на юношата, искат удовлетворение в студентската свобода, в страстните увлечения по театъра и литературата, а умът му, деятелен, ясен, отворен за всички въпроси, обществени и научни, търси отговори в различните трактати по правните науки. Наред с това Алеко с присъщата му страстност често се отдава на пълните с илюзии и вдъхновено увлечение виртуозни упражнения в свирене на цигулка и прави първия по-сериозен опит за литературно въплощение на българския политически живот, отзвуци от който като ехо достигат до Одеса и вълнуват силно учащата се тук българска младеж. Борбата между консерваторите и либералите, двете политически партии в тогавашна България и особено един епизод от тая борба — заточението на Драган Цанков във Враца — вдъхновяват Алеко за неговия пръв литературен опит — „Песен за Пламен Теня и Слобод Маджара“ (1883), в който неговата творческа природа се проявява в най-характерния за него елемент, който определя неговата писателска физиономия — хумора. .“[1]

---

[1] Известният югославски пансион на Ф. Н. Минков.

Алеко Константинов не само се увлича от руската литература, не само я познава и обича, не само е неин пламенен поклонник, но той дава също тъй и прекрасни преводи на български език на „Полтава“ и „Бахчисарайски фонтан“ от Пушкин, на „Беглец“ и „Демон“ от Лермонтов и на знаменитите „Руски жени“ от Некрасов. Така, чрез творчеството на Алеко Константинов руското културно наследство влиза като богат влог в българската литература.

Пенчо Славейков, ненадминатият до днес в цялата най-нова и съвременна българска поезия майстор на стихотворната форма, наследява своето литературно дарование от баща си, Петко Славейков, а заедно с дарованието си и неговите познания на руския език и преклонението пред руската литература. Своето литературно-художествено възпитание Пенчо Славейков получава в Германия; най-любимият му писател е Хайне, преследван, гонен и изгорен в хитлерова Германия. Самият този факт вече достатъчно характеризира литературния облик на младия Славейков. В поетическата биография на Пенчо Славейков е забележително, обаче, това, че бидейки ученик на немската поезия, той не само е прекрасен познавач и страстен поклонник на руската литература, както и баща му, старият Славейков, но счита руската литература за свой основен и решаващ идеен източник на вдъхновение. Между класическите художествени произведения на Пенчо има, между другото, сборник от своеобразни по съдържание и форма, художествени ескизи и биографии под заглавие „На острова на блажените“ (1910). В тоя сборник Пенчо Славейков показва изключителното майсторство на своя художествен стил, дълбочина на остроумието, неизчерпаемото богатство на творческо въображение и език. Между тези ескизи и биографии под измислени имена се намира и собствената биография на поета в форма на биография на някого си Олаф Ван Гелдерн. В нея Славейков споменава трима поети, които си спомня с особени симпатии — това са Гьоте, Хайне и Фолкелт. „С втория от тези поети — пише Славейков — Олаф Ван Гелдерн е бил познат задочно и по-рано — обстоятелството, на което, както изглежда, се дължи и тяхната по-сетнешна интимност“. Пак тук Славейков подчертава, че художественото чувство и нравствените идеали у него са създадени, обаче, от руските писатели, от които той с трогателна благодарност си спомня за Тургенев и неговите „Живи мощи“ и Короленко с неговия „Сляп музикант“. Това изключително ценно автобиографическо признание на Пенчо характеризира прекрасно моралния облик на българския поет и кръга на неговите интимни преживявания, които го свързват чрез най-тесни връзки с руската култура.

---

[1] Божан Ангелов, пос. съч., стр. 336.

То ни дава право да твърдим, че с най-бележитите си произведения Пенчо Славейков е внесъл в българския живот богатото културно наследство на руския народ и че към края на XIX и началото на XX век българският културен живот изобщо е бил дотолкова обилно наситен с наследството на руската култура, че ако направим последна равносметка на нашите специални изучвания върху историята, литературата, езика, етнографията и фолклора на българския народ и на своите непосредствени впечатления от цялия български живот в началото на XX век, ние можем смело и без всяко преувеличение да кажем: „Здесь русский дух, здесь Русью пахнет“ (Тук живее руски дух, тук лъха на Русия). Това никога и никой не ще може да заличи, не ще може да изкорени из живота на българския народ, както никой никога не ще може да изличи и из живота на руския народ онова българско културно наследство, което руският народ на времето си е получил от българския народ във вид на първи стъпки на национална славянска култура и писменост. Непреодолима е силата на племенните и културно-исторически връзки между българския и руски народи!

VI. „ДЯДО ИВАН“

(Историческа легенда на българския народ).

От края на XV и началото на XVI век, та чак до наши дни българският народ винаги нарича Русия с почтителното и приветливо-ласкаво обръщение „Дядо Иван“. В това обръщение се е отразила непреклонната, почти религиозна, според характеристиката на българския историк, вяра на българския народ в освободителната роля на Русия като пряк и непосредствен наследник на византийския престол.

Широко разпространена в миналото, след завладяването на Цариград в 1453 г. от османските турци, у всички християнски народи в Близкия Изток във владенията на турските султани, тая вяра особено дълбоко влиза в съзнанието на българския народ, комуто, от втората половина на XIV век, се пада да изпита върху си най-голямия дял от турското робство. На времето си тая вяра усърдно поддържат и великите московски князе, Иван III Василевич (1462—1505) и Иван IV Грозни (1530—1584) и източните патриарси, и широките кръгове на славянското монашество, които предприемат чести „пътувания“ из Русия за „милостиня“ и винаги я получават в щедри размери. Иван III и неговият внук Иван IV Грозни са били основатели на манастирите св. Пантелеймон в Атон и негови усърдни попечители. Техните дарения на манастира, а също така и даренията от епископите, велможите и руския народ се разпростират и върху другите атонски, иерусалимски и синайски манастири. Това обстоятелство е съдействувало за широката популярност на Московска Русия всред православното население на полуострова, което вижда в московските велики князе опора на православието.

Голямо значение в същата тази насока са имали и политическите успехи на Москва, в частност, ликвидирането на татарското владичество в Русия при Иван III и завладяването на Казан и Астрахан от Иван IV. Победата на московските велики князе над татарите и завладяването на Казанското и Астраханското царства, естествено, откриват в съзнанието на угнетеното от османските турци православно население в подвластните на султана владения перспективи, че Русия ще ги освободи от чуждонационалното потисничество.

Византийските аспирации на Москва, а заедно с тях и вярата на българския народ в освободителната мисия на Русия („Дядо Иван“) водят началото си от времето, когато се оженва (12 ноември 1472 г.) московския велик княз Иван III Василевич за византийската принцеса София Палеолог. Тя е била родна племенница на последния византийски император Константин XI, дъщеря на неговия брат, пелопонеския владетел Тома, който след разгрома и завладяването на Византия от османските турци, в 1453 г. избягва в Рим и намира там убежище при римския папа Пий II.

До омъжването си бъдещата велика московска княгиня София Палеолог живее в Рим и се ползува с покровителството на папата, който възлагал големи надежди, че ще може чрез нея да сключи уния с Русия и затова съдействувал за нейния брак с великия московски княз. Надеждите на папата, обаче, не се оправдават. След като се омъжва за Иван III, бившата византийска принцеса, енергична, властна и самолюбива, заема в Москва съвършено други позиции, отколкото ония, за които я готвел папата. В Москва тя става поборница за византийското православие и както е известно, изиграва решителна роля за превръщането на московския велик княз в самодържец на Москва — „третия Рим“, „а четвърти не ще има“ — така е говорила възникналата по това време в московските кръгове легенда.

От 1497 година при Иван III за пръв път се установяват и приятелски дипломатически отношения на Московска Русия с Турция, които продължават след това и при сина и внука на Иван III, Василий и Иван IV Грозни.

Турските султани Селим I и Сулейман Великолепни се отнасят с изключително благоговение към най-могъщите между европейските владетели, великите московски князе и оказват съответно, в тази смисъл, влияние и върху кримските ханове. Така, например, Селим I пише на кримския хан, който имал враждебни замисли против московския княз Василий Иванович: „Чух, че искаш да тръгнеш против Московската земя. Пази главата си и не тръгвай против Московеца, защото той ми е голям приятел: ако тръгнеш против него, аз ще нападна твоята земя“.

Приемникът на Силим I, Сулейман Великолепни, пише пак в същия дух на кримския хан, на което последният отговаря: „Ти не ми позволяваш да нападна нито Московеца, нито Молдовеца, но в такъв случай с какво ще се храня и с какво ще се обличам? А аз ти казвам, че Московеца е против тебе заедно с Къ-

далечния Египет, от александрийския патриарх Иоаким, в което авторът величае московския цар като „второ слънце, което го утешава (патриарха) с надеждата за по-добри времена, когато и покорените под властта на агаряните християнски народи ще бъдат освободени от неговата ръка".

Създадената по такъв начин всред българския народ вяра в „Дядо Иван" като в свой освободител от чуждоземното иго, според свидетелството на българския историк, не угасва в него и после, след смъртта на Иван Грозни (1584 г.), в течение на следващите триста години. Нея, между впрочем, прекрасно е изобразил българският писател Иван Вазов в своя знаменит роман „Под игото", написан в 1889—1890 гг.

„Дълбоката вяра на българина в „Дядо Иван" — пише българският историк — не го излъга. „Дядо Иван" не можа да направи всичко за изправения от него на крака по-малък брат, което последният искаше от него. . . Но и по-малкият брат, младият българин, греши пред „Дядо Иван" още по-често: той бързо забравя своята неволя, той се старае да свърши сам цялата работа, а понякога се и зъби против същия този „Дядо Иван", особено в случаите, когато му се каже, че „Дядо Иван" обещава части от своя двор и на другия брат. Но връзките, които, покрай кръвното родство съединяват българина с неговия по-голям брат, са крепнали в течение на редица векове. Затова няма никакви основания да се боим, че те ще се разкъсат под влиянието на скоропреходни и дребни недоразумения, и ако е истина, че „свой своего не храни, но тежко му кой го няма", истина ще се окаже и това, че вековната вяра на нашите деди в братската помощ на „Дядо Иван", както не е била напразна в миналото, така няма да се окаже напразна и в бъдещето".[1]

Тия думи са казани преди 37 години. Ние сме уверени, че в съзнанието нв българската общественост те остават в сила и сега.

През тия 37 години нашият по-малък брат, българският народ преживя не малко страшни изпитания, не веднъж става изкупителна жертва на престъпни авантюри, провокации и предателства от страна на своите продажни управници.

Не веднаж от страна на предателите на българския народ добрите братски чувства на „Дядо Иван" през тия 37 години се подхвърляха на най-жестоки изпитания; но „Дядо Иван" винаги оставаше верен на своите стари традиционни връзки с по-малкия брат, като проявяваше към него неизменно, независимо от каквито и да било обстоятелства на неговия вътрешен и външен политически живот отношение, затова именно, понеже винаги бе убеден в безусловната верност на братските чувства на своя по-млад брат — българския народ.

В настоящия страшен час на изпитание за цялото славянство и за цялото напредничаво човечество, в часа на решителната борба с най-злия враг на националната култура, на свободата и честта на славянските народи, — с кървавия немски фашизъм, ние чакаме от своя по-млад брат, че той ще преобърне в дело своите братски чувства спрямо „Дядо Иван“, които са му завещани от отци и деди, ние чакаме и вярваме, че българският народ ще встъпи в общите редове на герои-борци, начело с доблестната Червена армия, срещу умразния немски фашизъм и неговите разбойнически банди, заляли цяла Европа в кръв. В тия редове вече стоят нашите братя поляци и чехи. Славните черногорци и герои-сърби, хърватите и словенците безпощадно бият в своята родина немската фашистка гад и с това помагат сами на себе си както и на всички угнетени народи да отхвърлят от плещите си ненавистното иго на фашизма.

---

[1] Юрдан Трифонов. Историческо обяснение на вярата в „Дядо Иван" (Русия) у българския народ. София, 1907.

Славянският български народ не може и не бива да остане безучастен в това велико общославянско дело на борба за свобода и независимост, за честта на родината и домашното огнище, за слава на своите велики прадеди и за щастието на бъдните поколения.

ЗАБЕЛЯЗАНИ ПО-ВАЖНИ ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

стр. 3 р. 26, вместо 1847 — 1874
стр. 4 р, последен, вместо Шмах — Шимах
стр. 10 р. 39, вместо obi aji — običaji
стр. 15 р. 19, вместо 1773 — 1793
стр. 28 Р. 12, вместо дерби — дебри
стр. 57 р. 21, вместо βρῦ ος — βρῦτος
стр. 69 забел, 1, вместо 19-то — 10-то
стр. 129 р. 9, вместо d-r Pi — d-r Pič
стр. 193 р. 32, вместо татарска — тракийска
стр. 157 р. 32 и 36, вместо Херморд — Хелмолд
стр. 203 забел. 1, вместо София — София 1920
стр. 271 р. предпоследен, вместо Пенчо — Петко

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.
Предговор.
Увод в изучаване историята на славянските народи 1

Глава I. Произход на южните славяни (стр. 37—98)
§ 1. Теорията за произхода на южните славяни в буржуазната наука 37
§ 2. Дославянското население на полуострова: траки и илири 46
§ 3. Завладяване на тракийските и илирийските племена от римляните 63
§ 4. Начало на образуване в полуострова на нов етнографски тип 69
§ 5. Трако-славянските езикови отношения 78
§ 6. Албано-славянски езикови отношения 85
§ 7. Траки и славяни в етнографско отношение 96

Глава II. Нахлуването на славяните в Балканския полуостров през VI—VII вв. (стр. 99—106)

Глава III. Племенен състав на населението на полуострова към втората половина на VII в. (стр. 107—110)

Глава IV. Южните славяни в древността (стр. 111—162)
§ 1. Обществен строй 111
§ 2. Село и град 123
§ 3. Промишленост и търговия 131
§ 4. Религия 135
§ 5. Физически тип 152
§ 6. Бит и нрави 154
§ 7. Характер на славяните 157
§ 8. Военно дело 161

Глава V. Произход на българския народ и образуване на първата българска държава на полуострова (стр. 163—222)
§ 1. Приазовско-кубанските българи 163
§ 2. Основни теории за етногенезиса на древните българи в буржуазната наука 165
  а) Теория за турско-татарския произход на българите 165
  б) Теория за славянския произход на старите българи 173
  в) Финската или урало-чудската теория за произхода на древните българи 180
  г) Хунската теория за произхода на аспаруховите българи 188
  д) Тракийска теория 192
§ 3. Проблемът за културното наследство на аспаруховите българи в съвременния български език 200
§ 4. Етногенезисът на древните българи според палеолингвистическите данни на академика Н. Я. Мар 203
§ 5. Древните българи до преди Аспаруха 207
§ 6. Българският хаган Кубрат и неговите синове 211
§ 7. Заселването на княз Аспарух с дружината му на полуострова 213
§ 8. Аспарух и балканските славяни 215

Приложение. Българският и руският народи в тяхните племенни и културно-исторически връзки и взаимоотношения (стр. 223—282)
I. Данните на веществените паметници от древността 223
II. Данните на историческата етнография 228
III. Руският и южнославянският фолклор 234
IV. Българският и руският езици в техните връзки и взаимоотношения 250
V. Руско-български литературни връзки 260
VI. „Дядо Иван“ (историческа легенда на българския народ) 278

Книгата „История на България“, т. I, от академик Н. С. Державин, превод на Т. Харманджиев, под редакцията на доц. д-р Д. Ангелов се отпечати през м. юли 1946 г. в печатница „Българска наука“ в 5000 бройки, с технически ръководители Тодор Гелев и Аргир Балсамаджиев. Пор. 45.